

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОМАРОВА Тетяна Геннадіївна

УДК 321:004(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело _____ (Т. Г. Комарова)

Науковий консультант Фісун Олександр Анатолійович
доктор політичних наук, професор

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Комарова Т. Г. Трансформації влади в інформаційну епоху. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2020.

Дисертація присвячена розкриттю особливостей трансформацій влади в інформаційну епоху. Здійснено комплексне дослідження викликів інформаційного етапу розвитку людства через аналіз влади як системоорганізуючого стрижня суспільних трансформацій, акцентовано увагу на особливостях вектора політичної адаптації як умови сталого розвитку. Розширено наукове розуміння влади, політична експлікація якої показує амбівалентність впливів із інформаційним середовищем: засобами обробки та передачі знань, каналами комунікації, інформаційними мережами. Вони впливають на дійсну волю до влади та її раціональну координацію в суспільстві, а саме – на пошук оптимального балансу сил (воль до влади). Однак, через кодові функції влади відбувається керування селекцією можливостей у всіх вимірах суспільних відносин. Доведено, що влада в інформаційну епоху пріоритетно пов'язується зі здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності.

Поглиблено розуміння специфіки політичних трансформацій в інформаційну епоху, обґрунтовані пріоритети у методології аналізу цієї сфери, що характеризуються полівекторністю, невизначеністю, нестабільністю. Уточнено необхідність вирішення дилеми між технологічними та ціннісними складовими діяльності людини через людино-вимірний підхід у векторі набуття стабільності як ефективної якості суспільної взаємодії. Розроблено типологічні моделі входження суспільства в інформаційну епоху у політико-владному контексті, запропоновано основні

стратегії політичної адаптації та їх принципи як база для аналізу стану та протиріч процесу трансформацій в інформаційну добу.

Визначено, що зміни парадигмальної якості потребують пошуку конструктивних моделей світоглядного плану, що дозволяють переосмислити соціальну реальність та інтеріоризувати її у відповідній суспільній взаємодії, що зумовлює теоретико-методологічне обґрунтування феномена трансформацій влади в інформаційну епоху. Сформовані пропозиції щодо факторів та способів формування суспільного синтезу у соціокультурній сфері, його концептуальні складові як важливий зміст влади у її політико-комунікаційному вимірі на прикладі експлікації в українському контексті.

Метою дисертації є розкриття базових складових трансформацій влади в інформаційну епоху та застосування їх щодо системної розробки концептуальних аспектів моделі політико-владної адаптації в Україні відповідно до умов сучасних викликів.

Зазначена мета зумовила реалізацію таких *завдань*:

- узагальнити теоретико-методологічні доробки стосовно аналізу трансформацій влади в інформаційну епоху;
- уточнити методологію аналізу інформаційної епохи, визначити різні підходи до розуміння цього етапу розвитку людства, еволюцію поглядів стосовно цієї проблематики, обґрунтувати пріоритети сьогодення;
- визначити специфіку політико-владного розвитку у нових умовах;
- розробити власні принципи моделі аналізу політико-владних трансформацій в інформаційну епоху на основі емпіричної експлікації в українському контексті;
- обґрунтувати рекомендації з формування і розвитку засад моделі політико-владної адаптації відповідно умовам входження України до інформаційного етапу розвитку людства;

- дослідити практику і протиріччя функціонування політико-владної сфери в Україні, визначити дисфункції цього процесу стосовно умов адаптації до вимог інформаційної епохи;
- розробити питання типологізації моделей входження суспільств до інформаційної епохи;
- розробити типологію моделей політико-владної адаптації стосовно багатоваріантності умов входження суспільств до інформаційної епохи з урахуванням контексту трансформацій влади;
- обґрунтувати на засадах системного підходу важливість факторів внутрішнього порядку для процесу засвоєння та ефективного використання надбань інформаційної епохи, здійснити аналіз цих факторів;
- розробити методологічні аспекти щодо формування нової моделі розвитку, яка б надавала змогу ефективно використовувати нові технології для загального добробуту народу України, для впровадження ціннісних смислів гуманістичного наповнення;
- визначити власне українські параметри демократичного розвитку під амбівалентним впливом викликів інформаційної епохи;
- обґрунтувати можливості створення спільного соціокультурного поля в українському суспільстві як запоруці успішної адаптації до викликів інформаційної епохи.

Об'єктом дисертаційного дослідження є влада в інформаційну епоху.

Предметом дисертаційного дослідження виступають трансформації влади в інформаційну епоху у політико-комунікативному контексті.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням базових складових трансформацій влади в інформаційну епоху із застосуванням їх щодо системної розробки концептуальних аспектів моделі політико-владної адаптації в Україні відповідно до умов сучасних викликів. У процесі дослідження були здобуті результати, новизна яких конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- запропоновано та обґрунтовано власну модель аналізу політико-владних складових в інформаційну епоху, зміст якої у вирішенні дилеми між технологічними та аксіологічними складовими діяльності людини через людино-вимірний підхід у векторі політичної адаптації як ефективної якості суспільної взаємодії;
- представлено системне осмислення викликів інформаційного етапу розвитку людства через аналіз влади як стрижня суспільних трансформацій у векторі формування умов політичної адаптації та її експлікацію в українському контексті. Авторська позиція ґрунтується на тому, що розкриття взаємозв'язку техніко-технологічних, соціополітичних, соціокультурних змін у процесі становлення інформаційної цивілізації надає змогу прогнозування ключових трендів розвитку. Визначення витоків і сутності інформаційної якості суспільства дозволяє перейти до аналізу викликів і протиріч сучасності;
- запропоновано принципи аналізу стану політико-владної сфери в умовах трансформацій на інформаційному етапі розвитку. Доведено, що влада в інформаційну епоху пріоритетно пов'язується зі здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності. На новому етапі влада залежить від когнітивно-комунікативних, аксіологічних смислів та практик, які не лише йдуть за владою, а й самі формують її нові конфігурації. Доведено, що методологічний інструментарій комунікативного вимірювання влади дозволяє досліджувати трансформації влади в інформаційну епоху через багатофакторний підхід тому, що комунікативне поле суспільної взаємодії є аналітичним підґрунтям для одночасного виявлення структурно-функціональних, соціокультурних, аксіологічних, когнітивних особливостей експлікації влади;

- обґрунтовано основну дилему інформаційної епохи у контексті владних трансформацій – суперечлива взаємодія технології та аксіології діяльності. Уточнено як працюють аксіологічні смисли політичної розваги, карнавалізації політичного простору: через утворення утопічного світу (впровадження глем-ідеалів), спрощення інтерпретації політичної реальності, перформанс-практики політиків та урядовців (за яких діалогу із владою не відбувається), новації в інформаційному просторі щодо подання матеріалу, розрізнені фрагменти інформації якого, лише дезорієнтують, підсилюють елемент гри, навіюють ілюзію можливостей конструювання власних аксіологічних конструкцій;
- розроблено типологічні моделі входження суспільства в інформаційну епоху у політико-владному контексті. Надано характеристики моделей політичної адаптації: демократичної, тоталітарної та конфліктної;
- розроблено пропозиції щодо формування адаптаційної моделі політико-владної стабільності з урахуванням як умов трансформацій інформаційної епохи, так і властивостей українських реалій перехідного періоду. Акцентовано увагу на критеріях, щодо оцінки можливостей подолання негативних тенденцій, а саме: індивідуальний досвід; стимулювання активності; укріплення раціональних настанов формування політичної позиції; зацікавленість влади в інформованому громадянині та у підвищенні його ролі як учасника політичного процесу; гармонійне співвіднесення потягу людства до високих технологій, із завданнями впровадження аксіологічних смислів, що стануть на заваді підміні декартівського принципу «мислю, отже існую» на «споживаю, отже існую» ;
- визначено основні стратегії політичної адаптації та їх принципи як база для аналізу стану та протиріч процесу трансформацій влади в інформаційну епоху, уточнено типологію політичної адаптації стосовно умов визначеного етапу, виділено систему факторів, що сприяють політичній адаптації та проаналізовано їх концептуальні складові. Перша – це стратегія динамічної

адаптації систем, що здатні адекватно та ефективно реагувати на зміни-виклики. Друга – загальна – це стратегія статичної адаптації (або тотальної), яка передбачає збереження незмінності існуючої структури, намагання консервації стану, заперечення будь-яких змін. Третя стратегія пов’язана із домінантою зовнішнього впливу на окремі системи, що неспроможні засвоювати ситуативно нові виклики. Це запозичена адаптація на умовах та принципах зовнішніх сил впливу;

- визначено методологічні параметри для оцінки стану трансформацій влади: революційність у межах збереження можливостей політичної адаптації, що дає змогу поєднувати потенціали модернізації та спадковості; деградація як імовірна відповідь на попит стабілізації та адаптації; невизначеність, «плинність», входження суспільства у стан крайньої непередбачуваності коливань, що значно підвищує загрози катастроф та сумісна із викликом для самого існування суспільства як цілісної політичної спільноти у межах певної моделі розвитку;

- сформульоване авторське розширене визначення політичного інжинірингу як системи технік і технологій управління, яка у тактичному й стратегічному планах спрямована на креативно-ефективне суспільне проєктування та конструювання.

Уточнено та доповнено:

- питання методології аналізу політико-владних трансформацій із врахуванням специфіки щодо умов інформаційної епохи. Визначено, що методологічні інтерпретації інформаційного етапу розвитку у векторі технократизму корелюються із ринковим (утилітарним) виміром розуміння сучасних змін, тоді як людиновимірний (гуманістичний) вектор передбачає важливість соціокультурних вимірів. Корисність ІКТ, знань та інформації як пріоритетних важелів нової епохи полягає не в управлінні поведінкою виробників і споживачів, а у задоволенні соціальних і культурних потреб;

- розуміння механізмів влади, її соціополітичних конфігурацій та форм, що впливають на формування добору та впровадження суспільно значущих смислів на сучасному етапі. На основі концептуальної моделі дуальності «hard power» – «soft power» уточнено як відбуваються трансформації влади, за умов яких вона від нормативної регуляції, коли домінує норма, якій необхідно підкорятися, або будуть застосовані санкції покарання, йде до спокуси. Традиційні вертикальні ієрархічні структури у політичній сфері змінюються на змішані, або горизонтальні моделі взаємодії, за яких відносини та стратегічна гра на замовлення, персоніфіковане лідерство мають пріоритетне значення, як і кон'юнктура унікальності кожної конфігурації цієї взаємодії, тобто у структурі влади домінує мережева геометрія;
- трактування функціональних та якісних складових сучасного розуміння трансформацій влади у векторі політичної адаптації як найважливішого аспекту у визначенні цілей демократичних перетворень та завдань інформаційного етапу розвитку. Влада як можливість вимагати відповідної поведінки, міститься у мережах інформаційного обміну й маніпуляціях символами, які співвідносять сакральних акторів, інститути і культурні рухи за допомогою інтелектуальних підсилювачів. Логіка мережевої геометрії влади витискає значення сталих масових об'єднань, ідеологічну мобілізацію та партійний контроль;
- характеристики практики політико-владних трансформацій в Україні, розкрито їх дисфункції та вплив на можливості створення умов для стабілізації на інформаційному етапі. Дисфункції інтерпретуються через наступні фактори: висока динаміка інформаційно-комунікативних змін, девертикалізація та поліцентричність організації суспільної взаємодії, зростання аксіологічної плюральності та невизначеності у площині правил гри, що виробляють різні спільноти, нарощування негативного потенціалу у середині аксіологічних смислів, що обирають спільноти в умовах зіткнення

сил традиції та модернізації. Для сучасного українського суспільства важливим є саме аспект завершення трансформацій: досягнення політико-владною сферою сталого функціонування, коли основні характеристики вже склалися, й мова йдеться не про набуття певних якостей, а про їхнє збереження;

- уточнено розуміння категорій «політична адаптація», «стабільність» відносно до трансформацій влади в інформаційну епоху. Набуття цих якісних характеристик передбачає, з одного боку, актуалізацію для країн внутрішніх сил та потенціалу для модернізаційного прориву, врахування соціальних, соціополітичних, соціокультурних факторів розвитку (які, за умов дисбалансу, на користь інформаційно-технологічних факторів потребують підвищеної уваги у політичному інжинірингу), з іншого боку, людство має осмислити шляхи гармонізації світового розвитку, трансформації влади в інформаційну епоху потребують подолання елітарних, вузько корпоративних механізмів на користь консенсусних. Проведений компаративний аналіз свідчить, що відставання суспільної свідомості та форми соціальної організації створює умови для недемократичного та загрозливого для людства використання досягнень інформаційно-технологічного характеру;

- визначення специфіки владних факторів, що сприятимуть політичній адаптації та стабілізації комунікативних складових та добору аксіологічних смислів у напрямку формування спільного соціокультурного поля в українському суспільстві як запоруці успішної відповіді на виклики інформаційної епохи. Політичний інжиніринг у цьому форматі, по-перше, передбачає саме врахування зворотного зв'язку від суспільства до влади; по-друге, формування інституційних механізмів розширення сфери громадянського суспільства; по-третє, спрямування тактичних заходів інжинірингу на забезпечення умов для ідентифікації особистістю та соціальними групами своїх інтересів як запоруки ефективного тиску на структури прийняття політичних рішень; по-четверте, створення каналів для

транспортування інтересів широких соціальних груп до політичної сфери; по-п'яте, необхідність поєднання політичних та економічних свобод для українського суспільства.

Набули подальшого розвитку:

- питання методології аналізу інформаційної епохи, визначено різні підходи до розуміння цього етапу розвитку та еволюцію поглядів стосовно нього, обґрунтовані авторські аналітичні пріоритети, що характеризуються полівекторністю, невизначеністю, нестабільністю. Обґрунтовано дуальну модель методології аналізу змін інформаційної епохи через визначення двох принципових напрямків: перший («лінійний») відшукує підтвердження парадигми прогресу, його неминучості; другий («полівекторний») – наголошує на необхідності критично-аналітичного підходу до розуміння інформаційної епохи, підкреслює поліваріантність змін;
- аргументи стосовно того, що технології можуть бути новими, як і форми діяльності у політико-владній сфері, а ціннісні пріоритети, смисли діяльності не лише незмінними, а, навіть, такими, що регресують, як відповідь на неспроможність політико-владних систем давати адекватні відповіді на виклики інформаційної епохи;
- інтерпретація та систематизація факторів та умов нової якості життя людини в інформаційну епоху в контексті трансформацій влади;
- розуміння свободи, як важливого аксіологічного смислу інформаційної епохи. Врахування цього виміру дозволяє уточнити стратегії досягнення політичної адаптації: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким приватним; стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму;
- з'ясування специфіки рівнів, форм і смислів ідентичностей в інформаційну епоху, принципів формування соціальних ієрархій та еліти, особливості

«цифрового розриву» на міжіндивідуальному, соціальному та міжсуспільному рівнях;

- обґрунтування необхідності і факторів та способів формування суспільного синтезу у соціокультурній сфері, його концептуальні складові як важливий зміст влади у її політико-комунікаційному вимірі. Управління суспільством включає формулювання цілей і завдань, що стоять перед країною, певну рівновагу між інтересами громадян та цими стратегічними завданнями, гармонізацію суспільної взаємодії, консолідованої ефективної влади. Визначено, стрижневий аксіологічний смисл демократії полягає у тому, що вона, як система суспільної взаємодії, дозволяє громадянам добиватися того, що можливо досягти лише спільними зусиллями, об'єднавшись задля загального блага. Для української моделі актуальним є подолання у площині добору аксіологічних смислів розпорошення розуміння демократії, конфліктів на підґрунті розходження ціннісних пріоритетів, формування засад загальнонаціонального порозуміння стосовно основних цілей та цінностей розвитку із врахуванням специфіки інформаційної епохи.

Теоретична цінність роботи полягає у тому, що вона містить матеріали і рекомендації з питань системного аналізу трансформацій влади в інформаційну епоху, феномена політичної стабільності з урахуванням новітніх тенденцій розвитку, що адресовані науковцям, спеціалістам з держуправління, політикам.

Дисертаційна робота орієнтована в теоретичному плані на подальші дослідження як питання трансформацій влади, феномена стабільності в цілому, так і моделі політико-владної стабільності в новітніх умовах стосовно вдосконалення процесів державного управління в Україні. Дисертація також містить матеріали щодо розкриття відповідних теоретичних тем навчальних курсів у галузях політичної науки, соціальної філософії, соціології. Її положення прийняті до впровадження при розробці навчальних курсів при кафедрі політології Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна, підручника з політології на кафедрі філософії Харківського національного університету радіоелектроніки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона містить матеріали та методичні рекомендації, адресовані керівникам і спеціалістам державних органів влади, політикам, науковцям щодо проведення аналізу існуючого етапу розвитку політико-владної сфери в Україні з питань стабілізації відповідно до умов інформаційної епохи. Розробки дисертації можуть бути використані з метою вдосконалення програмних аспектів політичної стабілізації у напрямку адаптації до викликів інформаційної доби, стимуляції стабілізаційних процесів в українському суспільстві. Вони орієнтовані на можливе впровадження в майбутніх виборчих компаніях, а також важливі для визначення напрямку й складових економічної та соціальної політики реформування.

Теоретико-методологічні нароби дисертації можуть бути використані у навчальному процесі. Матеріали дисертації вже застосовуються при викладанні загального курсу політології та певних політологічних авторських курсів у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна та Харківському національному університеті радіоелектроніки.

Ключові слова: інформаційна епоха, трансформації влади, поліваріантність, віртуалізація політичних процесів, моделі політичної адаптації, ефективний інжиніринг, аксіологічні смисли, соціокультурний синтез, соціальний мутуалізм, свобода.

ABSTRACT

Komarova T. G. Transformations of Power in the Information Age. –
On the rights of manuscript.

Doctoral thesis on political sciences on a specialty 23.00.01 – theory and history of political science. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2020.

Dissertation is devoted to disclosure of peculiarities of power transformations in information epoch. A comprehensive study of challenges in the information stage of human development through the analysis of power as a system-organizing core of social transformations, focusing on features of political adaptation's vector as a condition for stable development. Extended scientific understanding of power, political explication of which shows ambivalence of influences with the information environment: means of processing and transferring of knowledge, communication channels, information networks. They affect the real will for power and its rational coordination in society, i. e these factors affect search for optimal balance of power (will for power). However, through code functions of power management of selection of opportunities in all dimensions of social relations is carried out. It has been proved that power in the information epoch is primarily associated with the ability to create new cultural codes, which are then used to construct new, often virtual, political reality.

Understanding of specifics of political transformations in the information epoch is deepened, priorities are substantiated in the methodology of analysis of this area, characterized by multivectorness, uncertainty and instability. Necessity of solving the dilemma between technological and value components of human activity through a human-measurable approach in the vector of gaining stability as an effective quality of social interaction is specified. Typological models of society's entry into the information epoch in the political-power context have been developed, main strategies of political adaptation and their principles as a basis for analyzing the state and contradictions of process of transformation into the information epoch have been proposed.

It is determined that changes of paradigmatic quality require search for constructive models of worldview, which allow to rethink social reality and internalize it in the relevant social interaction, which determines theoretical and methodological justification of phenomenon of power transformations in the information epoch. Proposals were formed on factors and ways of forming social

synthesis in the socio-cultural sphere, its conceptual components as an important content of power in its political and communicative dimension on the example of explication in the Ukrainian context.

The purpose of dissertation is to reveal the basic components of power transformations in information epoch and apply them to systematic development of conceptual aspects of model of political and power stability in Ukraine in relation to conditions of adaptation to modern challenges.

This goal led to the implementation of following tasks:

- to generalize theoretical and methodological achievements in the analysis of power transformations in the information epoch;
- to clarify the methodology of analysis of information epoch, to identify different approaches to understanding this stage of development and evolution of views on it, to justify the priorities of today;
- to determine specifics of political and power development in new conditions;
- to develop own principles of model of analysis of political and power transformations in an information epoch on the basis of empirical explication in the Ukrainian context;
- substantiate recommendations on formation and development of principles of model of political and power stability adapted to the conditions of Ukraine's entry into the information stage of human development;
- to study the practice and contradictions of functioning of political and power sphere in Ukraine, to determine dysfunctions of this process in relation to conditions of adaptation to requirements of information epoch;
- to develop questions of typology of models of entry of societies into the information epoch;
- to develop a typology of models of political and power stability in relation to multivariate conditions of entry of societies into the information epoch, taking into account the context of power transformations;

- to substantiate on the basis of systematic approach importance of internal order factors for the process of assimilation and effective use of information epoch, to analyze these factors;

- to develop methodological aspects for the formation of new model of development, which would allow the effective use of new technologies for general well-being of people of Ukraine, to introduce values of humanistic content;

- to determine actual Ukrainian parameters of democratic development under ambivalent influence of challenges of information epoch;

- to substantiate possibilities of creating a common socio-cultural field in Ukrainian society as a guarantee of successful adaptation to challenges of information epoch.

Object of dissertation research is power in the information age.

Subject of dissertation research is transformations of power in information age in the political-communicative context.

Scientific innovation of obtained results is that dissertation is the first complex study of basic components of power transformations in the information age with their application to system development of conceptual aspects of the model of political-power adaptation in Ukraine in accordance with modern challenges. During the process of research results were obtained, the novelty of which is specified in the following points:

First:

- own model of analysis of political and power components in the information age was proposed and substantiated, content of which is in solving the dilemma between technological and value components of human activity, through human-measurable approach in the vector of gaining stability as an effective quality of social interaction;

- a system understanding of challenges of information stage of human development through the analysis of power as core of social transformations in the vector of formation of conditions for political adaptation and its explication in Ukrainian

context was presented. The author's position is based on the fact that disclosure of the relationship of technical and technological, socio-political, socio-cultural changes in the process of formation of information civilization makes it possible to predict key development trends. Defining the origins and essence of the information quality of society allows us to move to the analysis of challenges and contradictions of modernity

- principles of analysis of a condition of political and power sphere in conditions of transformations at an information stage of development are offered. It has been proven that power in the information age is primarily associated with the ability to create new cultural codes, which are then used for construction of new, often virtual, political reality. At the new stage, power depends on cognitive-communicative axiological meanings and practices, which not only follow power, but also form its new configurations. It is proved that methodological tools of communicative measurement of power allow to study transformations of power in the information age through multifactorial approach because communicative field of social interaction is an analytical basis for simultaneous identification of structural, sociocultural, axiological and cognitive features of power explication.

- the main dilemma of information age in the context of power transformations is substantiated - contradictory interaction of technology and axiology of activity. Axiological meanings of political entertainment, carnivalization of political space are clarified: through formation of utopian world (introduction of glam ideals), simplification of interpretation of political reality, performance-practice of politicians and governmental officials (because of who there is no dialogue with the authorities), innovations in the information space concerning presentation of material, which scattered fragments of information are only disorient, reinforce element of the game, inspire illusion of possibility of constructing their own axiological structures.

- typological models of society's entry into the information age in the political-power context have been developed. Characteristics of models of political adaptation are given: democratic, totalitarian and conflict.
- proposals for the formation of an adaptation model of political and power stability were developed, taking into account both conditions of transformation of information age and properties of Ukrainian realities of transition period. Attention is emphasized on the criteria for assessing possibilities of overcoming negative trends, namely: individual experience; stimulating activity; strengthening rational guidelines for forming a political position; interest of authorities in the informed citizen, in increasing his role as a participant in political process; harmonious correlation of humanity's desire for high technologies with the task of introducing axiological meanings that will prevent the replacement of Cartesian principle "I think, therefore I exist" with "I consume, therefore I exist".
- basic strategies of political stability and their principles as a basis for the analysis of condition and contradictions of process of transformations in an information age are defined, typology of political stability concerning conditions of certain stage is specified, system of factors of stability of power is allocated and their conceptual components are analyzed. The first is a strategy of dynamic adaptation of systems that are able to adequately and effectively respond to changing challenges. The second - general - is a strategy of static adaptation (or total), which involves maintaining the invariability of existing structure, trying to preserve the condition, denying any changes. The third strategy is related to the dominance of external influences on individual systems that are unable to absorb new challenges according to situation. This is a borrowed adaptation to conditions and principles of external forces of influence.
- methodological parameters for assessing the condition of power transformations have been identified: revolutionary character within the limits of preserving possibilities of political adaptation, which makes it possible to combine potentials of modernization and heredity; degradation as a probable response to the demand

for stabilization and adaptation; uncertainty, "fluidity", the entry of society into the condition of extreme unpredictability of fluctuations, which significantly increases the risk of catastrophes and is compatible with the challenge for existence of society as a whole political community within a certain model of development.

- author's extended definition of political engineering as a system of management techniques and technologies is formulated, which in tactical and strategic plans is aimed at creative and effective social design and construction.

Updated and supplemented:

- questions of methodology of analysis of political and power transformations with a glance of specifics concerning conditions of information age. It is determined that methodological interpretations of information stage of development in the vector of technocracy correlate with the market (utilitarian) dimension of understanding of modern changes, while the human-dimensional (humanistic) vector assumes importance of socio-cultural dimensions. The usefulness of ICT, knowledge and information as priority levers of new era is not in managing behavior of producers and consumers, but in meeting social and cultural needs.

- understanding of mechanisms of power, its socio-political configurations and forms that influence formation of selection and implementation of socially significant meanings at the present stage. Transformation of power is clarified based on conceptual model of duality "hard power" - "soft power", under which it is from standard regulation, when norm dominates and needs to be obeyed, or sanctions will be applied, leads to temptation. Traditional vertical hierarchical structures in the political sphere are replaced by mixed or horizontal models of interaction, in which relationships and strategic game to order, personalized leadership has priority, as well as conjuncture uniqueness of each configuration of this interaction, i.e network geometry dominates.

- interpretation of functional and qualitative components of modern understanding of power transformations in the vector of political adaptation as the most important aspect in determining goals of democratic transformations and tasks of information

stage of development. Power, as an opportunity to demand appropriate behavior, consists in networks of information exchange and manipulation of symbols, which correlate sacred actors, institutions and cultural movements with the help of intellectual amplifiers. The logic of network geometry of power displaces importance of sustainable mass associations, ideological mobilization, and party's control.

- characteristics of the practice of political and power transformations in Ukraine, their dysfunctions and the impact on possibility of creating conditions for stabilization at the information stage. Dysfunctions are interpreted through the following factors: high dynamics of information and communication changes, deverticalization and polycentric organization of social interaction, growth of axiological plurality and uncertainty in the plane of game rules produced by different communities, increasing negative potential in the middle of axiological meanings. traditions and modernization. For the modern Ukrainian society the aspect of completion of transformations is important: achievement by political and power sphere of steady functioning when basic characteristics have already developed, and it is not a question of acquisition of certain qualities, but about their preservation.

- understanding of category of political adaptation, stability in relation to power transformations in information age are specified. Acquisition of these qualitative characteristics presupposes, on the one hand, actualization for countries of internal forces and potential for modernization breakthrough, consideration of social, sociopolitical, sociocultural factors of development (which, in case of imbalance, in favor of information and technological factors need increased attention in political engineering). on the other hand, humanity must comprehend ways to harmonize world development, transformation of power in information age requires overcoming elitist, narrowly corporate mechanisms in favor of consensus. The conducted comparative analysis shows that the lag of public consciousness

and form of social organization creates conditions for undemocratic and threatening for humanity use of information and technology achievements.

- determining of specifics of power factors that will contribute to political adaptation and stabilization of communicative components and selection of axiological meanings in direction of forming a common socio-cultural field in Ukrainian society as a guarantee of successful response to challenges of information age. Political engineering in this format, first of all, involves taking into account the feedback from society to the government; second, formation of institutional mechanisms for expanding sphere of civil society; third, direction of tactical engineering measures to provide conditions for identification of individuals and social groups of their interests as a guarantee of effective pressure on political decision-making structures; fourth, creation of channels for transporting interests of broad social groups to political sphere; fifth, need to combine political and economic freedom for Ukrainian society.

Further developed:

- questions of methodology of analysis of information age, different approaches to understanding of this stage of development and evolution of views concerning it are defined, author's analytical priorities characterized by polyvectority, uncertainty, instability are substantiated. Dual model of methodology of analysis of changes in the information age is substantiated through the definition of two principal directions: the first ("linear") seeks confirmation of the paradigm of progress, its inevitability; second ("polyvector") - emphasizes the need for a critical-analytical approach to understanding information age, emphasizes the multivariate changes;

- arguments that technologies can be new, as well as forms of activity in the political-power sphere, and value priorities, meanings of activity not only unchangeable, but even regressive, as a response to inability of political-power systems to give adequate responses to challenges of information age;

- interpretation and systematization of factors and conditions of new quality of human life in the information age in the context of power transformations;
- understanding of freedom as an important axiological meaning of information age. Taking into account this dimension allows to clarify strategies for achieving political adaptation: priority of individualization through positive freedom and any common group; strategy of renewing the dictate of general over any private; strategy of harmonization of individual and collective on the basis of principle of social mutualism.
- clarification of specifics of levels, forms and meanings of identities in the information age, principles of formation of social hierarchies and elites, features of "digital divide" at the individual, social and inter-social levels.
- substantiation of need of factors and ways of forming social synthesis in the socio-cultural sphere, its conceptual components as an important content of power in its political and communication dimension. Management of society includes formulation of goals and objectives facing the country, a certain balance between interests of citizens and these strategic objectives, harmonization of social interaction, consolidated effective government. Definitely, the core axiological meaning of democracy, as a system of social interaction, allows citizens to achieve what can only be achieved through joint efforts, uniting for the common good. For the Ukrainian model it is important to overcome in the plane of selection of axiological meanings scattering of understanding of democracy, conflicts based on differences of value priorities, formation of principles of national understanding of basic goals and values of development taking into account specifics of information age.

Theoretical value of work is that it contains materials and recommendations on systematic analysis of power transformations in the information epoch, phenomenon of political stability, taking into account the latest trends in development, addressed to scientists, government specialists, politicians.

The dissertation is theoretically focused on further research on transformation of power, phenomenon of stability in general, and model of political and power stability in the latest conditions for improving public administration in Ukraine. The dissertation also contains materials on the disclosure of relevant theoretical topics of training courses in the fields of political science, social philosophy, sociology. Its provisions were accepted for implementation in the development of training courses at Department of Political Science of V.N. Karazin Kharkiv National University, textbook on political science at the Department of Philosophy of Kharkiv National University of Radio Electronics.

Practical significance of work is that it contains materials and guidelines addressed to heads and specialists of public authorities, politicians, scientists to analyze the current stage of development of political sphere in Ukraine on stabilization in accordance with the information epoch. The dissertation developments can be used to improve the program aspects of political stabilization in the direction of adaptation to challenges of information epoch, stimulation of stabilization processes in Ukrainian society. They are focused on possible implementation in future election campaigns, as well as important for determining the direction and components of economic and social policy reform.

The dissertation contains materials that can be used in the educational process. Developments of dissertation are already used in teaching a course of political science at V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv National University of Radio Electronics.

Keywords: information epoch, power transformations, multivariance, virtualization of political processes, models of political adaptation, effective engineering, axiological meanings, sociocultural synthesis, social mutualism, freedom.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Авксентьєва Т. Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст (**монографія**). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 324 с. (16,5 ум.д.а.)

Публікації в наукових фахових виданнях України з політичних наук

2. Тіхонова Л. А., Чорна Н. В., Сичова Т. Г. Політичні трансформації в процесі переходу до інформаційного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2001. Вип. 3, № 518. С. 57–65. (*Особистий внесок здобувача: участь у формулюванні задач дослідження, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху*).

3. Авксентьєва Т. Г. Роль соціал-демократії у формуванні ціннісної єдності українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія: Філософія. Політологія*. 2004. № 63–65. С. 127–128.

4. Авксентьєва Т. Г. Конфлікт ціннісних пріоритетів українського суспільства доби посткомуністичних трансформацій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 9, № 760. С. 260–266.

5. Авксентьєва Т. Г. Ефективність управління як стратегія стабільності політичного режиму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 10, № 785. С. 92–98.

6. Авксентьєва Т. Г. Інтелігенція як соціально-політичне феномен: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 11, № 796. С. 150–156.

7. Авксентьєва Т. Г. Параметри демократичного вибору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 12, № 810. С. 92–99.

8. Авксентьєва Т. Г. Параметри адаптації суспільства до демократичних перетворень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 13, № 825. С. 108–114.

9. Авксентьєва Т. Г. Внутрішньополітична нестабільність як загроза демократичному вибору України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2009. Вип. 14, № 839. С. 49–56.

10. Авксентьєва Т. Г. Політико-інституціональні трансформації в Україні: полівекторність, невизначеність, нестабільність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 16, № 885. С. 76–83.

11. Авксентьєва Т. Г. Соціополітичний інституціональний дизайн українського суспільства в умовах змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 17, № 912. С. 89–94.

12. Авксентьєва Т. Г. Специфіка розуміння демократичного концепту в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 18, № 949. С. 59–64.

13. Авксентьєва Т. Г. Вектори стабілізації політичного режиму в умовах невизначеності транзитивної суспільної моделі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 19, № 984. С. 55–59.

14. Авксентьєва Т. Г. Нові тенденції суспільного розвитку в інформаційну епоху: соціополітичний вектор. *Вісник Харківського*

національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2012. Вип. 20, № 1007. С. 46–51.

15. Авксентьєва Т. Г. Нові форми політичної взаємодії в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 21, № 1013. С. 37–42.

16. Авксентьєва Т. Г. Трансформації форм соціальної взаємодії в інформаційну епоху: технологія vs аксіологія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 22, № 1031. С. 5–9.

17. Авксентьєва Т. Г. Інформаційне суспільство: новий образ влади в умовах техногенної цивілізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2013. Вип. 23, № 1060. С. 10–16.

18. Авксентьєва Т. Г. Свобода людини як аксіологічний смисл розвитку в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. № 1091. Вип. 25, С. 17–22.

19. Авксентьєва Т. Г. Українська держава між Сциллою і Харибдою викликів минулого та майбутнього: чи можлива власна парадигма розвитку? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 26, № 1111. С. 28–32.

20. Авксентьєва Т. Г. Інформаційна епоха: суспільні зміни, виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2015. Вип. 28. С. 75–80.

21. Комарова Т. Г., Тихонова Л. А. Трансформації демократичного методу управління в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 31. С. 68–72. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

22. Комарова Т. Г. Людина і політика в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 32. С. 13–19.

23. Комарова Т. Г., Тихонова Л. А. Політична адаптація суспільства в інформаційну епоху: виклики та шляхи формування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 9–14. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

24. Комарова Т. Г. Влада та політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 34. С. 16–22.

***Публікації у фахових виданнях України з політичних наук,
що входять до міжнародних наукометричних баз***

25. Комарова Т. Ціннісні смисли суспільного порозуміння в Україні . *ГРАНІ. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2020. Том 23, № 1-2. С. 67–72. (Index Copernicus International).

26. Комарова Т. Сучасна Україна: дилема викликів минулого і майбутнього. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 28. С. 160–166. (Index Copernicus International).

27. Авксентьєва Т. Г. Моделі входження до інформаційної цивілізації: багатоваріантність та перспективи для України. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ, 2012. № 62(7). С. 526–531. (Index Copernicus International).

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації в зарубіжних спеціалізованих виданнях**

28. Авксентьева Т. Г. Судьба концепта «демократия» в информационную эпоху. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Austria, Vienna, 2014. № 5-6 (may-june). С. 158–163.

29. Комарова Т. Г. Особенности реализации власти в информационную эпоху: неравенство, свобода, справедливость. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 2. Р. 136–140. (GIF, Index Copernicus International).

30. Komarova T. G. Challenges of Identity in the Information Epoch: Global VS Local. *The European Journal of Law and Political Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 1. Р. 54–57.

31. Комарова Т. Тоталитаризм як соціокультурний феномен в інформаційну епоху. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7, Iss. 2. Р. 107–112. (Index Copernicus International, International Scientific Indexing)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Чорна Н. В., Авксентьева Т. Г. Політична криза в Україні: нестабільність взаємодії, влади та суспільства. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-пр. конф., 20-23.03.2009 р. Полтава: Скайтек, 2009. 232 с. С. 69–72. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху).

33. Авксентьева Т. Г. Особливості взаємодії влади і суспільства в інформаційну епоху. *Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Сімферополь-Ялта, 26-28.01.2012. Сімферополь: УЄУ, 2012. 236 с. С. 120–122.

34. Авксентьева Т. Г., Чорна Н. В. Взаємодія влади і суспільства в епоху глобальних цивілізаційних змін (український контекст). *Украина в системе современных цивилизаций: трансформация государства и*

гражданского общества: Міжнар. друга наук.-практ. конф. Одеса, 21-22 травня 2010. Одеса: ВМВ, 2010. Т. 2. С. 8–15. (*Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху*).

35. Авксентьева Т. Г. Демократичний вибір України: сучасний етап. *Партійна система України після парламентських виборів – 2012: тенденції трансформації* : Матеріали круглого столу, Харків, 25.12.2012 / за заг. ред. О. А. Фісуна; РФ НІСД у м. Харкові. Харків: Золоті сторінки, 2012. 116 с. С. 99–102.

36. Авксентьева Т. Г. Концепт свободи в інформаційну епоху. *Варіації модерну та модернізації: український соціум в контексті глобальних процесів* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 28-29.11.2013. Київ: Талком, 2013. 392 с. С. 240–241.

37. Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності. *Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі* : Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 3-4.06. 2015 / Укладач Г. Дерлугьян, А. Мельниченко та ін. Київ: Талком, 2015. 410 с. С. 94–95.

38. Комарова Т. Г. Специфика политико-институциональных трансформаций в Украине. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницкий, 2016. Вып. 10(18), Ч. 3. 156 с. С. 56–60. (Index Copernicus International).

39. Авксентьева Т. Г. Судьба концепта «демократия» в информационную эпоху: проблемные линии понимания. *XIII Международная конференция, посвященная проблемам общественных и гуманитарных наук*: Материалы междунар. научн.-практ. конф., Москва, 26.10.2013. М. : Центр гуманитарных исследований «Социум», 2013. 118 с. С. 54–57.

40. Авксентьева Т. Г. К вопросу о толерантности в политике: нестабильность взаимодействия власти и общества в современной Украине. *Социология, политология, философия: тенденции развития в современном мире* : Материалы междунар. научн.-практ. конф., 17.09.2012.: Сб. трудов. Новосибирск: Изд-во «Сибирская ассоциация консультантов», 2012. 134 с. С. 27–31.

41. Авксентьева Т. Г. Нерівність в інформаційну епоху: від індивідуального до глобального виміру. *Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty 28-29.10.2016, Sladkovicovo, Slovenska republika: Zbornik prispevkov z medzi-narodna vedecko-prakticka konferencia Vysoka Skola Danubius Fakulta Verejne Politiky a Verejne Spravy*. Vydal; Vysoka Skola Danubius, Sladkovicovo, Slovenska republika. 194 p. P. 164–166.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Авксентьева Т. Г. Політична система тоталітаризму (розділ в моногр.). *Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу*: [моногр.] / за заг. ред. В. С. Бакірова, М. І. Сазонова. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 574 с. С. 371–406.

43. Авксентьева Т. Г. Информационное общество: парадигмальные характеристики социально-политического вектора. *Социально-философские проблемы становления информационного общества*: [моногр.] / под ред. В.С. Поликарпова. Таганрог: ТТИЮФУ, 2008. 140 с. С. 20–30.

44. Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні. *Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні*: [моногр.] / за ред. В. І. Штанько. Харків: ХНУРЕ, 2009. 176 с. С. 52–67.

45. **Авксентьева Т. Г., Чорна Н. В.** Тоталітаризм як соціокультурний феномен: проблеми розуміння та нові виклики в інформаційну епоху. *Вісник*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2009. Вип. 15, № 861. С. 43–49. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

45. **Авксентьєва Т. Г.**, Чорна Н. В. Теоретико-методологічні проблеми розуміння тоталітаризму як соціокультурного феномену. *Культурологічний вісник: наукова-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2012. Вип. 29. С. 107–111. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в умовах тоталітарної моделі розвитку, написання статті).

47. Авксентьєва Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 27, № 1132. С. 66–70.

48. Комарова Т. Г. Украинские политические реалии: дилемма вызовов прошлого и будущего. *Ежемес. междунар. научн. журнал «Novation»*. Варна (Болгария), 2016. № 3(2). С. 142–145.

49. **Комарова Т. Г.**, Тіхонова Л. А. Глобальна інформатизація та соціально-політичні процеси у демократичному суспільстві (розділ в моногр.). *Глобальні виклики в цифрову епоху: вектори філософського осмислення*: [моногр.] / В. І. Штанько, Л. А. Тіхонова, О. А. Бакаленко, Г. М. Горячківська, Н. М. Дашинкова, О. В. Добровольська, О. О. Жидкова, Т. Г. Комарова, Т. В. Коробкіна, В. В. Омельченко, А. М. Покровський, Г. Г. Старікова, О. В. Турута, А. О. Яковлев. Харків: ХНУРЕ, 2019. 184 с. С. 74–91. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху).

ЗМІСТ

ВСТУП		34
РОЗДІЛ 1. ПАРАДИГМАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ: ПОЛІТИКО-ВЛАДНИЙ ВЕКТОР		54
1.1. Теоретико-методологічні інтерпретації інформаційного етапу розвитку суспільства: політологічний аналіз		54
1.2. Влада як суб`єкт та об`єкт парадигмальних трансформацій: пріоритетні параметри теоретико-методологічного аналізу		68
1.3. Трансформації форм соціально-політичної взаємодії: технологія vs аксіологія		93
1.4. Виклики політичній стабільності в інформаційну епоху		110
Висновки до розділу 1		129
РОЗДІЛ 2. ПОЛІВАРИАНТНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ВХОДЖЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ: ПОЛІТИКО-АДАПТАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ		135
2.1. Глобальні тенденції та національні моделі політичного розвитку суспільства в інформаційну епоху		135
2.2. Демократична модель політичної адаптації: ризики інформаційної епохи vs суспільна синергія		149
2.3. Тоталітарна модель політичної адаптації: типологічні характеристики, класичний інституційний вектор та виклики в інформаційну епоху		160

2.4. Конфліктна модель політичної адаптації: суперечливість смислових пріоритетів в українських умовах	186
Висновки до розділу 2	200
РОЗДІЛ 3. КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ТА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ	205
3.1. Свобода індивіда в інформаційну епоху: дилеми в суспільствах, що трансформуються	205
3.2. Інтелектуальний потенціал суспільства як фактор забезпечення трансформаційних процесів	235
3.3. Трансформації у сферах власності, робочої сили та посилення впливу інформаційного капіталу: загальні моделі та українська специфіка	248
3.4. Політичні спільноти в комунікативному полі політики: виклики мережевого суспільства	265
Висновки до розділу 3	287
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ: МІЖ ДЕМОКРАТИЧНИМИ І НЕДЕМОКРАТИЧНИМИ МЕХАНІЗМАМИ ВЛАДИ	293
4.1. Політико-владний вимір набуття стабільності в інформаційну епоху: сутність, фактори	293
4.2. Параметри адаптації суспільства до вимог демократичної моделі стабільності	302
4.3. Ефективний інжиніринг як вектор стратегії політичної адаптації в інформаційну епоху	311

4.4. Специфіка моделі політичної адаптації в українських умовах: фактори, інституціональний дизайн	335
Висновки до розділу 4	385
ВИСНОВКИ	393
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	418
ДОДАТКИ	457

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасне суспільство входить у нову епоху, коли кардинально змінюються наші уявлення про світ. Зміна світоглядних образів напряму пов'язана з розвитком інформаційних технологій, як зазначав один із видатних дослідників новітніх тенденцій у розвитку людства М. Кастельс, реальністю стала специфічна форма соціальної організації, де завдяки новим технологічним умовам, генерування, обробка і передача інформації стали функціонуючим джерелом продуктивності та влади. Вплив сучасної інформаційної революції здійснюється на всі сфери матеріального й духовного життя суспільств, зміни мають системний характер. Саме влада є одним із системо-утворювальних стрижнів суспільства. І особливий інтерес до проблеми влади виникає в періоди радикальних трансформацій соціуму.

Феномен влади має дуалістичний зміст: з одного боку, вона сама виступає як об'єкт трансформацій під впливом суспільних змін, з іншого – є важливим чинником ефективного розвитку суспільства, адекватності відповідей на нові виклики. Від розуміння особливостей змін, що відбуваються у структурі владних відносин, їх факторів, шляхів вирішення проблем, що породжуються трансформаціями влади як суспільного та особливо політичного феномена, залежить розробка моделей конкурентоспроможного входження суспільства до світової спільноти, із урахуваннями національної специфіки. Це дозволяє поєднувати позитивні тенденції включення до глобальних структур, що поширюються в інформаційну епоху із збереженням національної ідентичності, яка є важливою для того, щоб не розчинитися у «глобальному селі» та запобігти намаганням маніпулятивного впливу.

Знання як владний ресурс має важливі особливості: невідчутне і суперсимволічне. У процесі використання воно не тільки не витрачається

(зникає), а, навпаки, навіть може породжувати нове знання. Швидкість обміну інформацією, циркуляція ідей сьогодні, багато в чому, визначає ступінь розвитку суспільства. Однак ефективна адаптація до нових тенденцій розвитку потребує адекватної відповіді у зміні старих форм організації, побудові більш гнучких систем управління в різних сферах суспільного життя і, зокрема в політичній.

Зміни парадигмальної якості потребують пошуку конструктивних моделей світоглядного плану, що дозволяють переосмислити соціальну реальність та інтеріоризувати її у відповідній суспільній взаємодії. Засоби обробки та передачі знань, канали комунікації, інформаційні мережі набувають стратегічного значення в боротьбі за владу. У політичному вимірі вони впливають на дійсну волю до влади та її раціональну координацію в суспільстві, тобто ці чинники впливають на пошук оптимального балансу сил (воль до влади). Однак цей вплив має амбівалентний характер, бо влада є своєрідним системо-організуючим стрижнем суспільства й через її кодові функції відбувається керування селекцією можливостей. Влада пов'язується із здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності.

Дослідження трансформацій влади в інформаційну епоху для сучасної політичної науки і практики має принциповий характер, що зумовлено глобальною кризою демократії, яка супроводжується поширенням її неліберальних практик та знеціненням джерельної сутності самого поняття демократії. Свідченням цього є те, що репрезентативна демократія перестала відповідати суто демократичним аксіологічним смислам, але за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) продовжує існувати як прикриття недемократичних практик.

Політична влада – одна з найважливіших форм влади, у якій комунікація як змістовний елемент має особливе значення, стає своєрідним соціально-інформаційним полем політики. Раціонально осмислений

політичний процес поступається місцем віртуальному, заздалегідь сконструйованому відповідно до смаків масового споживача, та який не має відношення до дійсності.

Необхідність ґрунтовного дослідження проблеми трансформацій влади в інформаційну епоху обумовлюється як станом сучасних трансформацій у політико-владній сфері, так і необхідністю подальшого науково-теоретичного осмислення цієї проблематики.

У науковій літературі існують різноманітні концепції влади, які у сукупності досить повно розкривають це багатоаспектне явище. Насамперед значення мають роботи М. Вебера, Н. Пуланзаса, Г. Морґентау, Б. Рассела, А. Арона, Т. Адорно, Г. Лассуела, Т. Парсонса, М. Крозьє, Д. Ронґа, Н. Лумана та ін.

Трансформації влади в інформаційну епоху досліджувалися різними авторами, які визначали ті чи інші аспекти цієї проблеми. Д. Белл звертав увагу на зміну у правлячій еліті відповідно до зміни ролі науки та знання у процесі суспільного розвитку, констатує певний зсув влади на користь носіїв спеціальних знань, підвищення ролі технократів. Однак поряд із цим перешкодою на шляху панування технократів є специфіка політичної сфери. Політика у тому вигляді, як ми її розуміємо, пише Д. Белл, завжди має пріоритет перед раціональним і найчастіше порушує раціональність.

О. Тоффлер висунув концепцію зсуву влади на користь знання, яке дає владу вищої якості. Аналізує зміни у механізмах реалізації влади. Сила, багатство і знання в якості основних владних важелів утворюють «тріаду влади», як визначав О. Тоффлер, роль кожного з них у здійсненні владних відносин різна відповідно до історичних епох, що відображується у науковій рефлексії на зміну «картини світу». Глибока метаморфоза влади у сучасну епоху полягає в тому, що сила й багатство стали рідше залежати від знання, яке, за О. Тоффлером, перекидає значущість інших владних імпульсів і джерел. Якщо у попередні епохи головними ресурсом влади була сила

грошей, сировини, зброї, то в останні десятиліття початку XXI століття формується й набуває особливого значення новий ресурс влади – знання, або інформаційний і символічний капітал (П. Бурдьє).

М. Фуко наголошував на взаємозв'язку знання, насилля й влади у сучасному суспільстві. Ніяке знання, не формалізується без системи комунікації, що сама по собі вже є формою влади. Влада встановлює знання, яке у свою чергу виступає гарантом влади. Влада – це щось більше, ніж репресивна та ідеологічна функція, до того, як щось придушити, вона спочатку це виробляє. Влада перестає бути інституціонально локалізованою, вона стає анонімною, невизначеною, невловимою. У концепції М. Кастельса залежність суспільств від нових засобів поширення інформації дає останнім аномальну владу. Влада та багатство більше залежить від мережевої гнучкості, ніж від бюрократичної машини. Нова влада полягає у владі інформаційних кодів, представницьких іміджів, на основі яких суспільство організує свої інститути, а люди – своє життя. Влада є функцією нескінченної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства. Нова геометрія влади - мережева держава, криза національної держави та криза тієї форми демократії, що створювалась останні два століття, констатуються М. Кастельсом. Процеси віртуалізації, театралізації та, навіть, карнавалізації політики стають предметом роздумів не лише М. Кастельса, а й У. Еко, різниця між медіадемократією та медіакратією – Г. Майєра, уявна демократія споглядання – Дж. Сарторі. Доля демократії в інформаційному суспільстві та трансформація влади у практичному полі політичних режимів розглядалися Е. Гідденсом (демократизація демократії та ефективна «деволюція влади»), Ф.Артертоном (теледемократія), О. Тоффлером («мозаїчна демократія» та демасифікація соціальних комунікацій), Й.Масудою (рух до демократії участі), Дж. Мартіном (можливість врахування думки кожного у процесі прийняття політичних рішень). Дж. Нейсбіт і П.Абурден вважають, що на планеті сьогодні менше диктаторів, тому що вони вже не здатні

контролювати інформацію. Однак дилема демократія/не демократія залишається відкритою і багато в чому залежить від того, наскільки уряди і громадянське суспільство навчаться використовувати нові інформаційні канали, комунікації і відтворювати комунікативні коди. У цьому процесі визначальну роль відіграють мережеві суспільні організації, які мають свої особливості. Теоретики інформаційного суспільства, однак, констатують ризики та протиріччя, що виникають в інформаційну епоху та стосуються механізмів, важелів та практичної експлікації влади. Одним із визначень сучасного стану владного поля є інформаційні війни – досягнення інформаційного домінування, скорочення інформаційного простору для протиборчих сторін.

Таким чином, хоча проблеми розуміння інформаційної епохи, на перший погляд є доволі розробленими, виникає необхідність системного підходу до досягнення теоретико-методологічного досвіду саме у вимірі політичної площини. Стан наукової розробки теми вказує на те, що важливим напрямком досліджень, на нашу думку, є розробка питання про збереження або набуття стабільності політико-владної сфери за умов інформаційної епохи. Стрижнем управління суспільними справами є влада у своїй багато вимірності й тому її трансформації в інформаційну епоху мають принциповий науковий інтерес. Дослідження наприкінці ХХ століття у цьому ракурсі були спрямовані на техніко-технологічні аспекти, економіку, певне зачарування досягненнями ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій). Сьогодні є наявна потреба у критичному погляді на соціополітичні та соціокультурні зміни, що відбуваються, визначенні ризиків та викликів. Усе більшою мірою значення має дослідження суперечностей між технологією та аксіологією в процесі владної суспільної взаємодії; з'ясування, яким чином відбувається порушення старих ієрархій та зрівнювання ігрового поля (Т. Фрідман); чи дійсно закінчилася епоха вертикальної політики на користь горизонтальних відкритих структур та правил гри? На нашу думку, обрання

сама феномена влади для дослідження дозволяє проаналізувати сучасні трансформації парадигмального характеру за критеріями набуття сталості, ефективної адаптації суспільства до змін. Феномен влади, з одного боку, дозволяє поєднати у політичному аналізі виміри суспільних відносин, механізмів та організацій, що перебувають під впливом нових тенденцій розвитку. З іншого – виявляє специфіку інформаційної якості у процесі взаємодії індивідів, спільнот і формальних і неформальних інституцій на предмет протидії ризиків інформаційної епохи суспільній синергії.

Окреме питання, що має принципове значення становить альтернативність трансформацій політичних режимів в інформаційну епоху, дилема демократія/недемократія як механізми влади. На суспільному рівні нові політичні спільноти, нові форми політичної взаємодії та пошук моделей ефективного інжинірингу виявляються перспективними векторами для дослідження. З одного боку, виникнення глобального інформаційного простору становить потужну демократизаційну силу, з іншого – несе нові загрози та виклики, а саме нові обриси проблеми розуміння свободи, протиріччя між позитивною та негативною її іпостасями, раціональне та ірраціональне у політичному просторі сучасного суспільства, наслідки конструювання політичної реальності за допомогою ІКТ та віртуалізації політичного простору, методи подолання негативних факторів цих явищ. Технології віртуалізації політичного простору в поєднанні з використанням психотехнології можуть нести як позитивний (стабілізація політичної системи, гармонізація суспільних відносин), так і негативний характер (виведення політичної системи із стану динамічної рівноваги, криза системи цінностей, створення передумов для соціально-психологічної катастрофи або, навіть, революції). Моделі дестабілізації політичної системи та суспільства в цілому сьогодні отримують потужні важелі для практичної реалізації, тому розробки у напрямку протидії цим проектам мають велике прикладне значення.

Потребує подальшого опрацювання питання про можливість «занепаду» держави на тлі сучасних трансформацій. Це важливо для підвищення конкурентоспроможності українського суспільства, тому що глобальні тенденції і національні моделі розвитку в інформаційну епоху у векторі нової парадигми влади становлять одне з найактуальніших питань сучасності.

В українських реаліях йдеться саме про набуття якості, яка може бути стабільною, про подолання перманентно нестабільного стану, адаптацію до нових викликів інформаційної епохи, створення умов для переваги факторів інноваційності над регресивно-деструктивними. Для світового і українського, зокрема, інформаційного і наукового простору ця тема є вельми актуальною, однак, як теорія, так і практика свідчать про її недостатню розробку та, відповідно, перспективність. Відсутня системна концепція моделі політико-владної стабільності щодо адаптації українського суспільства до вимог і викликів інформаційної епохи.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є розкриття базових складових трансформацій влади в інформаційну епоху та застосування їх щодо системної розробки концептуальних аспектів моделі політико-владної адаптації в Україні відповідно до умов сучасних викликів.

Зазначена мета зумовила реалізацію таких *завдань*:

- узагальнити теоретико-методологічні доробки стосовно аналізу трансформацій влади в інформаційну епоху;
- уточнити методологію аналізу інформаційної епохи, визначити різні підходи до розуміння цього етапу розвитку людства, еволюцію поглядів стосовно цієї проблематики, обґрунтувати пріоритети сьогодення;
- визначити специфіку політико-владного розвитку у нових умовах;
- розробити власні принципи моделі аналізу політико-владних трансформацій в інформаційну епоху на основі емпіричної експлікації в українському контексті;

- обґрунтувати рекомендації з формування і розвитку засад моделі політико-владної адаптації відповідно умовам входження України до інформаційного етапу розвитку людства;
- дослідити практику і протиріччя функціонування політико-владної сфери в Україні, визначити дисфункції цього процесу стосовно умов адаптації до вимог інформаційної епохи;
- розробити питання типологізації моделей входження суспільств до інформаційної епохи;
- розробити типологію моделей політико-владної адаптації стосовно багатоваріантності умов входження суспільств до інформаційної епохи з урахуванням контексту трансформацій влади;
- обґрунтувати на засадах системного підходу важливість факторів внутрішнього порядку для процесу засвоєння та ефективного використання надбань інформаційної епохи, здійснити аналіз цих факторів;
- розробити методологічні аспекти щодо формування нової моделі розвитку, яка б надавала змогу ефективно використовувати нові технології для загального добробуту народу України, для впровадження ціннісних смислів гуманістичного наповнення;
- визначити власне українські параметри демократичного розвитку під амбівалентним впливом викликів інформаційної епохи;
- обґрунтувати можливості створення спільного соціокультурного поля в українському суспільстві як запоруці успішної адаптації до викликів інформаційної епохи.

Об'єктом дисертаційного дослідження є влада в інформаційну епоху.

Предметом дисертаційного дослідження виступають трансформації влади в інформаційну епоху у політико-комунікативному контексті.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових та політологічних методів у сфері дослідження проблем трансформацій влади в інформаційну епоху,

досягнення світової та вітчизняної наукової думки в галузі досліджень інформаційної епохи, влади та питань політико-владної адаптації. Джерелами інформації були матеріали соціологічних досліджень, результати наукових розробок, у тому числі виконаних при безпосередній участі автора, статистичні дані, довідкові матеріали, Конституція України та законодавчі акти щодо процесу демократичного реформування в Україні, конституції країн із високим рівнем стабільності та адаптації до умов інформаційної епохи; матеріали наукових конференцій, публікації зарубіжних та вітчизняних авторів. При вивченні закономірностей тенденцій процесів трансформацій влади в інформаційну епоху використано методи логічного, факторного аналізу, методи аналогій, структурування цілей та ін. Особливо слід визначити такі підходи та методи, на яких базується дисертація, як:

1) системний аналіз – для визначення логіки трансформацій влади в інформаційну епоху, виявлення взаємозв'язків між різними факторами, що формують сучасну парадигму розвитку;

2) структурно-функціональний метод – для дослідження моделей входження суспільств до інформаційного етапу розвитку; структури політико-владної сфери, аналізу її внутрішньої організації та впливу на процес адаптації до сучасних викликів;

3) порівняльний аналіз – для дослідження змісту політико-владних трансформацій на різних етапах та в різних умовах входження до інформаційної якості суспільства;

4) інституційний аналіз – для вивчення політичних, державних, громадських інститутів в умовах необхідності адаптації до специфіки інформаційної епохи;

5) історико-генетичний метод – для розкриття сутності феномена трансформацій влади відносно нового етапу розвитку людства та формування його парадигмальних складових;

б) критико-діалектичний підхід до аналізу політичних процесів та явищ інформаційної епохи, протиріч та викликів, що спричиняють можливість криз та загострень у політико-владній сфері.

Дисертаційну роботу Комарової Тетяни Геннадіївни «Трансформації влади в інформаційну епоху» виконано на кафедрі політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відповідно до наукової комплексної теми «Реформування політичної системи України у порівняльній та глобальній перспективі» (НДР № 0119U102298).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням базових складових трансформацій влади в інформаційну епоху із застосуванням їх щодо системної розробки концептуальних аспектів моделі політико-владної адаптації в Україні відповідно до умов сучасних викликів. У процесі дослідження були здобуті результати, новизна яких конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- запропоновано та обґрунтовано власну модель аналізу політико-владних складових в інформаційну епоху, зміст якої у вирішенні дилеми між технологічними та аксіологічними складовими діяльності людини через людино-вимірний підхід у векторі політичної адаптації як ефективною якості суспільної взаємодії;
- представлено системне осмислення викликів інформаційного етапу розвитку людства через аналіз влади як стрижня суспільних трансформацій у векторі формування умов політичної адаптації та її експлікацію в українському контексті. Авторська позиція ґрунтується на тому, що розкриття взаємозв'язку техніко-технологічних, соціополітичних, соціокультурних змін у процесі становлення інформаційної цивілізації надає змогу прогнозування ключових трендів розвитку. Визначення витоків і

сутності інформаційної якості суспільства дозволяє перейти до аналізу викликів і протиріч сучасності;

- запропоновано принципи аналізу стану політико-владної сфери в умовах трансформацій на інформаційному етапі розвитку. Доведено, що влада в інформаційну епоху пріоритетно пов'язується зі здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності. На новому етапі влада залежить від когнітивно-комунікативних аксіологічних смислів та практик, які не лише йдуть за владою, а й самі формують її нові конфігурації. Доведено, що методологічний інструментарій комунікативного вимірювання влади дозволяє досліджувати трансформації влади в інформаційну епоху через багатофакторний підхід тому, що комунікативне поле суспільної взаємодії є аналітичним підґрунтям для одночасного виявлення структурно-функціональних, соціокультурних, аксіологічних, когнітивних особливостей експлікації влади;

- обґрунтовано основну дилему інформаційної епохи у контексті владних трансформацій – суперечлива взаємодія технології та аксіології діяльності. Уточнено як працюють аксіологічні смисли політичної розваги, карнавалізації політичного простору: через утворення утопічного світу (впровадження глем-ідеалів), спрощення інтерпретації політичної реальності, перформанс-практики політиків та урядовців (за яких діалогу із владою не відбувається), новації в інформаційному просторі щодо подання матеріалу, розрізнені фрагменти інформації якого, лише дезорієнтують, підсилюють елемент гри, навіюють ілюзію можливостей конструювання власних аксіологічних конструкцій;

- розроблено типологічні моделі входження суспільства в інформаційну епоху у політико-владному контексті. Надано характеристики моделей політичної адаптації: демократичної, тоталітарної та конфліктної;

- розроблено пропозиції щодо формування адаптаційної моделі політико-владної стабільності з урахуванням як умов трансформацій інформаційної доби, так і властивостей українських реалій перехідного періоду. Акцентовано увагу на критеріях, щодо оцінки можливостей подолання негативних тенденцій, а саме: індивідуальний досвід; стимулювання активності; укріплення раціональних настанов формування політичної позиції; зацікавленість влади в інформованому громадянині, у підвищенні його ролі як учасника політичного процесу; гармонійне співвіднесення потягу людства до високих технологій, із завданнями впровадження аксіологічних смислів, що стануть на заваді підміні декартівського принципу «мислю, отже, існую» на «споживаю, отже, існую»;
- визначено основні стратегії політичної адаптації та їх принципи як база для аналізу стану та протиріч процесу трансформацій влади в інформаційну епоху, уточнено типологію політичної адаптації стосовно умов визначеного етапу, виділено систему факторів, що сприяють політичній адаптації та проаналізовано їх концептуальні складові. Перша – це стратегія динамічної адаптації систем, що здатні адекватно та ефективно реагувати на зміни-виклики. Друга – загальна – це стратегія статичної адаптації (або тотальної), яка передбачає збереження незмінності існуючої структури, намагання консервації стану, заперечення будь-яких змін. Третя стратегія пов’язана із домінантою зовнішнього впливу на окремі системи, що неспроможні засвоювати ситуативно нові виклики. Це запозичена адаптація на умовах та принципах зовнішніх сил впливу;
- визначено методологічні параметри для оцінки стану трансформацій влади: революційність у межах збереження можливостей політичної адаптації, що дає змогу поєднувати потенціали модернізації та спадковості; деградація як імовірна відповідь на попит стабілізації та адаптації; невизначеність, «плинність», входження суспільства у стан крайньої непередбачуваності коливань, що значно підвищує загрози катастроф та сумісна із викликом для

самого існування суспільства як цілісної політичної спільноти у межах певної моделі розвитку;

- сформульоване авторське розширене визначення політичного інжинірингу як системи технік і технологій управління, яка у тактичному й стратегічному планах спрямована на креативно-ефективне суспільне проектування та конструювання.

Уточнено та доповнено:

- питання методології аналізу політико-владних трансформацій із врахуванням специфіки щодо умов інформаційної епохи. Визначено, що методологічні інтерпретації інформаційного етапу розвитку у векторі технократизму корелюються із ринковим (утилітарним) виміром розуміння сучасних змін, тоді як людиновимірний (гуманістичний) вектор передбачає важливість соціокультурних вимірів. Корисність ІКТ, знань та інформації як пріоритетних важелів нової епохи полягає не в управлінні поведінкою виробників і споживачів, а у задоволенні соціальних і культурних потреб;

- розуміння механізмів влади, її соціополітичних конфігурацій та форм, що впливають на формування добору та впровадження суспільно значущих смислів на сучасному етапі. На основі концептуальної моделі дуальності «hard power» – «soft power» уточнено, як відбуваються трансформації влади, за умов яких вона від нормативної регуляції, коли домінує норма, якій необхідно підкорятися, або будуть застосовані санкції покарання, йде до спокуси. Традиційні вертикальні ієрархічні структури у політичній сфері змінюються на змішані, або горизонтальні моделі взаємодії, за яких відносини та стратегічна гра на замовлення, персоніфіковане лідерство мають пріоритетне значення, як і кон'юнктура унікальності кожної конфігурації цієї взаємодії, тобто у структурі влади домінує мережева геометрія;

- трактування функціональних та якісних складових сучасного розуміння трансформацій влади у векторі політичної адаптації як найважливішого

аспекту у визначенні цілей демократичних перетворень та завдань інформаційного етапу розвитку. Влада як можливість вимагати відповідної поведінки, міститься у мережах інформаційного обміну й маніпуляціях символами, які співвідносять сакральних акторів, інститути і культурні рухи за допомогою інтелектуальних підсилювачів. Логіка мережевої геометрії влади витискає значення сталих масових об'єднань, ідеологічну мобілізацію та партійний контроль;

- характеристики практики політико-владних трансформацій в Україні, розкрито їх дисфункції та вплив на можливості створення умов для стабілізації на інформаційному етапі. Дисфункції інтерпретуються через наступні фактори: висока динаміка інформаційно-комунікативних змін, девертикалізація та поліцентричність організації суспільної взаємодії, зростання аксіологічної плюральності та невизначеності у площині правил гри, що виробляють різні спільноти, нарощування негативного потенціалу у середині аксіологічних смислів, що обирають спільноти в умовах зіткнення сил традиції та модернізації. Для сучасного українського суспільства важливим є саме аспект завершення трансформацій: досягнення політико-владною сферою сталого функціонування, коли основні характеристики вже склалися, й мова йдеться не про набуття певних якостей, а про їхнє збереження;

- уточнено розуміння категорій «політична адаптація», «стабільність» відносно до трансформацій влади в інформаційну епоху. Набуття цих якісних характеристик передбачає, з одного боку, актуалізацію для країн внутрішніх сил та потенціалу для модернізаційного прориву, врахування соціальних, соціополітичних, соціокультурних факторів розвитку (які, за умов дисбалансу, на користь інформаційно-технологічних факторів потребують підвищеної уваги у політичному інжинірингу), з іншого боку, людство має осмислити шляхи гармонізації світового розвитку, трансформації влади в інформаційну епоху потребують подолання елітарних, вузько корпоративних

механізмів на користь консенсусних. Проведений компаративний аналіз свідчить, що відставання суспільної свідомості та форми соціальної організації створює умови для недемократичного та загрозливого для людства використання досягнень інформаційно-технологічного характеру;

- визначення специфіки владних факторів, що сприятимуть політичній адаптації та стабілізації комунікативних складових та добору аксіологічних смислів у напрямку формування спільного соціокультурного поля в українському суспільстві як запоруці успішної відповіді на виклики інформаційної епохи. Політичний інжиніринг у цьому форматі, по-перше, передбачає саме врахування зворотного зв'язку від суспільства до влади; по-друге, формування інституційних механізмів розширення сфери громадянського суспільства; по-третє, спрямування тактичних заходів інжинірингу на забезпечення умов для ідентифікації особистістю та соціальними групами своїх інтересів як запоруки ефективного тиску на структури прийняття політичних рішень; по-четверте, створення каналів для транспортування інтересів широких соціальних груп до політичної сфери; по-п'яте, необхідність поєднання політичних та економічних свобод для українського суспільства.

Набули подальшого розвитку:

- питання методології аналізу інформаційної епохи, визначено різні підходи до розуміння цього етапу розвитку та еволюцію поглядів стосовно нього, обґрунтовані авторські аналітичні пріоритети, що характеризуються полівекторністю, невизначеністю, нестабільністю. Обґрунтовано дуальну модель методології аналізу змін інформаційної епохи через визначення двох принципових напрямків: перший («лінійний») відшукує підтвердження парадигми прогресу, його неминучості; другий («полівекторний») – наголошує на необхідності критично-аналітичного підходу до розуміння інформаційної епохи, підкреслює поліваріантність змін;

- аргументи стосовно того, що технології можуть бути новими, як і форми діяльності у політико-владній сфері, а ціннісні пріоритети, смисли діяльності не лише не змінними, а, навіть, такими, що регресують, як відповідь на неспроможність політико-владних систем давати адекватні відповіді на виклики інформаційної епохи;
- інтерпретація та систематизація факторів та умов нової якості життя людини в інформаційну епоху в контексті трансформацій влади;
- розуміння свободи, як важливого аксіологічного смислу інформаційної епохи. Врахування цього виміру дозволяє уточнити стратегії досягнення політичної адаптації: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким приватним; стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму;
- з'ясування специфіки рівнів, форм і смислів ідентичностей в інформаційну епоху, принципів формування соціальних ієрархій та еліти, особливості «цифрового розриву» на міжіндивідуальному, соціальному та міжсуспільному рівнях;
- обґрунтування необхідності і факторів та способів формування суспільного синтезу у соціокультурній сфері, його концептуальні складові як важливий зміст влади у її політико-комунікаційному вимірі. Управління суспільством включає формулювання цілей і завдань, що стоять перед країною, певну рівновагу між інтересами громадян та цими стратегічними завданнями, гармонізацію суспільної взаємодії, консолідованої ефективною влади. Визначено, стрижневий аксіологічний смисл демократії полягає у тому, що вона, як система суспільної взаємодії, дозволяє громадянам добиватися того, що можливо досягти лише спільними зусиллями, об'єднавшись задля загального блага. Для української моделі актуальним є подолання у площині добору аксіологічних смислів розпорошення розуміння демократії, конфліктів на підґрунті розходження ціннісних пріоритетів, формування

засад загальнонаціонального порозуміння стосовно основних цілей та цінностей розвитку із врахуванням специфіки інформаційної епохи.

Наукове та практичне значення роботи. Теоретичне значення роботи полягає у тому, що вона містить матеріали і рекомендації з питань системного аналізу трансформацій влади в інформаційну епоху, феномена політичної адаптації з урахуванням новітніх тенденцій розвитку, що адресовані науковцям, спеціалістам з держуправління, політикам.

Дисертаційна робота орієнтована в теоретичному плані на подальші дослідження як питання трансформацій влади, феномена політичної адаптації в цілому, так і моделі політико-владної адаптації в новітніх умовах стосовно вдосконалення процесів державного управління в Україні. Дисертація також містить матеріали щодо розкриття відповідних теоретичних тем навчальних курсів у галузях політичної науки, соціальної філософії та соціології. Її положення впроваджуються в освітньому процесі при розробці таких навчальних курсів: «Політологія», «Глобальні проблеми сучасності» «Інформаційні технології у державному управлінні» та «Порівняльні вимірювання стабільності політичних систем, держав та політичних режимів», згідно з навчальним планом кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та індивідуальним планом викладача. Спільно з викладачами Харківського національного університету радіоелектроніки було підготовлено і видано підручник з політології (який має гриф МОН України), матеріали якого використовуються в обох університетах (ХНУ імені В.Н. Каразіна та ХНУРЕ).

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона містить матеріали та методичні рекомендації, адресовані керівникам і спеціалістам державних органів влади, політикам, науковцям щодо проведення аналізу існуючого етапу розвитку політико-владної сфери в Україні з питань стабілізації відповідно до умов інформаційної епохи. Розробки дисертації можуть бути

використані з метою удосконалення програмних аспектів політичної стабілізації у напрямку адаптації до викликів інформаційної епохи, стимуляції стабілізаційних процесів в українському суспільстві. Вони орієнтовані на можливе впровадження в майбутніх виборчих компаніях, а також важливі для визначення напрямку й складових економічної та соціальної політики реформування.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані аналітичними центрами та державними структурами, а також при викладанні навчальних курсів з політології, політичної філософії, глобальних проблем сучасності у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Використання результатів роботи. Результати дослідження використано в освітньому процесі кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна при викладанні курсів «Інформаційні технології у державному управлінні» та «Порівняльні вимірювання стабільності політичних систем, держав та політичних режимів» згідно навчального плану. Здобуті наукові нароби використовуються також у процесі керування роботою аспірантки, тема дисертації якої: «Інформаційна війна і політика безпеки: політико-правовий вимір».

На базі одержаних результатів щодо особливостей трансформацій влади в інформаційну епоху, починаючи з 2012 р., розроблені рекомендації щодо імплементації цього досвіду у процесі реформування державного управління в Україні.

Апробація результатів роботи. Основні положення дисертаційної роботи апробовані на кафедрі політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, на кафедрі філософії Харківського національного університету радіоелектроніки у рамках їхньої методичної і методологічної роботи, на теоретично-практичних семінарах, при розробці концепції підручника з політології та дистанційного курсу з цієї дисципліни;

на XVII Харківських політологічних читаннях «Проблеми формування електоральної культури населення» (Харків, 2005); на VI міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції «Гуманізації та гармонізації управління» (Харків, 2005); на VI міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми науки та освіти» (Харків, 2005); на науково-практичній конференції «Вища школа у XXI сторіччі: проблеми, перспективи» (Харків, 2009); на III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» (Полтава, 2009); на міжнародній науковій конференції «Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії» (Харків, 2010); на другій міжнародній науково-практичній конференції «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформація держави та громадянського суспільства» (Одеса, 2010); на XX міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційні технології: наука, техніка, освіта, здоров'я» (Харків, 2012); на міжнародній науково-практичній конференції «Соціологія, політологія, філософія та історія: тенденції розвитку в сучасному світі» (Новосибірськ, 2012); на круглому столі «Партійна система України після парламентських виборів: тенденції, трансформації» (Харків, 2012); на VII міжнародній науково-практичній конференції «Наука і соціальні проблеми суспільства» (Харків, 2013); на «XIII міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій проблемам суспільних та гуманітарних наук (Москва, 2013); на міжнародній науково-практичній конференції «Варіації модерну та модернізації: український суспільство в контексті глобальних процесів» (Київ, 2013); на науковій конференції «Інститут Президента України в системі державної влади України» (Київ, 2014); на IV міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі» (Київ, 2015); на VI міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики

та національні перспективи» (Чернівці, 2016); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні» (Дніпро, 2018).

Публікації. Матеріали дисертації опубліковано в 49 наукових працях, серед яких: 1 – монографія «Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст» (загальний обсяг - 16,5 ум. друк. арк.); 26 – публікацій у наукових фахових виданнях України, 3 з яких представлені у міжнародній наукометричній базі (Index Copernicus International); 4 – наукові праці в зарубіжних спеціалізованих виданнях (з них 2 статті – у виданнях, що входять до наукометричної бази даних Index Copernicus International); 10 – публікації апробаційного характеру; 8 – наукових праць, які додатково відображають наукові результати дисертації (загальний обсяг 36,5 д.а.).

Структура роботи. Мета й завдання дослідження визначили загальну логіку і структуру роботи. Дисертація містить вступ, чотири розділи, кожен з яких має по чотири підрозділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 464 сторінки з них 383 сторінка основного тексту, список використаних джерел нараховує 413 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ПАРАДИГМАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ: ПОЛІТИКО-ВЛАДНИЙ ВЕКТОР

1.1 Теоретико-методологічні інтерпретації інформаційного етапу розвитку суспільства: політологічний аналіз

У середині ХХ століття із виникненням мікропроцесорної технології розпочався перехід у розвитку людства до нового етапу, який характеризується як інформаційна епоха. Складність процесів, що відбуваються обумовлює плюральність їхньої оцінки. Можна щонайменш визначити два вектори сприйняття надбань та викликів інформаційної епохи. Перший підкреслює революційність змін, характеризує новий етап розвитку суспільства як прояв «лінійної картини світу», наголошує на його неминучості та прогресивності. Другий наголошує на необхідності досконалого критично-аналітичного підходу до розуміння інформаційної епохи. Визначимо концептуальні складові кожного вектору та узагальнимо, як різні методологічні підходи спромагаються структурувати реальність у межах певної світоглядної парадигми.

Згідно з першим підходом до розуміння нового етапу розвитку суспільства, світ пріоритетно змінюється під впливом новітніх технологій. Пріоритетна позиція технологічного детермінізму підводить суспільство до думки, що самодостатність технологічного розвитку виводить його вплив на суспільне життя з-під нашого контролю. Відповідно глобальне інформаційне суспільство буде неупинно просуватися до найвищого ступеня розвитку. У межах цього вектору розуміння нової епохи окреслюються основні критерії та параметри як перехідного, так і кінцевого стану. Формується відповідна парадигма розуміння суспільно-політичної стабільності та якісного змісту влади, концентрованим визначенням якої є прихильність до ліберально-

демократичних настанов суспільного розвитку. Слід зазначити, що подібний концептуальний погляд не лише є відбиттям світоглядних настанов дослідників та певним віддзеркаленням суспільних очікувань. Він активно використовується тими, хто займається прикладною політикою та бажає використовувати інформаційний тренд для реалізації своїх інтересів впливу на суспільну свідомість.

Проголошення нової технологічної/інформаційної революції, що стала природним продовженням попередніх революцій – аграрної, індустріальної, не лише є підтвердженням певних суспільних змін, а й має відповідний політичний та ідеологічний підтекст. Констатується їхня неминучість та незворотність. Водночас змінюється наше ставлення до цих змін: ми змушені визнавати необхідність адаптації до них, сприймати себе як пасивних користувачів, на відміну від творців і розподільовачів нових технологій.

Революційний характер нової епохи зумовлює нові критерії формування суспільної ієрархії як на локальному, так і глобальному рівні. Причому поняттєве закріплення визначеного аксіологічного змісту нової епохи сприяє закріпленню у суспільній свідомості природності та певної «легітимності» нових пріоритетних ознак суспільної ієрархії. Це виявляється у термінологічних та поняттєвих знахідках сучасних дослідників, які вказують на «цифровий розрив» (М. Кастельс), поділ на «швидких» і «повільних» (Е. Тоффлер), на країни-лідери та країни-периферії тощо. Парадигмальність трансформацій інформаційної епохи відображується у запровадженні нових принципів соціальної системи включення/виключення, яка природно пов'язана з владою, її ресурсами та формами реалізації.

Поняття про революційність інформаційної епохи певним чином виправдовує формування нових/старих суспільних ієрархій. Зміна ціннісної парадигми, згідно з якою основою економічних і суспільних відносин вже не є матеріальні цінності, а знання та інформація стають головною силою виробництва та влади, людської діяльності у всіх векторах, виконує важливу

методологічну функцію не лише у когнітивному, а й у праксіологічному плані. Техніко-технологічний детермінізм та віра у його невблаганність властиві цьому підходу до розуміння інформаційної епохи, набувають якогось провіденціального змісту, здатного адаптувати у суспільній свідомості будь-які чудернацькі візерунки «нової реальності» та водночас доводити неминучість соціальних витрат. За такого методологічного підходу, як ми бачимо, спрацьовує схема зміни парадигми суспільного розвитку, яка на межі Середньовіччя та Нового часу відтворилася у заміні християнської віри на суспільному рівні у Бога-творця на нового бога, яким стає держава та право. Релігія та церква остаточно перетворилися тоді на суто особисту справу. Західноєвропейська цивілізація, не відкидаючи християнства, виробила для себе нові цінності: у суспільній свідомості місце релігійних догм зайняли ідеї природного права. Суверенність божественного абсолюту змінилася на суверенність держави, яка виходить у своїй діяльності з норм права. В економічному плані отримання прибутку стає принциповою ціннісною настановою, на обслуговування якої працюють суспільні ієрархії, держава, право та вся конфігурація владних відносин. На попередніх етапах розвитку суспільства економічна домінація та отримання прибутку доповнювали та підкріплювали суспільні ієрархії та в економічному плані відтіняли статусні позиції влади-примусу. На новому етапі влада та її виміри – суспільні ієрархії, держава, право – зазнають пріоритетного впливу знань та інформації, можливостей, що виявляються у комунікативних взаємодіях. Влада не стільки залежить від сили та багатства, скільки від когнітивно-комунікативних практик, які не лише йдуть за владою, а й самі формують її нові конфігурації. Відповідно не прибуток та багатство формують виміри влади у соціальній системі – суспільні ієрархії, державу, право – а, навпаки, економічні здобутки та преференції стають наслідком певного функціонування цих вимірів. Отже, модель розподілу/отримання прибутку

стає все більшою мірою залежною від моделі продукування/розподілу/отримання когнітивно-комунікативних можливостей.

На інформаційному етапі знання та інформація стають пріоритетними силами розвитку суспільства. Саме вони тепер розглядаються як основний важіль конструювання владних відносин. Інформаційне суспільство позиціонується як світ, «позбавлений ваги», світ інформаційних технологій, постіндустріальний світ, або суспільство сфери послуг. Проголошується, що нове суспільство вільне від непотрібної влади. Характеристиками нової якості стають зростання можливостей людини, в минулому нібито залишається експертний контроль над інформацією, тому що людина має доступ до всієї потрібної їй інформації без посередників і дозволу влади, індивіди можуть реалізувати творчий потенціал поза межами потенційних політичних та соціальних угруповань і, відповідно, створюються ускладнення для побудови ієрархічних структур. Інформаційне суспільство розглядається його адептами як таке, що ґрунтуватиметься на міжособистісних стосунках та можливостях креативного продукування/засвоєння інформації та знань як пріоритетного критерію побудови нових ієрархій. Інформація та знання являють собою власність та ресурс влади, що втрачають домінацію матеріалізованих форм. На відміну від попередніх етапів розвитку, коли критеріями формування суспільних ієрархій були специфіка міжгрупової взаємодії та відносини власності, що мали матеріалізовані виміри (власність на землю, інші засоби виробництва, матеріальні цінності, людей). Відбуватиметься зміна пріоритету парадигми «hard power» на «soft power». Тобто «hard power» – фізичний та економічний примус обмежується у своїх можливостях і в умовах «плинної сучасності» (З. Бауман) на перший план виходить «soft power» як сила спокуси, що надихає наслідувати її власнику. Протиставлення «твердої» та «м'якої» сили увійшло до розуміння політичної сфери з суспільного життя, відносно якого характеризувався перехід від «суспільства виробників» до «суспільства

конс'юмеризму» або «суспільства споживачів». Цей перехід означився у середині минулого століття та йде і досі. Влада за умов цього переходу від нормативної регуляції, коли домінує норма, якій необхідно підкорятися, або будуть застосовані санкції покарання, йде до спокуси. Традиційні технології примусу або мімікують під потреби спокусливих форм отримання задоволення, або підміняються спокусою. За таких умов влада з реальної площини фізичного та економічного примусу більшою мірою лине до комунікативно-образного втілення, інакше кажучи, стає пріоритетно владою образів та комунікацій. Саме тому боротьба за владу постає в інформаційну епоху як боротьба культурних кодів та комунікаційних схематизмів (Н. Луман).

Дослідники тенденцій нової епохи визначають, що для гармонізації буття світової спільноти необхідні зміни соціально-економічного, політичного та духовного плану. Тобто інформаційний революційний поштовх корегується з відповідними змінами революційного характеру в інших сферах. Саме двадцяте століття стало історичним простором для поширення та певного розмивання бренду «революція», проголошуючи революційність змін у різних сферах: «революція споживання», «освітня революція», «молодіжна революція», «культурна революція», «антитоталітарна революція», «сексуальна революція», «революція цін», «науково-технічна революція», «революція менеджерів», «інформаційна революція» тощо. Революція (від лат. *revolutio* – переворот) визначається як докорінне якісне змінення, скачкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового, як одна з закономірностей розвитку явищ природи, суспільства або пізнання. Революція також розглядається як переворот у житті суспільства, що призводить до ліквідації віджилого суспільного устрою та створенню нового, більш прогресивного.

Революція також трактується як переворот у сфері світогляду, науки, мистецтва, моди. Безумовно, впливовим є визначення революції у її

протилежності – еволюції як раптове насильницьке змінення існуючого соціально-політичного устрою на відміну від його поступового змінення. У ХХ столітті перехід від розуміння революції лише стосовно перетворень у суспільстві під впливом політичних сил (відповідно англійська, французька революції), або як істотних економічних змін (аграрна, індустріальна революція) до більш широкого його тлумачення, що намітився ще у ХІХ ст., був остаточно закріплений. Революція, таким чином, як поняття стає не лише означенням певних хронологічно-історичних та структурних змін у суспільстві, а набуває ідеологічного і, навіть, методологічного змісту у сфері пізнання та стає підґрунтям для обумовлення творчого перепланування реальності. Вона сприймається як план дій, як виправдання неминучої жорсткості, що завжди супроводжує прогрес. Зміни такої якості (революційної) підсилюють раціональний вектор розвитку західноєвропейського цивілізаційного проекту, що абсолютизує розум, творчі людські сили та впевненість у невблаганності сил прогресу. Відповідно розширене розуміння революції виконує роль своєрідної ідеології мобілізації, аксіологічного закріплення у суспільній свідомості певних означених ціннісних життєвих смислів і навіть стає важливим для новітньої історії міфом.

Поняття інформаційної революції, як уже було зазначено, використовується прибічниками позитивного та лінійного (прогресивного) сприйняття інформаційного суспільства як інструмент для закріплення певного змісту суспільних відносин та нової якості соціальної структури, що ґрунтується на пріоритетові знань та інформаційно-комунікативних технологій. Інший вектор розуміння особливостей нової епохи може бути охарактеризований якщо не як скептичний, то, мабуть, критичний і нелінійний (полівекторний не лише за напрямками, а і за наслідками). Слід зазначити, що у міру накопичення кількісних нововведень інформаційної епохи та їх відбиття у якісних показниках змінюється домінанта сприйняття

дослідниками нового етапу у розвитку людства: з позитивно-ейфорійного на критично-аналітичне. У межах цього підходу ставлення науковців варіюється від повного заперечення революційності інформаційних змін у їхньому впливі на сутнісні засади життя суспільства до загрозованих застережень деяких можливих негативних наслідків інформаційних новацій у майбутньому. У будь-якому разі ці науковці закликають критично осмислювати виклики нової епохи та випрацьовувати ефективні заходи для адаптації під вимоги техніко-технологічного прогресу, здійснюючи при цьому кореляцію всього комплексу трансформацій, що природно переживає суспільство на сучасному етапі розвитку глобалізованого світу. Критичний погляд на зміст трансформацій інформаційної епохи не заперечує, що зовнішні форми життя людей змінюються під впливом ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій), однак багато соціальних схем (особливо розподілу добробуту, володарювання, принципової моделі побудови соціальних ієрархій) залишаються незмінними. Можна стверджувати, що зовнішня форма людської діяльності змінилась, однак її сутність залишилась такою самою, як і раніше. Тобто демонструється наявна сталість змісту людської діяльності і водночас зміна її форми, засади соціально-економічних систем лівової частки країн світу, механізми політики і влади, мотивація поведінки громадян, засади ідентичності, ціннісні вподобання та пріоритети великою мірою є такими, як і в індустріальну епоху.

Отже, наголошується на необхідності досконалого критично-аналітичного підходу до розуміння інформаційної епохи. Цей погляд ґрунтується на визнанні новітніх тенденцій у різних сферах життя, однак пріоритетний інтерес дослідників фокусується саме на якості суспільного життя як у локальних, так і глобальних вимірах, на умовах, в яких розвивається конкретно означена спільнота. На цьому тлі особливого значення набувають відповідно аксіологічні змісти, які обирає суспільство. У цьому напрямку аналізують інформаційну епоху такі авторитетні дослідники,

як М. Кастельс, Е. Тоффлер, Дж. Нейсбіт, Т. Фрідман та інші, хто замислюється над проблемою розмаїття суспільних форм, які під впливом процесів інформатизації та глобалізації залучаються до єдиного універсального за техніко-технологічними показниками простору. Тобто виникає дилема партикулярного та універсального (приватного та загального). І техніко-технологічний розвиток не є самодостатнім та таким, що визначає невблаганність просування світової спільноти до світлого майбутнього у обрисах, наприклад, «комп'ютопії» Й. Масуди. Навпаки, прибічники критично-аналітичного підходу підкреслюють той факт, що ІКТ можуть бути «перетравлені» суспільними практиками та технологіями взаємодії відповідно до своїх потреб і настанов. Дилема кінець-кінцем вирішується не на користь того, що сприяє універсалізації, тобто не на користь ІКТ. Техніки і технології діяльності можуть бути однаковими, однак ціннісні змісти діяльності різними й, відповідно, їхнє втілення (ІКТ) та результати діяльності також будуть різними. Отже, одвічна суперечка між технологією та аксіологією діяльності людини сьогодні як ніколи вирішується на користь останньої. У межах цього підходу не заперечується революційний характер змін інформаційної епохи, проте головна увага все ж таки акцентована на викликах як окремим суспільствам, так і світовій спільноті в цілому. У контексті аксіологічних смислів з'являється простір для інтересу до проблеми людини, особистості у сучасному світі. Пошуки ефективних відповідей на виклики інформаційно-комунікативних навантажень, таким чином, розгортаються у поєднанні людини і суспільства, локального і глобального, індивідуального і співсуспільного. Причому саме цей ракурс дослідження, на нашу думку, дозволяє поставити у центр дослідницького пошуку саме людину. ІКТ у цьому сенсі також належить певне гідне місце, про вплив факторів техніко-технологічного характеру на розвиток людства свідчить сама історична практика. Однак, коли для першого напрямку пріоритетний інтерес становить питання про стан, умови,

шляхи набуття заздалегідь визначеної суспільної якості, то для другого, як було зазначено, саме постійний пошук стану нестійкої рівноваги (адаптації) під полівекторні вимоги, диверсифікація шляхів входження до інформаційної епохи є предметом наукового та науково-практичного інтересу.

Сучасне суспільство входить у нову епоху, коли кардинально змінюються наші уявлення про світ. Зміна світоглядних образів напряду пов'язана з розвитком інформаційних технологій. Як зазначав один із видатних дослідників новітніх тенденцій у розвитку людства М. Кастельс, реальністю стала специфічна форма соціальної організації, де завдяки новим технологічним умовам, генерування, обробка і передача інформації стали функціонуючим джерелом продуктивності та влади. Вплив сучасної інформаційної революції здійснюється на всі сфери матеріального й духовного життя суспільств, зміни мають системний характер. Від розуміння особливостей змін, що відбуваються у структурі суспільних відносин, їх факторів, шляхів розв'язання проблем, що породжуються трансформаціями, залежить розробка моделей із урахуваннями національної специфіки конкурентоспроможного входження суспільства до світової спільноти. Це дозволить поєднувати позитивні тенденції включення до глобальних структур, які поширюються в інформаційну епоху із збереженням національної ідентичності, що є важливим запобіжником розчинення у «глобальному селі» та здатністю опиратися маніпулятивного впливу.

В останні півсотні років сформувався та активно використовується філософами, соціологами, політологами, економістами, маркетингологами, технократичною елітою та державними діячами термін «інформаційне суспільство». Це поняття було сформоване у кінці 60-х – початку 70-х років ХХ ст. професором Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши. У цей час розробкою питання нової якості суспільства займався також ряд організацій, що працювали на японський уряд, серед яких: Агентство економічного планування, Інститут розробки та використання комп'ютерів,

Рада із структури промисловості. Паралельно у західній філософсько-соціологічній теорії викристалізовується нова концепція постіндустріалізму. Науковців об'єднує намагання осмислити зміни суспільства, що стало втрачати багато впливових ознак індустріального устрою та набирати нові якості, що красномовно свідчили про наступний виток еволюції цивілізації.

Зрозуміло, що парадигма постіндустріалізму швидко захопила простір західного наукового дискурсу незалежно від ідеологічних пристрастей. Розпад Радянського Союзу та крах відповідної системи відкрив широкі можливості для вільної дискусії та відкритості наукового обміну для дослідників на пострадянському просторі. Сьогодні проблеми, пов'язані із становленням постіндустріального, інформаційного суспільства, безсумнівно, посідають провідні позиції серед наукових інтересів українських дослідників.

Термін «постіндустріальне суспільство» у повоєнний час уперше був використаний Д. Рісменом у 1958 р. Однак у науковому обігу він з'явився значно раніше. На початку ХХ ст. його вживали, наприклад, А. Курасвами та А. Пенті, які вважали «постіндустріальне» суспільство альтернативою буржуазному устрою, хоча й наповнювали його іншим сенсом, виходячи із соціалістичних ідей та відмови від індустріальної системи господарювання. Сучасний погляд на це поняття та обґрунтування концепції «постіндустріального суспільства» належить американському соціологу Д. Беллу, який уперше з позиції постіндустріалізму визначив найважливіші характеристики західного суспільства останньої чверті ХХ століття. Постіндустріальне або інформаційне суспільство в його теорії технологічного розвитку постає третьою стадією суспільної еволюції та протиставляється суспільству аграрному (доіндустріальному) та індустріальному. Можна стверджувати, що суспільні зміни на сучасному етапі мають парадигмальний характер у світоглядному плані й потребують відповідних парадигмальних відповідей у плані наукового осмислення.

У науковій літературі існують різноманітні концепції влади, які у сукупності досить повно розкривають це багатоаспектне явище. У цьому сенсі насамперед значення мають роботи О. Тоффлера, М. Кастельса, Дж. Нейсбіта, Й. Масуди, Т. Фрідмана та ін.

На нашу думку, розкриття взаємозв'язку техніко-технологічних, соціополітичних, соціокультурних змін у процесі становлення інформаційної цивілізації надає змогу системного бачення та, прогнозування ключових трендів розвитку. Визначення витоків і сутності інформаційної якості суспільства дозволяє перейти до аналізу викликів і протиріч сучасності.

Поняття «постіндустріальне» та «інформаційне» суспільство однопорядкові і навіть вживаються як тотожні. На наш погляд, інформаційне суспільство постає як конкретизація ключової сутності трансформаційних процесів соціально-технологічного характеру в епоху становлення постіндустріального суспільства [19, с. 78]. Саме у розвитку знань про навколишній світ вбачала більшість філософських шкіл Нового та Новітнього часу фактор прогресу людства.

Інформаційне суспільство, що має стати новою реальністю у час високих технологій, визначається як суспільство, де більшість працюючих зайнято виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – виробленням знань. Прогрес суспільства перестає залежати від епізодичних досягнень експериментальної науки. На перший план виходить розвиток теоретичного знання, що стає головним джерелом технологічних нововведень. Здійснюється перехід від виробництва переважно товарів до виробництва переважно послуг, домінування професіонального та технічного класу над традиційним пролетаріатом, з'являються інтелектуальні технології, що надають можливість раціонального планування технологічного та соціального розвитку [56, с.18].

У концепції Д. Белла соціально-технологічна трансформація суспільства розгортається від доіндустріального сектора, який мав

здебільшого видобувний характер (сільське господарство, видобуток корисних копалин, рибальство, заготівля лісу та інших ресурсів, включаючи природний газ та нафту). Наступний етап розвитку характеризується як індустріальний, головним змістом якого було виробництво. На цьому етапі енергія та машинна технологія використовуються для виготовлення товарів. Постіндустріальний сектор є обробним. Обмін інформацією та знаннями відбувається в основному завдяки телекомунікаціям та комп'ютерам.

Різноманітні теорії розвитку людства наводять ті чи інші фактори його просування до якості інформаційного. Наприклад, енергію як запоруку матеріального благополуччя. На першому етапі розвитку суспільство використовує фізичну енергію (власну або домашніх тварин). Отже, важливою є здатність обробляти сировину. Промислова революція надала людству можливість використовувати нові джерела енергії (вугілля, нафту, атомну енергію), що призвело до підвищення продуктивності праці. Інформація та знання сьогодні, безперечно, стають важливим фактором матеріального благополуччя, відкривають доступ до сировини та енергії [243, с. 5].

Інформація як значуща величина у житті людства та запорука його розвитку є ключовою суттю теорії інформаційних революцій. Ідея полягає у тому, що реформування суспільних відносин залежить від появи нових технологій обробки інформації. Перша революція пов'язується із винаходом писемності, що уможливило передавання інформації та знань через покоління. Друга революція, що розпочалася у середині XV ст., позначилась книгодрукарством. Підсумком цього стає індустріальне суспільство. Наприкінці XIX ст. на основі відкриття електрики виникають нові технології передачі інформації – телеграф, телефон, радіозв'язок. Це стало третьою інформаційною революцією. Надзвичайно збільшилися можливості отримувати, передавати інформацію, значно зростають її обсяги. Четверта інформаційна революція відбувається у 70-х роках XX ст., її

результатом є становлення нової якості суспільства – інформаційного. З. Бауман зазначає, що людство на часі має іншу якість часу й інше розуміння часу. Французький філософ Поль Вірільйо, який вивчає поняття часу, стверджує, що в сучасних умовах вже не йдеться про час і простір як два окремі виміри, а про швидкість і простір. Не «space-time», а «speed-time». Швидкість постійно змінює нас і середовище, в якому ми живемо і де плине час [49].

Якісні зміни зумовлені такими факторами технологічного прогресу: поява мікропроцесорної технології, персонального комп'ютера та комп'ютерної мережі – комунікації, що ґрунтується на електронних засобах перетворення інформації. З'являються програмно-керовані пристрої, розгортаються процеси мініатюризації та подальшого вдосконалення техніко-технологічної сфери. Суспільство стає реальним свідком того, як максимальне використання технологічних досягнень може стати запорукою матеріального багатства. Більше того, з'являється надія, що нарешті може сформуватися суспільство, де особистість стане найвищою цінністю, інтереси її розвитку перевищать утилітарні мотиви діяльності, свобода, рівність наблизяться до свого ідеального образу. Чи буде втілення цих сподівань у нову епоху інформаційного суспільства? Які нові тенденції сформувалися у розвитку соціуму під час інформаційної революції?

В умовах інформаційного суспільства інформація та знання є безпосередньо виробничою силою, набувають пріоритетного значення порівняно з іншими ресурсами. Саме вони стають головною умовою господарського успіху, новим видом капіталу. Інформаційний сектор починає переважати у загальному обсязі ВВП [135, с. 32]. Використання нових технологій дозволяє економити час, а інтенсифікація інформаційного обміну веде до підвищення соціального інтелекту, завдяки чому стає можливим ефективно й швидко розв'язання найскладніших проблем. Інформація, знання, кваліфікація для людини стають важливішими

факторами влади та управління. Нова економічна категорія «інтелектуальний капітал» якісно змінює традиційну точку зору на власність. Рівень знань та освіти виявляється базовим критерієм соціальної стратифікації та суспільних відносин.

Інформаційна революція не обмежується лише технологічними змінами, вона охоплює всі сфери діяльності людини; передбачає зміну самої людини, отримання нею якісно нової мотивації, яка дозволяє визначити діяльність постіндустріального типу – як «гру між людьми» [134, с. 151]. Під впливом інформації трансформуються економічні відносини, політична та соціальна структура, сфери виробництва та послуг, побут та стиль життя людей. Що особливо важливо, зміни зачіпають соціально-психологічний стан суспільства: стверджуються нові цінності, нові орієнтири життєдіяльності людини [293].

Французька соціологічна школа, на відміну від технократично орієнтованого підходу Д. Белла, пропонує гуманістичну точку зору на сутність інформаційного суспільства. Як базова концепція виділяється не ринкова (ліберальна), а соціокультурна. Корисність інформації полягає не в управлінні поведінкою виробників і споживачів, а у задоволенні соціальних і культурних потреб. Враховується, що на зміну ієрархічній структурі суспільства та пануванню на основі економічних інтересів приходить організація, побудована на добровільності та пріоритеті особистих прав. Влада набуває нових внутрішніх механізмів функціонування, що базуються на взаємодії центру та локальних підсистем. Загальна програма дій формується із врахуванням достовірної інформації про вимоги та переваги кожної підсистеми суспільного цілого. Все це підвищує досконалість планування суспільних процесів. Інформація стає доступною для масового споживання, пронизує всі сфери діяльності, що робить прозорим соціальний простір. Нерідко можемо чути про те, що прискорення та інтенсифікація наповнення інформаційних потоків, відкритість інформації робить

монополію на неї мало ймовірною. Інформація та знання виходять за межі вузького кола еліти і стають масово доступним благом. Не випадково, все частіше говорять про виникнення так званого «мережевого суспільства».

Використання інформаційних ресурсів не лише спрямовано на задоволення інформаційних потреб соціальних суб'єктів (громадян, державних органів, суспільних організацій), а й на реалізацію їхніх прав. Інформаційні потоки та пов'язаний із ними технологічний прорив забезпечує вирішення на якісно новому рівні високих технологій проблем соціального, економічного та технологічного змісту. Міцніють життєві сили соціуму, створюються об'єктивні умови для більшої відкритості суспільства, підтримки демократичності прийняття політико-управлінських рішень.

1.2 Влада як суб'єкт та об'єкт парадигмальних трансформацій: пріоритетні параметри теоретико-методологічного аналізу

Під впливом популяризації ідей інформаційного суспільства основні характеристики цього стану розвитку стали переносити на різні сфери суспільного життя. Політика не стала винятком. Особлива увага до політики інформаційної епохи у її новому вимірі стала приділятися дослідниками з кінця ХХ століття. Тепер вона частіше розглядалась не просто як подальший розвиток політичної думки та практики, але й як інший її вимір (Вілсон Дізард), який пов'язаний із пріоритетом нових критеріїв у визначенні її змісту.

Визначальною складовою політики нової якості виявляється комунікація. Це стало відбиттям зміни дослідницького інтересу з пріоритетних складових суспільних теорій, які мали витоки ще у ХІХ столітті: з соціальної диференціації та соціокультурної еволюції на теорію засобів комунікації. Комунікація, як визначають Е. Канетті та С. Московічі – це вищого ступеня соціальний процес, що змінить форму влади, її засоби,

відразу ж змінить природу груп, що беруть участь у розподілі та реалізації влади. На думку вищезазначених авторів, історія надає тому багато прикладів. Комунікацію зовсім помилково дехто розглядає як інструмент у руках людей, що намагаються керувати великими (та й малими) групами. Сама комунікація виявляється самодостатнім фактором, що нав'язує певні правила групі, структурує соціально-політичний та культурний простір. Наприклад, Г. Тард вказує, що кожному типу зв'язку відповідає певний тип соціальної спільноти: традиційній комунікації «із вуст в уста» – натовп; сучасній комунікації (телерадіомовлення, газети тощо) – публіка.

Відповідно до типу комунікації змінюється тип лідерів, які очолюють групи, що згуртовуються завдяки певному типу комунікації, вказував Н. Луман. Саме він, формулюючи загальну теорію символічно генералізованої комунікації, поставив завдання зв'язати її з концепцією суспільної диференціації і з роздумами про вплив комунікації на механізми та фази соціокультурної еволюції. На його погляд, соціальні системи утворюються взагалі виключно завдяки комунікації. Різноманітні селективні процеси антиципативно або реактивно взаємно визначають одне одного.

Соціальні системи виникають, згідно з Н. Луманом, насамперед з необхідності селективного узгодження. З іншого боку, сама ця необхідність узгодження може бути сприйнята лише у соціальних системах. Ця еволюція демонструє часовий смисловий характер суспільної системи. Еволюція своїми результатами визначає наявність можливостей для селективних узгоджень. Соціальна диференціація складає предметний смисловий характер еволюції. Що ж до комунікації, то вона артикулює соціальний смисловий характер. Відповідно, влада у межах цього підходу може бути зрозумілою лише як символічний генералізований комунікативний засіб.

Завдяки абстрагуванню у напрямі символічно контрольованих селективних зв'язків влада вже не розглядається як залежна лише від безпосереднього впливу суб'єкта (того, хто має владу) на того, хто їй

підкорений (на об'єкт влади). У центрі уваги опиняється комунікація взагалі. Влада, згідно з цим підходом, не є якістю або здібністю будь-кого з партнерів із партнерів владних відносин. Влада, згідно з Н. Луманом, є комунікація, що керується кодом.

Феномен влади й існує, безумовно, на засаді різниці між кодом та процесом комунікації, тобто між генералізованим кодом та селективним процесом. Відповідно до символічно генералізованого коду, формуються суспільні очікування, а влада стає спеціалізованим засобом, орієнтованим на вирішення проблемних ситуацій, що сприяє досягненню певних результатів. Звісно, сама влада як засіб досягнення цих результатів, підкорюється певним умовам.

Під комунікативними засобами розуміють деяку інстанцію, що доповнює мову, а саме код генералізованих символів, які керують процесом передачі результатів селекції. Комунікативні засоби завжди можуть утворюватись там, де є засіб відбору, що здійснюється одним із партнерів, водночас служить для іншого мотиваційною структурою. Тобто влада впорядковує соціальні ситуації своєю обопільною спрямовуючою селективністю. Вона виявляється в тому, щоб керувати селективністю партнера. У цьому сенсі влада тотожна примусу. У більшості випадків, з точки зору Н. Лумана, можна говорити, що до насилля та примусу вдаються у разі браку влади.

Влада стає більш могутньою, коли вона виявляється здатною добиватись визнання своїх рішень за наявності привабливих альтернатив дії та бездіяльності. На думку Н. Лумана, можна визначити, що із збільшенням свобод підлеглих влада лише збільшується. Із розвитком комунікації змінюється розвиток соціальних груп та їхні способи колективного переконання. За умов інформаційної цивілізації комунікація та її свобода стають визначальним фактором суспільного розвитку. Причому питання саме про комунікаційний вимір влади набуває особливого значення, оскільки

часто транслюється поєднання понять «самоврядування» та «інформаційне суспільство». Прихильники позитивного вектору розуміння інформаційного суспільства вважають, що використання новітніх технологій буде задля досягнення однієї мети – втілення утопічної цілі самоврядування. Однак виникає питання, чи так є насправді.

Обраний нами напрямок дослідження інформаційного етапу розвитку суспільства через феномен влади та її функціонально-якісну характеристику «стабільність» дозволяє розкрити не лише глобально-універсальні ознаки і локально-партикулярні виміри розвитку як окремих суспільств, так і всього світового співтовариства. Може виникнути питання про певний «гігантизм» подібного методологічного підходу, однак, на нашу думку, за умов сучасного глобалізованого світу саме така діалектика є необхідною для системного аналізу специфіки розвитку окремих суспільств. Другий важливий аспект методології стосується визначення тактики та стратегії моделей владних відносин за підтримки/набуття стабільності в інформаційну епоху. Визначення вектору стратегій і тактик як методологічного підходу до дослідження виявляє його третю принципову особливість: дедукція у стратегічному вимірі та використання потенціалу індуктивного методу при аналізі тактик стабільності влади у сучасному світі. І, нарешті, четвертий пріоритет у методологічній конструкції дослідження – це спрямованість всієї роботи на український контекст і пошук важливих складових набуття стабільної моделі розвитку. Отже, п'ятий вимір предметного інтересу – визначення моделей стабільності влади загалом стосовно інформаційної епохи та факторний аналіз української моделі стабільності влади за умов інформаційної епохи.

У межах західноєвропейського цивілізаційного проекту ми живимо, як уже зазначалося, у парадигмі «лінійної картини світу», однак не зайвим буде пригадати про те, що більш давньою та, мабуть, більш тривалою є традиція іншого підходу, який панував і на західноєвропейських теренах до прийняття

християнства – «циклічного» розвитку. Останній відбиває стародавні настанови міфологічного та релігійного світоглядів, які формувалися як результат перетворювання безпосереднього спостереження за розвитком живої природи й усього навколишнього середовища, включаючи й саму людину.

Сьогодні у методологічному плані актуальним є певний синтез цих загальних підходів. Саме це сформулював у своєму діалектичному методі Г. В. Гегель у період переходу західноєвропейського суспільства (і загалом західноєвропейської цивілізації) до модерного етапу розвитку. На нашу думку, для розуміння загальної методології тенденцій розвитку соціальності необхідно враховувати синергетичні настанови. Вони адекватно відповідають на запити потреб аналізу станів інформаційного етапу. Як відомо, у найзагальнішому вигляді та можна сказати з використанням образно-візуального підходу синергетика вирішує питання про стабільність/ нестабільність та, відповідно, відкриває евристичні можливості картини світу за моделлю маятника у звичайному та переверненому стані. Отже, передбачуваність та лінійність /нелінійність процесів зміни суспільних станів може бути визначена на коротких, обмежених проміжках просторово-часових континуумів. Для виміру відкритої та довготривалої перспективи розгляду та широких (необмежених) континуумів не є обов'язковою. Тобто неблаганність прогресу, перемоги універсалізму як відповідної домінації ціннісної нормативності (культури) європоцентричного виміру не є абсолютними. На нашу думку, наявність наступного інформаційного етапу суспільної трансформації є наочною. Однак як загальна перспектива цього процесу, так і його локальні втілення передбачають досить широку альтернативність вибору. Про це свідчить сама ситуація підвищеної невизначеності плінності та, відповідно, ризику. «Плінність» логічно впливає на те, що у будь-який момент часу та у будь-якому просторовому

континуумі існує висока вірогідність диверсифікації шляхів і моделей соціального життя.

Зв'язка понять революційності та прогресу сьогодні для багатьох дослідників все ж таки не піддається сумніву. Особливо слід звернути увагу на те, що ті, хто займається практикою керуванням суспільством зорієнтовані на світоглядно-моделюючий або ж навіть маніпулюючий потенціал парадигми революційності прогресу, яка, як було зазначено, починає жити власним життям, переформатуючи та підкоряючи життя соціумів, то вочевидь життя групове (груп), індивідуальне (індивідів) своїм залізобетонним настановам беззаперечності просування до всезагального щастя та беззаперечності ж жертвності на цьому шляху. Модель стабільності влади у цій парадигмі відповідно набула мотиваційного та технологічного пояснення. На наш погляд, особливий інтерес становить стан трансформацій, пов'язаний із альтернативною відкритістю перспектив розвитку: по-перше, революційність у межах стабільності, що дає змогу поєднувати потенціали модернізації та спадковості; по-друге, деградація як імовірна відповідь на попит стабілізації та адаптації; по-третє, «плинність», входження суспільства у стан крайньої непередбачуваності коливань (тобто «ситуація маятника» у переверненому стані, на думку Д. Пригожина). Остання, гадаємо, значно підвищує загрози катастроф та сумісна із викликом для самого існування суспільства.

Влада у політичній філософії традиційно визначається як стрижень суспільних трансформацій. Слід зазначити, що «стрижень» її самої, її сутність є незмінними. У загальному плані це комунікація, розподіл культурних кодів, асиметричні відносини, повна їх конфігурація (суспільних відносин), тобто можна стверджувати, що онтологічний вимір її є незмінним упродовж існування людства. Ця специфіка є наявною навіть у тваринному світі як первинний рівень структурування відносин. Однак ми вважаємо, що є і змінні форми та якість влади, це може бути визначено як аксіологічний,

праксіологічний і гносеологічний виміри влади. Ще раз підкреслимо, що у дослідженні ми, насамперед, обираємо аксіологічний, праксіологічний і гносеологічний виміри влади. Насамперед, аналізуємо владу крізь контекст стабільності, як процес пошуку адаптації до змін. Це ключовий вектор нашого розгляду влади.

Базисною категорією для аналізу влади у різних її вимірах є, на нашу думку, стабільність. Влада і стабільність діалектично пов'язані. Їхню складну взаємодію відбиває філософська дилема змісту та форми. Коли влада є одним із важливіших змістовних проявів існування суспільства як системи, можна сказати, своєрідним законом розвитку соціальності, то стабільність/нестабільність є характеристикою, формою реалізації функціонально якісних особливостей розвитку системи. Як найяскравіше це ілюструє універсальне питання політичної думки: «як можливий соціальний порядок, якщо він у цей момент відсутній або знаходиться під загрозою?».

Влада як зміст функціонування соціальної системи виявляється у тому, що система складається з елементів, кожний з яких виконує свої функції (ролі) і взаємодія котрих спрямована на досягнення колективних цілей системи. Мінімальний рівень стабільності необхідний для існування будь-якої системи. Тобто остаточна втрата саме стабільності викликає ланцюгову реакцію непередбачуваних процесів розпаду та, можливо, набуття нової якості, нової системи. Здавалося б, стабільність як нормалізація системи суспільної взаємодії і своєрідних ідеал процвітання уявляється однією з ключових загальнолюдських цінностей.

Однак досвід політичної теорії і практики показує, що розуміння її, як і стратегії та тактики її досягнення різні. Визначена модель стабільності (як і нестабільності) є результатом перетину багатьох факторів та умов. Наприклад, в цьому відбивається специфіка історичного періоду, ментально-просторове визначення того чи іншого підходу. По суті стратегії стабільності, що складають якісну форму тієї чи іншої парадигми влади, є

відбиттям своєрідності дискурсивних практик, тому їхню альтернативність можна простежити і у межах одного історичного періоду, або ментально-просторової приналежності.

У просторі влади природними є битви за пріоритетність культурних кодів (змістовних схематизмів, згідно з Н. Луманом), за ресурси, за перерозподіл позиції у соціальній ієрархії – всі ці вектори становлять виявлення живого кровотоку влади, де битва альтернатив набуття стабільності соціального порядку є показником життєздатності системи. Важливим, на нашу думку, є означення меж, за які вихід у справі підтримання стабільності неприпустимий. За цією межею, як уже було сказано, повна трансформація системи, поява принципово нової конфігурації зв'язків елементів системи та й зміна самих цих елементів. Зміни торкнуться й функціонально якісних пріоритетів системи. Ці пріоритети, як відомо, лежать у таких змістовних каналах: адаптаційному, інтегративному, ціледосягальному та ідентифікаційному (тобто канал підтримки специфіки моделі системи).

Питання про стабільність в умовах інформаційної епохи набуває особливого значення. Сьогодні домінує позиція, що інформаційно-технологічні надбання людства не лише прискорюють всі процеси суспільного життя, підсилюють взаємозалежність різних регіонів, сприяють прозорості кордонів для впливу одних держав на інші, а й насамперед створюють сприятливі умови для «плинності», «невловимості», «невизначеності» світу, а саме суспільних відносин та форм їхнього існування. Все це підсилює ситуацію ризику для сучасної людини. Ризик є концентрований стан невизначеності. Тому, на нашу думку, саме стабільність та її набуття, втримання (навіть на історично коротких проміжках часу) становлять важливий об'єкт дослідження. Виклики, які породжені інформаційною епохою, становлять для всіх суспільств загрозу стабільності.

Безумовно, різні суспільства та набуті ними моделі держави здатні на різний ступінь адекватності відповіді на необхідність або неминучості трансформації. Стрижень влади, як змісту функціонування системи, є незмінним. Однак форми прояву на шляху реалізації проекту стабільності відрізняються. Різні суспільства спромагаються на конфігурації стабільності у функціональному, інституційному та, що, на нашу думку, є найістотнішим, ціннісно-аксіологічному плані, які є можливими саме для них. Отже, дослідження влади в інформаційну епоху, оцінюється нами саме через аналіз стратегій і тактик досягнення стабільності. Предметом дослідження є специфіка відповіді на сучасні виклики інформаційної епохи українського владного проекту, аналіз складових битви за набуття певної моделі стабільності та простеження найбільш вірогідних стратегій і тактик її реалізації. Ця якість невизначеності впливає на зміст стабільності, тобто сама стабільність підкорюється умовам невизначеності. У суспільному плані це означає, що суспільство, яке постає перед необхідністю відповідати на виклики, не обов'язково буде просуватися наміченим (тим більш прогресивним) шляхом. Зворотним боком нездатності адекватно відповідати на виклики може стати спроба консервації певного стану, що може призвести до деградації (або регресу).

Регрес (від лат. – *regresus* – зворотний рух) – тип розвитку, для якого характерний перехід від вищого до нижчого. Зміст регресу складають процеси деградації, зниження рівня організації, втрати здатностей до виконання тих чи інших функцій. Регрес включає моменти застою, повернення до віджилих форм і структур. У свою чергу деградація (від. лат. *degradation*) – поступове погіршення, занепад – є зниження або втрата позитивних якостей. У соціальному плані деградація передбачає втрату свого соціального статусу індивідом або групою і, що важливо, здатності відновлення себе у попередній якості, втрату значимих соціальних якостей індивідом або групою. Г. Спенсер із зворотним рухом від вищого типу

розвитку до нижчого, від складного до простого пов'язував дезінтеграцію (від лат. *de* – присудок, що означає відсутність, відміну, усунення будь-якого, і *integer* – цілий). Тобто розпад, розчленування цілого на складові частини, відносно соціальних структур чи систем процес розпаду внутрішньої структури є супутником процесів регресу та деградації.

Як не здавалося б дивним пересічному спостерігачеві, регрес є одним із імовірних варіантів набуття стабільності системами, що не спроможні гнучко, ефективно (тобто з нарощуванням та вдосконаленням позитивних якостей) реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Позиція біологічної науки стосовно регресу підтверджує це твердження. Регрес у біології – це спрощення устрою організмів у процесі еволюції в результаті їхнього пристосування до умов існування, що змінилися. Причому таке спрощення стосовно біологічних організмів виявляється живильною силою, яка допомагає у боротьбі за існування.

Інформаційна епоха, як новий етап у розвитку людства – світової соціальної системи – стала проявом чергової втрати нестійкої рівноваги, що існувала за часів індустріального етапу, принаймні для тих суспільств, що прийняли на себе тенденції змін. Слід зазначити, що інформаційно-комунікативні технології значною мірою підсилюють можливості впливу суспільств, що ефективно залучені до інформаційної якості на суспільство, що перебувають на аутсайдерських позиціях у цьому контексті. Використовуючи біологічний підхід, можна говорити про черговий еволюційний сплеск та виклик для людства як світової соціальної системи. Можливості відсторонення та консервації стану для окремих суспільств як складових елементів великої світової системи значно обмежились. Тому на шляху отримання стабілізації можна визначити три загальні моделі. Перша – це модель динамічної стабілізації систем, що здатні адекватно та ефективно реагувати на зміни-виклики. Друга – загальна – це модель статичної стабілізації (або тотальної), яка передбачає збереження незмінності існуючої

структури, намагання консервації стану, заперечення будь-яких змін. Однак друга модель будується на засадах можливості окремої системи пріоритетно самостійно визначати свій стан. Третя модель, на нашу думку, нав'язана із домінантою зовнішнього впливу на окремі системи, що неспроможні засвоювати ситуативно нові виклики. Це запозичена стабілізація на умовах та принципах зовнішніх сил впливу. На інформаційному етапі розвитку людства «цифровий розрив» між рівнями розвитку та відповідно до інтеграції до світової системи між різними суспільствами досягає небаченого рівня. Як зазначає відомий дослідник інформаційного суспільства М. Кастельс, завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям певні сегменти світової спільноти навіть у середині окремих суспільств можуть бути або залучені до процесів розвитку або виключені з них. Причому процеси консервації стану виключених суспільств із збереженням мінімуму адаптивних здібностей скорегуються. Регрес як варіація стабілізації та спрощення виявляються у такому разі найбільш сприятливою можливістю збереження соціальності взагалі. Сучасний світ, на жаль, демонструє багато прикладів деградації та дезінтеграції суспільств, які не змогли протидіяти потужному новому тренду світового розвитку. Особливо яскраво це демонструє африканський континент, де ситуація «failed state», «війни всіх проти всіх» є широко представленою. Втрата реального суверенітету багатьма державами – це лише один, однак вагомий прояв регресу (і включно спрощення). Згідно з системним підходом, за умов розпаду системи відбуваються процеси порушення функціонально-якісних характеристик, а саме, як уже зазначалося, адаптаційних, інтеграційних, ціледосягальних та ідентифікаційних. Розглянемо кожний із них кластерно.

Адаптаційний кластер «працює» у соціальній системі на забезпечення благополуччя як мінімум відтворення умов для відновлення соціальних ресурсів системи. Економічна підсистема соціуму саме й забезпечує ефективність виконання функцій адаптації. Політична підсистема виконує

насамперед функцію ціледосягання. Зрозумілим є той факт, що порушення ефективності дії цієї системи полягає у тому, що суверенність визначення ціледосягання політичною системою втрачається. Це логічно призводить до заміщення суверенних цілей різного роду «запозиченнями» або «мутаціями», які не відповідають конфігураціям цієї системи як автохтонного утворення. Відповідно, інтеграція, що пов'язана з правовою системою і забезпеченням для всіх членів соціальної системи зрозумілих «правил гри», підтримки норм інституцій, що повинні відповідати вимогам найбільшої корисності (утилітарності), також зазнає дисфункції. Особливої уваги, на наш погляд, потребує четверта підсистема, що у соціальному просторі представлена спільним соціокультурним полем суспільства (це площина на згоди відносно ключових цілей та цінностей розвитку суспільства, спектр пріоритетних аксіологічних смислів, віра, культура), що надає можливість унікальної ідентичності суспільства відносно інших суспільств. Цей кластер не менш вагомий за інші у справі підтримки ефективності – він є запорукою збереження кордонів суспільства непорушними для соціальної комфортності життя, а також фактором підтримки у суспільстві проекту «безпека». Він надає цьому проекту означених рис, розуміння припустимого й неприпустимого щодо індивідуального, групового та загальносуспільного життя, розуміння свободи, діалектики індивідуального та суспільного, обрисів утилітарної моделі людського буття.

Академічна соціологія США, що формувалась на базі структурного функціоналізму, висунула на перший план при розгляді соціальних систем такі характеристики, як «стабільність», «інтегративність», «підтримання соціального порядку». Концепція соціальної системи, розроблена Т. Парсонсом, поклала початок системному аналізу і розумінню категорії «стабільність» як властивості системи. Система визначається як така, що складається з багатьох частин, які становлять єдине ціле, а також має межі, які можуть звужуватися або розширюватися. Функціональні вимоги, що

необхідні для збереження будь-якої системи, вже були нами означені. Це – адаптація, ціледосягання, інтеграція та підтримання моделі (або ідентифікація).

«Стабільність» співвідноситься з рівноважним станом системи, тобто як її властивість характеризується рівновагою між факторами функціонування. Так, наприклад, інтеграція являє собою структури і процеси, відповідно їхню якість, через що відносини між частинами соціальної системи – людьми, які відіграють ті чи інші ролі, колективами та компонентами нормативних стандартів – або упорядковуються способом, що забезпечує гармонійне їх функціонування у відповідних зв'язках один із одним у системі, або, навпаки, не упорядковуються, причому також певним і з'ясовним способом. Згідно з Т. Парсонсом, суспільство це соціальна система, яка має відносну самодостатність з точки зору критеріїв рівноваги між такими факторами, як територіально орієнтована політична організація, доступ до економічних ресурсів, поповнення й соціалізація населення та культурна легітимація системи як незалежного цілого. Стабільність за таких умов – це процеси, що підтримують порядок і сталість, які займають пріоритетне становище порівняно з процесами змін, які характеризуються у дестабілізуючому плані і визначаються у категоріях відхиленої поведінки та розростання конфліктів, які містять у більшості своїй як інгредієнти – відхилену поведінку. Американський дослідник, однак, визнає наявність змін, які почасти властиві самій соціальній системі, а, почасти – зв'язані зі станом і способами взаємозалежності її компонентів. Інтеграція порушується через завади і протиборства та забезпечується підтримкою, взаємним сприянням одне одному елементів соціальної системи, яке розглядається у перспективі функціонування цієї системи як цілого. Академічна соціологія протягом певного періоду свого розвитку очолювала надії на спонтанні процеси саморегуляції у суспільстві як єдиний механізм підтримання порядку. Потім – з виходом статті Т. Парсонса «Еволюційні універсали

розвитку» в 1964 році більше почали приділяти соціальним змінам і проблемам управління.

Для політики як мистецтва управління спільними справами, здатності регулюючого впливу з підтримки соціального порядку мають принципове гносеологічне значення. Д. Істон відтворив цей підхід, перетворюючи концепцію соціальної системи Т. Парсонса на концепцію політичної системи. Класична модель стратегії збереження через зміни як найбільш ефективний шлях стабілізації політичної системи належить саме Д. Істону. Таке розуміння стабільності через зміни спирається на підхід теорії систем, за яким основним процесом розвитку є зростання системи, що припускає два функціональні процеси: диференціацію та інтеграцію. Перший спонукає систему переходити з одного стану в інший, Однак для збереження моделі (ідентичності певної системи) необхідна інтеграція. З іншого боку, щоб інтеграція автоматично не ставала проблемою підтримки статус-кво, необхідний наявний облік тенденції диференціації. Тобто лише рівновага процесів інтеграції та диференціації забезпечує інший рівень стабільності. процеси взаємодії, згідно з системною теорією, включають три цілі: введення, конверсію (перетворення), виведення. Виходячи з цих положень, Д. Істон аналізує умови, необхідні для самовиживання політичної системи, яка являє собою взаємодію, через які у суспільстві розподіляються цінності.

Стабільність потребує здатності політичної системи розподіляти цінності (матеріальні й духовні) і спонукати до прийняття цього розподілу більшість членів суспільства. Реалізація цих функцій своєю чергою залежить від засобів, за допомогою яких введення (вхідні фактори) перетворюються на виведення (вихідні фактори). Процес конверсії дає змогу мобілізувати громадські ресурси на досягнення цілей і координувати зусилля членів суспільства на виконання поставлених завдань, і, отже, створює умови стабільності.

Д. Істон поряд із політичною системою виділяє категорії навколишнього середовища, реакції та зворотного зв'язку. Принцип «вхід»-«вихід» вживається ним для розгляду обміну взаємодії політичної системи із середовищем. Політична система повинна за допомогою регулювальних механізмів виробляти відповідні реакції, пристосовуючись до зовнішніх умов. На нашу думку, синтезуючи підходи Т. Парсонса і Д. Істона, можна визначити стабільність як здатність системи здійснювати зміни у межах своїх структур. Факторами подолання напруженості та дисбалансу виступає процес проведення необхідних адаптацій, переорієнтацій, зусиль і цілей. Стосовно до контексту нашого дослідження саме влада виступає імпульсно-комунікативними каналами зв'язку, передавання інформації, поєднання та координації взаємодії елементів системи, системи і середовища. Тому у подальшому ми і розглянемо використовуючи синтезований системний підхід моделі стабільності політичної системи за умов різних конфігурацій влади в інформаційну епоху. На наш погляд, поєднання у методологічному плані системного аналізу, модельно-факторного підходу до розгляду стабільності та визначення саме влади як основи ефективного/неефективного функціонування соціальних і (стосовно до нашого дослідження) політичних систем надає змогу розглянути як стан, виклики, так і можливості перспективи розвитку окремих суспільств в інформаційну епоху.

Ще Аристотель заперечував можливість досягнення абсолютної стабільності. Це зумовлено тим, що такий стан означав би ізоляцію від зовнішнього впливу, непорушність всієї системи владних відносин. Можливим є виділення високого ступеня стабільності, який притаманний динамічним системам і, відповідно, визначається як динамічний тип. В основі цього типу лежить сукупність станів нестійкої рівноваги між системоутворювальними і системоруйнівними процесами. Будь-який стан рівноваги містить у собі потенційну можливість дисбалансу, який у свою чергу передбачає постійні пошуки складових нового, збалансованого стану.

Влада як механізм забезпечення існування соціуму як системи є одним із найважливіших чинників суспільних перетворень, змісту й певної якості політичного режиму. Влада зазвичай визначається як здатність і можливість здійснювати свою волю, справляти визначальний вплив на діяльність і поведінку як окремих людей, так і суспільство в цілому. Механізми влади пов'язані з управлінням, владарюванням, підпорядкуванням. Влада, забезпечуючи консолідацію соціального простору, його розвиток, трансформується під час суспільних змін. Це стосується пріоритетного використання ресурсів влади, специфіки моделювання важелів і форм їхнього впровадження [19, с. 156]. Найбільш значущими ресурсами влади є сила, багатство, знання, які і утворюють, за визначенням Е. Тоффлера, «тріаду влади» [275, с. 34]. У попередні епохи головним ресурсом влади була сила грошей, сировини і зброї, в останні десятиліття ХХ – поч. ХХІ ст. набуває особливого значення новий ресурс влади – знання, або як визначає П. Бурдьє, інформаційний і символічний капітал [72, с. 100].

Очевидним наслідком глибокої метаморфози влади є надзвичайна залежність сьогодні сили й багатства від знання. Тобто, як підкреслює Е. Тоффлер, знання перекидає переваги інших владних імпульсів і джерел. Знання як владний ресурс має одну важливу особливість: воно не відчужуване й суперсимволічне. На відміну від землі чи машин, які можуть використовуватись лише конкретними людьми або фірмами в певний проміжок часу, знання є доступними багатьом користувачам одночасно. Знання в процесі використання не тільки не витрачається (зникає), а навпаки, може породжувати нове знання. Отже, боротьба за домінування у суспільстві все більшою мірою пов'язується з доступом до знань та їхнім розподілом.

Сучасний світ набуває все більших швидкісних змін, які зумовлені швидкістю обміну інформацією, циркуляцією ідей, можливостями комунікації, які надаються ІКТ. Світ усе більше розподіляється на швидких і повільних [278, с. 475]. Отже, «повільні» країни, згідно з Тоффлером,

отримують можливість перескочити цілу стадію розвитку інфраструктури від комунікацій Першої хвилі до комунікацій Третьої хвилі без значних витрат на побудову мереж і систем Другої хвилі [278, с. 494]. Однак це своєю чергою потребує не лише технічного переоснащення, а й зміни у формах організації суспільної взаємодії. Це стосується політичної системи, виробництва, освіти й науки, всіх сегментів соціальної інфраструктури та суспільної свідомості, трансформація якої викликає як правило переосмислення усталених парадигм соціальної реальності. Влада, що становить комунікативні коди (сміслові схематизми), набуває стратегічного значення, бо саме від неї залежатимуть варіації вибору можливостей певного їх спектру [190, с. 60]. Організаційним «тілом» влади на сучасному етапі все більше стають засоби обробки й передачі знань інформаційними мережами та іншими каналами комунікації. Комунікативне кодування та розподіл аксіологічних смислів діяльності людей становить у свою чергу «душу» влади», її змістовний контекст, який завдяки новим технологічним можливостям її тілісної організації може набувати найрізноманітніших форм. Можливість створювати у суспільстві нові культурні коди виступає певним ідентифікатором влади у суспільстві. Ці нові культурні коди сьогодні використовуються для конструювання нової, нерідко віртуальної, реальності. У політиці це означає, що раціонально осмислений політичний процес (що властивий ідеології як символічній матриці) поступається місцем віртуальному, заздалегідь сконструйованому з урахуванням смаків масового споживача. Політичні рішення та дискусії, а також політична комунікація у сучасних політичних системах розвинутих країн світу відбувається не в первинній політичній площині, а через засоби масової інформації шляхом конструювання політичної реальності й віртуалізації політичного процесу. Завдяки ЗМІ, інтернету та ІКТ взагалі соціально-інформаційне поле політики зумовлюється кон'юнктурними міркуваннями тих, хто володіє цими

владними ресурсами, задаються правила, цінності й норми. Суспільний думці нав'язується та або інша інтерпретація подій, що відбуваються.

Конструювання політичної реальності передбачає широке висвітлення в ЗМІ певних подій задля того, щоб викликати великий соціальний резонанс. Таким чином ЗМІ фактично починають творити образи й симулякри, які й визначають реальність або, за термінологією Ж. Бодрійяра, – гіперреальність, яка не відбиває дійсності. У цілому ЗМІ перестають виконувати функцію артикуляції думок, причому цей процес набуває рис, які Ж. Ж. Бодрійяра визначає як «мовчання мас», а «безмовність мовчазної більшості – ось єдина проблема сучасності» [67, с. 75]. Відбувається симуляція функцій комунікацій через поєднання ІКТ та стратегій інститутів влади. Один колаж накладається на інший, і виходить гібрид, який може існувати самостійно. Симулякр є універсальним інструментом маніпуляції соціокультурним простором сучасності.

Дослідники трансформацій інформаційної доби виділяють різні аспекти у пріоритетах важелів влади. Д. Белл, аналізуючи зміни ролі науки та знання у процесі суспільного розвитку, звертає увагу на відповідні зміни у правлячій еліті. Особливого значення набуває теоретичне знання, яке пов'язане з прийняттям рішень на основі нових інтелектуальних технологій. Носіями цих якостей та здібностей є спеціалісти, з яких найбільш впливовими є представники так званого «технічного класу». Отже, згідно з Д. Беллом, спостерігається зсув влади на користь носіїв спеціальних знань [56, с. 345-348].

Інтелектуальні технології із методологічним підґрунтям, що властиві підходам нової технократичної еліти стають невід'ємним елементом прийняття політичних рішень. Однак Д. Белл досить скептично ставився до можливості технократичного панування та перетворення науково-технічних фахівців у політично панівний клас. Звісно, вплив спеціалістів сприятиме пошуку нових відповідей на важливі питання, розробленню їх технічного

забезпечення, виявленню нових обріїв проблем, які потребують застосування інформаційно-комунікативних ресурсів. Однак поряд із цим розширенням можливостей «технічного класу» є фактори, що їх обмежують. Це пояснюється специфікою політичної сфери. Влада бюрократії й власників базується на тому, що власність і політична діяльність є найважливішими джерелами влади й у структурі правлячої еліти. Ці групи, принаймні сьогодні, зберігають свої домінуючі позиції. Для Д. Белла саме за цією ознакою важливою якістю політичного є наявність ідентифікованих соціальних інтересів та групової згуртованості. Носії інтелектуальних технологій, ті, хто пов'язаний із продукуванням знань та освіти, інформації не становлять єдиної групи за своїми інтересами. Як відзначає Д. Белл, вони можуть розділятися ідеологічно, й різні групи вчених будуть діяти разом із різними групами інших еліт. При цьому Д. Белл звертає увагу на те, що політика найчастіше демонструє превалювання ірраціонального над раціональним, а чисте проектування раціональних рішень є обмеженим за своєю суттю. Реальна політика базується на вольових ірраціональних імпульсах і є продуктом компромісу на лезі зіткнення інтересів різних груп.

Видатний французький філософ М. Фуко у своїй книзі «Наглядати і карати» наголошує на тому, що у системі «знання – влада» немає місця людині й гуманізму. Сучасне суспільство виявляє панкратизм, змістом якого є воля до влади, що невіддільна від волі до знання. Знання передбачає формалізацію його через систему комунікацій, а комунікація сама по собі вже є формою влади. Невід'ємною складовою влади є здобування, присвоєння, розподіл і приховування знання. М. Фуко виділяє взаємозв'язок влади і знання, що неможливо одне без одного. Владні відносини відповідно створюють поле знання, а знання своєю чергою поєднує відносини влади. Своєрідною формулою відносин між владою і знанням є: влада встановлює знання, яке виступає гарантом влади. В історії відносин між знанням і владою визначальним чинником є влада. Інша влада передбачає інше знання.

Для розуміння трансформації влади в інформаційну епоху та відповідних змін політики, на нашу думку, значну роль відіграє теорія влади М. Фуко, який відмовився від погляду на неї як на «власність» того чи іншого класу, як на те, що можна «передавати», «захопити». Влада поширюється по всьому соціальному полю, вона схожа на вічний двигун, має вигляд «абстрактної машини». Влада всюди, але не тому, що вона охоплює все, а тому, що виникає повсюди, вона розсіюється на безліч «вогнищ» і «коліщат», система яких створює «діаграму механізму влади», що нагадує тонку й гнучку сітку. Вона охоплює як тих, хто гнобить, так і гноблених. М. Фуко стверджує, що влада для того, щоби щось придушувати, спочатку це виробляє, як поліція, щоб боротися зі злочинністю, спочатку її створює.

Для свого існування влада не потребує допомоги з боку людини, вона існує об'єктивно, а людина вписана у відносини влади. Західна цивілізація, згідно з М. Фуко, є «інквізиторською», а суспільство – «дисциплінарним». «Наша (західна) цивілізація ґрунтується на практиках отримання, передавання й нагромадження знання. Близькість знання й влади виявляється у схожості наукового спостереження й політичного нагляду. Звідси основні функції влади – наглядати, спостерігати, контролювати тощо, які найбільш повно втілюються в інституті в'язниці, яка є «чистою формою» «карцерної системи» [295], що охоплює все суспільство. Принцип паноптикуму І. Бентама лежить, на думку М. Фуко, в основі організації всіх соціальних інститутів, тому в'язниця схожа на завод, казарму, лікарню, школу, а всі вони – на в'язницю, аби запобігти «будь-якого безладу, крадіжок і розкрадань» [295, с. 285].

Американський соціолог О. Тоффлер, звертаючись до проблем трансформації влади в інформаційну епоху, акцентує увагу на зміні в механізмах реалізації влади в суспільстві, де провідна роль належить інформації і знанням. Відбувається неявний зсув у відносній ролі й взаєминах насильства, багатства й знання. На відміну від пріоритетного

впливу зміни ролі особистостей, партій, інститутів, або країн, О. Тоффлер визначає різний рівень влади. Насильництво, на його думку, це низькоякісна влада, оскільки використовує насильство лише для покарання, воно не гнучке. Багатство – це влада середньої якості, оскільки значно гнучкіше й може використовуватись не лише у негативному, а у позитивному плані. Згідно з О. Тоффлером, владу вищої якості дає знання, оскільки є не лише джерелом і інструментом найякіснішої влади, а й складовою сили й багатства. Влада передбачає саме контроль, а власність, примус (факт насилля) є похідними від технології контролю, від наявності знання, що і є найважливішими джерелами панування. Однак знання найчастіше розподілено ще більш нерівномірно, ніж багатство та зброя. О. Тоффлер прогнозує дисперсію та спеціалізацію влади за принципом приналежності тим, хто має знання, творчі й моральні сили, хто здатний організувати новий тип комунікації. Інформаційна цивілізація характеризується О. Тоффлером тим, що більшість уже не домінує над меншістю, зокрема тому, що сама більшість розколюється на різні партикулярні групи. За рахунок розвитку глобальних інформаційних мереж і створення «світового села», інститути Другої хвилі розпадаються, і виникає нове суспільство, що потребує модернізованої конфігурації політичної влади. З'являється можливість виникнення різноманітних форм самоврядування, оскільки ті, хто володіє інтелектуальними технологіями, здатні управлять самими собою, на відміну від робітників минулого, які були зосереджені на зовнішніх (відносно до себе) центрах впливу та організації.

Нові якості влади розкриває М. Кастельс у книзі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура». Всі прояви влади (політична, економічна, соціальна, інформаційна) піддаються трансформації. На думку М. Кастельса, інформаційне суспільство ґрунтується на мережах. Влада та багатство більше залежать від мережевої гнучкості, ніж від бюрократичної машини. Засоби масової інформації набувають аномальної влади через

надмірну залежність суспільства від нових засобів поширення інформації. ЗМІ стають головною політичною ареною, однак вони не є політично відповідальними. Класичні інституції політичних процесів, такі як партії і навіть державні органи влади, втрачають своє значення, стають функцією «керуючих соціальними протиріччями» [144, с. 505].

У роботі «Могутність самотності» М. Кастельс звертає увагу на те, що нова якість влади полягає у пріоритеті впливу інформаційних кодів, представницьких іміджів. Влада переорієнтована із зовнішнього впливу на людину, та з середовища її життя – на внутрішню сутність людини. Центрами влади стають розуми людей. На підставі інформаційних кодів суспільство організує свої інститути, а люди приймають рішення щодо своїх вчинків та організують своє життя. Владу у сучасному суспільстві можна ідентифікувати, але не можна любити. Вона є функцією нескінченної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства. Тобто уми, що спиратимуться на гнучкі різноманітні мережі, матимуть владу та підкорятимуть залишки громіздких, неповоротких інституцій минулого, що втілювали колись образ влади (держави, партії тощо). Отже, М. Кастельс наголошує не лише на занепаді партійного буття політичної сфери, а й на кризі національної держави як суверенної одиниці. Утворюється нова геометрія влади, втіленням якої є мережева держава, у якій соціальні актори, чи громадяни максимізують можливості представництва своїх інтересів і цінностей, розігруючи різні стратегії у стосунках між різними інститутами на різних рівнях компетенції. Сутність битви за владу в інформаційну епоху полягає в культурних боях, які розігруються як битви за культурні коди і кодекси у засобах масової інформації та комунікації [145, с. 300].

Нова геометрія влади має підґрунтя у глобалізації капіталу, процесах урізноманітнення інтересів в інститутах влади, децентралізації владних повноважень та їхньому переході до регіональних і локальних урядів. У новій структурі влади домінує мережева геометрія, в якій владні стосунки

завжди специфічні для конкретної конфігурації акторів та інститутів. Наприклад, громадяни будь-якого європейського регіону можуть мати більше можливостей захистити свої інтереси, підтримати місцеву владу в альянсі з Європейським Союзом проти своєї національної держави, вони будуть стверджувати локальну/регіональну автономію, не лише на протипагу національним інституціям, а й наднаціональним. На цьому тлі на перший план виходить інформаційна політика, що у своїй грі маніпулює символами, створенням культурних кодів. Стратегічні ігри, модифіковані на замовлення уряду, та персоніфіковане лідерство замінюють класові об'єднання, ідеологічну мобілізацію та партійний контроль, які були характерні для політики індустріальної епохи [315, с. 81].

Політичні інститути стають агенціями з укладання угод. Громадяни, переважно зацікавлені у запобіганні шкоди від держави, голосують саме для цього, а не для того, щоб покладати на неї свої вимоги. Тобто влада стає проявом певної конфігурації взаємодії культурних кодів, на яких ґрунтується світорозуміння та світоглядні настанови людей і інституцій, що ці люди утворюють. Державні установи ще мають вплив, однак вже не є генераторами влади. Саме культура стає джерелом влади, а влада є джерелом капіталу, і це, на думку М. Кастельса, становить підґрунтя нової соціальної влади. Влада як можливість вимагати відповідної поведінки, поступово зосереджується у мережах інформаційного обміну й маніпуляціях символами, які співвідносять сакральних авторів, інститути і культурні рухи за допомогою інтелектуальних підсилювачів. Невловимість влади виявляється у тому, що не існує більше стабільних владних еліт, є еліти від влади, тобто еліти, які формуються під час свого зазвичай короткого строку перебування при владі, коли вони використовують переваги своєї привілейованої політичної позиції для закріплення отриманого доступу до матеріальних ресурсів і соціальних зв'язків.

Таким чином, суспільні трансформації інформаційної епохи виявляються у таких специфічних рисах влади:

- провідна роль науки, знання, інформації, які стають виробничими силами пріоритетного значення для функціонування влади;
- певний «зсув влади» на користь носіїв спеціальних знань;
- соціальне розшарування, що має як локальний, регіональний, так і глобальний вимір, на «швидких» і «повільних» у можливостях засвоєння та утилітарного впровадження необхідних знань і інформації;
- анонімність влади, невизначеність та невловимість її центрів, втрата інституціональної локалізації;
- дегуманізація суспільних відносин у системі «знання – влада»;
- нова конфігурація політичної влади, її дисперсія та спеціалізація, залежність від здатності організувати новий тип комунікації;
- розпорошення традиційного конфлікту «більшості» – «меншості» у безлічі конфліктів різноманітних партикулярних груп;
- зміни пріоритетного впливу ресурсів влади – значне зменшення впливу насильства, багатства як самодостатніх факторів на користь комунікації, знання, що є ресурсами значною мірою деперсоналізованими, невичерпними і такими, що породжують нову якість та ще більшу кількість самих себе;
- соціальні протиріччя значною мірою породжуються мережевою взаємодією, формується нова основна одиниця владної ідентифікації – мережа;
- мережева геометрія суспільства корелюється із новою геометрією влади, важливий вектор якої – мережева держава;
- влада як ніколи стає функцією нескінченної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства;

– маніпулювання символами, стратегічні ігри, модифіковані на замовлення уряду та персоналізоване лідерство замінюють масові об'єднання, ідеологічну мобілізацію та партійний контроль;

– у політичному вимірі спостерігається масштабна медіатизація, віртуалізація та театралізація;

– культура є пріоритетним джерелом влади, яка на фундаментальному рівні стає вписаною у культурні коди, за допомогою яких люди та інститути уявляють життя та приймають рішення [16, с. 15].

Політична комунікація виступає своєрідним соціально-інформаційним полем політики, де відбувається взаємодія суб'єктів політики шляхом обміну інформацією в процесі боротьби за владу або її здійснення. Саме інформаційний процес (у якому найважливішими гравцями є ЗМІ) дозволяє певним чином формувати суспільну думку. Серед етапів інформаційного процесу слід виділити одержання, відбір, препарування, коментування, поширення відомостей. Суб'єкти політики вибудовують свої дії значною мірою саме на тлі інформації, яку одержують. Важливе значення має і її форма, інтерпретації, коментарі, навіть час отримання та ретрансляції. Мати важливу достовірну й повну інформацію – це мати владу, уміти відрізнити важливу інформацію від неважливої, означає мати ще більшу владу, можливість поширювати інформацію у власній режисурі або збагачувати її означає мати подвійну владу.

Влада в інформаційну епоху належить тим, хто здатен створювати нові культурні коди, які потім використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, реальності. Підґрунтям для поширення віртуальних проектів є те, що безмежність сучасного інформаційного потоку обрушується на людину, можливості якої є обмеженими, багато хто є непідготовленим до того, щоб самостійно «перетравлювати» інформаційне навантаження. М. Кастельс образно називає це розшаруванням світу на «швидких» і «повільних». З. Бауман констатує той факт, що сучасна людина живе в

умовах «плинної сучасності» [49]. Фрагментарність або дроблення інформації, створюючи видимість її різнобічності й оперативності подання, перешкоджає переважній більшості громадян, які не мають базових політико-філософських знань, сформувати цілісну картину політичних явищ або подій. Комунікатори, медіакрати отримують широкі можливості для маніпулювання суспільною думкою, коли в умовах інформаційного суспільства взагалі можливо говорити про наявність чітко сформованих і смисловизначених векторів суспільної думки. Скоріше пріоритетним адресатом інформаційних впливів стає окремий споживач, який, можливо, орієнтований на ту чи іншу мережеву групу. Відсутність цілісної картини в інформаційному потоці дезорієнтує споживача, підсилює його залежність від культурно-кодових маркерів інформації, інтеракцій і коментарів. Дезорієнтація та розгубленість людини, яка не має достатніх знань і навичок сприяє втраті інтересу до політики, викликає апатію та аномію.

1.3 Трансформації форм соціально-політичної взаємодії: технологія vs аксіологія

Тенденції глобальних перетворень в інформаційну епоху суттєво змінюють перебіг політичних процесів і рівень політичної культури громадян. Новітні комунікації здатні змінювати форми та змістовні інтенції у взаємовідносинах громадян і влади, завдяки ним утворюються нові спільноти, все активніше виявляється процес віртуалізації політичних відносин.

Інформаційні зміни впливають на форми політичної діяльності, підштовхуючи людей до таких дій, що не є традиційними для національних політичних систем, через що змінюється національна політична культура, до якої надходить інокультурний матеріал. Нові комунікаційні технології не

тільки ламають національні бар'єри для потоків інформації, а й істотно впливають на національну ідентичність [229, с. 23]. Глобалізаційні процеси, стимульовані інформаційними впливами, спрямовані, на думку професора Оксфордського університету М. Прайса, на утворення суспільної сфери за межами території національної держави й, можливо, націлені проти держави. Посилюється вплив на політичній сцені акторів, що пов'язані з транснаціональними тенденціями: з'являються світові медіа-компанії, які претендують на роль транснаціональних «королівств», змінюється статус національних і регіональних країн-лідерів. У боротьбі за перерозподіл сил впливу у XXI столітті все більш дієвим стає навіть не зброя масового знищення, а володіння інструментами формування образів ідентичності, що традиційно визначалося історією, мовою, етнічною належністю, релігією тощо.

Крім медійної еліти, до груп впливу щодо маніпуляції світовим політичним простором відносяться фінансово-економічні кола. Вони, на думку російського дослідника О. Панаріна, становлять реальну загрозу національним ідентичностям та національному суверенітету сучасних держав. Ці групи можуть обминати національні обмеження й виходити у світовий інформаційний простір. Формується так звана глобальна «співдружність», де індивіди мають можливість напряму спілкуватися з глобальними центрами економічної, політичної та культурно-інформаційної влади, обминаючи посередництво національних культур і урядів. Відриву сучасних еліт від національно-державницького ґрунту інтересів сприяють зрушення в системі сучасного інформаційного виробництва, обміну й розподілу, в тому числі все більша різниця між знаковою (семіотичною) й змістовною (семантичною) функціями образів, як наслідок – збільшення кількості образів і понять, що не відбивають культурну пам'ять, емпіричний досвід і є результатом інформаційного імпорту [218, с. 45]. Сучасні комунікації порушують звичайні зв'язки між повсякденністю і закріпленим у

національній політичній культурі досвідом. Цьому сприяє прозорість політичних кордонів для інформаційних потоків. Змінюється сама структура політично значущих інтересів і моделей політичної участі.

У країн, що не входять до кола світових лідерів, здебільшого відсутні дієві засоби захисту від недостовірної, загрозової для національного державного суверенітету та національних інтересів інформації. Україна, на жаль, не є винятком. Про це свідчать статистичні дані про кількість і результативність позовів державних інститутів до світових медіа-центрів (наприклад, інтернет-пошукові системи) з вимогами спростувати недостовірну, з негативним відтінком інформацію. У той час, як, наприклад, Сполучені Штати активно відслідковують все, що відбувається у світовому інформаційному просторі та може загрозувати їхнім національним інтересам. Свобода на державному і на індивідуальному рівні передбачає безпеку, що гарантована стабільними непорушними законами. Однак в умовах швидкого впливу інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) спостерігається зворотна тенденція: великий неконтрольований обсяг інформації все частіше загрожує реалізації принципу свободи як на особистому, так і на державному рівнях. Це виявляється у тому, що значна частка недостовірної, анонімної інформації негативно позначається на ставленні людей до інформації взагалі.

Відсутність ефективних національно-державницьких програм, цензури в інформаційному просторі, безумовно, стає на заваді свободи індивіда, який потрапляє у стан беззахисності перед наклепами, штучно створеними негативними образами, цькування тощо. Особливо це є небезпечним для процесів соціалізації молоді, однак і в цілому для соціально комфортного, здорового суспільства вельми важливим є саме чітка взаємодія знакових і змістовних образів в інформаційному полі, достатньо стабільна система культурних пріоритетів, принципів взаємодія, що сприяють формуванню стійкої ідентичності громадян цієї країни.

Інформатизація суспільства – складова частина процесу глобалізації світу. Перехід до економіки з переважанням інформації і послуг поєднується з переходом від національної до глобальної економічної інтеграції. Осмислення цього процесу дозволяє дійти висновку, що позитивний сенс інформатизації полягає якраз у поєднанні ІКТ, лібералізації світової торгівлі, переважанні продукування знань і послуг. Соціально-політичні наслідки цього процесу виявляються у тому, що інформаційна складова виробництва спричинює розмивання колишніх географічних меж різних фаз виробництва, що призводить до неспинного зростання нерівності у добробуті різних країн. У процесі глобалізації та інформатизації відбуваються зміни не тільки на рівні держави, а й на рівні індивідумів, груп, суспільних структур, усієї системи організації праці. У міру зростання віртуальних підприємств, інформаційного чинника у підприємницьких комунікаціях чинник географічного місцезнаходження організації втрачає своє пріоритетне значення. Значно більшу роль відіграє вплив місцевих співтовариств і мережових структур. Якщо у ХХ ст. потреби виробничої зайнятості привели до географічного розділення структур сім'ї та етнічних груп, то у ХХІ ст. швидше за все на перший план висуватимуться саме сімейні зв'язки і культурна ідентичність.

Становлення інформаційного суспільства з його високими ІКТ парадоксально, на думку багатьох учених, веде до повернення традиційних цінностей. Це своєю чергою може викликати кризу цінностей демократії, а саме її ліберальної моделі, що є породженням індустріального суспільства, та визрівання потреби змін для переходу до нового етапу. Вже сьогодні у багатьох країнах популярна модель плюралістичної демократії. Політичні реалії також розглядаються крізь призму деліберативного підходу, постдемократії. Наявність великої кількості підходів до розуміння демократії, спроб впровадити ті чи інші моделі на практиці свідчить про певне розпорошення нормативно-ціннісного стрижня демократичної ідеї та

значну плутанину в питанні її практичного втілення. Наприклад, К. Крауч відзначає, що постдемократія в інформаційну епоху дещо спотворює демократичні принципи, чітко визначивши пріоритети лише у прагматично-прибутковій сфері. Разом із цим у суспільстві ніби щезає активна роль свідомого, відповідального, небайдужого громадянина, завдяки зусиллям якого на межі XIX-XX ст. стали реальністю здобутки демократії [170, с.18]. Така ситуація негативно відбивається на реалізації прав і свобод людини, на політичній відповідальності еліти і загалом на рівні добробуту.

Інтернет, з одного боку, дає індивідам можливості для визволення від будь-якого домінування, примусу, особливо у ментальній сфері, проте, з іншого боку, навпаки, дає зацікавленим силам важелі маніпулювання свідомістю, що зрештою загрожує повній самореалізації особистості, нові групи інтересів та окремі індивіди отримують можливість підключатися до процесів прийняття національних і навіть міжнародних рішень, здобувати різноманітну інформацію у системі он-лайн. Думки індивідів інтерналізуються у режимі реального часу, виникає новий рівень політичного діалогу. Однак поряд із цим, недосконалість системи інформаційної безпеки особистості, спілкування, неконтрольований потік анонімної і не завжди достовірної інформації загалом дезорієнтують особистість, особливо якщо вона не має достатніх знань у сфері суспільствознавчих дисциплін і відповідної філософської культури. Це найчастіше позначається і на результатах виборів, на ставленні до суспільно значущих подій, ініціатив уряду тощо [18, с. 29].

Попри доступність пересічного громадянина до інтернет-ресурсів, насправді знає лише маленьку частку інформації, отже не має уявлення про цілісну картину світу політичного і не може самостійно зробити правильний висновок. Показовим прикладом цього є ситуація нібито покращення економічних стосунків між Україною та Китаєм. Китайська сторона вже бере участь у кількох економічних проектах на території України. Крім того, вона

виділила 3,5 млрд. дол. кредиту на розвиток сільського господарства в Україні. За інформацією журналу «Експерт. Україна», складові договору невідомі не лише простим громадянам, а й експертній спільноті. Недостатня інформованість у цьому питанні дає численну кількість припущень і домислів стосовно загрози національним інтересам [300, с.30].

За умов інформаційного суспільства відкриваються надзвичайно великі можливості технологічного плану для ствердження деліберативної демократії (демократії обговорення), або деліберативного простору (Ю. Хабермаса). Деліберативна демократія є продовженням традиції тлумачення політики, яка йде ще з часів Стародавньої Греції. Політика має бути вільною взаємодією громадян, які формують і інформують один одного, тим самим знаходячи у цьому загальному спілкуванні знання, які дозволяють їм виробляти рішення відносно спільного життя. Важливим у цьому є те, що зміст політики складають загальні турботи та ідея пізнання у взаємодії, так звана практична мудрість (фронезис). Вона досягається лише завдяки спілкуванню людей і дає можливість досягати справедливих політичних рішень. Безумовно, інформаційно-комунікативні технології утворюють єдиний простір для політичного спілкування. Однак невідповідність можливостей громадян безлічі технологічних пропозицій інформаційного простору виступає, на наш погляд, обмежувальним чинником для впровадження повною мірою деліберативних принципів.

Амбівалентність культурних наслідків удосконалення електронних комунікацій і інтерактивних технологій виявляється у порушенні гармонії культур, що вже склалися, у розмиванні їхніх базових цінностей. ІКТ, впливаючи на культурне середовище, переформатують соціальну диференціацію шляхом, приміром, надання політичній меншості непропорційно високого представництва у мережі. Зрештою люди починають переосмислювати власний і груповий досвід змінюючи саму структуру своїх політично значущих інтересів. У цьому сенсі віртуалізація політичного

простору виявляється у переплетінні реальності із штучно сконструйованими у медійному просторі подіями, що підриває основи раціональної політичної орієнтації, породжує у людини елементи скепсису та іронії. У політичній культурі інформаційного суспільства, на думку А. Дернера, складається «культура політичної розваги», яка через утворений нею утопічний світ дає користувачам ЗМІ та ІКТ спрощене розуміння, інтерпретацію та осмислення політичної реальності [117, с. 170-171]. Зрозуміло, що спрощення є чинником, який полегшує управління політичною активністю людей: штучно конструюються реакції на політичні події, люди, не усвідомлюючи своїх справжніх інтересів, залучаються у кимось сконструйовані політичні акції.

Зазначимо також констатацію дослідниками послаблення зацікавленості громадян у контактах із владою, їхнє певне розчарування у багатьох аспектах публічного управління. Таке становище продукується самою владою, яка обмежується виступами на телевізійних ток-шоу, коментуючи свої дії і рішення. Звичайно, у такому випадку діалогу з владою не відбувається. Сьогодні спостерігається тенденція до певної карнавалізації політичного простору замість серйозного публічного обговорення суспільно значущих проблем, більше того, проблеми такого рівня стають недосяжними для осмислення зневіреними та пасивними громадянами – споживачами політичного продукту. Як відомо, вибір споживання продукту (якісного/неякісного) багато в чому залежить саме від міри інформованості та підготовленості споживача, його загальної культури. Важливим аспектами у цьому сенсі є індивідуальний досвід, стимулювання активності, укріплення раціональних настанов формування політичної позиції. Важливим тут є також зацікавленість влади в інформованому, патріотично налаштованому громадяниніві, у підвищенні його ролі як учасника політичного процесу в державі, у формуванні в ньому здатності мислити самостійно.

Теоретики інформаційного суспільства стверджують, що у нову епоху формується електронна демократія або цифрова демократія, кібер-

демократія, віртуальна демократія. Термін «електронна демократія» характеризує саме технічні аспекти взаємодії між громадянами, структурами громадянського суспільства та інститутами влади. Вона виявляється у застосуванні ІКТ в електоральному процесі аж до проведення електронних референдумів, забезпеченні доступу до інформації та консультуванні населення.

Фактично йдеться про певну форму винесення інститутів представницької демократії у кібер-простір. Американський соціолог Е. Гідденс вважає, що сучасним демократичним країнам необхідна «демократизація демократії», яка означає ефективну «деволюцію влади». «Ми повинні, – вважає він, – також бути готовими до випробування альтернативних демократичних процедур, особливо тоді, коли вони могли б допомогти наблизити політичні рішення до сьогоденних потреб громадян. Наприклад, суди присяжних, або електронні опитування не займуть місця представницької демократії, але вони можуть бути корисним доповненням до неї» [94, с. 58.]

Йонезі Масуда ще у 1983 р. розмірковував у своїй роботі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне» про основні принципи композиції майбутнього суспільства на основі комп'ютерних технологій. Ми дотримуємось його думки про те, що в умовах інформаційного суспільства змінюються параметри його системоутворення порівняно з попередніми етапами розвитку. Інформаційні технології переформатовують принципи суспільної взаємодії, що раніше здавалися непорушними. Насамперед це стосується перетворення ІКТ на нову виробничу силу, яка забезпечує масове виробництво когнітивної, систематизованої інформації, технологій і знань. На думку Масуди, саме інформаційні послуги, виробництво і розподіл інформації, що передбачають існування інформаційних мереж і банків даних, замінять завод індустріального суспільства як основний центр виробничої діяльності. Відбувається зміна символів суспільної ідентичності: завод як

символ індустріального виробництва замінюється невловимими децентралізованими ІКТ та відповідною сферою послуг. Це позначається на трансформації змістовних складових суспільної взаємодії. Соціальні відносини у «комп'ютопії» Й. Масуди передбачають вільне співтовариство як основний суб'єкт соціальної активності, що реалізує свої зусилля посередництвом демократії участі як основної форми політичної системи в інформаційну епоху. Принцип вільної конкуренції індустріального суспільства буде замінений синергетичною раціональністю, пайовим використанням продукції інтелектуального виробництва [390, с. 29].

Томас Фрідман, осмислюючи параметри, що змінюються у нову епоху, зазначає процеси фрагментації та децентралізації, що охоплюють різні боки життя. Це стосується ринків, влади і, навіть, відбувається фрагментація істини, що стає майже невловимою. Закінчується епоха вертикальної політики, на зміну якої йде горизонтальна, більш гнучка, що відповідає моделі більш рівноправного співробітництва [293]. Порушуються старі ієрархії та вирівнюється ігрове поле суспільних відносин. Однак виникає питання, чи означає це зникнення ієрархії взагалі, чи формування нових її форм, що відповідатимуть більш динамічним, текучим і прозорим параметрам суспільної реальності, що змінилася? На нашу думку, сьогодні найважливішим є необхідність осмислення нових реалій суспільної взаємодії, її нових форм. Можна констатувати, що все ж таки частіше ці форми відбивають, на жаль, намагання втиснути у них старі смисли. Безперечно, така діалектика можлива лише за умов зміни у політичних та інших мотиваціях громадян. Саме вони є важливішими, на нашу думку, ніж зміни в технологіях комунікації, адже самодостатній розвиток ІКТ неможливий без врахування гуманітарної складової.

Наступним важливим аспектом інформатизації суспільства є елементарна грамотність населення у сфері масових комунікацій і комп'ютерних технологій, відбиттям якої багато в чому є відповідність

розвитку законодавчої бази розвитку ІКТ, особливо стосовно політики. Так, у громадян в умовах інформаційного суспільства, з одного боку, зростає рівень добробуту, який дозволяє мати їм певний вільний час, застосовувати свої знання та навички, необхідні для політичної участі, але з іншого – стандартизація та використання експертних систем обмежили свободу індивідів при виконанні службових обов'язків, встановили досить жорсткі межі та регламенти діяльності у професійній сфері, що звужує перспективи політичної участі.

На нашу думку, на сьогодні не лише в країнах пострадянського простору створилася ситуація, коли розвиток ІКТ відбувається випереджувальними темпами, ніж впровадження їх у суспільній практиці демократичного функціонування суспільства. Іншими словами, нові технологічні інформаційні можливості досить повільно впливають на вирівнювання соціально-політичного становища простих громадян, на розширення їхніх можливостей у сфері прийняття політичних рішень (починаючи з питання закриття/відкриття школи у селі і закінчуючи стратегічним вибором зовнішньополітичного вектору країни). Аналіз подій останніх років на вітчизняному ґрунті підтверджують тезу про те, що недостатній культурно-освітній рівень і свідомі позиції правлячої еліти не доводять інформацію у повному обсязі до відома спільноти до прийняття найважливіших політичних рішень, з одного боку, а з іншого – той самий недостатній культурно-освітній рівень і недоінформованість середньостатистичного громадянина – вибухонебезпечний фактор у країні, де наявний культурно-цивілізаційний розкол. Політика маніпулювання суспільною думкою у такому разі – небезпечна гра з непередбачуваними наслідками.

У сучасному світі є різноманітні практичні, показові і для України приклади формування «оцифрованої державності». Наприклад, відповіддю на економічну кризу, що болуче вразила Ісландію, стала консолідація нації

та ефективно використання ІКТ для втілення на практиці цієї консолідації на засадах спільних роздумів про те, як жити далі. На референдумі 2010 р. 93% громадян Ісландії висловилися за відмову від визнання відповідальності держави за борги приватних банків, на чому наполягали іноземні кредитори. Ісландці у соціальних мережах розробляли засади нового суспільного устрою шляхом обговорення нового тексту Конституції. Кожен із громадян міг внести свої пропозиції до тексту проекту [199, с. 34].

Крім того, засоби електронної демократії ефективно використовуються під час обрання Європейського єврейського парламенту (шляхом глобальної мережі). В Естонії відбулася фіксація громадянства цифровим шляхом. З 1995 р. 1% ВВП витрачається на утворення електронної держави. Ідентифікація особистості естонця сьогодні здійснюється шляхом старт-карти. Цей устрій отримує громадянин за досягнення ним 15 років і є засобом не лише індивідуального посвідчення особи, а й для участі в електронних голосуваннях різного рівня.

На межі тисячоліть питання про розвиток суспільства набуває особливої ваги. Людство завжди турбували пошуки шляхів вдосконалення суспільних відносин, формування стабільної якості життя. Гармонізація різних сфер міжлюдської взаємодії, певне їх впорядкування вважалися параметрами становлення суспільного ідеалу. Чи підпорядковується історичний процес певним законам, які його детермінанти, мета і сенс? Відповідь на ці питання має не лише теоретичне, а й практичне значення. Шляхи вдосконалення суспільного розвитку багато в чому залежать від формування та вибору аксіологічних контекстів. Сьогодні популярним є твердження про нову еру, керовану «новою парадигмою», згідно з якою основою як економічних, так і суспільних відносин в цілому вже є не матеріальні цінності, а інформація та знання. Йдеться про встановлення глобального інформаційного суспільства, світу, «позбавленого ваги», світу

мережових технологій, який ще раніше визначався як постіндустріальне суспільство – суспільство сфери послуг.

Утвердження нової постіндустріальної епохи, яку пізніше стали ототожнювати з інформаційною, підкреслюючи особливу її якість та її живильний нерв, обґрунтовувалось з позицій технологічного детермінізму. Вперше усвідомлення значної ролі в розвитку суспільства науки і технології відбулося в епоху Нового часу і Просвітництва. Френсіс Бекон – видатний англійський філософ у своєму творі «Нова Атлантида» (1627 р.) висловлював думку про те, що прогрес людства, джерело його постійного процвітання забезпечується шляхом розвитку науки і методів пізнання. Знання виступає продуктивною силою розвитку. Навіть завдання філософії він вбачав у формуванні нової науки, яка можлива за вихідних умов порушення ідолів старої науки. Для технологічного детермінізму характерним є те, що техніка розцінюється як єдиний засіб розв'язання всіх проблем людського життя і навіть досягнення гармонії на шляху раціонально спроектованого світопорядку. Завдяки систематичному застосуванню у виробництві наукових знань стають можливими швидкі зміни техніки і технологій. Так, Д. Белл визнає, що знання завжди були необхідні для діяльності суспільства, але для постіндустріального суспільства характерним буде зміна у визначенні знання як такого. Пріоритет теорії над емпіризмом і узагальнення знань у вигляді абстрактних систем символів, що можуть бути використаними для освоєння нових сфер діяльності – стало визначальним чинником для прийняття рішень і зумовила характер змін у теоретичному знанні. Останнє набуває нового статусу, перетворюється на джерело інновацій. Нове знання Д. Белл розглядає як вісь, навколо якої може бути організована нова технологія, економічне зростання та стратифікація суспільства [56, с. 21].

Епоха європейського Просвітництва завершила формування світоглядних установок, які визначали методологічне підґрунтя

концептуальної моделі техногенної цивілізації як особливого типу цивілізаційного й культурного розвитку, заснованого на началах раціональності, особливої цінності прогресу, науки і техніки та й, врешті-решт, переконанні в принциповій можливості раціональної організації суспільних відносин.

Інформація як значуща величина у житті людства та запорука його розвитку є визначальною суттю теорії інформаційних революцій. Ідея полягає в тому, що реформування суспільних відносин залежить від появи нових технологій отримання та обробки інформації. Як уже зазначалося, перша революція пов'язується з появою писемності, що уможливило фіксування інформації та передавання знань новим поколінням. Другу зумовило книгодрукування (перетворення мови та інформації на одиниці, що можуть бути перекомбіновані). Коли книга стала загальнодоступною, це дозволило людям долати культурні та історичні кордони, що своєю чергою пришвидшило розвиток освіти й науки як усього суспільства, так і інтелектуальний розвиток окремої людини зокрема. Маршалл Маклуен називав універсум, у якому друкарський верстат став чинником формування культури індустріального суспільства, «галактикою Гутенберга», адже винахід ним друкарського верстату в середині XV ст. став пізніше сильним поштовхом для цілої низки технологічних відкриттів: радіозв'язку, телефону, електрики [194]. Це зумовило третю – інформаційну – революцію, яка надзвичайно збільшила можливості людини у сфері здобування, зберігання, передавання інформації і знань, причому у набагато більших обсягах, ніж раніше.

Друга та третя революції визначили індустріальну якість суспільства. Четверта революція розпочалася у 70-х роках XX ст. Її результатом стало становлення нової якості суспільства – інформаційного. Згідно з М. Маклуеном, логіка і структура друкованого тексту сформували особливий

тип культури, який відрізнявся пануванням лінійного текстового метанаративу.

Застосування електронних засобів масової комунікації, особливо телебачення, комп'ютерів замінює матеріальні носії текстів – вони не є лише писемними, а «екранними». У попередню епоху можливості комунікації були обмежені простором і часом, нові технології – відкриті, різноспрямовані, інтерактивні. У культурі вже домінує не лінійне (тобто лінійний текст) письмо, а система екранних зображень. «Екранна мова» являє собою потік екранних зображень, де співіснують поведінка, усне мовлення персонажів, анімаційне моделювання, письмові тексти.

Інформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, викликають докорінні перетворення у структурі й змісті сучасної культури. Ускладнена структура культури епохи інформатизації включає у себе як елементи попередньої культури, так і породжує її нові види. У культурі інформаційної доби можна виділити кілька рівнів. Один із них охоплює звичаї та традиції, концентрує у собі пам'ять минулих культур. Другий рівень визначає сегменти культури, які забезпечують можливості відтворення форм життєдіяльності, відповідних умовам епохи. Третій рівень задає програму майбутніх форм діяльності людей сьогодення. Люди все частіше замислюються про майбутнє, діяльність набуває прогностичного характеру. Це зумовлено новими формами діяльності людини, посиленням їхнього творчого змісту, змінами у професійній і соціальній структурах суспільства, прискоренням темпів суспільного й науково-технічного розвитку.

Технологічна складова нової культури привертає увагу дослідників. Так, Е. Тоффлер у роботі «Третя хвиля» характеризує культуру інформаційної епохи як «бліп-культуру», що породжує «кліпову свідомість». У традиційному суспільстві «першої хвилі» повідомлень, насичених інформацією, було замало. Індустріальна система «другої хвилі» має у своєму арсеналі нові засоби комунікації, енергія яких текла регіональними,

етнічними, племінними каналами, стандартизуючи образи, що існують у суспільстві [275]. Деякі з них перетворились на іконічні зображення, перед людиною з'явився вибір і можливість маніпулювання певними іміджами, які каталогізувались у «картотеці файлів». Кількість цих іміджів, не дивлячись на їхнє розмаїття та множинність, була співвідносна з людськими здібностями сприйняття. Саме ці образи-іміджі, що були вироблені централізовано, та завдяки засобам масової інформації інкорпоровані у масову свідомість, сприяли стандартизації поведінки, необхідної для індустріальної системи.

Тенденція до уніфікації, породжена третьою хвилею, як зазначає Е. Тоффлер, «породжує контртенденцію». З'являється запит на нову технологію. Світ несеться до «нової структури влади, яка створює світ, розділений на три конкурентні цивілізації. Першу символізує мотиґа, другу – конвейер, третю – комп'ютер» [277, с. 50].

Суспільство «третьої хвилі» не лише сформовано прискоренням темпів інновацій. «Третя хвиля» докорінно змінила структуру інформації. Людина втрачає здатність адекватно часу оновлювати «іміджеві бази даних». Поряд із зазначеним ускладненням культури відбувається певна примітивізація світосприйняття у різних формах. З'являються одноразові предмети споживання, одноразове мистецтво, намагання уникати тривалих міжособистісних контактів і сталих емоційних зв'язків тощо. Згідно з Е. Тоффлером, «бліп-культура» заснована «бліпах інформації»: оголошеннях, командах, уривках новин, організацій флеш-мобів тощо. Усе це не піддається класифікації, тому що суспільна думка та наукова рефлексія не встигає осмислювати все нові виклики і явища у просторі культури. Тобто інформаційні потоки мають текучу, беззв'язну форму, що не дозволяє вчасно й ґрунтовно операціоналізувати категоріальну базу цих явищ, а отже, й адекватно прогнозувати перспективи їхнього подальшого розвитку. Споживачі інформації не можуть запозичувати готові моделі реальності, а

вимушені самі конструювати їх. Такий спосіб споживання інформації формує специфічне її сприйняття – «зеппінг», коли шляхом безупинного переключення каналів TV (або інтернету) утворюється новий образ, що складається з уривків інформації та уламків вражень. Такий образ не потребує підключення уявлення, рефлексії; за такого сприйняття весь час відбувається «перезавантаження» інформації, коли спершу побачене практично без часового розриву втрачає своє значення, тобто застаріває. «Кліп-культура» або «бліп-культура» є складовою культури інформаційного суспільства, приналежність до неї, згідно з Е. Тоффлером, підсилює розрив між користувачами засобів інформації «другої» і «третьої» хвиль.

Певною новацією в інформаційному просторі є таке подання матеріалу, розрізнені фрагменти інформації якого, лише дезорієнтують. Як наслідок такого типу культури формування й подання інформації є відмова від готових, усталених моральних та ідеологічних істин минулого, від традиційних засобів отримання інформації, від зібраного та систематизованого різноманітного матеріалу, від ідей, що співвідносяться одна з одною. Відбувається ефект складання нібито цілісного образу нібито реального феномена (події, суспільної думки, ідеї, концепції тощо) зі шматків інформації нібито без навантаження будь-якої ідеології. Але саме так і досягається конкретна мета з конкретною ідеологією. Тобто сучасний формат засобів масової комунікації пропонує інформацію у вигляді коротких модульних спалахів – новин, фрагментів фільмів, передач, що перериваються рекламою. Ці модульні спалахи інформації мають короткотривалу, мозаїчну форму. Людина вимушена утворювати з такої інформації власний матеріал для сприйняття. З'являється «метакультурна індивідуальність», яка виявляє здатність відмовлятися від звичних матриць поведінки, виходити за межі звичного бачення світу. Мобільність орієнтації, новий спосіб засвоєння швидкоплинного середовища стають для людини важливим аспектом її існування й, можливо, питанням її виживання. Тобто специфіка мислення

нової епохи потребує нових здібностей сприйняття великих масивів інформації, що співвідносяться з потребами нової соціальної технологічної реальності. Людина вимушена постійно оновлювати власну «базу даних» для ефективної адаптації. Особистість нового типу, на думку Е. Тоффлера, повинна бути інформаційно адаптованою, включеною до інформаційних процесів, адекватно сприймати інформацію та налаштовуватись на ефективне її використання у своїй діяльності.

Однак за таких умов ще актуальніше звучить основне питання інформаційної революції: у чому зміст інформації та яке її призначення? (П. Дракер) [120, с. 71]. Технократичний підхід інформатизацію суспільства зводить до техніко-технологічного забезпечення трудової діяльності людей у сфері виробництва та управління. Інформаційні технології, таким чином, розцінюються як засіб підвищення продуктивності праці, а отже, отримання матеріальної вигоди. Інший підхід – соціологічний – розглядає інформатизацію як процес, що охоплює всі сфери діяльності людей і впливає на саму людину: на знання, мораль, економічні й духовні інтереси, на розвиток особистості, на вибір ціннісних (часом полярних) пріоритетів. Таким чином, інформаційний етап розвитку суспільства є глобальним процесом оволодіння інформацією як продуктивною силою, ресурсом управління (масовою свідомістю та суспільства загалом). Метою цього процесу, залежно від того, які цінності закладені у стратегії розвитку конкретного суспільства, є або підвищення інтелектуального рівня людини, гуманізація культури, перехід від культури масового споживання до вибагливого індивідуального входження до її поля, або ж – пріоритет технології над аксіологією діяльності заради однієї мети – безмежна влада над суспільством, а саме суспільство є лише сукупністю споживачів, у якому декартівський принцип «мислю, отже, існую» підмінено на «споживаю, отже, існую».

Згідно з П. Козловськи, культура через посередництво всіх соціальних індикаторів і показників зростання повинна бути останнім і найважливішим критерієм суспільного прогресу [151]. Вона повинна базуватися на використанні можливостей нових технологій, однак насамперед стан культурного потенціалу суспільства визначає темпи і характер технологічних змін. Динаміка культурних змін веде до зміни ціннісних уявлень у суспільстві. Звісно, що ціннісні настанови, спосіб життя людини формують його картину світу як комплекс раціональних, інтуїтивних, емоційних уявлень і відчуттів про сутність життя, про закономірності та норми буття. Картина світу як певної людини, так і суспільства в цілому може вступати у конфлікт з реальністю, що призводить до втрати усталених ціннісних орієнтирів. До того ж глобалізація проблем, які стоять сьогодні перед людиною, на нашу думку, має сприяти розумінню необхідності діалогу культур і цінностей. Сьогодні склалися умови, що загострюють потребу вибору справжніх цінностей, орієнтованих на підсилення інтелектуальних і творчих здібностей людини, збереження його духовних потреб (у взаєморозумінні, традиційних норм співіснування людей із різними культурами, гармонізації процесу виробництва, розумного споживання). Інакше кажучи, наголос у процесі розвитку суспільства в інформаційну добу має бути зроблений на гармонійному співвіднесенні прагнення людства до високих технологій, що уможливають раціональне використання природних ресурсів, і водночас збереженні духовного простору самої людини.

1.4 Виклики політичній стабільності в інформаційну епоху

Сьогодні дослідники звертаються до різноманітних інтерпретацій сучасності. Однією з теорій, що розкривають сучасні суспільно-політичні події, є теорія інформаційного суспільства. Одним із векторів з'ясування інформаційної якості суспільних процесів є концепція видатного

британського дослідника З. Баумана, який запропонував розглядати світ з позиції «плинної сучасності». Характеристикою цього стану є відсутність певних правил гри, чітко визначених центрів впливу, або навіть єдиного центру. За таких умов немає чітких відповідей на найактуальніші питання, що виникають у житті людини і стосуються як онтологічних, так і гносеологічних аспектів. Певною мірою можна сказати, що будь-яка відповідь має право на існування. Однак людині необхідно орієнтуватися у складних умовах швидкоплинного світу, набувати єдності в умовах складної соціальної диференціації та ментально-етичної невпевненості.

З. Бауман серед характеристик сучасності на перше місце ставить почуття невпевненості. Він стверджує, що сьогодні людина повинна оволодіти мистецтвом дії в умовах невпевненості. Інформаційна епоха дає людині великий обсяг інформації, знань і дуже часто досить складно зорієнтуватися. Однак необхідно обрати конкретну відповідь і сформулювати власне знання. Отже, людині необхідно обрати певні правила, які б поєднували універсалізацію, з одного боку, а з іншого – локалізацію її знаходження у соціополітичному просторі. На думку З. Баумана, очікування того, що процеси глобалізації неухильно приведуть до викристалення чіткої позиції концептів універсалізації і гомогенізації не справилися. Сьогодні, згідно з З. Бауманом, стало зрозумілим, що глобалізація не веде до універсалізації. Він вводить поняття «глокалізація», яке відбиває поєднання глобалізації різних боків діяльності людини із локалізацією їх застосування.

Світ став непізнаним до кінця, оскільки відсутні чіткі центри рішень або центри дії, їх доволі багато і проблема постає у тому, що функціонують вони нескоординовано. Постійне розмаїття життя ставить людині великі вимоги та надсилає нові виклики. Як зазначає З. Бауман, проблемою стає «криза агенцій». Агенція – це така одиниця, що діє, це може бути одна людина, група однодумців або просто людей, що живуть поряд, асоціація, інститути представницької демократії та таке інше. Тобто агенції – це

осередки спільних дій, які ми отримали у традиціях, у спадок від предків, однак вони часто-густо сьогодні виявляються малодієвими, або навіть зовсім неефективними. Ті інститути спільних дій, які працюють, на жаль, частіше пропонують програми негативних дій, тобто чітко визначають те, від чого необхідно відмовитись, або що зруйнувати, однак страждають на відсутність програм позитивних дій. Прикладом цього є «помаранчева революція», певною мірою «арабська весна», за якою ніколи не прийде «арабське літо». Такі агенції сьогодні розчищають будівельні майданчики, на яких ще розбудовуватимуть майбутнє. Перед майбутнім стоїть багато викликів, одним із яких є глобальна інтеграція та великий ступінь абстракції у сфері формування ідентичностей. На думку З. Баумана, майбутнє – за реалізацією такої формули: неформальна відкрита взаємодія. Неформальна означає невизначеність правил глобальної взаємодії – вони можуть виникнути лише під час цієї взаємодії, тобто перед людьми стоїть завдання постійного пошуку відповідей у ситуації невизначеності. Відкритість означає те, що всі повинні орієнтуватися на необхідність почути інших і визнати, що вони можуть бути праві. Така взаємодія будується на принципі відсутності чіткого визначення рольових статусів: немає вчителів і учнів – люди постійно обмінюються рольовими позиціями. Взаємодія передбачає такий обмін думками, який веде до ситуації компромісу.

У питаннях влади в інформаційну епоху З. Бауман визначає два типи сили впливу – *hard power* и *soft power*. Перша пов'язується із фізичним та економічним примусом, друга – у сучасному світі має більший вплив (це сила спокуси, зваблення, яка спрямовує людину на наслідування). Остання діє шляхом втручання у свідомість людей, нав'язуванням певних стандартів і життєвих смислів. Існування цієї сили ґрунтується на спроможності формування ідентичностей, тобто, як ми бачимо, *softpower* яскраво відбиває зміст інформаційної епохи, в якій знання, інформація, засоби комунікації,

сміслові коди мають більше значення, ніж безпосередній примус чи його загроза.

Вчені багатьох країн уже констатують глобальний наступ інформаційної, або ж, інформаціональної епохи. Вони намагаються вивчити це явище, виявити суперечності й передбачити наслідки. Інформаційну епоху часто називають постеконічним суспільством, маючи на увазі розподіл історії людства на «доекономічну», «економічну» і «постеконічну» епохи. Центральне місце в цій побудові посідає економічне суспільство. Останнє являє собою суспільство, в якому основоположне значення мають матеріальні інтереси людини, найважливішим видом діяльності є труд, має місце експлуатація людини людиною і поширений обмін продуктами діяльності. Основною характеристикою постеконічної епохи є перетворення людської діяльності з трудової на творчу. Таке перетворення значною мірою вже відбувається у суспільствах, де у господарській структурі домінують галузі, де виробляється інформація і знання. Однак ілюзії з приводу того, що це суспільство і стане тим царством свободи, про яке мріяли комуністи, не зовсім виправдані. Майбутнє інформаційне суспільство не може бути ні царством рівності, ні царством свободи. Воно буде диференційованим, і ця диференціація матиме глибинний характер. На думку Мануеля Кастельса, дійсно фундаментальними соціальними розломами в інформаційну епоху є: по-перше, внутрішній розподіл робочої сили на інформаційних виробників і робочу силу, що замінюється; по-друге, соціальне виключення значного сегмента суспільств, що складається з працівників, чия виробнича цінність і цінність як споживачів вичерпана і, відповідно, значущість як людей ігнорується; по-третє, розділення ринкової логіки глобальних мереж потоків капіталу і людського досвіду робочих [144, с. 360].

Відносини влади в інформаційну епоху відповідно трансформуються під впливом соціальних процесів. І основна заміна буде пов'язана з кризою

національної держави як суверенної одиниці і швидше за все буде супроводжуватися кризою тієї форми політичної демократії, яка створювалася впродовж 200 років [20, с. 527].

Інформаційне суспільство не є надбудовою нової технологічної парадигми. Воно засновано на історичній напруженості між матеріальною потужністю абстрактної обробки інформації суспільством, яке відшукує значущі культурні ідентичності та державою, зорієнтованою на перманентне відтворення структур володарювання. Саме тому держава і не в змозі повністю здійснювати управлінські функції. Етатизм не може впоратись з новою історією. Він не лише пригнічує здатність до технологічної інновації, але й привласнює та зумовлює історично прискорені ідентичності, щоб розчинити їх в єдиному важливому процесі побудови влади. Ні розпорядження держави, ні її суспільно значущі обіцянки не можуть бути виконані повністю, а отже, й влада і легітимність держави ставляться під сумнів. Це відбувається з тієї причини, що логічною основою як держави, так і демократії є поняття суверенної одиниці. А розмивання меж суверенності веде до невизначеності в процесі делегування волі народу.

Глобалізація капіталу в майбутньому збільшить кількість сторін, що представлені в інститутах влади, децентралізація владних повноважень і перехід до регіональних і локальних урядів поступово створить нову геометрію влади і нову форму держави – мережну. У новій структурі влади домінуватиме мережна геометрія, в якій владні відносини завжди специфічні для цієї конфігурації дійових осіб і інститутів. За таких умов інформаційна політика здійснюється головним чином за допомогою маніпулювання символами в засобах масової інформації і добре поєднується зі світом владних відносин, що постійно змінюється. Класові об'єднання, ідеологічна мобілізація та партійний контроль, які характеризували політику індустріальної епохи, поступово будуть замінені стратегічною грою, зміненою на замовлення представництва і персоналізованим лідерством.

В інформаційному суспільстві влада не зникає, вона вписується на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди і інститути уявляють життя й ухвалюють рішення, включаючи політичні. Влада в суспільстві стає реальною, але нематеріальною. Вона реальна, тому що наділяє індивіда і організації здатністю здійснювати свої рішення незалежно від чийоїсь згоди. І нематеріальна – внаслідок того, що така можливість виникає із здатності організовувати життєвий досвід за допомогою категорій, які співвідносяться з певною поведінкою і, отже, можуть бути представлені як такі, що схвалюють певне лідерство.

Битви за владу в інформаційному суспільстві – це культурні битви. Вони ведуться головним чином у засобах масової інформації і з їхньою допомогою. Але ЗМІ не є владою. Влада як можливість розпоряджатися поведінкою міститься в мережах інформаційного обміну і маніпуляції символами, які співвідносять соціальних акторів, інститути і культурні рухи. У такому суспільстві не має значення, хто перебуває при владі, оскільки розподіл політичних ролей стає широким і схильний до ротації. Не існує стабільних владних еліт, є еліти від влади, тобто еліти, що сформовані під час їхнього перебування при владі. Культура як джерело влади і влада як джерело капіталу лежать в основі нової соціальної ієрархії інформаційної епохи.

Чому ж саме інформаційна влада у наш час набуває такого глобального характеру і домінує над усіма іншими? Процес посилення інформаційної влади викликаний цілим рядом причин. Перша з них – це комунікаційна революція, що виявляється в поширенні супутникового зв'язку, кабельного телебачення, комп'ютерних телекомунікаційних систем, індивідуальних коштів накопичення і друкування інформації. Це дає можливість формувати глобальні інформаційні інтернет-мережі і поширювати інформацію у будь-який куточок земної кулі.

Другою причиною є розробка новітніх засобів, методів і технологій впливу на свідомість, підсвідомість, почуття і поведінку людей. У цей час у політиці широко використовуються різноманітні способи маніпулювання свідомістю людини, навіювання їй ідей і оцінок, що не відповідають дійсності або його власним інтересам. Одне з новітніх досягнень у цій сфері – створення штучної реальності за допомогою комп'ютерної обробки відеозображень і мови, використання голографічних методів тощо.

Третя причина посилення впливу інформаційної влади – це руйнування традиційних, переважно стихійних комунікацій, що обмежують можливості впливу інформаційних інститутів на людей. До таких комунікацій зазвичай відносять стійкі родові, родинні, державні, сімейні, церковні, сусідські, виробничі зв'язки, що не контролюються державою і спеціалізованими інформаційними інститутами.

Упродовж багатьох віків повсякденне спілкування було важливим джерелом інформації, її оцінки й вироблення колективної думки. Індустріалізація та урбанізація суспільства призвели до руйнування традиційних зв'язків і колективних цінностей, бурхливого зростання індивідуалізму й атомізації громадян, більшість яких отримує сьогодні інформацію здебільшого з електронних ЗМІ. І це робить політичну поведінку громадянина безпосередньо залежною від мас-медіа.

У розвинених державах Заходу часі наростає нове соціальне протиріччя. З одного боку, громадяни, які домоглися високого рівня добробуту, зосереджуються на власному внутрішньому духовному й інтелектуальному зростанні. Дуже часто носіїв такої ціннісної орієнтації називають постматеріалістами. З іншого – їм протистоїть частина населення, зайнята в основному в галузях масового виробництва, що не вимагають творчих здібностей, і ці люди зосереджуються в основному на задоволенні своїх матеріальних потреб. Ці групи все більше віддаляються одна від одної і, на думку деяких дослідників, вже утворюють два протилежних класи –

клас носіїв знань і клас працівників, зайнятих у виробництві споживчих товарів. Оскільки інформація і знання є основним ресурсом сучасного виробництва, унікальні здібності висококваліфікованих спеціалістів роблять підприємців більш залежними від них, ніж наймані працівники були залежні від роботодавців–капіталістів. У перспективі носії знання будуть перерозподіляти на свою користь частину суспільного багатства. А громадяни, зайняті в масових виробництвах, і ті, що не мають виняткових талантів, будуть стикатися з ще більш жорсткою конкуренцією за робочі місця і гідну заробітну плату.

Сучасний високотехнологічний світ (незважаючи на очікування радикальних оптимістів) все ж таки характеризується високим рівнем матеріальної нерівності. Але породжена вона не політичними або економічними чинниками, а інтелектуальними досягненнями людей. Отже, проблема формування відносно стабільного світопорядку, здатного стримувати деструктивні тенденції, набуває нового значення і єдиною можливим інструментом її розв'язання є найбільш широке співробітництво всіх країн, спрямоване на засвоєння постеконічних порядків.

Людство вступає в еру свободи, передумовою якої є позбавлення повсякденної необхідності виробляти матеріальні блага. Виробляти ці блага і в достатніх кількостях людство вже навчилося, але в результаті втратило повагу до цього виду діяльності. Для більшості населення розвинених країн є зрозумілим, що є деякий сукупний універсум, виробниче коріння якого практично непомітне. Така ситуація досить небезпечна. Людство, яке на попередній стадії розвитку навчилося робити майже все, що бажано, вже не усвідомлює меж своєї свободи. Та чи довго триватиме такий стан речей? За умови девальвації наукових і технічних цінностей – не так уже й ж довго, тому що тільки подальший прогрес науки і техніки зможе нейтралізувати зовнішні й внутрішні небезпеки вільного світу. Глобальна катастрофа вже не

вимагає значної кількості людей – досить порушити рівновагу і вивести з ладу яку-небудь дрібну деталь.

Інформаційна влада є невід'ємною частиною механізму функціонування демократії. Сучасна демократія базується на уявленнях про громадянина як про раціональну мислячу і відповідально діючу особистість, яка свідомо і компетентно бере участь у політиці. Вважається, що такі якості мають бути притаманні більшості населення. Компетентні думки громадян неможливі без відповідної свідомості і знань, а знання ці можуть дати тільки інформаційні інститути (школи, політико-освітні установи і ЗМІ). Ці інформаційні інститути розширюють горизонти людини і роблять доступним увесь світ політики. Одна з найважливіших гарантій стабільності демократичної держави – наявність розвинених, демократично організованих інформаційних інститутів. Якщо ж вони не виконують свої функції в політичній системі, це може не лише зменшити її ефективність, а й підірвати життєздатність демократичної системи загалом.

Отже, однією з реальних загроз сучасної демократії під час переходу до інформаційного суспільства є істотний дисбаланс у співвідношенні різних видів влади на користь інформаційної влади, формування на цьому тлі монополізації ресурсів влади – медіакратії. Ця загроза пов'язана з можливістю політичного маніпулювання. Вважається, що сам термін «маніпулювання» вживається як мінімум у двох значеннях. У широкому значенні політичне маніпулювання являє собою будь-які дії, ініціатори яких потай переслідують цілі, що розходяться з офіційно проголошеними. Це передусім інституціонально-фінансове маніпулювання, яке здійснюється за допомогою різного роду недемократичних норм і регламентацій (тенденційність при створенні виборчих округів, непропорційного розподілу фінансових коштів, ефірного часу і т.д.).

У вузькому, власному значенні, політичне маніпулювання – це приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою

примусити їх діяти всупереч власним інтересам [232, с. 72]. Теорія і практика політичного маніпулювання у цей час отримали досить глибоку наукову розробку і широке практичне застосування. Досягла успіху в цьому і політична еліта розвинених держав Заходу. Однак у цих країнах маніпулювання згладжується досить високим рівнем життя населення, а також обмежене наявністю демократичних інститутів, які забезпечують реальну демократію насамперед для найбільш впливової верхівки суспільства.

На пострадянському просторі політичне маніпулювання набуло більш широкого поширення і більш грубих форм. Арсенал сучасних засобів маніпулювання надзвичайно широкий. Сюди можуть бути віднесені систематичне навіювання соціальних міфів, підтасовування фактів, поширення брехні й клевету, тенденційне коментування інформації, наклеювання ярликів і багато чого іншого.

У тому випадку якщо у діяльності політичної та інформаційної влади домінує маніпулювання, можливе якісне переродження політичного устрою при збереженні ним зовні демократичної оболонки. Така модель суспільства вже вимальовується в деяких країнах, але вона ще не отримала ясних контурів. Але, приміром, В.П. Пугачев називає таке суспільство «інформаційним фашизмом», «медіакратією», «інформаційним тоталітаризмом» [233, с. 68]. На наш погляд, саме остання назва начасі найбільшою мірою відповідає дійсності, зважаючи на всепроникливість цього явища у суспільствах як так званих сталих демократій, так у тих державах пострадянського простору, які нещодавно стали на шлях демократизації, обравши за взірць політичну систему західноєвропейського зразка, некритично поставившись до її реального функціонування. Суб'єктивною основою нової форми політичного й соціального панування може служити споживацький індивідуалістичний світогляд, не сумісний з ідеалами демократії. Інформаційно-комунікаційна революція створила

можливість електронного контролю за життям, думками, планами і настроями окремих громадян і організацій.

Демократія, зведена тільки до формальних процедур, не просто не перешкоджає впровадженню нового типу інформаційного панування, а навіть реально йому сприяє. Вона дозволяє формально легітимізувати соціальне й політичне панування за допомогою народного волевиявлення. Формально демократія допомагає безперешкодно використати економічну й інформаційну владу для формування масового типу людини-споживача, який не замислюється над високими матеріями і тому ним легко управляти. І нарешті, під прикриттям формальних демократичних гасел деякі держави дозволяють собі зневажати державний суверенітет інших держав і приводити до влади слухняні уряди.

Яким же чином можна досягти демократизації інформаційної влади? Більшість дослідників вважає, що обмежити маніпулятивні можливості інформаційної влади можна за допомогою громадської організації. У сучасних державах існують три головні форми громадської організації інформаційних систем: приватна, державна і суспільно-правова. Остання передбачає фінансування мас-медіа за рахунок спеціального податку, внутрішню автономію ЗМІ і в той же час підзвітність суспільним радам, створеним із представників усіх політичних сил у парламенті [236, с. 43].

Крім спеціальних органів державного або суспільного контролю, використати ЗМІ в інтересах громадян і запобігти негативним наслідкам їх діяльності допомагає комунікаційне виховання населення і особливо молодого покоління. Теоретична основа виховання – спеціальна наука і навчальна дисципліна – інформаційна педагогіка. Її головна мета – навчити громадян критично ставитись до мас-медіа, компетентно і відповідально їх використовувати. Вивчення цієї дисципліни сприяє знайомству людей з центральною роллю ЗМІ в демократичній державі у сучасній політиці, з їх позитивним і негативним впливом на реципієнтів; формує у них здатність

орієнтуватися в складному потоці інформації й виробляти імунітет до маніпулювання. Політико-комунікаційне виховання молодого покоління набуває все більшого поширення в західноєвропейських демократіях, і воно ще більш необхідне Україні та іншим посткомуністичним країнам.

При переході до інформаційного суспільства відбувається поступове вивільнення індивідів з соціально-класової та ідеологічної спільності і розрив колишніх зв'язків. Наприклад, С. Н. Пшизова вважає, що громадяни сучасних постіндустріальних суспільств поступово звільняються не тільки від почуття страху, а й від відчуття приналежності до певної соціальної або ідеологічної спільності як основних регулювальників політичної поведінки [236, с. 31].

Унаслідок ослаблення або повного руйнування колишніх соціальних зв'язків сьогодні індивіди усвідомлюють свою приналежність до інших численних соціальних груп, або залишаються один на один зі співтовариством, окремими його представниками й державою. Суб'єкти, що звільнилися від соціальних і ідеологічних самоідентифікацій у суспільному житті все частіше виступають як вільні покупці. У західних демократіях саме політичний ринок поступово стає головним механізмом, що з'єднує володарів і підлеглих. У країнах «нової демократії» процес маркетизації нових сфер людського буття розвинувся прискореними темпами, поєднуючись при цьому з кризою традиційно ринкової сфери – економіки. Політичний ринок на пострадянському просторі складається швидше, ніж ринок товарів і послуг.

Центральним поняттям у сучасній соціології політики є політичне поле – це не що інше, як «місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які виявляються в нього втягнутими, народжується політична продукція: проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, з яких і повинні вибирати звичайні громадяни, що зведені до положення споживачів і тим

більше, що ризикують уклепатися, чим більш віддалені вони від місця виробництва» [72, с. 182].

Маркетинговий підхід до політики не сприймається різними дослідниками однаково. Політологи-практики вважають, що ринковий характер політичних відносин – це факт, що вже здійснився, а політологи-теоретики сприймають ринковість політики не так беззастережно. У маркетинговому підході до політики вони бачать загрозу засадам демократії. Отже, питання про те, чи можна вважати політичний маркетинг технологією або загальною теорією політичного процесу, залишається в літературі відкритим. Політична сфера життєдіяльності демократичних товариств сьогодні очевидно трансформується і вимагає певного усвідомлення. Маркетинговий підхід у політиці останніми роками стає все більш популярним, хоча й існує відокремлено від нормативної політичної теорії.

Найбільша проблема будь-якого ринку, і в тому числі політичного, це узгодження інтересів покупця і продавця. Таке узгодження відповідає інтересам усього суспільства і вимагає свого рішення. Для того, щоб вирішити цю проблему, необхідно забезпечити вільну конкуренцію політичних ідей. У зв'язку з цим деякі дослідники говорять про необхідність змінити статус засобів масової інформації в політичній системі відповідно до того, як змінилася їхня роль у політичному процесі, і забезпечення рівного доступу політичних агентів до каналів масової інформації зараз є найважливішою умовою вільної конкуренції на політичному ринку. Однак тільки наявність інформації і вільної конкуренції на політичному ринку не є гарантією раціонального політичного вибору, а, навпаки, може призвести до переважання нераціональних тенденцій в поведінці електорату. Якщо пропозицій забагато, в дію включаються механізми, засновані на досить випадкових обставинах.

Політичний маркетинг – не просто нова технологія забезпечення демократичного представництва. При маркетинговому підході до політики

принципово змінюються взаємовідносини між агентами політичного процесу, і це вимагає подальшого теоретичного осмислення. Дискусії навколо політичних технологій, які ведуться в західних країнах, свідчать про принципові зсуви в масових уявленнях про демократію як про систему представництва інтересів. З джерела влади і носія «загальної волі» народ перетворюється на сукупність індивідуальних і групових суб'єктів-споживачів на ринку політичних товарів. До того ж за допомогою політичного маркетингу можна не тільки вивчати попит, а й свідомо формувати його, так само, як це робиться давно і успішно на ринку звичайних товарів і послуг. Більше того, крім видимого ринку політичних товарів і послуг, існує також невидимий (чорний) ринок, де за покупця борються фірми з надання політичних послуг. Володіючи інформацією про настрої суспільства, політичні технологи можуть виготовлювати товар, відповідно до кон'юнктури, знайти під нього замовника, який сплатить впровадження ідей в життя і потім цілком демократичним шляхом легітимізувати його.

Свого часу виникнення індустріального суспільства вивело на історичну сцену такого суб'єкта політики, як суб'єкт-маса. Відтоді під масою прийнято розуміти електорат, прихильників якої-небудь партії, членів суспільних рухів або учасників вуличних заходів і маніфестацій. Вивчення цієї нової для суспільства реальності привернуло увагу вчених до феномена натовпу.

Відома книга Г. Лебона «Психологія народів і мас» завдала серйозного удару по класичній теорії демократії. Стало очевидно, що саме натовп перетворюється на головну дійову особу політичної історії, а наукове вивчення «психології натовпу» робить практично необмеженими можливості маніпулювання свідомістю і поведінкою великої маси людей [181, с. 151].

Відмінність сучасної (інформаційної) ситуації впливу полягає в тому, що він одночасно може здійснюватися і на всю масу, і на окремого індивіда

особисто (приміром, через телевізор). Натовп все рідше виступає учасником політичної комунікації, і сам по собі він не означає переваги ні як демонстрація сили, ні як легалізація влади. У цей час навіть численні мітинги беззахисні перед ЗМІ: їх можуть показати по телебаченню, а можуть і не показати. Можуть інтерпретувати їх як момент позитивний, а можуть – як негативний.

На початку 1990-х років існувала думка, що ми живемо в такий час, коли будь-який сумнів у законності демократії неможливий. Але досить скоро наступила «відкатна хвиля» демократії, і стало ясно, що сумніви у зтяжному перебігу демократизації у світі мають під собою підстави. Поняття демократії поступово стає все більш невизначеним. До слова «демократія» стали додавати прикметники «електоральна», «ліберальна», «стара», «нова» тощо. В результаті дискусія про природу і майбутнє демократії розгорнулася з новою силою. І тут намітилися дві тенденції: перша – вітчизняна політологія досліджує необхідність і умови впровадження демократії на пострадянському просторі, друга – одночасно ставиться питання про тенденції розвитку демократичних інститутів у самих західних країнах.

Отже, ми знову стикаємося з проблемою, що не можна автоматично перенести цінності західної демократії на наш пострадянський ґрунт. Необхідно порівняти історичні обставини виникнення інститутів представницької демократії в західних країнах і на пострадянському просторі. Так ми можемо визначити передумови, наявність або відсутність яких зумовлює особливості перебігу цього процесу. Крім цього, необхідно уявляти собі сучасний стан і особливості розвитку демократичних інститутів там, де вони існують давно. Адже самі західні зразки демократії стали свого часу основою для побудови теоретичних моделей функціонування демократій, які знайшли своє відбиття у сучасній політичній науці.

Загальноновизнаним атрибутом західної демократії вважається громадянське суспільство. Більшість вітчизняних політологів і політиків щиро сподіваються на якнайшвидше створення громадянського суспільства в Росії і в Україні. Але наші країни об'єктивно не можуть повторити той самий шлях, яким ішли західноєвропейські демократичні країни. Слід зважати на своєрідність історичної ситуації нових самостійних держав на пострадянському просторі, яка полягає в тому, що жодна країна у світі не починала будівництво демократичних інститутів після класичної багаторічної тоталітарної диктатури, коли виявилися зруйнованими всі історично традиційні способи економічної і соціальної самодіяльності та групової ідентифікації. У результаті наше суспільство підійшло до сучасної епохи в стані чистого продукту соціальної інженерії. Чи може на цьому ґрунті виникнути громадянське суспільство, адже навіть там, де воно сформувалося давно, під час переходу до постіндустріалізму відбулися складні зміни?

Громадянське суспільство не потребує політичних і економічних інститутів ліберальної демократії, різні варіанти його історичного втілення цілком сумісні з авторитаризмом. Тобто не громадянське суспільство само по собі є необхідним атрибутом ліберальної демократії, а цілком конкретний його тип, що став у першій половині ХХ ст. базою для втілення в життя ідеї правління народу у вигляді західної моделі представницької демократії. Практика свободи є не що інше, як система представництва, яку на відміну від формальних структур радянського режиму, реальним демократичним змістом наповнювали добровільні громадські організації громадянського суспільства. Але саме цей тип політичної організації громадянського суспільства зазнає серйозних змін. Криза системи представництва, пов'язана з падінням довіри громадян до організацій-посередників між керівниками і керованими, стимулює сьогодні широке поширення на Заході знади авторитаризму, і не виключено, що найближчі десятиліття авторитаризм

може стати головним викликом ліберальної демократії. Сьогодні зусилля з формування демократичних інститутів не створюють у громадян навіть ілюзії представництва їх інтересів. Тому ми знаходимося не позаду, а попереду наших західних партнерів, що йдуть шляхом секуляризації класичних демократичних цінностей і випереджаємо їх в частині реалізації політичних наслідків цього процесу. Можливо, настільки попереду, що не дозволить їм врахувати наш радикальний досвід і за допомогою своєї історичної спадщини вибрати більш м'який варіант розвитку [237, с. 13].

Ідеї «правління народу» через систему волевиявлення більшості проходять процес критичного осмислення в масовій свідомості. Діюча модель представницької демократії зазнає серйозних змін, і ці зміни включають передусім соціальне структурування, що передається партіями через вибори до органів влади. Це дозволяє нам говорити про вступ у постмодерну епоху передусім тому, що якісно змінюється зміст роботи інститутів представництва і ставлення до них громадян. Якщо раніше і партії і парламенти будувались навколо ідеї класової боротьби з «правими» і «лівими», то тепер соціально-економічне та ідейно-класове представництво витісняється, поступово трансформується в персонально-емоційне, регіональне і соціально-політичне і поки що не винайдені інститути, відповідні цій новій реальності.

Системоутворювальна ідея демократії (підкорення меншин більшості) все сильніше витісняється вимогою забезпечення прав меншин через диференційоване ставлення до специфічних особливостей тих або інших соціальних груп. Все більш переважаючою стає ідея порочності будь-якої гегемонії на основі чисельної і силової переваги, повага прав меншин може вступати у суперечність з фундаментальним принципом демократії, згідно з якими правила єдині для всіх громадян.

Місце політичних партій в інформаційному суспільстві займають специфічні інтереси і соціальні рухи, що утворюються навколо них: індивіди

більше не належать до якоїсь однієї групи, але використовують свою приналежність згідно з тим, наскільки важливою є для них та чи інша проблема у певний час. Це змушує політичні партії міняти стратегію, посилювати увагу до інтересів різних меншин. Нинішні виборчі стратегії вже не мають на увазі об'єднання під партійними гаслами ідейних однодумців, переконання якомога більшої кількості громадян у правоті своєї політичної програми. Вони орієновані на всіх, кого можна залучити хоч чимось. А оскільки краще писаних програм цю роль виконують образи, то іміджі політиків стають головними дійовими особами політичного процесу.

Серйозно видозмінюється соціальна структура суспільства, громадянськість як вираження ідеології представницької демократії втрачає свої основи або набуває нових меж. Традиційні форми колективної політичної активності зазнають труднощі, а старі демократичні структури переживають кризу суспільної довіри.

Різні групи суспільства борються тепер не за політичні та економічні права, а намагаються відстояти себе серед іншої соціальної спільності. При цьому вони все частіше прагнуть обійти державу та його традиційні механізми представництва. А у своїх взаємовідносинах з державою громадяни все частіше виступають як індивіди і члени різних соціальних груп, а не прихильники політичних організацій. На наш погляд, все вищевикладене тільки підтверджує думку М. Кастельса про те, що формування інформаційного суспільства пов'язано з кризою тієї форми політичної демократії, яка створювалася останні двісті років [144, с. 360]. Наявність такої кризи підтверджують і різноманітні дискусії про долю демократії в інформаційному суспільстві. Наприклад, В. Степан і В. Толстих розглядають демократію як цивілізаційну інновацію, подібну відкриттю колеса або ЕОМ. Вони вважають, що висока якість життя однозначно передбачає демократію, а недемократичні системи приречені на невдачу. Проблема полягає тільки в тому, якою мірою людство зможе зробити

правильний цивілізаційний вибір. Залежно від цього і доля демократії може бути різною. Демократія може перетворитися на ідеологічний штамп і принаду для представників традиційних та індустріальних товариств. Людство розділяється на касти за якістю життя, і нижчі будуть оплачувати високу якість життя вищих (що й відбувається сьогодні, коли, наприклад, в ЄС розподіл матеріальних благ і ресурсів відбувався за рахунок периферійних країн на користь центру, але це з часом змінило ситуацію таким чином, що вже під питанням виявилася міцність самого центру). Демократичні норми й інститути втратять свій зміст і стануть тільки прикриттям авторитарної суті влади. Однак політичні оптимісти вважають, що можливий і інший шлях, за якого людству вдасться подолати нерівномірність розвитку, відмовитися від споживчих цінностей, орієнтуватися на культуру збереження природи і духовний розвиток людей. І найбільш важливою гарантією збереження демократії є наявність відповідної демократичної культури [263, с. 36].

І все-таки вважаємо, що небезпека видозміни ліберальної демократії до того становища, коли залишаться тільки її формальні процедури при переході до інформаційного суспільства, переважає над перспективою демократичного благоденства у всьому світі.

На процес становлення інформаційного суспільства можна дивитися по-різному. Можна намагатися швидко й бездумно доганяти західні країни, але тут виникає одна перешкода: інформаційне суспільство не можна побудувати мобілізаційними методами. Крім того, вже зараз деякі вчені вважають, що країни, які затрималися в процесі переходу до інформаційного суспільства, будуть мати унікальну можливість для оцінки переваг, недоліків, а отже, й корегувати шляхи переходу до інформаційного суспільства. Наприклад, М. Кастельс уже зараз передрікає переміщення центра інформаціональності спочатку в Європу, а потім і в інші регіони світу.

Висновки до розділу 1

На середину ХХ століття припадає поява новітньої – мікропроцесорної – технології, що послужило потужним поштовхом до переходу людства до інформаційної епохи. Революційність змін цієї епохи відразу привернула до себе увагу науковців, дослідження яких розгорнулися у двох напрямках: перший («лінійний») відшукував підтвердження своєї парадигми прогресу, його неминучості; другий – наголошував на необхідності критично-аналітичного підходу до розуміння інформаційної епохи, підкреслює поліваріантність змін. Значення саме другого напрямку посилилось на межі ХХІ століття із наростанням глобальних викликів. Для об'єктивного аналізу методології дослідження зазначеної проблеми важливо визначення концептуальних складових кожного вектора, що спрямовані на структурування реальності у межах певної світоглядної парадигми.

Нова технологічна/інформаційна революція була природним продовженням попередніх революцій і має відповідний політичний та ідеологічне навантаження. Сприйняття революційності змін впливає на наше ставлення до них: ми змушені визнавати необхідність адаптації до них, сприймати себе як пасивних користувачів, на відміну від творців і розподілювачів нових технологій. Визначений аксіологічний зміст нової епохи закріплює у суспільній свідомості легітимність нових пріоритетних ознак суспільної ієрархії.

Парадигмальність трансформацій інформаційної епохи відбивається у запровадженні нових принципів соціальної системи включення/виключення, яка природно пов'язана з владою, її ресурсами та формами реалізації. Отже, модель розподілу/отримання прибутку стає все більшою мірою залежною від моделі продукування/розподілу/отримання когнітивно-комунікативних можливостей.

Традиційні технології примусу підміняються спокусою. За таких умов влада більшою мірою лине до комунікативно-образного втілення. Саме тому

боротьба за владу постає в інформаційну епоху як боротьба культурних кодів та комунікаційних схематизмів. Революційний бренд стає важливим для новітньої історії міфом, підґрунтям для перепланування реальності.

Критичний погляд на зміст трансформацій інформаційної епохи не заперечує, що зовнішні форми життя людей змінюються під впливом ІКТ, однак багато сталих соціальних схем залишаються незмінними. У межах цього погляду важливим є якість суспільного життя, умови розвитку певної спільноти, а отже, аксіологічні змісти, які обирає суспільство, стають пріоритетними для аналізу процесів трансформацій інформаційної епохи.

Таким чином, якщо перший напрямок буде аналітичну логіку на заздалегідь визначеній суспільній якості, то другий – відстоює стан нестійкої рівноваги (адаптації) під полівекторні вимоги та диверсифікацію шляхів входження до інформаційної епохи.

Визначальною складовою політики нової якості виявляється комунікація, яка є самодостатнім фактором, що нав'язує певні правила групі, структурує соціально-політичний та культурний простір.

Напрямок нашого дослідження інформаційного етапу розвитку суспільства через феномен влади та її функціонально-якісну характеристику «стабільність» як адаптацію дозволяє розкрити не лише глобально-універсальні ознаки і локально-партикулярні виміри розвитку як окремих суспільств, так і всього світового співтовариства. Другий аспект методології стосується визначення тактики та стратегії моделей владних відносин за підтримки/набуття якості адаптивності їх в інформаційну епоху. Третій – має принципову особливість: дедукція у стратегічному вимірі та використання потенціалу індуктивного методу при аналізі конкретних тактик адаптації влади у сучасному світі. Четвертий пріоритет у методологічній конструкції дослідження полягає у спрямованості всієї роботи на український контекст і пошук складових набуття адаптаційної моделі розвитку. П'ятий вимір предметного інтересу – визначення моделей адаптації влади стосовно

інформаційної епохи та факторний аналіз української моделі. Для розуміння загальної методології тенденцій розвитку соціальності необхідно враховувати синергетичні настанови.

На шляху отримання стабілізації можна визначити три загальні моделі. Перша – це модель динамічної стабілізації систем, що здатні адекватно та ефективно реагувати на зміни-виклики. Друга – загальна – це модель статичної стабілізації (або тотальної), яка передбачає збереження незмінності існуючої структури, намагання консервації стану, заперечення змін. Третя модель пов'язана із домінантою зовнішнього впливу на окремі системи, що неспроможні засвоювати нові виклики. Це запозичена стабілізація на умовах та принципах зовнішніх сил впливу.

Регрес як варіація стабілізації та спрощення виявляються у такому разі найбільш сприятливою можливістю збереження соціальності взагалі та є проявом деградації та дезінтеграції суспільств, які не змогли адаптуватися до нового тренду світового розвитку.

Адаптаційний кластер пов'язаний із функціонуванням влади, він включає у себе складові економіки, політики, нормотворчості як важливих підсистем суспільного цілого. Однак в інформаційну епоху більшої ваги набуває підсистема відтворення аксіологічних смислів, яка відповідає за підтримку спільного соціокультурного поля. Цей кластер надає будь-якому суспільному проекту певних рис розуміння припустимого й неприпустимого щодо індивідуального, групового та загальносуспільного життя, розуміння свободи, діалектики індивідуального та суспільного, обрисів утилітарної моделі людського буття.

У боротьбі за перерозподіл сил впливу у XXI столітті все більш дієвим стає володіння інструментами формування образів ідентичності, що традиційно визначалося історією, мовою, етнічною належністю, релігією тощо. Нові комунікаційні технології не тільки ламають національні бар'єри для потоків інформації, а істотно впливають на національну ідентичність.

Змінюються форми та змістовні інтенції у взаємовідносинах громадян і влади, утворюються завдяки ним нові спільноти, все активніше виявляється процес віртуалізації політичних відносин.

Сучасні комунікації сприяють порушенню звичайних зв'язків між повсякденністю й закріпленим у національній політичній культурі досвідом. Це відбувається в умовах прозорості політичних кордонів для інформаційних потоків. Змінюється сама структура політично значущих інтересів і моделей політичної участі.

Інтернет, з одного боку, дає індивідам можливості для визволення від будь-якого примусу, а з іншого – дає зацікавленим силам важелі маніпулювання свідомістю, що зрештою загрожує повній самореалізації особистості, нові групи інтересів та окремі індивіди отримують можливість підключатися до процесів прийняття національних і навіть міжнародних рішень.

Фіксується послаблення зацікавленості громадян у контактах із владою, їхнє певне розчарування у багатьох аспектах публічного управління. Таке становище продукується самою владою, яка звужує поле взаємодії з громадянами, обмежуючись само презентацією. Громадяни все частіше стають спостерігачами, споживачами та учасниками карнавалізації політичного процесу. Це заважає їм свідомо обирати якісні політичні «продукти», які б реально відповідали їхнім інтересам та суттєво змінили їхнє життя.

Певною новацією в інформаційному просторі є таке подання матеріалу, розрізнені фрагменти інформації якого, лише дезорієнтують та позбавляють усталених моральних та ідеологічних істин минулого.

Сьогодні склалися умови, що загострюють потребу вибору справжніх цінностей, орієнтованих на підсилення інтелектуальних і творчих здібностей людини, збереження його духовних потреб.

Глобалізація капіталу як один із викликів інформаційної епохи, поряд із уніфікацією творить нову геометрію влади і нову форму держави – мережну. У новій структурі влади домінуватиме мережна геометрія, в якій владні відносини стають нестійкими, швидко змінюваними відповідно до конфігурації дійових осіб і інститутів. Класові об'єднання, ідеологічна мобілізація та партійний контроль, які характеризували політику індустріальної епохи, поступово будуть замінені стратегічною грою та персоналізованим лідерством.

В інформаційному суспільстві влада не зникає, вона вписується на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди і інститути уявляють життя й ухвалюють рішення, включаючи політичні.

Наростає нове соціальне протиріччя. З одного боку – громадяни, які домоглися високого рівня добробуту, зосереджуються на власному внутрішньому духовному й інтелектуальному зростанні. З іншого боку – їм протистоїть частина населення, зайнята в основному в галузях масового виробництва, що не вимагають творчих здібностей.

Процедурна демократія не перешкоджає впровадженню нового типу інформаційного панування. Вона дозволяє формально легітимізувати соціальне й політичне панування за допомогою народного волевиявлення.

Реальною загрозою сучасній демократії під час переходу до інформаційного суспільства є істотний дисбаланс у співвідношенні різних видів влади на користь інформаційної влади, формування на цьому тлі монополізації ресурсів влади – медіакратії.

Системоутворювальна ідея демократії все сильніше витісняється вимогою забезпечення прав меншин через диференційоване ставлення до специфічних особливостей тих або інших соціальних груп. Однак повага прав меншин може вступати у суперечність з фундаментальним принципом демократії, згідно з якими правила єдині для всіх громадян.

Різні групи суспільства намагаються відстояти себе серед іншої соціальної спільності. При цьому вони все частіше прагнуть обійти державу та його традиційні механізми представництва. А у своїх взаємовідносинах з державою громадяни все частіше виступають як індивіди і члени різних соціальних груп, а не прихильники політичних організацій. Демократичні норми й інститути можуть втратити свій зміст і стати прикриттям авторитарної суті влади. Однак політичний оптимізм налаштовує на можливий інший шлях, за якого людству вдасться подолати нерівномірність розвитку, відмовитися від споживчих цінностей, орієнтуватися на культуру збереження природи і духовний розвиток людей.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [2, 5, 6, 9,13, 15, 17, 18, 19, 20, 25, 31, 34].

РОЗДІЛ 2

ПОЛІВАРИАНТНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ВХОДЖЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ: ПОЛІТИКО-АДАПТАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ

2.1 Глобальні тенденції та національні моделі політичного розвитку суспільства в інформаційну епоху

Важливими факторами глобалізації є інформаційно-комунікативні мережі: глобальна інформаційна інфраструктура, до якої приєднуються локальні (державні) структури, поширення єдиного інформаційного простору без кордонів на весь світ. Дехто вбачає у цьому перспективи об'єднання інформаційних та інтелектуальних ресурсів людства, появу глобальної бази знань, всезагального та світового асоційованого інтелекту планети як виробничої сили суспільства [243, с. 9]. Серед позитивних змін, що є тенденцією нової епохи, виділяють зміну структури зайнятості. Якщо на попередніх етапах розвитку людства основними аспектами залучення робочої сили були аграрний, а потім промислово-виробничий (індустріальний), то в інформаційному суспільстві місце традиційного пролетаріату посідає соціальна група, яка має всі ознаки класу, і такі якості як професіональність, кваліфікація і високі здібності до виробництва нового знання.

На відміну від суспільства індустріального типу, зримою тенденцією постіндустріалізму є зростання прозорості національних кордонів та значення наднаціональних інститутів та організацій типу ООН, НАТО, ОБСЄ. Ізольовані раніше суспільства залучаються в орбіту створення єдиної соціальної суперсистеми. Однак при цьому сучасні інтелектуали, наприклад, З. Бауман у своєму інтерв'ю журналу «Експерт. Україна» стверджує, що світ став таким, що не піддається пізнанню до кінця, немає центру дії, скоріше їх дуже багато і діють вони не скоординовано [253, с. 33].

Ключовими стають сфери виробництва знань і послуг. Якісні зміни охоплюють усю сферу економічних відносин: традиційна матеріально-грошова форма власності поступається інтелектуальній формі, відповідно вносяться корективи у розуміння капіталу. Все більш впливовим стає так званий інтелектуальний капітал [135, с. 28]. Інтелектуальні ресурси, на відміну від традиційних, що панували протягом тисячоліть (економічні, соціальні, примусові), мають якісно нові ознаки. Вони виявляються невичерпними, оскільки мають витoki у творчих здібностях і натхненні людини. Інтелектуальний ресурс не зникає при переході від однієї людини до іншої, залишається в того, хто вже був його власником. Засвоєння інтелектуального ресурсу вимагає у людини наявності творчого та інтелектуального потенціалу.

Такі трансформації соціальної структури та економічних відносин сприяють підвищенню ролі освіти як ключового фактора розвитку творчих здібностей людини. Саме освіта надає людині можливість не лише набувати, засвоювати та передавати інформацію та знання, а й виробляти нові знання. Наявність вищого рівня освіти створює умови для людини підніматися соціальними сходами. Підтвердженням цього є факт, що у країнах, які найближче підійшли до стану інформаційного суспільства, абсолютну більшість тих, хто займає керівні позиції у різних сферах, становлять випускники університетів, а також ті, хто має науковий ступінь або має кілька дипломів. Низький рівень освіти, а тим більше її відсутність робить людину соціальним аутсайдером.

Таким чином, освіта сьогодні ефективна тоді, коли вона сприяє формуванню у кінцевому підсумку у країні інформаційного суспільства. Підготовка кадрів, спроможних винаходити, вдосконалювати та використовувати нові технології, є вкрай важливим фактором розвитку суспільства. Сучасний досвід деяких країн, наприклад, Фінляндії, показує, що стратегії виходу з економічної та соціальної кризи мають включати у себе

різке підвищення освітнього рівня населення, масове впровадження передових технологій і завоювання світових ринків експортом високотехнологічних виробів, а не сировини. Фінляндія є світовим чемпіоном зі створення та використання передових технологій для підвищення продуктивної компетентності населення. Це, відповідно, підкріплюється успіхом на світових ринках товарів і послуг, корелюється із підвищенням якості життя громадян. Після розпаду СРСР економіка Фінляндії, яка була багато в чому зорієнтована на попит СРСР, успішно пододала кризові явища завдяки нарощуванню людського капіталу нації шляхом модернізації системи освіти та підвищення наукового потенціалу. На початку XXI ст. серед лідерів використання нових технологій для розвитку людини, крім Фінляндії, є США, Швеція, Японія, Південна Корея, Нідерланди, Велика Британія, Канада, Австрія, Сінгапур, Німеччина, Норвегія. Як бачимо, жодна з країн СНД не входить до цього списку [168, с. 12]. Суспільства ж, які намагаються посісти гідне місце у світовій спільноті в інформаційну епоху, повинні приділити велику увагу розвитку освіти, особливо вищої, та науки. За індексом креативності Україна входить у тридцятку найбільш креативних країн світу [60, с. 44].

Політологів найбільше цікавлять питання соціальних та інституційних змін під впливом інформаційної революції. Дехто з ідеологів інформаційного суспільства, наприклад, Б. Гейтс, наголошують на демократизаційній здатності інформаційної революції. Згідно з Б. Гейтсом, уперше політичні діячі зможуть миттєво дізнаватися про підсумки репрезентативних опитувань суспільної думки (і реагувати на них). Виборці будуть голосувати вдома або через кишеньковий комп'ютер з меншим ризиком підтасування результатів виборів або помилок. Сьогодні одним із прикладів застосування новітніх технологій є використання веб-камер і камер спостереження на президентських виборах 2012 р. у Росії. Більшу активність зможуть розвинути громадяни, висуваючи свого кандидата або організовуючи

обговорення будь-якого питання. Зростає кількість суспільних груп зі специфічними інтересами, а, можливо, й кількість політичних партій. Високі технології, особливо комп'ютерні та телекомунікаційні, вже сьогодні активно використовуються політиками у політичній боротьбі. Інтенсифікація інформаційно-комунікативних потоків, у свою чергу, створює сприятливі умови для входження до політичного простору більш широкого кола громадян, підвищує відкритість політичної сфери.

Отже, соціокультурні та соціополітичні, соціальні трансформації в інформаційну епоху набувають великого значення, оскільки самодостатність інформаційно-технологічного прориву у розвитку людства заперечується не тільки у теорії (приміром, французька соціологічна школа), а й на практиці. Практика переконливо підтверджує, що лише інформаційно-технологічних і, відповідно, господарсько-економічних змін недостатньо для автоматичного та беззаперечного просування суспільства шляхом гармонізації стану людини у світі, що очікувана конвергенція різноманітних суспільств на шляху модернізації або відсутня, або має досить повільний характер. Ідея конвергенції передбачає, що модернізація сприяє наближенню політичних, культурних і соціальних характеристик різних суспільств до загальних показників. Але, як бачимо, в реальному житті на базі постіндустріальної економіки можуть виникати та існувати різні за своїми характеристиками суспільства [15, с. 5]. Високі технології можуть використовуватися там, де навіть індустріальний рівень ще не є реальністю, а лише перспективою. Подібне залучення передового технологічного досвіду суспільствами, що за своєю суттю не готові до його адекватного сприйняття, може мати непередбачені та загрозові для цивілізації наслідки.

Надбання інформаційної революції беззаперечно є благом для прогресу людства, але ж тільки за умов відповідних змін соціокультурної та політичної сфери у напрямку демократизації та ствердження загальнолюдських цінностей [210, с. 8]. Останні події у світі, пов'язані зі

спробами насильницької «демократизації» за американськими лекалами на Близькому Сході, красномовно свідчать про дуже невтішний факт: суспільна свідомість сучасного світу (навіть у країнах-лідерах постіндустріального розвитку) не зазнала суттєвих змін у сфері загальнолюдських цінностей. Як ми бачимо інформаційне усвідомлення взаємозалежності суспільств, спільної відповідальності за використання новітніх техніко-технологічних форм і засобів життєдіяльності, просування шляхом демократизації, відкритості та загалом соціокультурного оновлення є проблемою не тільки для країн «третього світу», а й для країн – лідерів світового розвитку. Більше того, збільшення техніко-технологічного розмаїття у житті пересічних громадян будь-якого суспільства за умови збереження і навіть посилення соціальної нерівності супроводжується паралельно вдосконаленням технологічного озброєння правлячої еліти для консервації такого стану речей.

Таким чином, перед людством вочевидь стоїть завдання осмислення суперечностей нової епохи та наслідків якісних змін у суспільстві, спричинених інформаційною революцією. Тим більше, що останні можуть бути не лише позитивними. Виявляються нові проблеми й суперечності, що набувають в епоху глобалізації світових масштабів. Більш впевнено можна говорити про реальні успіхи постіндустріальної системи господарювання лише тоді, коли технологічні та господарські надбання корелюються з відповідними соціокультурними та соціополітичними змінами.

В історії людства науковці визначають переломні моменти, відколи світ змінювався докорінно. Звісно, що такі періоди не були одномоментні, а охоплювали життя навіть не одного покоління людей. А такі події, як захоплення Риму варварами та вбивство останнього римського імператора Ромула Августула, або ж відкриття Америки Христофором Колумбом, ставали своєрідними позначками докорінних змін на мапі історії людства. Сьогодні також, з одного боку, є чітко визначені знакові події, які символізують настання нової епохи, як то: виникнення інформаційно-

комп'ютерної технології та згодом мережі Інтернет. Однак зміни відбуваються і сьогодні, вони мають більш глибокий характер, охоплюючи всі сфери життя суспільства, і перш за все уявлення людей про світ, своє життя, способи адаптації до навколишнього середовища. Зміну сутності трансформацій, що відбуваються, чітко передають основні інтенції досліджень інформаційної епохи. Від захоплення технологічними успіхами людства, мрій про пріоритетний вплив техніко-технологічних змін на просування людства до світлих обрисів найкращого суспільного устрою, дослідники переходять до більш скептичних поміркованих позицій. Інтерес спрямовується саме на соціополітичні та соціокультурні проблеми, особливого звучання при цьому набувають їхні гуманітарні аспекти. Констатується не лише зовнішня зміна умов існування, до яких пристосовується людина, а зміни самої людини, способу усвідомлення себе у світі та своєї життєдіяльності. Як вже визначалося, зазначені тенденції у науковій літературі найбільш рельєфно демонструють праці таких авторів, як О. Тоффлер, М. Кастельс, З. Бауман, Дж. Нейсбіт, Й. Масуда, Т. Фрідман, В. Іноземцев, О. Неклесса та ін.

Засновник теорії «текучого модерну», або «текучої сучасності» Зігмунт Бауман позначає ці зміни таким чином: світ стає не пізнаним до кінця, у ньому більше немає «центрів рішень», або «центрів дій», світ втратив загальні та заздалегідь передбачувані правила гри, він став невловимим. Відповідно, як елітам, так і звичайним людям необхідно реагувати на те, що вже відбулося, кожного разу відбудовуючи нову лінію поведінки [253, с. 32-33]. Стан невпевненості, невизначеності переслідує сучасну людину. На думку З. Баумана, концепти універсалізації та гомогенізації, відповідно до яких ми повинні діяти за одними й тими самими правилами, сьогодні заперечуються: «Глобалізація – це такі літаки, які носяться десь у небесах, однак не всі локальні літовища запрошують їх сісти» [253, с. 33]. Мабуть, слід підтримати думку видатного інтелектуала та погодитись, що сьогодні

існує багато моделей входження до інформаційної цивілізації та різноманітність відповідей на сучасні виклики.

Серед основних центрів формування інформаційного суспільства виділяють дві моделі постіндустріалізму. В.Л.Іноземцев говорить про американську та західноєвропейську моделі. Об'єднує їх лише схожий рівень інформаційно-технологічного розвитку та однотипна господарська система. Тоді як у Європі постіндустріальні тенденції формувалися значною мірою у контексті «антиіндустріалізму», у США постіндустріалізм не означав нічого, крім соціального порядку, що йде «після індустріалізму» [134, с. 143]. Той же автор висловлює думку, що хоча США випереджають за темпами економічного розвитку, все ж таки саме європейська модель має більше шансів стати домінуючою у цьому столітті.

США беззаперечно сьогодні є світовим лідером у технологічному та економічному плані. Країни ЄС за темпами зростання, рівнем безробіття, розвитком фінансової сфери дещо поступаються США. Але ж за багатьма іншими показниками вони вже випереджають Сполучені Штати. На них припадає 39,9 % світового експорту, тоді як на США – близько 16,5%. В останнє десятиліття ЄС випередила США на 26 % за розмірами зарубіжних інвестицій, пріоритет за компаніями Європи у процесі утворення ТНК (1998-2000 рік 4 з 20 об'єднань були ініційовані європейськими компаніями) [134, с. 145].

Важливим є той факт, що США за змінами у соціальній та соціокультурній сферах відстають від країн ЄС. Методи розвитку у США багато в чому залишилися від епохи індустріалізму. Пріоритет мають економічні показники: ефективність виробництва, розміри прибутку, створення технологій продуктів, що більшою мірою є масовими та стандартизованими.

У Європі змінюються мотиви діяльності, значення має не стільки рівень, скільки якість життя. Соціальний аспект змін посідає у країнах ЄС

важливе місце. Умови самореалізації особи, соціальний статус, що визначається значно суб'єктивними факторами розвитку людини, а не рівнем доходів, реалізація вільного часу та дозвілля набувають тут ціннісного значення. Сама Європа є лідером у процесі створення благ і послуг, товарів, що є відповідним постіндустріальному соціальному сенсу. У міжнародному плані культурна толерантність, орієнтація на не примусові методи інтеграції роблять саме Європу перспективним центром постіндустріального світу.

Сьогодні дослідники констатують, що вибір шляхів, засобів і механізмів реалізації стратегії інформаційного розвитку залежить від особливостей технологічного й соціально-економічного розвитку країни. Можна говорити про існування кількох основних моделей формування інформаційного суспільства, що реалізуються сьогодні. По-перше, це модель Силіконової долини, або американська модель, яка являє собою відкрите інформаційне суспільство, що ґрунтується на активному використанні ринкових механізмів. По-друге, це сінгапурська модель, специфіку якої становить застосування авторитарних владних механізмів у поєднанні з ринковими економічними важелями. По-третє, це фінська модель, яку дослідники характеризують як відкрите соціально контрольоване інформаційне суспільство, що розвивається на базі суспільства добробуту [20, с. 528].

Дослідники американської моделі визначають, що вона орієнтована на надання послуг населенню та бізнесу. Ключовим моментом є пріоритет приватної ініціативи та використання настанов ліберальної ідеології. Однак американська модель не враховує аспект ефективного вирішення соціальних суперечностей, що виникають на тлі розшарування: люди, пов'язані із високими технологіями, все ж таки становлять невеликий прошарок суспільства. Навіть у самій Долині, яка з кінця 1990-х років приносить прибуток у 60 мільйонів доларів щодня, поряд знаходяться нетрі, де живуть

бідні люди (це приблизно третина населення), які виключені з процесу сучасного розвитку [269].

Сінгапурська модель менш відома. Як зазначає М. Кастельс, напівкваліфікована масова збірка та перевірка, значна частка якої була спочатку зосереджена на офшорних підприємствах, особливо у Південно-Східній Азії, де Сінгапур і Малайзія очолювали рух із залучення американських електронних корпорацій, що дозволило країнам цього регіону досягти рівного із Заходом статусу [144, с. 364].

Фінська модель має свою відмінність, яка пов'язана з поєднанням високих технологій із державою добробуту. Складовими цієї моделі є спирання на систему державних шкіл, загальне медичне страхування, страхування за віком, за безробіттям тощо. Для цієї моделі технологічне та економічне зростання не є самоціллю. Важливішим є рівень добробуту, який може забезпечити своїм громадянам держава інформаційної епохи, яке місце переваги високих технологій можуть знайти у соціальній сфері [305, с. 96-97]. Тобто порівняно з каліфорнійською та азійською моделями фінська демонструє більш збалансовану модель ефективної інформаційної трансформації суспільства, що не роздирається соціальними конфліктами. Прагнення до рівності, соціальної справедливості, до гарантування державою рівних можливостей склали основу цієї моделі й поєдналися зі збереженням фінської ідентичності. Саме ці аспекти дозволили фінському суспільству набути необхідної внутрішньої консолідації, що становить підґрунтя відсутності спротиву інформаційній експансії [305, с. 143].

Отже, навіть серед найбільш розвинутих країн світу ми бачимо великі розбіжності у соціальному напрямку. Інформаційно-технологічна основа може сприяти формуванню альтернативних моделей суспільства [211, с. 18]. Щодо порівняння країн-лідерів та країн «третього світу» – розбіжності набувають надзвичайного рівня та є фактором зростання суперечностей між ними. Протягом останніх тридцяти років ХХ ст. розрив між провідними

країнами та країнами «третього світу» збільшився, і темпи цього процесу є вражаючими. Постіндустріальне виробництво може існувати і існує поза межами постіндустріальних регіонів. Однак для більшості країн світу постіндустріальна господарська система та тим більше відповідні їй соціальні інститути та соціокультурні зміни не є реальністю [182, с. 155]. Відставання у цій сфері робить проблематичними шанси цих країн хоча б у майбутньому зайняти гідне місце у світовій спільноті. Країни, що становлять регіони «периферії», виробляють в основному промислову продукцію, в той час, коли розвинуті країни реалізують інформацію, знання.

Швидке оновлення інформаційно-технологічної бази країнами-виробниками ще більше поглиблює міжнародний дисбаланс, бо країни «третього світу» з їхніми багатовитратними та недостатньо ефективними економіками, відсталою науково-технічною базою та потенціалом не встигають адаптуватися до цих змін. Вони вимушені платити високу ціну за технологічні та комп'ютерні програми, щоб мати будь-яку можливість доступу до ринку розвинутих країн, можливість створення відповідних інформаційних систем [279, с. 6].

В умовах, коли інформація та знання є важливим ресурсом і ресурсом невичерпним, можливості з їх виробництва є, мабуть, безмежними. Крім того, економічне зростання базується на підвищенні особистого споживання, оскільки це сприяє підвищенню інтелектуального капіталу. Витратне виробництво сировинних товарів та стандартизованої промислової продукції вимагає для економічного зростання забезпечення високої норми накопичення та обмеження споживання. Це зменшує можливості нарощування інтелектуального потенціалу. Отже, ринки країн, що розвиваються, обмежені, економічна відсталість ускладнює процес формування в них впливового середнього класу. Тоді як досвід провідних країн показує, що саме ця соціальна група є найбільш чутливою до постіндустріальних тенденцій. Її економічне та соціальне становище

дозволяє накопичувати інтелектуальний капітал та стимулює прихильність постіндустріальним цінностям як умовам збереження свого статусу у суспільстві.

Для підтримування потенціалу глобалізації та отримання додаткового прибутку постіндустріальні країни переносять окремі виробництва та надають деяку допомогу країнам «периферії», перш за все тим, які становлять для них найбільший геополітичний інтерес. Однак ці стосунки не носять альтруїстичного характеру, а підкорені жорстким законам ринку та завданням підтримання світового панування постіндустріальних регіонів. Останнім часом світ неодноразово ставав свідком того, як саме розвинуті держави впевнено брали на себе відповідальність виступати від імені всього світового співтовариства та встановлювати порядки за своїм розумінням у суверенних державах, тим самим демонструючи роль своєрідного світового «жандарма».

Сучасний геоеконімічний світоустрій, згідно з О.І. Неклессою, характеризується глобальною ієрархією, базується на перерозподілі сукупного світового доходу залежно від пріоритетного виду господарської діяльності. Розподіл світу на Нову Північ і Новий Південь (які також не є однорідними за своєю структурою) виражається у політичному аспекті міжнародних відносин. Національно-державна схема розподілу людського універсуму все чіткіше набуває форми нового регіоналізму та групових коаліцій [211, с. 16-17]. Пріоритетне значення мають впливові міжнародні організації, співтовариства-інтегрії, країни-системи (найбільша з яких – США), транснаціональні структури та їх коаліції [211, с. 18]. Національно-державний суверенітет як ключовий принцип міжнародних відносин, де-факто зазнає наступу нових тенденцій. Це виявляється у поширенні суверенітету зон національних інтересів та регіональної безпеки, гіпервпливі розвинутих країн та втраті значної здібності бути суб'єктами дій для країн, залежних від них фінансово та технологічно.

Загальнолюдські цінності та відповідні принципи міжнародних відносин явно обмежуються сферою декларацій та є частіше ширмою для проведення зовсім іншої, олігополітичної позиції. Ця позиція спрямована на закріплення положення одних держав, як еліти, що може встановлювати та санкціонувати легітимність інших держав, суверенітет яких обмежується.

Відповідно формується під керівництвом країн-лідерів світова суспільна думка, що створює підґрунтя та стимулює необхідну реакцію на вольові політичні рішення щодо проблем установавання світового порядку. Консенсусні механізми функціонування міжнародних організацій поступаються на користь елітарним, вузько корпоративним. Міжнародна нерівність до того ж змінює свій якісний зміст: постіндустріальні лідери в цілому не потребують взаємовигідних відносин із країнами «периферії», тоді як останні від них дуже залежать. Як уже зазначалося, в основному завдання збереження глобальної стабільності та свого впливу, отримання надприбутків підживлюють інтерес країн-лідерів до країн-периферії [134, с. 149].

Таким чином, цим країнам для модернізаційного прориву необхідно розраховувати перш за все на свої внутрішні сили та потенціал. Актуальність прискореної модернізації важлива не тільки в інтересах країн «третього світу», вона має значення для розвитку всього людства та світової стабільності. Для того, щоб подолати негативні тенденції глобалізації, та запобігти непередбачених криз, що можуть мати катастрофічні наслідки в нову епоху, людство має осмислити шляхи гармонізації світового розвитку.

Постіндустріальні трансформації викликають нові якісні протиріччя не лише у сфері міжнародних відносин. Сучасні дослідження все частіше торкаються внутрішніх протиріч постіндустріальних суспільств. Один із основних аспектів – це соціальне розшарування, поява нових рис нерівності, які значно відрізняються від індустріальної соціальної протидії. Виникнення монопольного ресурсу у вигляді інформації та знань, набуття ним

безпосередньої виробничої сили є базою для становлення нових соціальних груп, що мають основні ознаки класу.

«Клас інтелектуалів» засвоює, виробляє, використовує знання та інформацію. Його відрізняє висока спроможність створювати нові завдання, а успіх базується на здібностях і талантах. Таким чином, нерівність укорінюється в неоднакових здібностях людей. «Нижчий» клас починає виступати не стільки у ролі пригнобленого та експлуатованого, скільки у ролі відчуженого класу [136, с. 21]. Новий «вищий» клас розпоряджається багатствами, які він не привласнив шляхом експлуатації пригноблених, а більшою мірою створив своєю енергією та творчим потенціалом. Як вказує В.Л. Іноземцев, з'являється унікальна ситуація, коли притаманний людству століттями потяг до рівності, суперечить потягу до свободи та справедливості [134, с. 148].

«Вищий» клас все більше відокремлюється. Колись буржуазія та пролетаріат протистояли один одному, інтереси яких були однопорядкові – максимізувати привласнення матеріальних благ, але сьогодні ситуація змінюється. Сьогодні «вищий» клас має меншу потребу у «нижчому». Мотиви їхньої діяльності різні: «вищий» все більше орієнтується на постматеріальні цінності, тоді як «нижчий», відчужений від більшої частки національного багатства, орієнтується на підвищення свого матеріального становища [208, с. 235]. У цього класу відсутні нормативні права на претензії відносно більшої частки багатства, оскільки він не бере участі у створенні нових знань, відчужений від інформаційно-технологічного виробництва.

Ключовими факторами успіху у нову епоху є освіта, інтелектуальні здібності, знання, які неможливо отримати швидко та легко за гроші. Нові ресурси мають такі риси, як рідкість, належність суб'єкту, що створює їх, навіть факт передачі, обміну цими ресурсами потребує відповідних навичок і знань того, хто їх отримує у процесі передачі. Отже, закріплення стану

«нижчого» класу має більш жорсткий характер та тенденцію закріплення за спадщиною.

Таким чином, у надрах розвинутих суспільств визріває соціальний конфлікт нової якості, можливо, більш загрозливий, ніж відомі до цього. Носіями постматеріальних цінностей є досить обмежена група – клас інтелектуалів. Для поширення цих цінностей необхідно подолання негативних тенденцій соціального розшарування. Шлях до цього – освіта, демократичний характер суспільства та забезпечення матеріального добробуту населення.

Ще однією проблемою є можливість маніпулювання інформацією та, відповідно, управління суспільною свідомістю. Інформація стає важливим ресурсом управління. Її спрямованість залежить від демократичності суспільства. Лише відкритість суспільної взаємодії може запобігти спробам використання інформації для встановлення контролю за її споживачами. Вибірчі технології, рекламні технології, нейролінгвістичне програмування, політичні та інші технології у соціальній сфері, інформаційні війни – все це міцно увійшло у сучасне життя.

Високі технології підвищують можливість подання як об'єктивної, так і необ'єктивної інформації, що спотворює реальність. Спотворені уявлення є підґрунтям для неадекватних оцінок дійсності. Це знижує можливість суспільства адаптуватися до змін, підриває сталість його засад. Коли розходження міркувань та реальної ситуації стають наявними, у суспільстві виникає криза довіри до інформації, інформаційні стреси. «Монопольне володіння генераторами інформації у демократичних суспільствах цілком замінює попередні недемократичні методи керування» [69, с. 148]. Реальнішою стає перспектива тотального контролю на базі досягнень інформаційної революції. Сьогодні більш наявним є інформаційний і технологічний монополізм у міжнародних відносинах. Однак проблеми запобігання інформаційному маніпулюванню виявляються вельми

актуальними і для внутрішнього розвитку як демократичних, так і особливо недемократичних країн.

Отже, перед людством стоїть завдання осмислення особливостей нової епохи. Інформаційна революція спричинює якісні зміни у суспільстві. Однак ці зміни можуть бути не тільки позитивними. Виявляються нові проблеми і суперечності, які набувають в епоху глобалізації надзвичайних масштабів. Більш впевнено можна говорити про реальні успіхи постіндустріальної системи господарювання в той час, коли соціокультурні та соціальні зміни відбуваються паралельно [14, с. 39]. Навіть серед розвинутих країн можна бачити різницю у моделях суспільного розвитку. Країни ж, для яких постіндустріалізм – далека перспектива, показують приклад спроб використання високих технологій на базі немодернізованого суспільства.

Відставання суспільної свідомості та форми соціальної організації створює умови для недемократичного та загрозового для людства використання досягнень інформаційно-технологічного характеру. Сьогодні наявним є той факт, що самодостатній розвиток технологій не достатній для прогресу людства [252, с. 44]. Він є важливим підґрунтям, але ж зміна самої людини, її свідомості, мотивів діяльності, характеру взаємодії з іншими людьми має істотне значення. Демократичність, відкритість соціального простору, ствердження свободи особистості, як показує практика, мають діалектичний зв'язок із інформаційно-технологічними процесами. Якісний зміст суспільства, його спроможність йти шляхом прогресу є першою запорукою того, що технологічні надбання нової епохи будуть благом для людства.

2.2 Демократична модель політичної адаптації: ризики інформаційної епохи vs суспільна синергія

Сучасне суспільство у світовому масштабі входить до нової епохи завдяки черговій інформаційній революції. Нові якісні зміни пов'язані з

виникненням мікропроцесорної технології і входженням до нашого життя комп'ютерної техніки. Відповідно, вже з 60-х років ХХ ст. об'єктом уваги дослідників стає інформаційне суспільство як соціальна, економічна й культурна система. З появою Інтернету процеси зміни у цій системі, особливо моральних цінностей набули довершеної форми. Сьогодні навіть уводять до наукового обігу поняття мережевого, постінформаційного суспільства. Зрозумілим є той факт, що кардинально змінюються наші уявлення про світ, і ці зміни світоглядного характеру напряму пов'язані із розвитком інформаційних технологій.

Загалом інформаційне суспільство ми можемо визначити як таке, що має високий рівень креативності за пріоритетного використання ІТ-технологій. Як указує М. Кастельс, інформаційне суспільство становить специфічну форму соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам за певного історичного періоду генерування, обробка, передавання інформації стали фундаментальними джерелами виробництва та влади [144, с. 42-43]. Глобальна інформаційна революція надзвичайно стимулювала розвиток інтелектуальних і творчих здібностей людини на засадах використання нових інформаційних технологій. Будь-які надзвичайні можливості, особливо пріоритетно технологічного змісту (як сьогодні) потребують адекватної відповіді у зростанні почуття відповідальності та формуванні механізмів стримування й контролю як нормативного, так і соціокультурного плану. Питання про співвідношення цивілізації та культури в умовах глобалізаційних викликів інформаційної епохи набуває для подальшої долі людства ключового значення. Сьогодні все чіткіше простежується така тенденція: цивілізація (як технологія діяльності, певний спосіб організації життєвих смислів), на відміну від служіння культурі відривається від неї, починаючи панувати своїми засобами над вищими цінностями. Спотворюється сама логіка процесу духовно-практичного освоєння світу людиною, коли системобудівне ядро культури – життєвий

смысл, який реалізується за допомогою тих або інших засобів – підкоряється цим засобам. Аксіологія діяльності людини (її ціннісноорієнтовний ґрунт, система творення життєвих смислів) постає, таким чином, «бідною родичкою» у системі цілей і засобів, тобто технології діяльності.

Кращою ілюстрацією негативних наслідків спотворення логіки розвитку людства у сучасну добу є відома притча. Хоча робітники виконують одне й те саме виробниче завдання (доставляють цеглу) в один спосіб, вони відповідають на питання «що вони роблять» по-різному. Якщо припустити, що рівень їхньої майстерності (технології) однаковий, то аксіологія діяльності, її сенс у них різний. Лише в останнього його особистісний сенс та сенс справи, в якій він бере участь (собор – символ великої справи), збігаються [62, с. 10]. Так само людина може бути цивілізованою (мати високий рівень освіти, технологічних навичок), однак виявлятися малокультурною, або навіть бездуховною (коли вона має культуру, що заперечує сама себе). Сенс її діяльності не гармонізується із світовою і вітчизняною культурами, розривається зв'язок балансу розвитку суспільства, особистості, природи. Критичне зростання подібних настанов у світовому соціальному просторі загрожує ноосфері (сфері розуму), бо вона також може налаштуватися на заперечення самої себе, тобто розум, який втратив гуманістичні життєві смисли, швидше за все виявиться силою руйнації власного існування. Риси бездуховності ми бачимо сьогодні насамперед у такому ставленні людини до світу, коли все стає лише засобом задоволення поточних біологічних і матеріальних потреб, а не способом самореалізації. Відомий і доленосний для людства принцип, сформульований французьким філософом Р. Декартом «Мислю, отже, існую», на жаль, у суспільстві загального споживання перетворюється на новий основний життєвий смисл «споживаю, отже, існую». Важливо, що володіння знаннями (наприклад, про те, що є гармонія, справедливість, краса, добро й зло, милосердя) само по собі не дає підстав для входження людини у духовно-практичний простір

відповідних життєвих смислів. Наявність у людини здатності виступити носієм і творцем цих смислів виявляється лише у здатності людини підтверджувати їх відповідними діями. Тобто зрозумілим стає марність намагання з'ясувати відносини та визначити, хто правий, а хто ні між представниками різних типів культур. Звісно, вони можуть певним чином зрозуміти один одного, однак інтерпретувати життєві смисли в діяльності все-таки будуть у межах свого культурного контексту.

Природа робить людину індивідом, суспільство наділяє людину соціальними якостями і формує її як особистість. Однак саме культура надає людині унікальності, робить її індивідуальністю. Д. Белл виділив три сфери сучасного суспільства – суспільні структури, політичні організації і культурні орієнтації та стверджував, що культурний сектор суспільства починає знаходитись у більш напружених стосунках з економікою, котра підкоряється дії технократично регульованих соціальних структур [56]. Культура стає сама по собі ворожою чинним соціальним інститутам і законам, вона повернена проти всевладдя та стандартизації політичних і техніко-економічних тенденцій соціального розвитку. Такої самої думки про негативний вплив техніки, технологій на культуру дотримувався й Х. Ортега-і-Гассет. Сама техніка, відзначав він, будучи для людини, з одного боку, декотрою безмежною здібністю, а з іншого – чинником спустошення людського життя, змушує кожного жити виключно вірою у техніку, і тільки в неї. Тому наш час, як ніколи, – технічний – виявився на рідкість беззмисловим і порожнім. Чим складніше цивілізація, тим важче проблеми, які вона ставить перед нами, тому прогрес неминуче тягне за собою одну із загроз: життя стає кращим, а разом із тим – складнішим [217, с. 117].

Нові технології спонукають до змін або ж упорядкованості наших уявлень про те, що є здоровий глузд і безумство, справедливість і несправедливість, раціональність і ірраціональність, краса і потворність.

Звичайно, важливе значення має і з'ясування ціннісних настанов, упорядкування управління суспільними справами, що ще за часів Стародавньої Греції визначали політичну сферу. Благородна демократична ідея рівноправ'я, вказує Х. Ортега-і-Гассет, перестала бути далеким ідеалом і перетворилася на безсвідоме нездійсненне бажання. Як тільки ідеальне стає реальним, воно позбавляється ідеальності, а водночас втрачає привабливість ідеалу, останній перестає впливати на людину [217, с. 52]. Питання про свободу і несвободу, права та безправ'я, на нашу думку, сьогодні потребують особливої уваги. Так само питання про долі демократичного концепту та можливі форми його втілення виходять на новий рівень наукової рефлексії.

Ідея демократії у новітній політичній історії виявилася дороговказною зіркою та надихаючим чинником великих суспільно-політичних зсувів у багатьох суспільствах, вона є навіть примусовою палицею, приводом для зазіхань певних соціальних спільнот на світове панування. Отже, сьогодні ми бачимо велику кількість визначень демократії. Однак результати намагань впровадження її у різних регіонах світу досить неоднозначні, розпливчасті й призводять часто-густо до прояву такої визначальної тенденції епохи, як зростання самозаперечення будь-яких ідей. Демократія починає заперечувати себе. Все чіткіше лунають голоси не лише на буденному рівні, а й на науково-теоретичному про кризу демократії як науково-дослідної програми й практичної моделі втілення цілей і засобів життєвих смислів сучасної людини [29, с. 164]. Отже, ідея англійського філософа XVII ст. Ф. Бекона про панування різноманітних ідолів над людською свідомістю стає сьогодні як ніколи актуальною щодо майбутньої долі демократії. Ф. Бекон вказував, що для реформування науки слід очистити розум від помилок. Він визначив чотири перепони на шляху пізнання – чотири ідоли або примари. Це «ідоли роду» і «ідоли печер», «ідоли ринку», «ідоли театру». Вони, відповідно, зумовлені природою людини (коли вона хибно судить про природу, виходячи з власних якостей і виявляє телеологічне уявлення про природу); помилками

суб'єктивних переваг в уявленнях окремих суб'єктів пізнання; перепонами від некритично засвоєних хибних думок, коли розум підкорюється цим хибним думкам. І звісно ж велике значення має боротьба з «ідолами ринку», коли спілкування людей за допомогою слів спотворює сутність предметів у процесі слововикористання, інтерпретації поняття змінюють сенс або ж формуються на засадах випадкового враження від предмету. Тобто завданням наукового пошуку стає з'ясування відповідності поняття предмету. Стосовно нашого предмету дослідження демократії саме права та свободи людини є кінцевою формою та одночасно першозасадою демократії як моделі суспільного устрою.

Сьогодні сутність демократії розпорошується у вирії розмаїття її визначень. Наявною є тенденція намагання визначити поняттям «демократія» феномени організації управління суспільними справами, які значно далекі від її докорінних параметрів. На жаль, до поняття демократії апелюють часто-густо різноманітні політичні сили у всьому світі, які налаштовані на використання позитиву демократичного декору у своїх політичних програмах для реалізації своїх приватних амбіцій, пов'язаних із зазіханнями на владу. Це стосується й світового розподілу сил впливу: країни-лідери у геополітичному просторі, пов'язані переважно із західноєвропейським типом цивілізації, використовують ліберально-демократичні моделі суспільно-політичного устрою як методологічне підґрунтя для проведення пріоритетного впливу на країни периферії та для втручання у внутрішні справи суверенних країн. Так, після торжества демократії за американським рецептом у Косово та Метохії було вбито, поранено, викрадено понад дві з половиною тисячі людей, в основному сербів. Першу хвилю насилля за правління С. Мілошевича з лихвою перекрила нова – при американцях [141, с. 195].

Така ситуація, яка характеризується, по-перше, розпорошенням поняття демократії, по-друге, довільним використанням демократичного

концепту без наявної відповідності якісному змісту феномена, по-третє, застосуванням демократичного концепту для реалізації цілей, які є прямим запереченням його джерельної ціннісної основи, – свідчить про кризу сутності демократії. Можна сказати, що ця криза пов'язана з вихолощенням сутності через розпорошення та амбівалентність використання поняття. В українському суспільстві ці явища виявляються досить рельєфно. Насамперед слід зазначити зростання невдоволення самою ідеєю демократії. Провали практичних політичних заходів певних політичних сил пов'язуються у суспільній свідомості з недосконалістю демократичних методів управління суспільним цілим. Вади особистої неспроможності стабілізувати життя суспільства, на жаль, ототожнюються з неефективністю та надмірною гнучкістю, невловимістю механізму відповідальності політичної влади демократичного типу. Постійне, нав'язливе просування політиками демократії як споживчого бренду призводить до зростання відповідної негативної реакції громадян-споживачів в умовах, коли їхні споживацькі експектації та реальні пропозиції політичного товару вже більше не збігаються. На тлі загального високого рівня розчарування в результатах політики, що проводиться останнім часом, нестабільності, яка виявляється як на індивідуальному рівні громадян, так і на рівні всього суспільства, та зростання зневіри у можливості майбутнього покращання ситуації складаються передумови для закріплення негативних ціннісних настанов стосовно демократичного вибору взагалі.

На нашу думку, все ж таки поки що зберігається притягальна сила демократичного ідеалу в українському суспільстві, тобто процеси зневіри у демократичному концепті ще не набули незворотного характеру. На це є декілька впливових причин. Серед них можна згадати наявність глибинно історичних традицій, пов'язаних із демократичними цінностями на українському тлі: народ, який жив на своїх землях століттями, виборював право на свободу, розуміючи його цілковито ліберально – як свободу від

будь-якого свавілля. Важливо зазначити, що це свавілля розглядалося не лише як прояв індивідуальних, або групових зазіхань на свободу, а й як прояв, насамперед, державного свавілля. Це виявилось в інституціоналізованому насиллі-примусі: з боку привілейованих груп, які державу використовували для реалізації своїх владних інтересів. Характерним епізодом цієї боротьби за волю є визвольна війна середини XVII століття, а потім опір пересічних народних мас упродовж століть будь-якому всевладдю. Опір був однією з вагомих причин того, що кріпацтво на українських землях, остаточно впроваджується у межах російської імперії лише наприкінці XVIII ст. Тоді як на суто російських воно набуло сталості значно раніше.

Ще одним фактором підтримки демократичного ідеалу є нещодавня (в історичному сенсі) відмова народу України від тоталітарного минулого. Однак сьогодні все частіше почали з'являтися більш помірковані, ніж у 90-ті роки минулого століття, оцінки радянського періоду нашої історії. Це, звісно, є позитивним фактором, оскільки крайнощі не сприяють адекватному сприйняттю феноменів життя та розробці раціональних відповідей на історико-культурологічні питання. Між тим, тенденції на негативізм у розумінні демократії можуть отримати штучне підсилення у пропаганді зацікавленими політичними силами як ідеалізації минулого, так і у створенні імідж-маркерів «сильної руки» – «ефективної влади». Таким чином, на нашу думку, для майбутнього українського суспільства у межах демократичного концепту слід усвідомити, що постійне розходження поняття та сутності демократії може призвести до вкрай негативних наслідків, оскільки закладається підґрунтя для впровадження авторитарних моделей управління суспільством, яким навіть не буде необхідності прикриватися демократичним декором, поглиблення і до того вже стійких політико-режимних рис неопатримоніалізму. Як зазначає М. Сазонов, «складається враження, що

сьогодні Україна демонструє світові ноу-хау у вигляді приватизації самої влади» [248, с. 16].

Криза сприйняття демократії в інформаційну епоху віддзеркалює загальний конфлікт між аксіологією діяльності та технологією, що з особливою силою виявляється саме на певному етапі людства. У розумінні поняття «демократія» сьогодні превалюють риси, що пов'язані з технологією впровадження демократії із забезпеченням інституціонального підґрунтя, тобто відповідної організації. Інституціонально-технологічні аспекти починають переважати над джерельною аксіологічною сутністю розуміння демократії. У процесі нібито набуття демократичного змісту знецінюється докорінний зміст. Красномовно свідчить про це увага до процедури виборів в Україні, популярність промов експертів, нестабільність інституційно-конституційної моделі, однак на цьому тлі розквітає повна зневага до прав і свобод людини, до їх стану та практичних механізмів захисту. На жаль, інститути та процедури стають у нашому суспільстві та політикумі важливішими за людину. Як справедливо вказує М. Делягін, для ефективності управління потрібна не формальна, а змістовна демократія, що розуміється не як перелік тих чи інших засобів у різних ситуаціях (зокрема, за різного ступеня розвитку суспільства), але як досягнення результату: забезпечення максимального повного врахування керівною системою інтересів і думок, які існують у керованій структурі [112, с. 173]. В іншому випадку заперечується культуротворчий зміст демократії. Впровадження та розвиток життєвих смислів як на особистісному, так і суспільному рівні справи побудови демократичного соціуму в українських умовах для більшості населення розпорошуються, деактуалізуються через наявні потреби виживання. Активно нав'язується думка про те, що технології можуть бути самодостатнім чинником удосконалення суспільного життя. Всеваддя та стандартизація політичних і техніко-економічних тенденцій соціального розвитку в інформаційну епоху виявляють руйнівний вплив на

культурні аспекти життя людини. Доля демократичного концепту сьогодні свідчить на користь цьому твердженню.

Як пише К. Мей, «хоча нові ІКТ потенційно можуть прискорити процес демократизації суспільства, сьогодні далеко не всі громадяни мають бажання сильніше долучатися до політичних процесів. Інформаційна ера не привела до глибокого перетворення політичного життя» [200, с. 140]. Це стосується насамперед підсилення контролю з боку керованих над керівниками та перспектив формування сутнісно-демократичного культурно-ціннісного простору, взаємодії влади та суспільства. Зміст цього простору у пріоритеті керованих над керівниками, або хоча б у рівності сторін. Саме у цьому глибинна відмінність демократичного змісту управління суспільними справами від недемократичного. В Україні, справедливо відзначав М. Сазонов, демократія – заручниця політиків, відсутній саме його величність контроль за діями представників народу у владі з боку самого народу [248, с. 74].

Саме духовно-культурні складові сьогодні є ключем до інновацій і суспільного розвитку. Культура повинна бути останніми критерієм суспільного прогресу через посередництво всіх соціальних індикаторів і показників зростання. Соціальні зміни отримують пріоритетно культурну мотивацію, стан культурного потенціалу суспільства визначає темпи і характер процесів інформатизації та набуття якостей новою інформаційною епохою. На нашу думку, демократичний концепт у своєму духовно-культурному змісті є важливішою складовою гуманізації процесів становлення нової епохи. М. Кастельс та П. Хіманен так розкривають соціальні напрямки формування нових якостей епохи: «Концепція інформаційної держави благоденства включає ідею оновлення структур держави благоденства завдяки більш динамічній мережевій організації, економіки організації з високим ступенем соціальної справедливості та колективного захисту трудящих... Держава свідомо розвиває застосування

інформаційних технологій для вирішення соціальних завдань» [305, с. 115-116]. Така держава благоденства виявляється не лише запорукою гарантованого виживання та джерелом легітимності національної держави, а й є основою проекту побудови національної ідентичності. Однак для цього необхідним є врахування інтересів народу. Захист прав і свобод особистості повинен діалектично взаємодіяти з підсиленням реалізації інтересів на рівні соціальних груп і народу в цілому. Таким чином, важливо уникати надмірної індивідуалізації соціального простору задля запобігання новій варваризації та атомістичного розривання суспільно-інтегративних ідентифікацій. Сьогодні ми бачимо майже левіафанівську силу сучасних комп'ютерних технологій: віртуальна реальність, що утворюється ЗМІ, часто стає більш правдоподібною і достеменною в очах масової аудиторії, ніж справжня реальність.

Інформаційно-комунікативні технології збільшують можливості для нового рівня маніпуляції свідомістю. Зрозуміло, що благополучні суспільства можуть поступово «вповзати» до тоталітарної парадигми суспільного розвитку, навіть не усвідомлюючи цього, легковажно вважаючи що високий рівень ІКТ, наявність відносно давніх традицій процедурної демократії та індивідуалістична етика є запорукою від тоталітарних тенденцій. Насправді, слід, мабуть, прислухатися до критики, яка стосується змісту сучасної представницької демократії. Вона соціально нерівних людей трактує як рівних за статусом «власників виборчого голосу». Для того, щоб останні готові були зректися свого тривалого соціального досвіду та відмовитися від своєї групової лояльності, має відбутися одне з двох: або вони повинні повірити в те, що політика здатна перекреслити тривалі дії економіки, історії, культури і насправді може подарувати їм «нове життя»; або ж вони беруть участь у політиці як представники особливої «культури дозвілля», якій байдужі реальні соціальні проблеми [219].

Таким чином, нова інформаційна епоха ставить перед людством нові проблеми та виклики. Сьогодні рівень ІКТ змушує глибше замислитися над долею демократії, бо саме її духовно-культурні складові, набуття ними сутнісного втілення на практиці є хоча б деякою гарантією майбутнього існування й розвитку людства.

2.3 Тоталітарна модель політичної адаптації: типологічні характеристики, класичний інституційний вектор та виклики в інформаційну епоху

Образно-емоційну характеристику тоталітарного режиму краще за все відображено в літературних творах Ф. Кафки, Дж. Оруелла, А. Кестлера, А. Платонова, О. Солженіцина, однак для нашого дослідження важливим є проаналізувати у межах політологічного підходу типологічні характеристики тоталітаризму, тому що, на жаль, ця модель адаптації до викликів інформаційної епохи також має місце у сучасному світі та, навіть, може знаходити наві можливості для свого існування.

Дотримуючись Ч. Ендрейна, можна виділити три параметри для аналізу частин політичної системи, що функціонує як спосіб «виробництва політик», тобто набуває конкретно-політичних обрисів у конкретному політичному режимі: 1) ранжування й інтерпретація культурних цінностей, які вирішальним чином впливають на формування тієї чи іншої політики; 2) поведінка політиків і рядових членів суспільства, що беруть не надто активну участь у прийнятті урядових рішень (або поведінка лідерів і мас); 3) влада, яку мають структури, у тому числі уряди, партії, соціальні об'єднання всередині країни й закордонні інститути, для впливу на політичний процес [320, с. 28].

Тоталітаризм являє собою специфічну спробу розв'язати загострене у

процесі переходу до індустріальної стадії протиріччя між ускладненою соціальною організацією й індивідуальною свободою. Модернізація, особливо у форсованій формі, призводить до різкого розмивання традиційних самовідтворюваних соціальних структур, до ерозії традиційних цінностей. Соціально активізується «масова людина» й реальним виявом емансипації стає деспотизм мас, критика якого отримує поширення з кінця XIX ст. у роботах Ф. Ніцше, Й. Шпенглера, Х. Ортегі-і-Гассета.

Життя людини-гвинтика у тоталітарному суспільстві регулюється потребами повсякденної діяльності, спрямованої переважно на задоволення своїх природних потреб, а його свідомість базується на таких принципах, як «не думати», «робити тільки підкоряючись», «ні за що не відповідати». Робота для цієї людини розуміється як служіння чомусь і комусь (вождеві-господарю, провідній ідеї, батьківщині-матері).

Посилюється роль держави, що стала одним із найбільших підприємців і роботодавців, розширюються її соціальні функції, що сприяє поширенню етатистських ідей. Тоталітарна державна влада запроваджує жорстку командну систему, вводить єдиний ритм і правила роботи, централізує виробництво у великих об'єднаннях (формування монополій і їх зрощування з державою можна також розглядати як передумову тоталітарної організації економічних процесів у суспільстві).

Як джерело і характеристику тоталітаризму можна виділити політичну утопію. Утопія не допускає посягань на свої постулати ідеального ладу й передбачає творчу силу не індивіда, а абстрактної соціальної інженерії, планування. Практика показала, що у такій замкненій моделі народ позбавлений історії, його нинішнє міфологізоване, а майбутнє уже визначене. При цьому стрибок із «царства необхідності» до «царства свободи» може бути здійснений не автономними особами, а «усупільненим людством».

Ідеократичність (букв. «влада ідеї») – найхарактерніша риса тоталітарних режимів незалежно від конкретного змісту цієї ідеї. Сама

ідеологія, притаманна тоталітарним режимам, ставить за мету легітимацію їхнього права на існування і претендує не тільки на охоплення всіх без винятку життєвих сфер, але й на цілковите втілення істини, а тому є загальнообов'язковою. Тоталітарна ідеологія заперечує минуле і теперішнє в ім'я майбутнього й у цьому сенсі є класичним прикладом утопізму. Шуканий її прихильниками устрій проголошується вищою формою демократії.

Французький історик А. Безансон характеризує тоталітарну ідеологію як систематизовану доктрину, що обіцяє порятунок її прихильникам, яка проголосила себе науковою; у політичній практиці ця доктрина прагне тотальної перебудови суспільства відповідно до науково обґрунтованого порядку. Згідно з формулою Безансона, Авраам, Св. Іоанн, Магомет знали, що вони вірять, а Ленін вірив, що він знає [51, с. 8-9].

Важливіша функція ідеології після приходу до влади – конструювання ірреальності, ілюзії того, чого немає насправді, гучні заяви про її настання (як у нашій історії – будівництво розвиненого соціалізму).

Але чому тоталітаризм є антиподом ліберальної демократії? Чи причина цього у претензії на тотальність, усеохопність? Втім, якщо тоталітаризм у моральному плані сприймається як уселенське зло, то чого не можна мислити всеосяжне (тотальне) добро? Хіба сама ідея Бога, скажімо, у християнстві, не є такою (доброю і, сказати б, тотальною)? Тут можна зазначити протилежність тоталітарних ідеологій і релігії. В есе Ю. Ігрицького слушно зауважується: «Релігії, з одного боку, і тоталітарні ідеології – з другого, у своїй риториці виходять із цілковито різних концепцій людини. Згідно з будь-якою теологічною картиною світу, усі люди підвладні вищій силі (чи силам) і разом із тим свою земну долю багато у чому творять самі; відповідно ж до тоталітарних ідеологій, людина є самодостатньою і самовладною, причім на практиці це означає самовладність обраних індивідів, груп і організацій, які маніпулюють земними долями мас» [130,

с. 183]. Тобто якщо християнство надає людині свободу вибору, тоталітаризм принципово намагається позбавити цієї свободи.

Світогляд людини-гвинтика піддається спрощенню, що відповідає вимогам квазірелігійної ідеології. Її істини прості й зрозумілі людині-масі. Центральне становище за істиною в образі вождя-оракула. Відбувається руйнівний для творчого «я» процес відчуження від світових культурних цінностей, їхня примітивізація.

Слід зауважити, що значна частина суспільства опиняється в розряді зайвих людей, які заважають рухові до високих цілей. Масовий терор щодо цих людей особливо жорстко виявляється на початкових етапах становлення таких режимів, коли революційна утопія змагається з різноманіттям навколишнього світу. Потужний каральний апарат бере активну участь у підтримці імперативів державної ідеології й інформаційної диктатури.

Тоталітарні ідеології мають спільні риси. Вони виявляються в есхатологічних і телеологічних орієнтаціях щодо суспільного розвитку, досягнення кінцевого смислу існування людини (тисячолітній Рейх, комунізм і т.д.). Своїм змістом тоталітарна ідеологія є революційною, тому що обґрунтовує необхідність нового суспільства і нової людини. Ф. Бенетон має рацію, коли стверджує: «Тоталітаризм можна визначити як політичний режим, у якому влада намагається змінити природу чи дегуманізувати людину. Тоталітаризм примушує людей мати за реальну ідеологічну «надреальність»» (А.Безансон), він прагне позбавити їх засобів мислити, перетворити їх на «коліщатка машини» (М. Геллер)» [55, с. 185].

Пов'язуючи тоталітаризм із індустріалізмом, можна сприйняти за носія тоталітарних тенденцій промисловий пролетаріат. Разом із тим пролетаріат принципово люмпенізований, тобто нестійкий матеріально й морально та соціально виключений із традиційної культури. Саме тому він органічно пов'язаний із централізацією суспільства, зі зміцненням державної влади: це

відповідає його прагненню до стабільності й соціальної захищеності. Однак слід вказати на незначне місце, яке мав пролетаріат у соціальній структурі Росії перед революцією і досить сильне становище німецьких робітників у період націонал-соціалізму в Німеччині.

У кожному конкретному випадку становлення тоталітаризму можна виділити деяку специфіку. Однак для виявлення типологічних особливостей тоталітарного феномена важливо виділити те спільне в соціальному плані, що визначає групу людей, без яких тоталітаризм не мав би незалежного розвитку. Слід зазначити, що спроби покласти відповідальність за жахи тоталітаризму на ту чи іншу соціальну групу спираються на жорсткий класовий підхід, який своєю чергою є ключовим принципом тоталітарної ідеології.

Привабливість тоталітарних проектів, як правило, зростає у період гострих соціально-економічних криз. Невдоволення чинними порядками й готовність заради здобуття відносної соціально-економічної стабільності пожертвувати своєю свободою охоплює суспільство у надзвичайних обставинах, близьких до національної катастрофи. Зубожіння мас за таких умов, маргіналізація і люмпенізація виступають каталізаторами пошуку втомлених мас прихистку й безпеки в тоталітаризмові [30, с. 382] .

Тоталітарні тенденції у суспільстві можуть набувати форми режиму за наявності певних соціально-політичних передумов і факторів, конкретний набір і специфіка поєднання яких варіюється у різних країнах: відсутність стійких демократичних інститутів і традицій, викликана індустріалізмом швидка руйнація традиційних соціальних інститутів і структур, і як наслідок, своєрідна атомізація суспільства, нездатність владних еліт розв'язувати проблеми модернізації за допомогою ліберальних принципів; розрив між інфраструктурами, що на монополістичній стадії сучасних економік не є конкурентами, й ідеологією, що претендує на ліберальний підхід; історично

сформований образ «духу народу», що сприяє сприйняттю тоталітарних ідей (традиція сакралізації влади, великодержавність, месіанські поривання).

Згідно з логікою тоталітарної системи, всеохопна ідеологізація суспільства супроводжується тотальною політизацією, гіпертрофією владного апарату, що пронизує всі сфери соціального організму. Зникає грань між політичною і неполітичною сферами життя. Логічним завершенням тоталітаризму є поглинання державою суспільства й індивіда, одержавлення всієї духовної сфери. Тільки всесильна влада виступає головним гарантом ідеологічного контролю над населенням. Основою, що цементує такий спосіб «виробництва політики», є партійно-державна організація суспільства, якій підлягають не лише власне політика, а й соціальна сфера, економіка і культура.

У 1952 р. у політичній науці з'являється термін «закрите суспільство», ідентифікований з тоталітаризмом. У нього все – від виховання дітей до випуску продукції – контролюється з єдиного центру. Цим центром стає партія з жорстко централізованою ієрархічною структурою. Втім відома формула Б. Муссоліні з приводу тоталітаризму «усе в державі, нічого поза державою, нічого проти держави» відповідає дійсності лише частково. Тоталітаризм не зовсім правильно ототожнювати зі всевладдям держави. У такому разі його просто плутають з етатизмом. Причому не враховується той факт, що можливий правовий етатизм – установка на правову державу. Тоталітаризм становить собою окремий вид етатизму, оскільки передбачає тотожність партії та держави. Інакше кажучи, тоталітаризм виступає як криза держави і традицій державних владних інститутів, криза самої ідеї державності.

Зрощування з державою і, фактично підміна партійними структурами структур держави простежується і у визначенні сутнісних ознак тоталітаризму, поданих К. Фрідрихом і З. Бжезинським у роботі «Тоталітарна диктатура й автократія», серед яких виділено: домінантна офіційна

ідеологія, наявність однієї масової партії, організованої у недемократичний спосіб, на чолі з харизматичним лідером і т. ін. Саме на партії замикається система тотального терористичного поліцейського контролю над суспільством. Партія через майже цілковитий контроль реалізує монополію на засоби масової інформації, збройними силами, централізовано керує всією економікою. Партія-держава є ядром тоталітарної політичної системи, тобто запроваджується диктатура партії.

Так, із приходом до влади в Росії внаслідок Жовтневого перевороту 1917 р. більшовицької партії питання про її централізацію набуло особливого значення. ЦК доручалося забезпечити цілковите знищення будь-якої фракційності, а X з'їзд РКП(б) (1921 р.) запровадив першу систематичну «чистку» партійних лав. Для ефективної реалізації завдань боротьби з інакомислячими членами партії після XI з'їзду (1922 р.) визначилася взаємодія центрального партійного органу (ЦКК), зайнятого контролем за дисципліною, із каральним органом ДПУ. В умовах партійної монополії на владу це було цілком логічним, тому що тепер практично неможливо було відрізнити нелояльне ставлення до партії від державної зради. Тотальний партійний контроль пронизував усі структури суспільного організму через систему партійних осередків, створюваних скрізь, а також через систему офіційних (одержавлених) масових організацій (профспілки, комсомол і т. ін.).

Хоча тоталітарні політичні системи часом приховуються під псевдонімом «народна демократія», реальна влада перебуває в руках партії. Вони могли приходити до влади легальним, парламентським шляхом (Італія, Німеччина) чи захоплювати її в результаті революції, повстання чи визвольної боротьби (СРСР, Китай, Куба). Однопартійні режими у країнах Східної Європи, як і в Північній Кореї, були встановлені під впливом Радянського Союзу.

Фашистська партія в Італії й націонал-соціалістична в Німеччині будувалися за військовим зразком і підкорялися суворій дисципліні. Слово «фашизм» походить від італійського «фашіо», що означає «зв'язка», «жмут», «пучок» – пучок прутиків не лише в Італії, а й у традиціях інших народів є символом єдності. Запроваджуючи однопартійну систему в Німеччині, нацисти заборонили спочатку діяльність свого основного опонента (1933 р.) – комуністичної партії, а потім і соціал-демократів. Така сама ситуація склалася і в Італії, де у 1926 р. було реформовано всі фашистські профспілки й усі політичні партії, окрім фашистської.

Разом із встановленням однопартійної системи відбувалося зрощування партії і держави. У Німеччині місцеві земельні уряди було замінено на спеціальних уповноважених центрального уряду із числа нацистів; ліквідовано земельні парламенти. У всіх структурах влади утвердилася вертикаль «фюрерства» – підкорення нижчих фюрерів вищим. Гітлер, який поєднав у результаті проведеного 19 серпня 1934 р. (за це висловилося 89,9 % громадян на) плебісциту пости канцлера і президента, отримав тим самим надзвичайну владу.

В Італії важливими віхами на шляху концентрації влади в руках фашистів стали створення Великої фашистської ради (1922 р.) і Добровільної міліції національної безпеки, підпорядкованої Б. Муссоліні. Остаточо парламентаризм ліквідовано 1928 р., коли було змінено систему виборів до парламенту, і балотуватися міг лише один список кандидатів від фашистської партії.

Як правило, тоталітарні режими не мають механізму спадкоємності влади (у крайньому разі законодавчо закріпленого), тому перехід верховної влади з рук у руки супроводжується потрясіннями, двірцевими інтригами і закулісними чварами [202, с. 23].

Із характерною для тоталітаризму монополією на політичну й економічну владу щільно пов'язана монополія на інформацію: усі засоби

масової інформації, зміст її беруть під суворий контроль. Терор і насильство є важливішими засобами внутрішньої і зовнішньої політики. Завданням створення всезагальної єдності відповідає також *мілітаризація суспільства*. У роботі «Демократія і тоталітаризм» Р. Арон пише, що для тоталітаризму «ідеологія – не самоціль і не єдино можливий засіб. Є вічна взаємодія (чи певна діалектика): то ідеологія використовується для досягнення якоїсь мети, то застосовується сила заради формування суспільства відповідно до вимог ідеології» [39, с. 221].

Система концентраційних таборів є для тоталітарних режимів логічним утіленням реалізовуваної політики й джерелом дешевої робочої сили. Там, де ліквідується економічна свобода і будь-яка самостійність людини, позаекономічне примушування закономірне і виявляється у різних формах: концтабори, трудові армії й табори, закріпачення селян у колгоспах, а робітників – на підприємствах.

Потужним засобом тоталітарної політичної системи для формування однодумства є ідеї *чучхе* (Північна Корея), *комунізму* (СРСР) або «загальнонаціональної влади» (Італія) є пропаганда. Саме тотальні системи запровадили до широкого обігу це поняття. Спеціальні органи й структури виконують функції контролю над свідомістю. У СРСР, наприклад, керування у цій сфері здійснював Відділ пропаганди ЦК КПРС.

Тоталітарні політичні системи використовують для ідеологічних цілей будь-які прояви духовного життя: літературу, живопис, театр, кіно, архітектуру – політизується все. Портрети і пам'ятники вождям, як правило, грандіозні й демонструють могутність тоталітарної сили.

Досвід тоталітарних політичних систем свідчить про те, що вони прагнуть до абсолютної стабільності й абсолютного примусу, що по суті неможливо і протиприродне живим організмам, яким є і суспільство. Цим зумовлені дві характерні риси тоталітарної структури ролей: 1 – переважання примусових ролей, 2 – функціональна нестабільність владних ролей

бюрократії, партії і служби безпеки, які часто змушені виконувати неприйнятні для них завдання.

Такий стан у кінцевому підсумку призводить не тільки до кризи самої держави, її ідеї, а й до ліквідації політики в її загальноприйнятому розумінні як системи відносин між соціальними групами, партіями, іншими суб'єктами із приводу влади. Маса тотально відчужені від політики, влада для мас сакральне звучання. Єдиним легальним суб'єктом політики є партія.

Тоталітаризм радянського типу знайшов відображення у політичних системах багатьох держав, які входили до орбіти впливу СРСР. Якщо для східноєвропейських країн соціалістичного табору руйнація і крах комуністичного гіганта стало точкою відліку нового часу і цілковитою відмови від тоталітарного минулого, то для Північної Кореї, Куби, Китаю, В'єтнаму актуальним стало завдання адаптації до змінених зовнішніх умов без докорінної перебудови політичних структур.

У Китаї ще на початку 1980-х рр. керівництво усвідомило необхідність кардинального економічного реформування, спрямованого на розвиток продуктивних сил. До системи управління і до конституційної моделі було внесено зміни. Конституція, прийнята 1982 р., замінила першу конституцію 1954 р., а також конституційні акти періоду «культурної революції». Потім поправки до Конституції вносили 1988, 1993 і 1999 рр.

Політична і економічна трансформація відбувалася і у В'єтнамі. У 1992 р. були переглянуті конституції В'єтнаму, Північної Кореї і Куби.

Однак відповідь на нові виклики у Китаї і В'єтнамі були радикальнішими, ніж у КНДР і Кубі. Хоча, як визначає В.Є Чиркін, зміни конституцій Китаю і В'єтнаму не торкнулися їхнього соціального змісту [307, с. 45]. Поправки до Конституції Куби підтверджують мету побудови комуністичного суспільства, однак як ідейно-політична основа держави на перший план висуваються національно-визвольні ідеали, принципи незалежності, суверенітету й самобутності. Із тексту Основного закону

вилучено посилання на марксизм-ленінізм і науковий соціалізм. Одне із положень конституційної реформи проголошує: «Куба ніколи не повернеться до капіталізму», іншими словами воно закріплює соціалістичну політичну систему. Хоча насправді проявляються нові риси, що свідчать про проникнення нового світосприйняття, притаманного капіталізму.

У КНДР також зроблено поступки новим віянням щодо дефініцій: наприклад, видалено посилання на вигнання іноземних сил, які окупували півострів, намічено систему правил, які заохочують спільні підприємства, розширюються зв'язки з капіталістичними країнами.

Однак у цілому Куба і КНДР лишаються суспільствами закритого типу, що найбільш послідовно ілюструють тоталітарну модель у сучасному світі.

Слід зазначити, що для етатистської конституційної моделі тоталітарних держав характерним є надмірне розширення предмета конституційного регулювання. У соціальному плані зміст конституції становлять суспільні відносини, що визначають усі системи, підсистеми й елементи суспільства, що складають його політичну, економічну, соціальну й ідеологічну (духовно-культурну) структури. Держава є основною силою, що регулює розвиток суспільних відносин, вона має тотальні права втручатися в усі сфери життєдіяльності та є інструментом побудови нового суспільства.

Особливості китайського підходу до необхідних змін добре відбито у поглядах ідеолога китайської реформи Ден Сяопіна. І хоча в останні роки у Китаї впроваджуються ідеї «ліберального соціалізму» замість «прагматичного соціалізму» Ден Сяопіна, дух підходу до перетворень кардинально не змінився. Оскільки основним принципом марксизму є розвиток продуктивних сил, здійснення кінцевої мети марксизму-комунізму можливе за досягнення достатку матеріальних благ і реалізації принципу «кожен – за здібностями, кожному – за потребами». Якщо не розвиваються продуктивні сили, і не підвищується життєвий рівень народу, то, на думку Ден Сяопіна, не виконуються вимоги соціалізму. На збереження провідної

ролі суспільної власності має бути скерована «соціалістична модернізація у чотирьох галузях»: промисловості, сільському господарстві, обороні, науці й техніці. Для цього слід розширити зовнішні стосунки, використовувати передовий досвід розвинених країн, залучати іноземний капітал. При цьому соціалістичний лад і партійне керівництво повинні становити ядро реформ. Ден Сяопін наголошував, що у процесі економічних перетворень не можна допускати поляризації у суспільстві, а отже, держава є тією силою, що регулює перерозподіл доходів, застосовує обмеження для заможніших на користь незаможних.

У Китаї структура політичної системи в інституціональному плані будується на марксистсько-ленінському підході, що заперечує поділ влад, утверджує принцип демократичного централізму і передбачає зосередження державної влади в руках представницьких органів типу Рад – зборів народних представників знизу догори. За Комуністичною партією закріплена керівна роль у суспільстві й державі.

У Китаї немає справжньої багатопартійності, хоча крім КПК є ще кілька політичних партій. Реально – це партії-сателіти КПК, які послідовно проводять її ідеї в різних прошарках суспільства і за конкретними напрямками.

Щодо громадських організацій і рухів непартійного характеру простежується загальна концепція єдності, що по суті означає існування «державних» громадських об'єднань, плюралізм в організації яких неможливий.

Важливою характерною особливістю Китаю є конституційне визначення державної влади як демократичної диктатури народу, керованої робітничим класом (як однієї з форм диктатури пролетаріату у специфічних умовах Китаю). До числа вищих органів державної влади належать Всекитайські збори народних представників (ВЗНП) – верховний орган державної влади, його Постійний комітет і голова республіки (Глава

республіки і його заступник). Вищими органами держуправління у Китаї є Державна рада – уряд КНР, більшу, а почасти вирішальну роль відіграє Центральна військова рада.

ВЗНП – однопалатний орган, який обирається терміном на 5 років зборами народних представників провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування, а також представниками армії. ВЗНП мають широкі повноваження: видавати закони, затверджувати плани соціально-економічного розвитку, держбюджет і звіт про його виконання, обрати інші вищі органи держави і вищих посадовців, розв’язувати питання війни і миру тощо. Проте саме Постійний комітет ВЗНП (обирається ВЗНП на 5 років) виконує основну законотворчу роботу і функції вищого органу державної влади. Він заступає збори майже з усіх питань між сесіями.

Голова КНР є главою держави, однак це «слабкий президент», оскільки реалізує повноваження тільки за рішеннями ВЗНП і їхнього Постійного комітету. Є практика поєднання посад Генерального секретаря ЦК КПК і Голови республіки, в якій також проявляється керівна роль КПК.

На місцевому рівні у Китаї практично відсутні органи самоврядування. Збори народних представників адміністративно-територіальних і їхні постійні комітети є органами державної влади і перебувають в ієрархічному підпорядкуванні згідно з принципом демократичного централізму. Місцеві народні уряди є у подвійному підпорядкуванні: своїм зборам народних представників і їхньому постійному комітетові між сесіями, а також місцевому народному урядові вищого рангом.

Обов’язкова державна ідеологія, керівна роль КПК, переплетіння органів і функцій останньої з державою, як і багато інших рис, характерних для тоталітарного типу політичних систем, неодмінно позначаються на розвитку китайського суспільства. У плані перспективи проведення реформ у Китаї та лібералізації режиму все це породжує умови, що перешкоджають руху до успіху.

На відміну від Китаю, де ознаки лібералізації помітно змінили обличчя і дух суспільства, Північна Корея і Куба лишаються закритими суспільствами, максимально наближеними до класичної моделі тоталітаризму. Однак недоречно ставити знак рівності між цими суспільствами.

На Кубі історично й зовнішньополітично легітимність влади набувала потужного стимулу в ідеалах революції, що перемогла 1 січня 1959 р. Історичний шлях Куби до політичної і фактичної незалежності позитивно відбився на рівні підтримки режиму. У Північній Кореї режим, порівняно з кубинським, характеризується в цілому не гуманнішим ставленням до свого народу, більшою схильністю застосовувати відверте насильство щодо населення. Ситуація «фортеця в облозі», повсякденне використання військових методів управління й організації суспільного життя стали єдиною альтернативою виживання режиму КНДР. Армія виступає гарантом забезпечення цієї альтернативи. Кім Чен Ін, який зосередив у своїх руках величезну владу, та політична еліта, більшу частину якої складають представники правлячого клану Кім, мають намір захищати свої позиції за будь-яку ціну. Гасло «Опора на власні сили», проголошене ще на рубежі 50-60-х років ХХ ст., не втратило донині своєї актуальності.

Можливо, досвід Китаю і В'єтнаму, де повновладдя комуністичної партії у поєднанні з економічними реформами обмеженого характеру дозволила залучити інвестиції й дала бурхливе економічне зростання, стане привабливим і для КНДР. Колишній керівник КНДР Кім Чен Ір свого часу кілька разів відвідав Китай для вивчення досвіду реформ.

Політичні системи КНДР і Куби і досі демонструють принцип демократичного централізму. У КНДР згідно з поправками до Конституції 1998 р., було підвищено статус і розширено функції Державного комітету оборони (ДКО). До його відання передані найважливіші політичні, військові й економічні питання. Поправки до Конституції торкнулися перш за все

системи вищих органів державної влади. Було скасовано пост президента країни, «довічним» президентом Північної Кореї є покійний вождь Кім Ір Сен.

Коллективним главою держави стала Президія Верховних Народних Зборів, а її голова виконує функції глави держави у зовнішніх відносинах. Наново було створено систему Кабінету міністрів (уряд країни), що замінили колишні Центральний народний комітет і Адміністративну раду. На місцях скасовано адміністративно-економічні комітети, функції органів виконавчої влади тепер реалізують народні комітети. Система вищих і місцевих органів влади фактично є під контролем ДКО і його територіальних органів, працює згідно з вказівками цього комітету.

В організаційному плані у Північній Кореї повною мірою реалізовано модель політичної системи, заснованої на централізованій тріаді: лідер – партія – ідеологія і доповненої широким використанням військових структур для мобілізації мас на виконання поставлених керівництвом країни завдань. У країні діє розгалужена система військово-поліцейського контролю над населенням.

ТПК як авангардна партія контролює всі громадські організації, членом якої є кожний північнокореєць, починаючи з дитячого віку. Справі мобілізації слугують чіткі лозунги, що виражають генеральну лінію ТПК. Кім Ір Сен, Кім Чен Ір, а сьогодні Кім Чен Ін, уособлюють панівну (державну) ідеологію «чучхе» – сплав елементів конфуціанства, марксизму-ленінізму й корейського націоналізму, що поєднав у собі культ національного героя з культом корейського народу. Ця ідеологія виправдовує жорсткий режим в дусі воєнного комунізму, безмежне панування культу особи вождя, національної ізоляції.

Ще один приклад тоталітарної реальності становить собою кубинське суспільство, що заявило про свою прихильність духу і ідеям соціалізму. Згідно з Конституцією, Республіка Куба є «соціалістичною державою».

Найвищий орган законодавчої влади – Національна асамблея народної влади, що обирається легальним голосуванням на 5 років. Асамблея вибирає зі свого складу Державну раду. Рада відповідає перед Асамблеєю й підзвітна їй.

Головою Державної ради первісно і тривалий час був Фідель Кастро Рус (з початку 2008 р. ці повноваження передано його брату Раулю Кастро). Голова Державної ради має надзвичайно широкі повноваження: очолює уряд і одночасно є верховним головнокомандувачем збройних сил, скликає засідання Державної ради і Ради міністрів, керує ними, видає закони – декрети, інші постанови й нормативні акти, схвалені Держрадою, Радміном і його виконкомом.

Місцеві органи державної влади – провінційні й муніципальні асамблеї – обираються загальним голосуванням і, по суті, повторюють принцип концепції соціалістичної системи рад. На місцях важливу також роль відіграють «Комітети захисту революції», що забезпечують спостереження за ситуацією і мобілізацією мас на дотримання порядку.

Суд і прокуратура на Кубі, як і в Китаї, і Північній Кореї, входять до централізованої системи управління, що відповідає концепції єдності державної влади. На вершині владної вертикалі є Національна асамблея, Державна рада і безпосередньо її керівник.

На Кубі – однопартійна система. Керівна роль закріплена за Комуністичною партією Куби (КПК), створеною у 1965 р. Під її контролем функціонують профспілки, молодіжні, жіночі й усі інші громадські організації. Після перемоги революції всі опозиційні партії були розпущені. Офіційно продовжувалась діяльність лише проурядової організації – «Рух 26 липня», Народно-соціалістична партія і Революційний директорат 13 березня. У 1965 р. утворилась КПК. Комунікативні методи дії на маси для їхньої мобілізації значною мірою будувалися на авторитеті особистості Фіделя Кастро.

Загальна характеристика політичної системи Куби, КНДР, Китаю показує реалії тоталітарної моделі у сучасному світі й свідчить про неоднозначність перспектив розвитку цих суспільств, як і, можливо, про неоднозначність і необмеженість певних схем загальносвітового розвитку у цілому.

До числа найвизначніших подій світового політичного процесу ХХ ст. належить становлення й крах тоталітарних політичних режимів. Розпад радянської системи певною мірою деактуалізував тоталітарну тематику. Однак, як показує розвиток сучасного світу, подібний висновок є передчасним. На те є кілька причин. По-перше, історія українського суспільства (особливо її радянський період) ще й досі чинить вплив на сьогодення. По-друге, аналіз тоталітарного феномена є вкрай важливим для розробки концепцій і моделей переходу від тоталітаризму до демократії. По-третє, у світі ще зберігаються території, де діє тоталітарна політична модель. І нарешті, особливо слід виділити нові прояви тоталітарного феномена, які в епоху глобалізації та переходу більшості постіндустріальних країн до якості інформаційного суспільства виявляють досить високу ступінь адаптації та трансформації.

Тоталітарні ідеї про необхідність цілковитого підкорення частини цілому, індивіда державі сягають корінням глибокої давнини (від Геракліта Ефеського, Платона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Г. Бабефа, Ж.-Ж. Руссо до Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше). Після Другої світової війни почалося фундаментальне наукове опрацювання теорій тоталітаризму як феномена й як реального політичного режиму (Х. Арндт, З. Бжезинський, К. Фрідріх, Р. Арон, Ф. Хайєк, К. Поппер, А. Безансон, Ч. Ендрейн, С. Серебряний, Ю. Ігрицький, В. Пугачев та інші). Проте теоретико-методологічні проблеми розуміння тоталітаризму як соціокультурного феномена в інформаційну епоху потребують свого більш глибокого осмислення й системного розгляду з боку філософів і політологів. Отже, нашою метою є з'ясування змісту

поняття «тоталітаризм» саме в інформаційну епоху, розкриття кумулятивних можливостей самого феномена.

«Тотальність» як соціокультурний і психологічний феномен була розпорошена впродовж тисячоліть історії людства, відчувалась як природний стан людиною, насамперед, традиційних, архаїчних суспільств. У ХХ столітті «тотальність», набуває своє «alter-ego» у «тоталітарності» політичних режимів. Прояви тотальності у попередні часи можуть здаватися нам безжальними, з точки зору, сучасної людини. Однак слід зауважити, що є очевидною різниця між «тотальністю» й «тоталітарністю», оскільки остання саме як феномен ХХ століття є боротьбою системного політико-державного примусу із людиною, яка усвідомила своє «Я», саморефлексує через погляд на себе з боку як на іншого. Така людина здатна на усвідомлений опір і намагання захистити автономію своєї особистості. Тоталітаризм, таким чином, видається нам зворотним («темним») боком природного потягу людства до свободи. Практично-політичні та соціокультурні успіхи ліберального поштовху до захисту особистості від будь-якого свавілля обертаються поживним підґрунтям для становлення тоталітарного феномена. Перед тим, як надати на користь цього твердження кілька аргументів, вважаємо важливим згадати таке зауваження Р. Арона в «Есе про свободи»: «За іронією історії, чи не виявилась власне політична свобода уявною подобою такої, оскільки людина індустріального суспільства не знає більше, що означає свобода, яка нині пригноблена або раціональністю колективної ефективності, або владою комерції, що використовує у своїх інтересах загальне тяжіння до розваг та споживання?» [40, с. 100]. По-перше, особистість, яка гостро переживає усіляке зазіхання цілого на свою свободу, на своє «Я», на своє право бути не таким, як усі та здатна відринуті пропонуване їй традицією, ритуалом, звичаєм – актуалізує появу «тоталітарності» у своєму ментальному просторі.

Пригнічення – «тоталітарність» уже не є природним і тому, навіть за часів найлютіших намагань відповідних політичних режимів поневолити та перекрутити свідомість людини, остання не втрачала розуміння певної штучності, неприродності взаємин держави із особистістю та з суспільством. Тобто наявність «антидоту» від тоталітаризму в особистості, що здатна на самоідентифікацію своєї свободи у суспільному просторі не дала повною мірою розчинити її. По-друге, «взаємозумовленість свободи та тоталітарності» доводить зростання витонченості методів і політико-системного оформлення поневолення в умовах становлення реальних тоталітаризмів. Неспроможність попередніх методів панування забезпечити повний контроль над людиною, для якої свобода є ознакою її «самості», призводить до вдосконалення політико-державницьких технологій примусу із стратегічним завданням перекручення та понівечення самовизначеної свідомості. Сутнісною рисою тоталітаризму є втручання у ментальний простір не лише суспільства, а й окремої особистості: намагання створити людину-гвинтик. Отже, із особистістю, що вже усвідомила свою «самість» та цінність й веде боротьбу, тоталітарна машина системного поневолення.

Наше припущення є у тому, що розвиток вільної особистості вочевидь не заперечує зростання тоталітарних тенденцій. Особливо тоді, коли гарантії цієї свободи укорінюються не у вдосконаленні соціоментальних засад існування людини, а вважаються залежними від політико-управлінських та інституційних складових суспільної організації. Історія розвитку західноєвропейського цивілізаційного проекту доводить істотність такої тези-парадоксу: саме західноєвропейська особистість, яка в якості опозиції своєму цивілізованому «громадянському» стану сприймала «азіатчину» з усілякими її дійсними й вигаданими страхіттями як взірець «безособистісності» та розгублення перед пануванням – саме ця «вільна особистість» у XX столітті виявилась втягнутою у жахи тоталітаризму. Європейська особистість з її ейфорійними очікуваннями ширих і швидких

дарунків ліберальної демократії (або будь-якої іншої, за визначенням демократії, однак не менш спроможної створити належні умови для розвитку цієї особистості) надала світові приклади глобальних проектів поневолення людини задля остаточної раціоналізації суспільних відносин. При цьому ентузіастів із тоталітарним мисленням, як зазначає С. Кара-Мурза, «вистачає під будь-якими прапорами, навіть найдемократичнішими. У своїй впевненості, нібито їм надано право викорінювати вади «відсталих» народів, вони легко скочуються до планів біологічної переробки «людського матеріалу» [143, с. 15]. На відміну від європейської, поневолена державою «безособистісна» «східна», «азійська» людина у жорстко-регламентованому просторі не очолила рух до тоталітаризму, тобто тоталітаризм є феноменом, породженим західноєвропейським цивілізаційним проектом. Натомість європейський тоталітарний проект виявився ще й політико-агресивним для поширення, укорінення в інші ментально-просторові суспільства. Особливо плідною виявилась екстраполяція політико-управлінських та інституційних складових тоталітарних моделей на суспільства із наявністю високого потенціалу для поневолення суспільства владою.

Отже, розрізняючи «тотальність» та «тоталітарність», ми можемо диференціювати тоталітарні режими за характеристиками, які здебільше свідчать про наявну специфікацію. На західноєвропейському ментально-політичному тлі, на нашу думку, реалізувалися різновиди субстанціонального (автохтонного) тоталітаризму. Саме його найчастіше розрізняють у якості класичної моделі не лише з певними компонентами, а й чітко визначеними наслідками для суспільства. Незахідні соціополітичні проекти, що характеризуються як тоталітарні, запозичили соціополітичні форми організації влади, політико-режимні складові (особливо формально-інституціонального типу). Однак алгоритм дії цих режимів дещо інший, а відтак і наслідки для суспільства трансформації, певно, також будуть підкорятися іншому алгоритмові. Тоталітарні проекти, таким чином, у

незахідних суспільствах ми можемо визначити як екстраполяційні. Коли зразок західного суспільства уявляється завершеним, цілісним, таким, що охоплює першооснови соціального буття та з них і проростає, незахідні проекти реалізуються шляхом вдосконалення формально-політичних, інституційних компонентів державного управління.

Сьогодні модернізація здебільше сприймається як наближення розвитку різноманітних суспільств до певного, західноєвропейського взірця, причому з чітко визначеними вимогами стосовно економічної, політичної, соціальної, культурної сфер. Глобалізація та формування структур інформаційного суспільства значною мірою сприяють підтриманню саме цього вектору як доленосного у сучасному світі. Копіювання шляху розвитку може обернутися не лише локальними, регіональними, соціальними кризами і катастрофами, а й глобальними проблемами людства. Стосовно сучасних тоталітаризмів екстраполяційного типу можливо логічно вивести таку тезу: намагання відтворити, скопіювати досвід модернізації призведе до появи типологічного клону особистості «западнистського типу» (згідно з О. Зинов'євим) та відповідно до зрощування клону субстанціонального тоталітаризму із можливим його відповідним поваленням (ось чому й досі, наприклад, китайське суспільство тоталітарного типу показує достатній рівень стабільності) [128]. Звісно, що копія-клон не відповідатиме у цілому базовій моделі, тому й для дослідження тоталітаризмів незахідного типу необхідна розробка автентичного теоретико-методологічного підходу.

Імовірно, китайський політичний режим ще може стати тоталітарним у західноєвропейському розумінні. Наголосимо, що у визначенні тоталітарності головує саме західноєвропейський підхід, у якому організоване одержавлення усього є істотною ознакою тоталітарності. На нашу думку, східна (китайська) традиція є переважно одержавленням тотальності суспільства, яке за багатьма ознаками не позбулося традиційних ознак. І китайський, і кубинський досвіди свідчать про те, що тоталітарність

у європейському розумінні не дозволяє певною мірою розкрити специфіку соціокультурного розвитку цих країн.

Політико-управлінські риси сучасного тоталітаризму, здається, загальновідомі. Не дивлячись на найжорстокіші намагання перетворити та у дечому «перетравити» суспільства, уражені цією хворобою, у європейському соціокультурному просторі тоталітарні проекти були напрочуд легко та швидко зруйновані. Цей досвід демонструють італійське, німецьке і навіть радянське суспільство. Відмова від духовної несвободи, обтяженість її для людини були рушійною силою антитоталітарних проявів. Здавалося б пріоритетна роль зовнішнього впливу у поваленні режимів (особливо італійського та німецького), на нашу думку, не є істотною. Одним із суттєвих чинників, які сприяли поваленню відповідних політичних систем була неукоріненість їх у ментальному просторі. Вільна особистість як підживлює тоталітарні політико-державницькі потенції, так і сама має у своїй структурі «антидот» проти тоталітаризму. Проблема полягає у тому, що руйнування політичних систем (тим більш ідентифікованих із певними політичними силами та їхніми лідерами) не означає повне викорінення тоталітарних імпульсів. Суспільства стабілізуються, пов'язуючи свої тоталітарні трагедії із персоніфікованим, конкретно визначеним злом. Однак, подолавши та поваливши ці моделі зла, вони не отримали запоруки від рецидивів.

Як уже зазначалося, китайська модель суспільного розвитку, мабуть, ще відчує вади тоталітарності. Сьогодні у Китаї спостерігається досить високий рівень внутрішньополітичної стабільності, хоча методологія реформування виявляє наявні протиріччя. З одного боку, наявна порівняно ліберальна економіка з елементами ринкового господарства у поєднанні з директивним державним плануванням. З другого – тоталітарна політична система з обов'язковою державною ідеологією та керівною роллю однієї партії. Відповідно до етатистської конституційної моделі тоталітарних держав, у Китаї існує надмірне розширення предмету конституційного

регулювання. По суті, виключається сама можливість існування відносин, що не організуються та не контролюються державою. Слід погодитись із російським дослідником В.Є.Чиркіним у тому, що зміни конституцій Китаю і навіть В'єтнаму наприкінці ХХ ст. не торкнулися їхнього соціального змісту – предмет конституційного регулювання залишився незмінним, типовим для вищезазначеної конституційної моделі [307, с. 45].

Реформи початку 1980-х років стали лише поштовхом для формування у китайському суспільстві нової свідомості: модернізація соціально-економічного гатунку закладає підґрунтя руйнації традиційної, неподільної з колективним ототожненням ідентифікації свого «Я» у світі. Модернізаційні процеси формують нове усвідомлення «Я» у світі – як особистості, що обтяжується як надмірною соціальною цілісністю, необхідністю беззаперечного дотримання свого соціального стану, традиції, ритуалу, так і диктатом загального одержавлення. Отже, вочевидь китайська модель тоталітаризму тривалий час поєднувала соціоментальну тотальність традиційних засад суспільства та сучасний політико-державний механізм західноєвропейського тоталітарного зразка. Існування традиційного стану особистості, підсиленого та викривленого прискореною модернізацією, додало стабільності політичному режимові екстраполяційного типу.

Для західноєвропейської моделі тоталітаризму є доречним твердження про те, що тоталітаризм являє собою специфічну спробу вирішення протиріччя (загострене переходом до індустріальної стадії) між ускладненою соціальною організацією та індивідуальною свободою [161, с. 109]. Прискорена модернізація на поч. ХХ ст. із пріоритетним на індустріалізацію супроводжувалась руйнацією традиційних зв'язків і виявилась надзвичайним викликом суспільствам як Росії, так і Німеччини. Перед людиною постала проблема порушення звичного порядку речей, підвищених вимог індивідуальної відповідальності за свою долю. Однак оточуюче середовище, перш за все соціально-економічного характеру, не сприяло відчуттю

стабільності входження людини до соціуму. Ситуація «втечі від свободи» дуже рельєфно змальовано Е. Фроммом [294]. Пріоритет масовидного, колективного під гаслом одержавлення виявився непоборним викликом для індивідуальної свободи особистості, що ще не зміцніла. Традиційна соціальна структура віднайшла своє інше нове життя у професійно-виробничому розподіленні суспільства на розряди – солдати, лікарі, вчителі, робітники тощо. Це, вочевидь, сприяло перетворенню людини на гвинтик у єдиній тоталітарній державі-фабриці.

Незахідні, екстраполяційні тоталітарні політичні режими насамперед запозичили політико-державницький механізм управління суспільством, при цьому донедавна соціокультурні та соціоструктурні складові не набували прискореної трансформації. Показовими є приклади Куби та Північної Кореї. Ці режими, хоча й відносяться до одного й того самого тоталітарного типу, мають, однак, свої особливості. Стосовно Куби слід зауважити, що керівництво, уособлене Ф. Кастро, визначалося щодо політичних пріоритетів на підставі геополітичного розкладу сил впливу. Велике значення для остаточного рішення мала змістовна складова Кубинської революції. Сполучені Штати сприймалися суспільством як головна небезпека, як втілення поневолення народу, тому тотальність традиційного суспільства не було обтяжливим для більшості і тому безперешкодно набуло тоталітарних політико-державницьких рис. Цьому сприяло визначення геополітичної орієнтації на тоталітарного «великого брата» – Радянський Союз. Слід зазначити, що й сьогодні Куба є унікальним прикладом відкритої суспільної та щирої підтримки політичного режиму, тому що він втілює сподівання та настанови пересічних кубинців і є антиподом політики колоніалізму. Навпаки, політичний режим Північної Кореї змушений час від часу шантажувати Сполучені Штати та світове співтовариство ядерною загрозою. Це, на наш погляд, – прояв «формального» політико-державного тоталітаризму на тлі жорсткої диктатури клану Кимів [320, с. 122].

Суспільство, що переживає традиційну тотальність, страждає від жорстоких заходів тоталітаризму, який як метод володарювання використовується правлячою елітою для зміцнення свого панування [140, с. 353].

Інформаційна епоха, на нашу думку, не лише не знімає проблему тоталітарних тенденцій, а навіть підсилює їх новими викликами на більш високому рівні. Виникає питання, а чи не подібні умови модернізаційного виклику на межі тисячоліть тим, що були у Західній Європі у 1920-х роках та уможливили формування тоталітарних режимів? Чи впораються суспільства із новими викликами перед необхідністю прискореної модернізації та адаптації до інформаційно-технологічних змін? Не меншу проблему, як видається, у плані посилення тоталітарних інтенцій становить загроза своєрідної «безвідповідальності» суспільства, що не підготовані до адекватного сприйняття та соціально-екологічного впровадження новітніх суперсучасних технологій, які можуть нести як благо, так і суцільне зло.

Інформаційне суспільство багато хто з дослідників пов'язує із зростанням можливостей для реалізації індивідуальної свободи, із захистом приватності. Наприклад, у роботі американського дослідника Дж. Нейсбіта підтримується позиція щодо поширення можливостей для особистості [210, с. 228]. Однак є і досить критичні спостереження, які підсумовуються у роботі К. Мея «Інформаційне суспільство. Скептичний погляд» [200]. Він зазначає, що немає достатніх ґрунтовних підстав стверджувати про однозначне зростання умов для свободи особистості; про кризу та занепад держави як ключового інституту суспільного регулювання; і про успіхи демократичної форми правління та щодо ейфорійного захоплення ідеєю електронної демократії майбутнього [200, с. 196-200].

На нашу думку, загальновідомі тоталітарні проекти не обмежують поле вживлення тоталітарних тенденцій у суспільну тканину сучасного світу. Звісно, тоталітарні складові у суспільному бутті ми можемо знайти не лише у незахідних суспільствах. Деякі прояви політико-режимних соціокультурних

характеристик навіть сучасних стабільних демократій свідчать про невичерпність проблеми тоталітарності. Отже, й інформаційна епоха дає нам приклади життєздатності тоталітарних тенденцій у всіх сферах соціального буття. Так, О. Зинов'єв стверджував, що «інформаційна економіка не є додатком до індустріальної, а є новою «тканиною», що пронизує всю економіку. При цьому соціально-економічний тип суспільства не змінюється. Більше того, він посилюється у своїй попередній якості, тобто розподіл благ й задоволення потреб у капіталістичному суспільстві залишається незмінним» [128, с. 388]. Іншими словами, «сучасне західне (западнистське) суспільство з економічної точки зору, є суспільство грошового тоталітаризму» [128, с. 427]. У свою чергу Дж. Грей підкреслює процес відчуження між демократичним електоратом і політичними елітами у всіх західних розвинених державах (включаючи Сполучені Штати Америки). Події останніх десятиліть довели, що колишні комуністичні країни, що обрали за зразок своєї трансформації ліберальні демократії, «не зможуть втілити неоліберальну утопію» [101, с. 80]. Більше того, наголошує він, крах ілюзій щодо Заходу, перш за все в Росії, викликав глибоку розгубленість серед прибічників лібералізму. Мабуть, доцільно згадати тут сумне пророкування Л. Мізеса щодо переоцінки лібералами як інтелектуальних можливостей пересічної людини, так і здатності еліти привертати своїх співгромадян на бік здорового глузду, тобто завжди бути прихильниками свободи особистості й підтримання соціальної гармонії. Згідно з Мізесом, порушення системи правильно усвідомлених інтересів, спотворення міжнародної системи розподілу праці та ресурсів (яка працює сьогодні лише на користь багатих країн) може призвести в майбутньому до економічного колапсу та духовної кризи Західну Європу [203, с. 400, 456].

Таким чином, сьогодні є небезпека того, що тоталітарні потенції криються не тільки у суспільствах, які понад усе ставлять комфорт і соціальну стабільність, а й у глобалістських міжнародних тенденціях і з

їхніми претензіями на впровадження універсализму в межах усього світу [30, с. 380]. Велику загрозу становить розрив між розвитком сучасних технологій і ще багато в чому консервативним змістом буття суспільств, які опинилися у полі їхньої дії. Процес становлення інформаційних суспільств передбачає новий виток модернізації на більш високому рівні, а це в свою чергу несе нові загрози, пов'язані із необхідністю адекватної відповіді на ці (не завжди передбачувані) виклики.

2.4 Конфліктна модель політичної адаптації: суперечливість смислових пріоритетів в українських умовах

Однією з суттєвих характеристик політичної культури демократичного політичного режиму є політична активність населення та її особливості. Вона багато в чому визначає зміст громадянського типу політичної культури, що розглядається як фактор стабільності і, можна сказати, являє собою практичний вираз сприйняття суспільством демократичних цінностей.

В Україні модернізація політичного режиму супроводжується конфліктом цінностей різного порядку, що відбивається на характері політичної участі. Злам колишньої суспільної системи, що ґрунтувалася на тоталітарному розумінні стабільності, спричинив крах раціонально-активістського підходу до бачення ролі й місця людини в політиці. Крах цього теоретичного напрямку поєднувався з відмовою від загальної участі в політиці, від необхідності показного прояву безмежної відданості режиму та гіпертрофованого проникнення політики у всі сфери людського життя, від всеохопної політизації. Ці свого роду визначальні чинники колишнього політичного режиму були успішно зметені ейфорією лібералізму, однак більш глибокі політико-культурні пласти досить консервативні щодо змін.

Вони продовжують впливати на сучасні процеси модернізації в Україні, ускладнюють становлення й утвердження партисипаторних орієнтацій.

Виходячи з типології політичної культури Г. Алмонда і С. Верби, можна стверджувати, що радянське суспільство ґрунтувалося на підданському та провінціалістському «чистих» типах, а точніше на їхньому поєднанні. Панівна психологія «гвинтиків» виключала партисипаторний вектор, який передбачав особливу якість сприйняття участі в політиці, коли індивід є не лише об'єктом політичного впливу, а й повноправним учасником-суб'єктом, який усвідомлює свою політичну впливовість. Гвинтик мав значення в кількісному сенсі як одиниця всенародної підтримки режиму. Якісна сторона політичної участі розглядалась тільки в межах офіційно встановленого кліше-образу «будівника комунізму». У той час, коли демократична модернізація висуває на перший план такі складники політичної культури, як раціональний підхід на основі особистого інтересу, незалежність і відповідальність за свої рішення. Автономний тип стабільності передбачає прихильність населення до помірних орієнтацій. Це так само стосується й рівня активності, розуміння якого тотожно запобіганню проявів крайніх форм активності: будь то участь (коли люди включаються в політику як у битву) або пасивне, відчужене ставлення до політики.

Сучасна політико-культурна ситуація в Україні характеризується як наявністю установок на політичну участь, які містяться у векторі формування політичної культури громадянського типу, так і присутністю орієнтацій, що тяжіють до колишнього змісту політико-культурної сфери. Спочатку багато в чому стихійний прояв партисипаторних орієнтацій, спрямованих на підтримку ліберальних цінностей розвитку, змінюється емісійним посиленням провінціалістських і підданських елементів у політичній культурі України. Ці процеси в суспільно-політичному житті українського суспільства пов'язані з такими негативними тенденціями, як незбіг

експектацій і реальних умов, зростаюча недовіра до режиму, втрата ним основ легітимності. Суспільна дезорієнтація, почуття розгубленості відбивається у зростанні відчуження громадян від політики, вони не чекають яких-небудь змін з боку політичного режиму [3, с. 264]. Світогляд значної частини населення все більше обмежується у сфері сприйняття політики проблемами особистого або місцевого значення на тлі зростання аполітичності. Остання певною мірою є результатом зневіри у власні сили й у політику, яка уявляється замкнутою сферою, що функціонує задля самої себе і в соціальному сенсі слугує інтересам вузької соціальної групи. Це свідчить про те, що провінціалістські орієнтації знаходять підстави для свого зміцнення у суспільній свідомості і поведінці.

Аналізуючи основні характеристики політичної активності населення, необхідно відзначити існування підданського шару у сприйнятті ролі держави, яка своєю волею розв'язує всі проблеми, а індивідуальна активність громадян у цьому сенсі не має значення. Необхідно лише підкорятися державі та очікувати покращення свого становища «зверху», не докладаючи власних зусиль. Як бачимо, провінціалістські підданські орієнтації стикаються, утворюючи сполучення самовідчуження, аполітичності й терпіння, яке, однак, приховує у собі загрозу дестабілізації, що посилюється кризою ідентифікації у загальнонаціональному масштабі.

Характер політичної участі багато в чому визначається процесом прийняття рішень, вихідним етапом якого своєю чергою виступає інформаційна підготовка. Висока ступінь раціональності політичного вибору можлива за умови володіння доступної, легко сприйнятливої інформації. Крім того, необхідний певний рівень аналітичної роботи з її переробки. Якщо ці складові не реалізувалися належним чином, то на перший план у процесі прийняття рішень виходить стереотипізація, своєрідний захисний механізм від поглибленої аналітичної роботи.

Характеризуючи політичну участь в Україні, можна говорити про її суперечливий стан. Не можна заперечувати той факт, що партисипаторні орієнтації присутні в політичній культурі українського суспільства, набувши імпульс розвитку в ліберальному синтезі.

На нашу думку, в політичній культурі українського суспільства збереження, зміцнення й подальше становлення партисипаторних орієнтацій, що виявляється в інтересі до політичного життя, прагнення належним чином впливати на її можливий розвиток залежатиме від багатьох чинників. Серед них можна виділити: практичну позитивну результативність функціонування політичного режиму, підвищення впливовості політичних партій (безпосередньо пов'язаної з рівнем політичної ангажованості суспільства), формування основи консолідації українського суспільства та забезпечення належного рівня інформованості його членів для прийняття відповідної й раціональної участі в політиці.

Політика як сфера людської діяльності втілює у собі ідею регуляції, ефективного й своєчасного реагування на зміни для збереження нормального функціонування соціуму. Отже, вона втілює ідею стабільності, значення якої змінюється залежно від ситуації в суспільстві.

Універсальне питання політичної думки, відповідно, можна сформулювати таким чином: «Чи можливий соціальний порядок, якщо він у цей момент відсутній або знаходиться під загрозою?». Особливої актуальності це питання набуває за умов наявності кризових явищ у суспільному розвитку. Безперечно, що період посткомуністичних трансформацій відзначений цими якостями як в Україні, так і в інших країнах, які йдуть цим шляхом.

Здавалося б, стабільність як нормалізація системи суспільної взаємодії та своєрідний ідеал процвітання є однією з ключових загальнолюдських цінностей. Однак досвід політичної теорії і практики доводить, що розуміння її, як і стратегії її досягнення, різні. У цьому відбивається специфіка

історичного періоду, ментально-просторове визначення того чи іншого підходу. По суті, стратегії стабільності є відбиттям своєрідності дискурсивних практик, тому їхню альтернативність можна простежити і у рамках одного історичного періоду або ментально-просторової приналежності. Для нас особливий інтерес становлять саме фактори внутрішнього порядку у визначенні категорії «стабільність»: функціональні характеристики та якісний зміст тієї чи іншої стратегії. Це зумовлено тим, що вказані елементи утворюють структуру будь-якої моделі стабільності. Нас, звичайно, цікавить визначення складових моделі стабільності щодо завдань демократичної модернізації нашої держави. Принциповий зміст будь-якої стратегії стабільності, на нашу думку, рельєфно відображує система ціннісних пріоритетів, притаманних суспільству. Саме на цій складовій ми зосередимо аналітичну увагу.

Такі відомі зарубіжні політологи та соціологи, як Г. Алмонд, Р. Даль, Дж. Дьюї, А. Лейпхарт, С. Ліпсет та інші досліджували демократію як політичний феномен, аналізували механізми утворення стабільної якості демократичного політичного режиму. Але проблема ціннісної основи посткомуністичних трансформацій є на сьогодні надзвичайно актуальною темою передусім для вітчизняних політологів. Серед останніх можемо виокремити праці О. Рудакевича, Д. Видріна, С. Макеєва, М. Сазонова та О. Фісуна. Проте саме ціннісний конфлікт, який супроводжує процес демократизації пострадянської доби, має бути, на наш погляд, предметом більш широкого й глибокого політичного аналізу.

Посткомуністичні трансформації для українського суспільства пов'язані із перспективою становлення відкритого суспільства та проведенням демократичної модернізації. Вони потребують адекватних змін в організації всього суспільного цілого і в політичній сфері, зокрема. Стабільність за таких умов тотожна модернізації як процесові створення нової якості, здатної бути стабільною. Цей тип стабільності характеризується

високим ступенем залежності від коливань політичної кон'юнктури, схильністю до загрози виникнення крайніх форм дестабілізації. Стабільність у цілому за таких умов визначається у співвіднесенні з відсутністю крайніх форм дестабілізації, а також виходячи з ознаки поступового формування основи стабільності політичного режиму й становлення факторів, які перешкоджають деструктивному розростанню дисфункціональних явищ.

Таким чином, для розв'язання проблеми стабільності за умов посткомуністичних трансформацій українському суспільству, а особливо політичному режимові потрібно вирішення декількох ключових завдань. По-перше, якнайшвидше і найменш болюче проведення демократичної модернізації передбачає прийняття в суспільстві нової стратегії стабільності, що відповідає переходу від тотального до конкурентного типу суспільної взаємодії. По-друге, відмова від абсолютизації конфліктності соціальної сфери, полярної несумісності інтересів суспільних груп, яка викликана прийняттям ліберального розуміння стабільності, неминуче веде до необхідності утвердження консенсусної стратегії стабільності, зорієнтованої на формування суспільного синтезу. По-третє, перехід від методів псевдосинтезу комуністичного типу до методів соціально-ліберального синтезу потребує використання відповідних складових консолідації українського суспільства. По-четверте, успіх демократичних перетворень в Україні залежить від створення умов для поступової та послідовної реалізації факторів стабільності демократичного політичного режиму. По-п'яте, дисфункції в сфері політичного режиму в Україні, послаблення або відсутність факторів стабільності актуалізують пошуки шляхів подолання того становища, що склалося.

Можна виділити дві загальні стратегії стабільності: тотальну і конкурентну (ліберальну). Це свого роду «чисті» типи в розумінні стабільності. Слід зазначити, що внутрішньо вони можуть бути диференційовані. Однак базова відмінність цих стратегій стабільності

визначається співвідношенням таких складових, як особистість, суспільство, держава. У тотальному розумінні стабільність – це збереження незмінності існуючої громадської структури, регламентація на основі абсолютизації принципів єдності. У ліберальному розумінні стабільність – це стійкість через зміни, регуляція різноманіття взаємодії елементів суспільної системи. Як ми бачимо, ці стратегії характеризуються протилежними ціннісними пріоритетами.

Співвіднесення цих стратегій виходить на постановку питання про можливість прогнозування у сфері суспільного розвитку. Феномен стабільності/нестабільності, з точки зору наукового інтересу механіки, можливо розглянути в межах двох підходів на прикладі маятника [230, с. 46]. Як справедливо зазначає І. Пригожин, у науці тривалий час панував підхід до змін у системі згідно зі схемою маятника при малих коливаннях, який являє собою детермінований об'єкт. Водночас поза увагою дослідників залишалась ситуація маятника у переверненому стані, коли він виступає недетермінованим об'єктом. Порядок і безладдя у цьому випадку співіснують як два аспекти одного цілого і включають одне одного, виступаючи основою різного бачення світу. Проекція цього погляду на розвиток політичного процесу дозволяє краще розуміти те, що неможливий абсолютний контроль над оточуючим нас світом нестабільних феноменів соціальної сфери. Результати політичного аналізу мають значну частину вірогідності та ефективності щодо коротких часових інтервалів. На думку К. Поппера, будування глобальних прогнозів у політиці рівнозначне міфотворчості [227, с. 383]. По відношенню до стабільності політичного режиму та соціуму в цілому, таким чином, доцільний інтервенціоналізм політики, що виражається у створенні програм для застосування на практиці, в яких враховані особливості конкретної ситуації [227, с. 380]. Завдяки такому розумінню політики, стабільність у динамічних системах спирається

на оптимальне співвідношення спадковості (ідентичності) та модифікації, зумовлене внутрішніми і зовнішніми стимулами [74, с. 8].

Тотальна стратегія стабільності орієнтована на пріоритет статичності, що виявляється у намаганнях створення й збереження нерухомих соціальних і політичних структур. Вона пов'язана з імперативом стримування розвитку: негативним ставленням до різноманітності (плюралістичності) у суспільстві. Відповідно для цього типу стратегії характерне прагнення до консервації конфліктів або до їхнього однобічного розв'язання. Конкретно-політичне втілення цієї стратегії отримала у репресивній стабільності, виробленій тоталітаризмом ХХ століття.

Тотальна стратегія орієнтована на вдосконалення у способах і формах панування, пригнічення індивідуальності. На основі виділення центрального її елементу можна визначити державоцентричний, соціодомінантний і релігійно-догматичний підходи. Виходячи з критерію пріоритетної спрямованості пропонованих засобів, можна класифікувати силовий, етико-орієнтований та егалітарно-зрівнювальний підходи. Складові стратегії – заперечення свободи особи, консервація конфліктів, абсолютизація влади.

На відміну від тотальної стратегії, ліберальна вбачає центральний елемент системи стабільності в особистості. Орієнтована ця стратегія на свободу і цінність особистості. Конфлікт розглядається в її межах як глибинне джерело громадського в цілому і політичного розвитку. У зв'язку з цим спрямованість такої стратегії виявляється у формуванні збалансованих механізмів подолання конфліктів, у визначенні консенсусних засад суспільної взаємодії як основи злагоди і добробуту суспільства.

Зрозуміло, що перехід від тотальної стратегії до ліберальної у політиці пов'язується з успіхом втілення на практиці демократичного політичного режиму. Демократія виступає етичним і соціальним ідеалом, що втілює ідею про укорінення в кожній людині особистості із дійсно безмежними здібностями. Вона є історичною тенденцією розвитку. І хоча демократія не є

абсолютним і беззаперечним благом, вона являє собою вибір, який за наявності цілого комплексу конкуруючих сил робиться на користь тієї конкретної можливості, яка вочевидь обіцяє найбільше благо за найменшого супровідного зла [121, с. 39]. Демократія як певний захід управління стала результатом цілої низки адаптацій щодо конкретних ситуацій. Внаслідок цього вона порівняно з недемократичними режимами забезпечує високий ступінь класичних свобод, більш представницьке політичне керівництво і більш високу ймовірність того, що політика відповідатиме інтересам більш широких прошарків населення [103, с. 46].

Ш.Л.Монтеск'є вважав, що свобода означає безпеку громадян, гарантовану законом [205, с. 365]. Зміст іншого визначення свободи становить плюралізм поглядів, стан, коли держава не нав'язує будь-які погляди. Свобода також розглядається як участь у справах суспільства, зокрема, участь у політичному процесі. Р.Арон визначив ці три підходи як класичні і додав ще два [39, с. 284], а саме: свобода – це можливість поліпшення свого соціального становища, а також відсутність свавілля, справедливість взаємовідносин між людьми, яка передбачає отримання винагород пропорційно до витрачених зусиль [39, с. 284].

У країнах стабільної демократії політичний режим тривалий час показує свою практичну ефективність. Однак гострі дискусії викликає питання про його співвіднесення з умовами посттоталітарного суспільства. Наскільки дієвий він для проведення реформ і стабілізації? Висловлюється думка про доцільність авторитарного політичного режиму. Його введення виправдовується двома факторами: якщо він сприяє прискореному створенню ринкової системи і міцної економіки в цілому, і якщо він поступиться місцем демократичному політичному режимові, коли буде проведено перетворення економіки. Демократія уявляється прихильникам цієї точки зору як така, що не сприяє консолідації сил і, відповідно, зусиллям для проведення перетворень, оскільки організоване політичне суперництво є

дестабілізуючим фактором. Заперечуючи прихильникам цього підходу, необхідно вказати на той факт, що авторитарний режим значною мірою спирається на свої мобілізаційні можливості, вимагаючи певних жертв з боку населення, що знижує його стабілізуючий вплив у випадку невдалої економічної політики. Крім того, не слід забувати про небезпеку закріплення авторитаризму. Як зазначає А.Лейпхарт, «недемократичні режими виправдовують своє правління демократичними цілями, але насправді вони дбають про збереження своєї недемократичної влади» [183, с. 137]. Із засобів політичної монополії вони можуть за наявності певних умов трансформуватися у самодостатню мету. Для уникнення цих процесів необхідна наявність організованого громадського руху за демократичні реформи, відповідної якості політичної культури, структур громадянського суспільства. Отже, сприятливі умови для успіху посткомуністичних трансформацій на шляху до демократії не обов'язково повинні створюватися авторитарним політичним режимом, авторитаризм може навіть зашкодити цим процесам. Складовими стабільності у посткомуністичному суспільстві, на нашу думку, є економічна реформа, громадянське суспільство і представницька демократія.

Стабільність будь-якого режиму, що розглядається як його тривала здатність приймати рішення і забезпечувати їх дотримання без відкритого застосування сили, залежить від його законності (легітимності). Отже, в стратегіях стабільності важливе місце посідають певні механізми, що спонукають людей визнавати як належне систему прийняття рішень і змушують їх підкорятися й виконувати ці рішення. За допомогою цих механізмів держава виробляє загальну згоду відносно правил гри і регулює взаємодію між різними інтересами і цінностями. Відповідно, ми можемо говорити про автономний і мобілізаційний типи стабільності. Автономний тип відповідає ліберальній стратегії та притаманний більшою мірою демократичному політичному режимові. Він визначається механізмами та

ціннісними орієнтаціями, за допомогою яких різні соціальні групи, що беруть участь у політичному процесі і мають різну точку зору відносно того, яку політику йому слід проводити, могли б максимізувати свою здатність чинити тиск на структуру прийняття рішень, зберігаючи при цьому консенсусні підстави режиму. Взаємовідносини особистості та держави при цьому ґрунтуються на системі прямих і зворотних зв'язків, узгоджень інтересів. Громадяни усвідомлюють свої інтереси і пов'язують їх реалізацію із існуванням цього соціального порядку. Інтеграція суспільства базується на ціннісному пріоритеті добровільної передачі громадянами повноважень на управління своїм представникам; на ціннісному пріоритеті наявності ініціативи з боку громадян у визначенні напрямку і способів існування суспільного цілого. Громадяни підкоряються не персоналіям керівників держави, а законам, у межах яких обираються і діють представники влади. Отже, зміст автономного типу стабільності базується на раціонально зрозумілому інтересі і консенсусі щодо основоположних цінностей.

На противагу автономному мобілізаційний тип ґрунтується на таких складових ціннісно-пріоритетного плану, як легітимність загального піднесення (вона зумовлюється, наприклад, необхідністю відбиття зовнішньої агресії, економічним бумом або декларуванням проведення соціальних реформ популістського змісту). Дієвими механізмами суспільних зрушень у межах цієї стратегії є ідеологічний вплив, поширення ілюзії майбутнього полегшення матеріального становища для зuboжілого населення. Цей тип орієнтований на інтереси держави, громадяни усуваються зі сфери політичної активності, перетворюючись на неремствуючих, відчужених від політики підданих, точка зору яких не цікавить владу. Оскільки для мобілізаційного типу характерний державоцентризм, остільки недоліки легітимності та відсутність консенсусу замінюються примушенням, яке може набувати форми відкритого насилля по відношенню до всього суспільства чи то окремих його елементів.

В Україні зміст демократичної модернізації становить перехід від тотальної до ліберальної стратегії. Цим завданням повинна відповідати адаптаційна модель стабільності. Становлення її складових та кристалізація ціннісних пріоритетів синтезного характеру мають велике значення у цьому сенсі. Посткомуністичні трансформації українського суспільства вимагають саме врахування елементів традиції (пов'язаних із тотальною стратегією стабільності) і модернізації (що відповідають ліберальній стратегії). Необхідна своєрідна інтегральна формула ціннісних пріоритетів. Вона, на наш погляд, містить у собі такі цінності, як свобода, власність, які є елементами ствердження нового в суспільстві; праця і безпека, які більшою мірою беруть свої коріння в традиційних настановах українського суспільства, що пов'язані із тотальною стратегією стабільності комуністичного минулого.

Ми є свідками подій унікальної ситуації стосовно індивідуальної людської долі – на наших очах, так би мовити, відбувається перехід від однієї соціальної системи до іншої, спричинений крахом держави, цілком побудованої на принципах тотальної стратегії стабільності. Однак в історичному плані ця ситуація радикальних суспільних змін є доволі ординарною. Як зазначав А. Пшеворський, «лібералізації властива нестабільність» [235, с.98]. Історичний досвід проведення суспільних трансформацій, накопичений людством, показує, що швидкість і позитивні результати в плані досягнення суспільного добробуту та стабільності залежать від ступеня підготовленості до трансформацій та отримання нової якості ціннісної єдності суспільства; від того, наскільки є зрілими паростки нового у суспільстві, наскільки сприятливе соціально-політичне та ціннісно-ментальне підґрунтя для цих змін.

Посткомуністичні трансформації також свідчать про справедливість цієї аксіоми суспільного розвитку. Подібні трансформації в різних країнах проходили і йдуть з різною швидкістю та результативністю просування до

демократії. Стосовно СРСР сьогодні можна стверджувати, що суспільна свідомість, ціннісна основа сприйняття життєвих реалій не була підготовлена достатньо до такого радикального перебігу подій. Більше того, послаблення влади комуністичного режиму в середині 1980-х років сприяло розростанню ціннісного вакууму, відбувалося наполегливе і часом нібито завзяте порушення ідеалів. Суспільство все більше входило у стан ціннісної фрустрації та втрачало більшою мірою здібність до адекватних оцінок ситуації. Це зробило його дуже вразливим і сприятливим до нової міфотворчості. Наприклад, міф про «світле комуністичне майбутнє», що не здійснилося, відбився у суспільній свідомості як міф про «швидке та нездоланне просування до царин свободи та демократії». Наявною стала ситуація кризи ціннісних пріоритетів: старі ідеали були зруйновані, а формування і сприйняття нових йшло надто повільними темпами. І хоча для сучасного українського суспільства характерною рисою є відмова від тоталітарного минулого, і на цій основі сформувалась прихильність до демократичного вибору, в цілому цінності, що пов'язані із ліберальною стратегією стабільності, не стали поки що внутрішньою суттю українського суспільства. Це зумовлено якнайменше двома чинниками. По-перше, політико-культурні настанови свідомості тоталітарного типу ще не викоренені – вони виявились доволі стійкими. По-друге, не збігаються сподівання громадян і реальності, особливо коли зростання соціальної мобілізації населення не підкріплюється зростанням добробуту, а це, зрозуміло, складає несприятливі умови для соціального клімату сприйняття нового (а саме демократії як ідеології та способу організації соціально-політичного життя). Зазначені чинники сприяють формуванню в суспільстві впливової консервативної тенденції з ностальгічним сприйняттям минулого. До цієї політико-культурної тенденції тяжіють ті прошарки населення, які не змогли вдало адаптуватися в нових умовах життя. Крім того, принципи ліберальної стратегії, які отримали свій розвиток у векторі

західноєвропейського політичного досвіду, в сьогоднішній українській реальності набувають, так би мовити, перекрученої і загалом протилежної первинним настановам форми. Наприклад, індивідуалізм в українських умовах замінюється атомізацією соціального життя, його варваризацією у певному сенсі; вільний ринок та приватизація державності обернулися на практиці примітивною штовханиною і легальним пограбуванням державної власності неономенклатурою; сама ідея приватної власності має для більшості населення швидше «віртуальні», ніж реальні форми (що в свою чергу знецінює ідеї економічної свободи) [3, с. 265].

Конвертувати ідею приватної власності у реальну власність на практиці змогла купка багатіїв, яка і стала новим класом сучасного українського суспільства – капіталістичних власників – із подальшим перетворенням привласненої колишньої загальнонародної власності у владу різного рангу. Посідаючи верхні сходинки соціальної ієрархії, представники нового соціального шару, зрозуміло, формували свої відповідні ціннісні орієнтації, які у публічній риторичі звучали як ліберально-демократичні, а на практиці наповнювались змістом, так би мовити, для «внутрішнього користування».

Перекручення торкнулися й таких ціннісних пріоритетів ліберальної стратегії, як правління законів, політична впливовість громадян, плюралізм у політиці груп інтересів. Ці складові нинішньої соціальної посткомуністичної реальності сформували такі відповідні негативні тенденції, як неповага до законів, правовий нігілізм як з боку окремих громадян, суспільних груп, так і представників панівної еліти.

Стосовно одного з ключових демократичних принципів – розподілу гілок влади – слід зауважити, що на практиці в сучасному українському суспільстві ми бачимо нескінченні спроби встановити єдиновладдя окремих гілок влади. Наслідком цього виступає протиборство, яке послаблює в цілому всі структури державної влади і викликає громадську недовіру до будь-якої владної гілки.

Політичні події сьогодні особливо чітко виявляють ситуацію, коли влада не наближається, в навпаки, віддаляється все більше і більше від громадян. Політичні дискусії стають дедалі більш малозрозумілими та все менш цікавими для них. Безпринципні політичні ігри еліт знецінюють ідею політики і, що найважливіше та найнеприємніше – ідеї, цінності та «практику» демократії. Молода українська демократія опинилася під загрозою відсутності підтримки її всім суспільством.

Підсумовуючи, можна, на наш погляд, стверджувати, що в українському суспільстві питання про набуття нового соціального синтезу ціннісних пріоритетів ще залишається відкритим. У політичній науці є нагальна потреба у неупередженій і чесній дискусії щодо реалій зіткнення сил тотальної та ліберальної стратегій. Від цього багато в чому залежатиме перспектива подолання загрозової тенденції укорінення негативних проявів тотального підходу та утвердження ліберальних цінностей, серед яких свобода особи та захист її від будь-якої сваволі є життєво визначальними.

Висновки до розділу 2

Глобальними тенденціями інформаційної епохи є формування інформаційно-комунікативних мереж: глобальна інформаційна інфраструктура, до якої приєднуються локальні (державні) структури, поширення єдиного інформаційного простору без кордонів на весь світ. Тенденцією постіндустріалізму є зростання прозорості національних кордонів, значення наднаціональних утворень та організацій типу ООН, НАТО, ОБСЄ. Ізольовані раніше суспільства залучаються в орбіту створення єдиної соціальної суперсистеми. Однак очікувана конвергенція різноманітних суспільств на шляху модернізації або відсутня, або має досить повільний характер. Але в умовах постіндустріальної економіки можуть виникати та існувати різні за своїми характеристиками суспільства.

Серед основних центрів формування інформаційного суспільства виділяють дві моделі постіндустріалізму. У Європі постіндустріальні тенденції формувалися значною мірою у контексті «антиіндустріалізму», а у США постіндустріалізм іде «після індустріалізму».

Важливим є той факт, що США за змінами у соціальній та соціокультурній сферах відстають від країн ЄС. У Європі змінюються мотиви діяльності, значення має не стільки рівень, скільки якість життя. Європа є лідером у процесі створення благ і послуг, товарів, що є відповідним постіндустріальному соціальному сенсу.

Існує кілька основних моделей формування інформаційного суспільства: 1 – американська модель (Силіконова долина), яка являє собою відкрите інформаційне суспільство, що ґрунтується на активному використанні ринкових механізмів; 2 – сінгапурська модель, специфіку якої становить застосування авторитарних владних механізмів у поєднанні з ринковими економічними важелями; 3 – фінська модель, яку дослідники характеризують як відкрите соціально контрольоване інформаційне суспільство, що розвивається на базі суспільства добробуту.

Існують значні розбіжності між країнами-лідерами та країнами «третього світу». Постіндустріальне виробництво може існувати поза межами постіндустріальних регіонів, але відповідні соціальні інститути та соціокультурні зміни не є реальністю для країн «третього світу».

Міжнародна нерівність змінює свій якісний зміст: постіндустріальні лідери в цілому не потребують взаємовигідних відносин із країнами «периферії», тоді як останні від них дуже залежать.

Демократична модель політичної адаптації характеризується, по-перше, розпорошенням поняття демократії, по-друге, довільним використанням демократичного концепту без наявної відповідності якісному змісту феномена, по-третє, застосуванням демократичного концепту для

реалізації цілей, які є прямим запереченням його джерельної ціннісної основи, – свідчить про кризу сутності демократії.

Криза сприйняття демократії в інформаційну епоху відбиває загальний конфлікт між аксіологією діяльності та технологією. У розумінні поняття «демократія» інституціонально-технологічні аспекти починають переважати над джерельною аксіологічною сутністю демократії в її розумінні.

Для ефективності управління потрібна не формальна, а змістовна демократія, що розуміється як досягнення результату: забезпечення максимального повного врахування керівною системою інтересів і думок, які існують у керованій структурі. В іншому випадку заперечується культуротворчий зміст демократії.

До числа найвизначніших подій світового політичного процесу ХХ ст. належить становлення й крах тоталітарних політичних режимів. Однак, як показує розвиток сучасного світу, подібний висновок є передчасним. Нові прояви тоталітарного феномена, які в епоху глобалізації та переходу більшості постіндустріальних країн до якості інформаційного суспільства виявляють досить високу ступінь адаптації та трансформації.

«Тотальність» як соціокультурний і психологічний феномен представлена на різних етапах історичного розвитку людства. У ХХ столітті «тотальність» реалізується у «тоталітарності» політичних режимів. Різниця між «тотальністю» і «тоталітарністю» як феномена ХХ століття полягає у боротьбі системного політико-державного примусу із людиною, яка усвідомила своє «Я», саморефлексує через погляд на себе з боку як на іншого. Тоталітаризм, таким чином, на наш погляд, є зворотним («темним») боком природного потягу людства до свободи. Тобто свобода індивіда виявляє свою якість як привід для тотального прояву влади на її звуження. Отже, інформаційна якість суспільства не убезпечує його від зазіхань влади на зменшення простору свободи, навіть більше того – запускає механізм вдосконалення тоталітарних методів маніпулювання та примусу.

Таким чином, сьогодні є небезпека того, що тоталітарні потенції криються не тільки у суспільствах, які понад усе ставлять комфорт і соціальну стабільність, а й у глобалістських міжнародних тенденціях впровадження уніфікації в межах усього світу. Ще однією загрозою є розрив між розвитком сучасних технологій і ще багато в чому консервативним змістом суспільств, які опинилися у полі їх дії.

Поряд із демократичною та тоталітарною моделями політичної адаптації ми виділяємо конфліктну модель, яка характеризується високим ступенем суперечності смислових пріоритетів. Наочним проявом такої моделі є процес трансформації влади в Україні. Злам колишньої суспільної системи, що ґрунтувалася на тоталітарному розумінні стабільності супроводжувався запровадженням ліберальних цінностей у розбудову нової держави, однак при цьому більш глибокі політико-культурні пласти не зазнали значних змін, що зрештою призвело до розчарування та соціальної фрустрації української громадськості. Це створило ситуацію у політико-владній сфері ціннісного вакууму та актуалізувало проблему пошуку нових ціннісних смислів.

Модель політичної адаптації тотожна модернізації як процесові створення нової якості, здатної бути стабільною. Ця модель характеризується високим ступенем залежності від коливань політичної кон'юнктури, у тому числі зовнішньої, схильністю до загрози виникнення крайніх форм дестабілізації. Зміст моделі визначається тим, що стабільність можна ідентифікувати у співвіднесенні з відсутністю крайніх форм дестабілізації, з поступовим формуванням адаптивних якостей політичного режиму й становлення факторів, які перешкоджають деструктивному розростанню дисфункціональних явищ.

Для вирішення проблеми адаптації до нової інформаційної епохи політичному режиму за умов конфліктної моделі потрібно вирішення кількох ключових завдань. По-перше, забезпечити гармонійний перехід від

тотального до конкурентного типу суспільної взаємодії. По-друге, відмовитись від полярної несумісності інтересів суспільних груп, яка викликана некритичним зверненням до ліберального сприйняття стабільності, натомість зорієнтуватися на формуванні суспільного синтезу. По-третє, переходити від методів штучної соціальної поляризації до методів добору ціннісних смислів на користь консолідації українського суспільства. По-четверте, сприяти створенню умов для впровадження демократичної моделі політичного адаптації. По-п'яте, активізувати пошуки шляхів подолання перманентної конфліктності. Складовими цих шляхів, на нашу думку, є економічна реформа, громадянське суспільство і укріплення основ представницької демократії. Стратегічно конфліктна модель має бути орієнтована на свободу і цінність особистості. Конфлікт розглядається в її межах як глибинне джерело громадського в цілому і політичного розвитку.

Політичні події сьогодення особливо чітко виявляють ситуацію, коли влада не наближається, а навпаки, віддаляється все більше і більше від громадян. Безпринципні політичні ігри еліт знецінюють ідею політики і, що найважливіше та найнеприємніше – ідеї, цінності та «практику» демократії. Отже, необхідно враховувати поліваріантність моделей входження в інформаційну епоху та своєчасність реагування на виклики щодо політико-владної сфери.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора

[1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 17, 18, 19, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 160]

РОЗДІЛ 3

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ТА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

3.1 Свобода індивіда в інформаційну епоху: дилеми в суспільствах, що трансформуються

Перехід від однієї стадії розвитку суспільства до іншої характеризується культурним прогресом, який принципово змінює становище особистості. Для західноєвропейського вектора розвитку суспільства важливішим критерієм цих процесів є стан та уможливлення реалізації прав і свобод особистості. Культура постає як сукупність матеріальних і духовних цінностей, що є концентрованим виразом певного рівня історичного розвитку будь-якого суспільства і людини. Вона виявляє себе через розмаїття проявів життя, досягнень і творчості народів, груп, індивідів. Культура, на відміну від цивілізації, – це результат самовизначення волі народу або індивіду, тоді як цивілізація являє собою передусім сукупність досягнень техніки і пов'язаного із ними комфорту.

Проблему культурного прогресу можна розглядати лише у зв'язку зі змістовними складовими розуміння та практичного втілення свободи як запоруки творчості, що за визначенням видатних гуманістів епохи Відродження, зосередженої на людині, становить виключно родову якість людини, яка прирівнює її Богу. Як Бог створив світ і людину, так і людина творить царину культури.

Аксіологічне значення такого визначення людини сьогодні, в інформаційну епоху, набуває особливого звучання. Свобода і культура мають один стрижень визначення – творчість, що взаємопов'язує ці феномени. В епоху знань і інформації як «ключової виробничої сили» (М. Кастельс), на нашу думку, саме повернення до розуміння людини як творчої істоти, а не як

стандартизованого додатку до технічних засобів може зіграти вирішальну роль у наслідках знакових змагань між аксіологією та технологією діяльності людини.

Свобода у загальному розумінні є можливістю реалізувати так, як бажається. Свобода – це свобода волі. Однак зворотним боком свobodної волі є відповідальність, етика, що робить людей безмежно відповідальними за свої вчинки та за те, що вони дозволяють робити іншим. Людина, яка не може відповідати за наслідки своїх дій, не є свobodною. У виборі цілей та проєціюванні себе на них визначається сутність людини. Не можна не погодитись із Ж.-П. Сартром, який стверджував, що свобода не є якістю людини, а є його субстанцією [251, с. 323]. Свобода реалізується скрізь, де людини вільно прагне чогось відповідно до своїх бажань, інтересів, цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Багатоплановість і різноспрямованість дійсності свободи зумовлено передусім множинністю самих об'єктів людського світу, що стають предметами діяльності. Свобода як певний зміст людського буття, набуває різних форм: фізичної, соціальної, моральної, особистісної. Більшою мірою інституціоналізованими формами свободи виявляються політична та економічна, які становлять підґрунтя свобод громадянських, свobodний вибір індивіда – громадянина приводять у відповідність до існуючих соціальних цінностей і норм, а також до інтересів співгромадян і суспільства в цілому. Напруження, яке виникає при зіткненні особистісного та будь-якого суспільного виміру свободи, точно визначив Бенжамен Констан. Він розрізнив свободу, що гарантує особисту незалежність (яка є сферою історично мінливою), і свободу як закон для поведінки уряду. Можна визначити, що до Б. Констана видатний політичний філософ Ш.-Л. Монтеск'є саме останній вимір свободи охарактеризував як безпеку для людини, що гарантована законами держави. Б. Констан посилив цю лінію, наголошуючи: суверенність народу не є підставою для влади, у якій би формі вона не втілювалась (одноосібно чи влада більшості) приймати

рішення довільно. «Навпаки, існує така частка людської екзистенції, яка, у кінцевому підсумку, індивідуальна і незалежна і яка законно відстоїть від будь-якої суспільної компетенції. Суверенність має характер виключно обмежений і відносний» [цит. за: 313, с.54]. Вважаємо важливими зауваження Б. Констана, тому що сьогодні тенденції Нового часу, які частіше визначають як індивідуалізація, надмірне особисте самооцінювання та надання надзвичайного значення індивідуальній незалежності до виділення для себе ширшого простору для реалізації інтересів без можливого втручання уряду, значно посилюються у суспільстві. Причому нашим сучасникам не властиві античні спрямування на громадянські чесноти безпосередньої участі у політичних справах (як і за часів Б. Констана), вони зорієнтовані на передавання функцій управління уряду. У них немає ні вільного часу, ні насаги на те, щоби вдавати з себе громадян афінського полісу часів розквіту демократії (VI ст. до н.е.).

Р. Арон як відомий дослідник концепту свободи виділив декілька вимірів свободи – свободу совісті і думки, свободу політичну, свободу як безпеку (що гарантована законами держави) та свободу як справедливість. Він особливо наголошував на останньому виді свободи, оскільки без цього у суспільстві спотворюються всі інші втілення цього важливого імперативу людського буття. Свобода як справедливість, на його думку, виявляється в тому, що кожен у суспільстві має надію на те, що він може покращити свій соціальний стан, піднятися на наступний соціальний щабель, має гарантії отримання винагороди за свою працю, що відповідатиме витраченим зусиллям [39, с.283-284].

Справедливість ще Платоном розглядалась як добродієність правильного ставлення до інших людей, певна сума чеснот взагалі. У сучасній етиці цінностей справедливість є необхідною умовою здійснення інших цінностей і полягає у тому, щоб бути справедливим у ставленні до іншої особистості як такої, поважати її і не втручатися до сфери її свободи,

щоб зберігати її свободу дій і не перешкоджати утворенню культурних цінностей [289, с. 435]. Отже, Р. Арон вірно відчув основний нерв змістовного стрижня концепту «свобода», що є найбільш важливим для сучасного суспільства, коли індивідуальне і суспільне досягли високого ступеня взаємопроникнення та взаємовпливу.

Широко поширеним твердженням стосовно погляду на інформаційне суспільство є таке, що сучасні ІКТ сприятимуть активнішому залученню індивідів до суспільного й політичного, зокрема, життя. Тобто нові технології масових комунікацій створять умови для утворення спільнот, що зможуть конкурувати із державою як ключовим, класичним, агентом упровадження політики, що є сферою взаємодії різних соціальних інтересів задля формування певного проекту суспільної цілісності. У цьому разі саме волевиявлення індивідів, яке насамперед залежить від особистого вибору, а не від будь-яких групових ідентифікацій (класових, національних, родових, кланових тощо) буде запорукою реалізації моделі демократії у баченні одного з класиків її практичного розуміння Томаса Джефферсона. Останній, як відомо, критикував аристократичні та патерналістські налаштування інших федералістів та вважав, що демократія повинна приділяти багато уваги свободі індивідів, їхнім соціальним правам і зменшенню влади уряду. Вільне спілкування між людьми, якому сприятиме інтернет, – найкращий шлях до захисту громадянських прав, що своєю чергою становить поле здійснення влади без стороннього втручання. Однак на заваді цим, вельми оптимістичним, прогнозам стають декілька таких факторів, які мають як традиційне, так і сучасне походження. По-перше, сьогодні, як уже зазначалося, як ніколи актуальним є зауваження Б. Константа стосовно того, як умови життя людей, що змінилися, впливають на їхнє налаштування щодо практичної участі у суспільно-політичних справах. Людина часто не має ні часу, ні насаги на участь у активному захисті чи, навіть, моніторингу стану своїх справ і свобод. Ситуація «плинної сучасності» (З. Бауман) ставить

індивіда перед великим обсягом різноманітної інформації, а новітні технології масової комунікації здатні нескінченно спотворювати реальний стан речей, уводити людину у штучно спроектовану віртуальну реальність. Виникає питання вірної оцінки інформації, інтелектуального осмислення наслідків і результатів інформаційної революції, її закономірностей. Функціональна неграмотність може стати великою небезпекою для подальшого соціального розвитку. Необхідний прорив у самопізнанні суспільства, щоб високі технології не були використані задля лихих цілей [32, с. 63].

Як зазначає М. Маклуен, засіб повідомлення є самим повідомленням [193, с. 303]. М. Постер дає стадійно характеристику цього феномена. Він виокремлює три різновиди обміну інформацією, що становить стрижень будь-якої комунікації: міжособистісний (вербальний), письмовий та електронний. Для першого головним є відповідність символів, для другого – репрезентація знаків, для третього – інформаційна симуляція. Ці рівні не є послідовними, хоча й кожен наступний ішов за попереднім. Вони перетиналися, накладалися один на одного, тобто із винаходом ІКТ не лише виникла нова форма інформації (електронний обмін), а й дві попередні змінили свої властивості [393, с. 6-7]. У міжособистісному форматі комунікації вже не домінує фізична близькість, людей не обмежує простір та навіть кількісні параметри кола спілкування. Це яскраво ілюструє алегорія Т. Фрідмана, вже згадувана нами, про те, що світ став пласким, руйнуються старі, частіше вертикальні ієрархії, утворюються більш гнучкі, динамічні, горизонтальні.

Всередині інформаційного суспільства, зазначає М. Постер, відбувається активна децентралізація комунікації, індивіди мають змогу перебудувати свої комунікаційні мережі: підключатися до вже існуючих спільнот, або навіть будувати власні [394]. Потенційна анонімність онлайн-комунікацій відкриває широкі можливості для гри

ідентичностей. Можна стверджувати, що у віртуальному спілкуванні є простір для вибору, за кого себе видавати. Людина навіть може бути більш, ніж однією особою, презентувати себе у різних образах на різних форумах. К. Мей у своєму критичному погляді на інформаційне суспільство з цього приводу пригадує популярну карикатуру з *New Yorker*'а про собаку, що користується комп'ютером: в інтернеті ніхто не знає, що ти собака. Здавалося б, це дієвий шлях для особистості, щоб захищатись від соціальних обмежень, однак, слід зауважити, що вибір ідентичностей, мабуть, обмежений здібностями індивіда, його інтелектуальним потенціалом, особистими, соціальним вподобаннями та налаштуваннями. Які цілі переслідує суб'єкт у комунікаціях, чи здатний він до саморефлексії та до погляду на себе як на іншого. Тобто з засобу захисту від соціальних обмежень нові технології можуть перетворитися на засіб маніпуляції нібито вільним вибором індивідів, формування квазіідентичностей та симуляції соціальної активності.

По-друге, не дивлячись на те, що інформаційна епоха надає широкі можливості для залучення громадян до політичного життя шляхом спрощення процедур доступу до інформації та самої участі, практика навіть визнано демократичних країн показує, що громадяни не поспішають максимізувати у цьому свої зусилля. І чималою перешкодою цьому є те, що загальнопоширена стандартизація та використання експертних систем при виконанні робочих обов'язків помітно обмежили свободу індивідів. Л. Вінер вважає, що це може призвести до втрати інтересу громадян до політики [412], оскільки вони будуть очікувати, що у цій сфері на них чекають ще більші вимоги, ніж на робочому місці, де запити інформаційного суспільства потребують великих особистих витрат, мобілізації та відповідальності. Стосунки між керівниками та підлеглими не лише змінили свого джерельного владно визначеного змісту, а й набули підсилення за рахунок технологічних можливостей максимізації вимог.

Перейдемо до третього фактора, який, на нашу думку, також викликає деякі сумніви стосовно широких можливостей реалізації джефферсонівського розуміння демократії та свободи індивіда. На політику впливають різні соціальні групи та індивіди, що прагнуть захистити свої інтереси, свободу та незалежність. За відомою теорією Ісаї Берліна, існує два виміри цих інтересів: негативна та позитивна свобода. Перша – це свобода від примусу (від вторгнення у діяльність людини, наприклад, з боку держави, від нав'язування їй обмежень чи примусу її до певних вчинків). Ця свобода полягає у тому, що інші не заважають людині робити те, що їй хочеться. Друга – свобода для досягнення певних цілей або «право на»: на реалізацію якогось політичного ідеалу. В інформаційному суспільстві багато його апологетів, слідом за І. Берліном, вважають, що ця друга іпостась свободи (до якої апелює соціальна модель демократії), становить ознаку спокуси навернути людей до того, щоб вони пішли якимось політичним або світоглядним шляхом, який і дозволить їм стати дійсно свободними, тобто дійсно людьми (ознака цього стану – свобода від абсолютного панування над своїм життям). Зростає підозра, що аргументи за позитивну свободу можуть зменшити свободу від примусу та вплинути на право невтручання у справи громадян та їхню особисту недоторканість.

З точки зору видатного дослідника інформаційної епохи Л. Мамфорда, суперечності між позитивною і негативною свободами являють собою конкуренцію технік соціальної взаємодії: авторитарної та демократичної, які відповідають вертикальному та горизонтальному вимірам влади. Зрозуміло, що одні і ті самі технологічні здобутки можуть використовуватись у різний спосіб. Авторитарні техніки спрямовані на централізацію, підсилення включення індивіда до певної цілісності з підпорядкуванням його власних інтересів загальним цілям. Однак, як стверджує Л. Мамфорд, важливо щоб людина продовжувала розвиватися в умовах демократії: суспільний устрій має існувати задля людей, а не системи [196]. Демократичні техніки, які за

умов демократичного суспільства отримали нові можливості, навпаки, є виразом децентралізаторських тенденцій, що на практиці виявляються у пріоритеті інтересів індивідів та окремих груп спільнот. З. Бауман визначає це як конкуренцію багатьох центрів впливу у реалізації владних відносин, їхню дифузю, стан, коли вже не існує певних загальновідомих, вловимих (у сенсі суспільного сприйняття) центрів влади. Саме демократичні методи звільнили індивідів від постійного виконання робочих обов'язків, дозволяючи розвиватись несистемній поведінці. Можна охарактеризувати реалізацію демократичної техніки як звільнення творчої особистості. Навіть у згадуваній ситуації виконання людиною робочих обов'язків все більше зважають саме на фахові навички, знання, естетичне відчуття, здатність швидко перенавчатися, адаптуватися до великого обсягу інформації та вибірково її оцінювати і, врешті-решт, створювати щось нове.

Роль індивіда, його відповідальність зросли разом із можливостями для самовиразу. Проте водночас підвищилось значення міжособистісних стосунків у сенсі соціальної взаємодії, спрямованої на підтримання спільних ідентичностей. Дехто навіть очікує, що в інформаційну епоху нове суспільство буде вільним від «непотрібної влади» вертикального виміру. В. Дізарт визначав інформаційну політику не просто як подальший розвиток класичного змісту політики як такої, а як її інший вимір. Це можливо завдяки тому, що нові технології полегшують комунікацію між індивідами та сприяють консенсусу між різними політичними силами. Керовані економічними чинниками нові мережі можуть вийти за межі урядових і бізнесових послуг у сферу споживачів, а уряд і приватний сектор співпрацюватимуть задля подальшого розвитку інформаційного суспільства. Співпраця всіх суспільних агенцій має велике значення для стабільності в інформаційну епоху [354, с. 40-41].

Проблеми політичної індивідуалізації* як важливого виміру політики нової доби розглядали такі автори, як Дж. Нейсбіт і Ч. Ледбітер. Дж. Нейсбіт слушно зауважує що тенденції децентралізації та регіоналізації, що мають підґрунтям політичну індивідуалізацію, підсилюються. Їхній зміст полягає у тому, що старі стратегії розвитку, засновані на задоволенні інтересів влади (певних її центрів) поступаються новим, що зорієнтовані у першу чергу на задоволення інтересів громадян, індивідуальні зусилля взаємодії яких інтенсивно утворюють нові осередки влади, локально дифузного кшталту [210, с.164-165].

На думку Ч. Ледбітера, втілення утопічної ідеї самоврядування набуває в інформаційну епоху визначального характеру [380, с.224]. Це стає можливим завдяки доступу громадян до інформації, яка раніше була доступною лише урядовим структурам. Крім того, нові ІКТ надають можливість людям самим вирішувати будь-які питання без регулятивного втручання держави, тому що інтернет не лише пов'язує багатьох без часових і просторових обмежень, а й значно скорочує фінансові та матеріальні витрати на поєднання спільних зусиль та організаційні потреби. Отже, поряд із політичним індивідуалізмом, коли зростає індивідуальна відповідальність та налаштування на відповідні інтереси, формуються умови для нових форм політичного колективізму: від груп тиску до мереж взаємодопомоги.

Змістовною складовою зазначеного колективізму є те, що інформація поширюється як дар, а не товар, індивіди отримують те, що їм потрібно, а не лише те, що вони можуть собі дозволити. В економіці дарів, яка протистоїть капіталістичному принципу отримання прибутку, утворюються нові виміри соціальних відносин, де ознаками соціального визнання вже не є володіння матеріальною власністю, а знаннями та інформацією. Причому змінюється зміст володіння з мети отримання прибутку на отримання визнання,

*Індивідуалізація відбувається тоді, коли індивідуалізований соціальний діяч є головним суб'єктом суспільної взаємодії.

індивідуального творчого внеску у суспільні проекти, тобто своєрідний соціальний мутуалізм (від англ. *mutuus* – взаємний, тривале взаємокорисне співмешкання двох організмів різних видів, одна з форм симбіозу). Соціальний мутуалізм як форма соціальної взаємодії передбачає взаємодопомогу, за якої кожна зі сторін приносить користь одна одній. Такий стан побудований на соціальному визнанні місця людини у ієрархії, що будується у межах спільнот. Таким чином, в інформаційну епоху, з одного боку, розширюються можливості для індивідуалізації соціального простору, а з іншого – ефективне просування людства до більш соціально комфортного життя неможливе без громадянського суспільства, без визначення спільних цілей і шляхів їхнього досягнення. Ми бачимо, що проблема позитивної та негативної свободи, авторитарних та демократичних технік соціальної взаємодії, індивідуалізації та комунітаризації (або мутуалізації) під знаком нових форм колективізму є різними аспектами одного феномена сучасного життя: з одного боку, усамітнення людини, з іншого – взаємозалежність та прозорість особистісних автономних просторів, тобто амбівалентність буття людини в світі.

Серед стратегій досягнення суспільної стабільності у цьому сенсі можна виділити як мінімум три «чисті» типи: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким приватним (що відповідатиме тотальній моделі стабільності); стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму. На нашу думку, перші дві стратегії мають у разі абсолютизації негативні наслідки. Ідеологічними втіленнями цих методологічних підходів конструювання соціальної взаємодії були у минулому столітті лібералізм і комунізм. Ці ідеології визначали основний зміст боротьби проектів суспільного життя для значної частки населення Землі та знаменували радикальні позиції щодо організації суспільних практик. Сьогодні вже не лише комунізм (та різновиди

стратегії домінування будь-якого цілого над часткою) піддані нищівній критиці, все більшою мірою скептичним оцінкам піддається і ліберальний погляд на суспільство, індивіда, державу. Мабуть, це викликано й тим, що інформаційна епоха все більше спрямовує людей на те, щоб піднятися над поглядом очікування швидких (і, відповідно, швидкоплинних) вигід «тут і зараз», які частіше мають суто матеріальний вимір, і подивитись на перспективи світового розвитку, відчутти, завдяки у тому числі комунікативним можливостям, як індивідуальне пов'язане з іншим індивідуальним і з усім світом. Епоха постматеріальних цінностей, як часто сьогодні визначають інформаційну епоху (приміром, Рональд Інглегарт), руйнує не лише тотальні стратегії стабільності, а й викликає питання до світоглядних позицій, які індивідуалізм ставлять винятково на перший план. Взаєморозуміння, наявність спільних норм і соціальних інститутів, навіть традицій є важливим чинником того, що індивідуалізація не спричинить руйнацію будь-яких проектів загального добробуту та регрес у вимірах варваризації та атомізації суспільного буття. Повага до цінностей, інтересів і потреб інших людей, а отже, їхня взаємозалежність є необхідною умовою подолання негативних тенденцій індивідуалізації. Отже, свобода індивіда в інформаційну епоху має не лише індивідуальний вимір і зосереджується на негативному сенсі (як свобода «від»), а й зростатиме, на нашу думку, вимір, пов'язаний із досягненням спільних цілей і з відчуттям співсуспільної користі. Цей вимір експлікує свободу як здатність людини зрозуміти себе через розуміння іншого. Соціальний мутуалізм, як метод взаємодії у суспільному просторі надає можливості реалізації класичного принципу, за яким свобода кожного є запорукою свободи всіх.

Соціальний мутуалізм, на нашу думку, є важливою складовою синергії як певного типу соціальної взаємодії. Дійсно, синергія (грец. *synergia* – співробітництво, сприяння) передбачає спільну дію, спільну працю в усіх сферах людської діяльності як основу спільності. Синергія являє собою

навіть незаплановану і неусвідомлювану в якості такої співпраці індивідів, які переслідують власні цілі, але діють при цьому в одному напрямку, тобто як соціальна група. На нашу думку, саме синергетичний підхід до соціального інжинірингу в інформаційну епоху може надати можливості для запобігання негативним тенденціям і викликам сучасності та стати основою для того, щоби нові форми соціального буття набули нового змісту і сприяли гармонізації між аксіологією та технологією діяльності людини.

Третьою складовою соціального інжинірингу (поряд із соціальним мутуалізмом і синергією), а саме він є, на нашу думку, стрижнем політики як такої (у будь-яку епоху, починаючи з античності, коли політика за умов грецького полісу розглядалась як мистецтво управління спільними справами) виявляється ренесанс гуманістичного сприйняття людини.

Методологічні коріння цього підходу у західноєвропейському духовно-пошуковому просторі ми бачимо ще в епоху Відродження. Її світоглядна революційність відносно людини, її місця й ролі у Всесвіті уможливили перехід до техніко-технологічних надбань Нового часу та проклали шлях подальшого розвитку людської цивілізації. Однак за пріоритетним вектором розвитку технологій як запоруки виробничого прогресу, разом із раціоналізацією та стандартизацією життя людини, інституціалізацією та формалізацією соціальних практик – гуманістичний зміст сприйняття людини як самостійного мікрокосму, як центру уваги та центру дії, втратив своє первісне значення. У межах сучасного ставлення до людини у демократичному сенсі особистість декларується як ключова у взаємодії зі суспільством, державою (що відповідає ліберальній парадигмі). Однак наочною є формалізація цього сприйняття, стандартизація, яка є ознакою домінування технології над аксіологією діяльності та поглинула гуманістичний стрижень. На наш погляд, саме філософське осмислення людини Т. Гоббсом експлікує сучасний стан речей, коли людина, на жаль, розглядається з техніко-механістичних позицій, як тіло, у якого є суто

механічні характеристики, а дух є функціональним результатом тіла (згідно з Т. Гоббсом, людина це не дух, що втілений у тіло, а тіло, що «виробляє» дух, як машина виробляє пар. Гоббс пише про те, що усюди зміна, яка відбувається у будь-якому тілі, є ніщо інше, як рух його частин [97, с. 164]. Людина, на його погляд, є не лише фізичним тілом, а являє собою також частку держави, іншими словами, частку політичного тіла [Там само, с. 220].

Всупереч підходу Т. Гоббса, на нашу думку, зміну ставлення до людини, що є актуальною для сьогодення, розгортає перед нами український філософ, який набагато випередив час, Г.С. Сковорода. В його філософії можна вбачати методологічне підґрунтя розуміння людини, її свободи, сенсу життя, що є актуальними в інформаційну епоху. Йому належить погляд на людину як на самостійний мікрокосм у гармонії з Космосом Всесвіту; поєднанням та доповненням цих космосів для Сковороди був духовний світ, який для нього представлений у змістовних просторах Біблії. Важливим для нас є і те, що саме Г.С. Сковорода визначив поняття спорідненої праці, коли людина має обирати ту працю, вид діяльності, що відповідають її нахилам, налаштуванням та будуть приносити задоволення, «жити згідно з природою» [256, с. 321]. Слід зазначити, що не матеріальна користь, отримання доходу (тобто сьогодні – прибутку) було для філософа визначальним фактором, а задоволення, гармонізація взаємодії між людьми, а також між ними та космосом. Такий підхід, ми вважаємо, спрямований саме на подолання суперечностей між радикалізмом індивідуалістичного та колективного, що є загрозливими викликами сьогодення під знаком нової масовізації. Інакше кажучи, апелювання до самостійного та незалежного індивіду сьогодні найчастіше призводить до втрати гуманістичного змісту особистості та утворення «масовидного індивідууму», яким найлегше маніпулювати у корисливих політичних цілях.

Сьогодні активно впроваджується в життя модель ліберального розуміння свободи, за яким етико-політичний індивідуалізм є стратегічною лінією розвитку суспільства. Він передбачає, що індивід є самоціллю, а щастя та всебічний розвиток особистості – найвища мета. Ця ліберальна настанова сформувалася за часів боротьби насамперед буржуазії у Новий час, проти політичного абсолютизму, пережитків феодалізму у соціально-економічному плані та духовного диктату католицької церкви. За умов переходу до індустріального суспільства, системної суспільної трансформації, ця настанова мала глибинне революційне значення у світоглядному сенсі. Як визначають сьогодні науковці, формується особливе третє розуміння прав і свобод особистості – гуманітарне, тобто особистість є винятковою одиницею відліку будь-яких суспільно значущих рішень і стратегій розвитку спільнот на різному рівні, оскільки лібералізм має за основу саме індивідуалізм і наголошує на цінності особистості на протигагу будь-якому колективу. Слід зазначити, що першими двома вимірами прав і свобод є права і свободи людини (політичні та громадянські), соціальні та економічні. Застосування суспільної моделі із врахуванням соціально-економічних прав особистості стало важливим фактором набуття стабільності західноєвропейським світом у ХХ ст. Це певною мірою стримало ліберальний поштовх превалювання крайнього індивідуалізму, згідно з яким кожен відповідальний за свої успіхи та невдачі. Політика «laissez faire», як господарський індивідуалізм, віддавала господарське життя вільній грі приватних сил, однак за умов індустріального суспільства, це призводило до наростання соціальних конфліктів на тлі жорсткого, нерівного соціального структурування суспільства. Політична парадигма соціальної держави, що ґрунтується саме на визнанні соціальних та економічних прав людини слугувала стабілізації індустріального світу західноєвропейської моделі. Слід зазначити, що тоталітарні режими ХХ століття також

експлуатували цю ідею для гіперцентралізації суспільства та формування загальної ідентичності войовничого гатунку.

Трансформації інформаційного етапу розвитку світової спільноти позначилися закріпленням ліберальних настанов, і, навіть, посиленням лібертаріанського радикального підходу у визначенні свободи людини. Радикальний індивідуалізм, згідно з яким жодна група людей, жодна людина не повинні мати владу приймати рішення відносно статусу іншої людини, вимагає, що навіть заради справедливості не можна відходити від цього принципу. Лібертаріанський підхід вороже ставиться до держави як такої, знаходиться в опозиції до неї. Можна згадати позицію Генрі Девіда Торо, який у спротиві державі порівнює уряд із бандитом, коли він наполягає на сплаті податків, це нагадує вимогу «гроші, або життя», найкращий уряд – це той, який взагалі не править. Лібертаріанству чужа будь-яка спільна ідентичність, і державна ідентичність, що ґрунтується на суверенітеті, також піддається нищівній критиці.

Вочевидь сьогодні ми можемо впевнитись у впровадженні політичної парадигми войовничого індивідуалізму у пропаганді ціннісного нігілізму, безвідповідальності. Остання є зворотним боком виродження свободи людини, з якою усувається розуміння обов'язку, оскільки це етична категорія, яка передбачає, що людина вільна лише за умови безмежної відповідальності за те, що вона робить та дозволяє робити іншим.

Ще одним яскравим проявом вищеназваної тенденції є криза державного суверенітету у сучасному світі. Ця тенденція, на наш погляд, має кілька вимірів. Перший – це поширена ситуація *faillite state*, яку з особливою силою демонструє африканський континент. Через занепад державницького впливу багато суспільств переживає повернення до крайніх форм варваризації життя та «війни всіх проти всіх», осередками якої стають локалізовані угруповання вождистського типу. Останні є легкою здобиччю для зовнішньополітичного маніпулювання зацікавленими групами, для яких

контроль над певними територіями важливий для жорсткої експлуатації природних і людських ресурсів. З іншого боку, так званий, західний світ як взірець стабільності, також відчуває занепад суверенітету держави та державної ідентичності. Прибуток, як показник ефективності життя, і насамперед індивідуального успіху розпоршує морально-ціннісні настанови ідентичності, робить останню невлучно мобільною. Простіше кажучи, людина намагається інтегруватися у тому суспільстві, чи у тій країні, де виникають найбільші прибуткові можливості. У цьому разі за ціннісними межами залишається поняття «Вітчизна», «суспільний обов'язок» і «суспільне благо». Таким чином, прибуткова ефективність життєдіяльності поглинає соціальну чуттєвість і ціннісні складові ідентичності, яка само по собі у такому випадку стає вкрай плинною.

Аристотель у своєму творі «Політика», у межах у західноєвропейської політичної традиції, визначав, що лише духовні цінності, чесноти є змістом всезагального блага, а воно своєю чергою є метою діяльності держави [37, с. 380]. Він убачав у державі найвищу, досконалу форму об'єднання громадян, яка обіймає всі інші, менш досконалі (родина, поселення). Більше того, Аристотель вказує, що у різних видів об'єднань людей є різна мета. Можливість брати участь у спільних справах, пов'язаних із чеснотами, є дуже важливим аспектом діяльності людей, і саме належність до держави робить людину «політичною істотою». Варвар, який живе, згідно з Аристотелем, під деспотичною владою ватажка, не є людиною. Позиція Аристотеля є актуальною відповіддю на проблеми сучасності. Вона показує, що криза спільної ідентичності, деформації у розумінні свободи та індивідуалістичне перекошення у проекті «спільне благо» є викликами інформаційної епохи.

Слід погодитись з М. Кастельсом, який розмірковуючи над проблемою свободи в інформаційну епоху зазначав, що на початку XXI століття у світі інтернету склалась комбінація, що викликає стурбованість: глибоко

вкорінена лібертаріанська ідеологія у поєднанні з практикою контролю, що все більш поширюється [146, с. 216].

Інтернет і світ, який розбудовується навколо нього, з первісної царини свободи перетворюється на «скляний дім», електронний паноптикум, де реальністю є постійний контроль [146, с. 212]. Глобальні мережі неможливо контролювати, однак людей, які їх використовують, – можна. І це буде відбуватися й далі, коли суспільство, на думку М. Кастельса, не зробить вибір на користь свободи інтернету. Звичайно, нові технології створюють умови для амбівалентності існування людини у світі: з одного боку, стимулюють можливості для приватності та індивідуалізації, з іншого – постійно її заперечують. Складність ситуації полягає, на нашу думку, в тому, що абсолютизація приватності життя на лібертаріанських ідеологічних засадах сприяє як масовізації суспільства, так і успіхам технологій контролю на різних рівнях соціальної структури. За висловом М. Кастельса, розгортається боротьба кодів проти кодів. Технології контролю все же таки можуть бути протиставлені технологіям свободи, спрямовані, як ми розуміємо, на те, щоби нові технологічні здобутки отримали новий зміст, а їх позитивні інноваційні можливості не були перетравлені старими інститутами та владними кодами. Слід уточнити, що на цьому шляху важливим є не лише контроль над програмними кодами, які є практично прикладним засобом реалізації технологій контролю/свободи, а, передусім контроль над кодами, що є втіленням влади, особливо влади-знання, влади-інформації та втіленням у загальному плані моделі суспільної ідентичності. Розгортаючи далі думку М. Кастельса про програмні коди, можна стверджувати, що від уміння суспільства та його інститутів нав'язувати коди, протидіяти їм та видозмінювати їх залежить, яким шляхом піде суспільство. У глобалізованому світі ця проблема набуває світового значення.

Для захисту свободи в інформаційну епоху необхідним є відновлення суверенітету особистості у поєднанні із визнанням важливості ціннісних

суспільно значущих пріоритетів і засад спільних ідентичностей. Ситуація, коли місце народу, наприклад, як стійкої спільноти із означеним духовним стрижнем життя займає аморфна сукупність індивідів, на жаль, є тенденцією як ХХ, так і ХХІ століття. Французький психолог Гюстав Лебон визначає цей стан таким чином: «Не усвідомлювана поведінка натовпу підмінює свідому діяльність особистості, що являє собою одну з характеристик теперішнього століття» [181, с. 115.]. Дійсно, багато дослідників відмічають, що сьогодні, так би мовити, класичний взірець політики, що орієнтований на розум та інтереси, не діє, тому що був розрахований на індивіда, який несе відповідальність за свої дії, ідентифікує свої інтереси у їх співвідношенні до надіндивідуальних групових інтересів. Реальністю сьогодення, згідно з визначенням У. Еко, є карнавалізація всього життя та політики, зокрема. Гра як зацікавлений досвід з виняткової, досить рідкої можливості перетворилася на суцільний карнавал життя, де людина є спостерігачем, гравцем, який прагне до нових розваг, коли немає потреби брати на себе відповідальність за перебіг подій. Ірраціональність, чутливість, віртуалізація об'єктів життя як елемент гри працюють на навіювання, яке є засобом комунікації з масами та людиною-масою, на відміну від людини-індивіда, яку необхідно переконувати.

Отже, за умов сучасного стану розвитку суспільства складається ситуація, коли, з одного боку, є можливості для реалізації принципу індивідуалізму у соціальному статусі особистості, а з іншого – абсолютизація цієї настанови призводить до розпаду сталих соціальних зв'язків, спільнот, що століттями визначали соціальну ідентичність людини. Остання тенденція дезорієнтує людину в суспільному просторі, що сприяє переродженню індивідуалізму на безвідповідальну аморфність колективізму у кількісному сенсі. Цю ситуацію яскраво ілюструє визначення Е. Канетті про те, що місце народу, наприклад, як сталої ідентичності якісного плану займає аморфна сукупність індивідів [142, с. 50]. Влада розуму та характеру в такому разі

підмінюється владою кількості. Людина швидше належить до публіки, яка керується нестійкими, мінливими та штучно сформованими ззовні думками, ніж до певної групи, яка визначає своє місце у соціальному та, зокрема, політичному просторі, інтересами. Публіка – це величезний розпорошений натовп з невизначеними та мінливими контурами, духовний зв'язок у межах якої визначається навіюванням на відстані, що здійснюється публіцистами [142, с. 89].

Реальною загрозою сьогодні є поява «людини без якостей» (Роберт Музіль), яка виникає внаслідок позбавлення через різні причини стійких зв'язків із групою, сім'єю, професією, що мали б для неї значення протягом усього життя. Таким чином, відбувається «вискоблювання» (Е. Канетті) індивіда раціональністю. Якісні показники замінюються кількісними у підходах до розуміння суспільних процесів та у практичних стратегіях розвитку. Наприклад, ще у минулому сторіччі демократію критикували за кількісний підхід, побудований на принципі «одна людина – один голос», за яким нехтувались якісні аспекти, та відкривались широкі можливості для маніпулювання суто арифметичною сукупністю виборців. Індивід стає заручником раціональності, тобто дійсно відбувається експлуатація людини розумом [142, с. 127]. У результаті раціональність приходить до своєї антитези – крайньої ірраціональності, стихійності та безвідповідальності. Слід пригадати визначення Цицерона стосовно розуму, який, на його думку, є істинним законом, і цей закон є закладений у природі речей розум, який наказує нам здійснювати те, що належить здійснювати і забороняє протилежне. Розум і його принципи побудови соціальності здавна розглядалися як запорука гармонійної взаємодії людей у суспільному цілому.

У суспільстві індивідуалізовано-атомізованих людей смисл почуття єдності з близькими, пошук стійких ідентичностей та їхнього підтримання послаблюється. Відповідно, послаблюється й процес становлення індивіда як особистості у співвіднесенні до інших і відкривається шлях до

волютаристичного індивідуалізму. Яскравим прикладом цього може бути маніпулювання ідентичностями у мережевому просторі під час підготовки певних «протестних виступів», коли сама людина втрачає чіткий орієнтир самовизначення свого Я.

Виникає побоювання, що ситуація, яка складається на інформаційному етапі розвитку суспільства, коли концепт свободи набуває рис закляття, що повторяється щоразу відносно багатьох контекстів. Доля концепту «свобода» схожа з долею концепту «демократія», який втратив свій первісний ціннісний зміст, поняттєвий стрижень і перетворився на «слово-фантом», «слово-ласку», що живе власним життям, підкорюючи та у разі необхідності навіть перетворюючи реальність. Як влучно зазначає Е. Канетті, будь-яка ідея стає дією, образ – реальністю і немає різниці між світом реальності та навіюваним уявленням. Немає різниці між ідеєю предмета і «галюцинаторним» образом [142, с. 56]. Ідоли «ринку» або «площі» (Ф. Бекон) перетворили концепт свободи здебільшого на торгівельний бренд, завдяки якому можливо спокушати, чарувати та заохочувати до наслідування тим, хто нібито споживає продукт цього бренду. Сьогодні дослідники виявляють все більше занепокоєння тенденціями на явну віртуалізацію не лише вказаних концептів, що є стрижневими у побудові історичної картини світу у західноєвропейському цивілізаційному проекті, а й політичного процесу як такого. Поняття-мана відривається від ґрунту реальності, для його існування на важливі соціально-економічні умови (їх враховування), соціокультурні, політичні та психологічні контексти, воно саме конструює ці контексти та корегує умови. Безособистісний, інструментальний та об'єктивований характер культури сучасності, про який говорить Е. Канетті, відбивається у розумінні свободи. Безособистісність виявляється у формуванні загального образу людини-споживача, в якому унікальні якості та справжні інтереси підганяються під певний взірець, штучно моделюються система настанов і потреб і навіть життєвих смислів. Вона дозволяє підтримувати соціальні

відносини, що не беруть до уваги особистісні унікальності. Особистості ранжуються за загальними категоріями, відповідно до заздалегідь передбачуваних норм. Глибока байдужість по відношенню до ближнього, яка доходить до презирства, є сприятливою умовою лібертаріанського підходу до побудови економічного суперництва як безмежної гри індивідуальних політик «laissez faire», спрямованих на беззаперечне досягнення індивідуального успіху. Знову ж таки сталі соціальні зв'язки на підґрунті спільної ідентичності, що характеризуються наявністю поля соціального солідаризму, зваження на цінність справедливості та спільного блага відходять до зони «сутінок» у діяльності людини (вони не актуалізуються).

Інструментальність у побудові свободи людини втілюється у превалюванні кількісних, техніко-технологічних настанов не лише на рівні поняттєвому, а й практичному. Концепт «свобода» орієнтований у сучасному світі переважно на те, щоб надати людині нові інструментальні можливості для засвоєння світу речей і досягнення суто прикладних опредмечуваних цілей. На жаль, ці виміри набувають для сучасної людини матеріальних обрисів у розумінні соціального комфорту, успіху. Сьогодні ні для кого не є таємницею, що параметрами у цьому плані є кількість грошей і усього, що з цим пов'язано. Явище монетаризації суспільних відносин охопило й зміст концепту «свобода», якому також у суспільній свідомості все частіше відповідатиме певний грошовий еквівалент. Кількісні показники у визначенні не лише свободи, а й демократії задають напрямок розвитку політичних режимів на набуття формалізованих у нормах-законах та інституціях чітко визначених ознак демократичності, які протистоять усім іншим, що позначаються як недемократичні. Причому не враховується та нівелюється специфіка розвитку конкретних суспільств. Зміст монетаризації суспільних відносин якраз і виявляється у застосуванні однакових еквівалентів оцінки до різних у якісному сенсі спільнот і окремих людей. «Демократія голосувань», «процедурна демократія» якраз і ставлять принцип інструментальності та

інституціоналізації на перший план як умову подальшого набуття запланованих якостей політичного режиму та змін у настановах і поведінці людей. Ілюструє цей аспект вислів З. Баумана про те, що у підходах до оцінки сучасного суспільства, коли ми вибудовуємо нову глобальну інтеграцію слід керуватися методом визначення граничного навантаження мосту за самим слабким його місцем, а не за середнім показником усіх опор. Стан сучасного суспільства, відповідно, повинно визначити не за середнім статком його громадян, а за якістю життя найбільш слабкої ланки у ланцюгу [50, с. 36]. Можливо, за таких умов тенденція на формалізацію та віртуалізацію концептів свобода та демократія буде подолана на користь якісних зрушень у напрямку просування до відповідальних громадян і свободних людей, для яких ціннісні настанови та етичні виміри становлять стрижень життєдіяльності.

Інструментальність свободи є продовженням її об'єктування, що сприяє адаптуванню цього поняття до сучасних умов, можна сказати є методологічним підґрунтям інструментальності. Значення у параметрах свободи має те, що нібито неупереджено відповідає об'єктивній дійсності. Такий підхід позиціонується як вільний від оціночних суджень (об'єктивація – від лат. – *objectives* – предметний, опредмечування, перетворення на об'єкт; у свою чергу *objectum* – предмет, річ). Отже, об'єктивація передбачає абстрагування від суб'єкта. У об'єктивованому розумінні свободи універсальні всезагальні складові мають значення для кожного, знешкоджуючи будь-який можливий виклик стихійності партикуляризму приватних інтересів.

Безособистісність, інструментальність, об'єктивованість розуміння свободи людини без сумніву становлять складові методологічного підґрунтя конструювання соціальної реальності в інформаційну епоху. Слід зазначити, що сьогодні складаються найбільш сприятливі умови для більш широких можливостей *soft power* на відміну від *hard power*. *Hard power* протягом

тисячоліть історії людства було головною ознакою прояву й функціонування влади. Це фізичний або економічний примус, який пов'язаний із відкритим насиллям, загрозою життю та примушуванням об'єкта підкорятися волі суб'єкта владних відносин, нуліфікація інтересів об'єкта. У сучасному світі є певна низка обмежень щодо застосування відкрито заходів *hard power*. Одним із найголовніших є загроза існуванню людства як такого навіть від локального військового конфлікту. Широкі можливості для мобільності людей у глобалізованому світі (кількість біженців, що сягає мільйонів через іракський, лівійський, сирійський конфлікти) зменшують ефективність економічних заходів примусу, децентралізація центрів впливів як у внутрішньоекономічному, так і зовнішньополітичному планах, «плинність» існування людини у постійній ситуації ризику (З. Бауман) також, на нашу думку, сприяє певному адаптуванню людини до дій прямого, відкритого тиску на систему її інтересів і вподобань. Поняття «тверда» та «м'яка» сила було перенесено в політичний аналіз з аналізу суспільного життя як такого за умов переходу від суспільства виробників до «суспільства конс'юмеризму» («суспільства споживачів»). Відповідно, влада у будь-яких видах віддає перевагу не нормативній регуляції, коли нормою передбачені конкретні дії примушування, карні санкції, а спокушуванню, заохочуванню до наслідування. Заходи, спрямовані владою, зорієнтовані на стимулювання отримати задоволення від нового виду продукту, придбати його, бажати же більшого у матеріальному й споживчому плані в цілому. Споживач очікує розваг і отримує їх. На потребу цій лінії розвитку життя, як нами вже зазначалось, услід за У. Еко, все більше карнавалізується, це явище охоплює всі боки існування людини. Карнавал це час суцільних ігор, безперервних розваг та налаштування на отримання задоволення. Техніко-технологічні досягнення інформаційної епохи, початок якої також відносять до середини ХХ сторіччя, значною мірою сприяють облаштуванню «суспільства споживачів», і навіть робочий час також не уникає карнавалізації (У. Еко). На

відміну від сьогодення, коли ознаки цього явища ми зустрічаємо будь-де, у попередні часи гра, час розваг були своєрідною нагородою за важку працю, зосередження на життєвих смислах. Можливо, у погляді У. Еко на суцільну карнавалізацію життя і є певна абсолютизація та гіпертрофування проблеми як метод підсилення впливу та привертання уваги читача. Однак насправді дослідник викриває одну з найважливіших тенденцій епохи, що пов'язана із перетвореннями відповідального громадянина, або навіть зацькованого підданого, який, однак, не втратив голос власного «Я», на споживача. Характерною рисою цього універсального для різних суспільств та політичних режимів типу соціальної поведінки є якість, яка вкладається у перефразоване відоме визначення Р. Декарта: замість «мислю, отже, існую», з'являється настанова «споживаю, отже, існую». Відкриваються широкі можливості для влади застосовувати універсальні технології керування вільним вибором людини, які засновані на маніпулюванні, як методі переналаштування інтересів людини під потреби маніпулятора, без усвідомлення людиною цього процесу підмінювання власних інтересів.

Через вплив на інформаційний процес завдяки сучасним технологіям з'являється можливість формувати певним чином суспільну думку. Стосовно політики, як і інших сфер життя, простежується залежність між тим, яку інформацію та у якій формі, з яким ідеологічним змістом одержує споживач, та наступними діями цього споживача. В епоху швидкого розвитку інформаційних технологій, поширення застосування технологічних новацій у різних сферах життя діє принцип, який отримав додаткові засоби впровадження: мати інформацію означає мати владу, вміти відрізнити важливу інформацію від неважливої, означає мати ще більшу владу; можливість поширювати важливу інформацію у власній режисурі або змінювати її – означає мати подвійну владу. Ми вже згадували про методи надання інформації, які дезорієнтують тих, хто її отримує, стимулюють покладатися на оцінки коментаторів, експертів, формують певні потреби та

вподобання, або ж взагалі викликають політичну апатію. Серед таких методів можна назвати спрощення, стереотипізацію, повторне замовчування, фабрикацію фактів, маніпулятивну семантику, дроблення, терміновість та сенсаційність, створення інформаційних шумів та завіс, визначення тем для обговорення. У результаті сама влада належить тим, хто здатен створювати нові культурні коди, які використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності. Раціонально осмислений політичний процес поступається місцем віртуальному, заздалегідь сконструйованому для формування смаків масового споживача. Слушним, на наш погляд, буде тут зауваження І. Валлерстайна, який зазначив, що привілейовані класи завжди намагатимуться здійснювати принцип ді Лампедузи, тобто змінювати все (або робити вигляд), аби все залишилось як є [81, с. 53]. Цьому головному завданню й підпорядковані, уточнимо ми, новітні технологічні досягнення контролю та маніпулювання суспільною думкою, а також у «грі в демократію» перед глядачами (народом), за допомогою тих самих інформаційних ресурсів пишеться сценарій досягання й збереження влади за будь яку ціну.

В інформаційну епоху набуває ваги явище медіакратії, сутність якої полягає у симбіозі ЗМІ та ЗМК із політичними інститутами. Медіакратія якраз і застосовує *softpower*, змінюючи спосіб символізації політичних процесів. У результаті основними механізмами реалізації влади стають контроль інформації та контроль над свідомістю за допомогою маніпулятивних технологій, що дозволять корегувати та формувати мотиви, погляди, цінності й поведінку. Технології панування медіакратії над суспільною думкою передбачають конструювання політичної реальності й віртуалізацію політичного процесу. Відповідно, політичні рішення та дискусії, сама політична комунікація переносяться з первинної політичної площини до вторинної через засоби масової інформації та комунікації. ЗМІ починають творити образи й симулякри, які практично перестають відбивати

дійсність. Вони самі визначають реальність, або гіперреальність (Ж. Бодрійяр). Згідно з Ж. Бодрійяром, симулякр – самодостатнє утворення, яке не має свого реального прототипу, образ відсутньої реальності, правдоподібна копія, позбавлення оригіналу, об'єкт, за яким не стоїть будь-яка реальність. Симулякр дослівно – «копія копії». Система речей, робота з'являються в якості «знаків реального», що кодують імператив соціальної інтеграції в ситуації «втрати» самої соціальної реальності [332, с. 6]. За театралізацією та карнавалізацією, штучними конструктами моделей політичного процесу, боротьбою іміджів, а не реальних індивідів (їх ідей, діяльності) приховується справжня політична реальність і політична боротьба, розподіл владних повноважень і пов'язаний із цим розподіл цінностей у суспільстві (матеріальних і духовних). Тобто створення віртуальних конструкцій має завершення все ж таки у площині реальності, потребує реального втілення.

Політика і влада в інформаційну епоху, як і інші сфери людського буття, потребують трансформації ціннісно-світоглядних настанов сучасної людини та суспільства загалом, можна сказати, зміни картини світу, в якій живе людина. Це пояснюється тим, що коли технології будуть новими, а засоби та ціннісні смисли їх використання – старими, то проблеми, які породжували виклики свободі людини, – соціальна нерівність, можливості примусу, маніпулювання, відчуження у різних його формах, диспропорції у розвитку суспільств у світовому вимірі та таке інше – будуть лише поглиблюватись. Сьогодні все частіше у дослідженнях стосовно нового етапу розвитку людства констатується наявність того, що дещо локальне, елітарно означене коло людей, які найбільшою мірою використовують ІКТ, та отримують прибутки від цього, формують еліту з глобалізованою ідентичністю. Елітарна спільнота виділяє та інкорпорує до своїх структур найбільш корисні та перспективні соціальні сегменти, залишаючи за межами значний відсоток населення країн периферії. Тим самим поглиблюється

«цифровий розрив» (М. Кастельс). Значна частка цього елітарного клубу, долученого до феномена мережевого суспільства, концентрується у розвинутих країнах, у той час, як в інших частинах світу логіка мережевого суспільства будується здебільшого на старих аксіологічних засадах. Головні міські центри, глобалізовані види діяльності та високоосвічені соціальні групи залучаються завдяки інтернету до глобальних мереж, натомість більшість регіонів виключаються з них. Більше того, економіка та інформаційна система, що розвивається з швидкістю ІКТ, у глобальному вимірі долучились до траєкторії розвитку з обмеженим вибором, причому інтереси та ідеологія еліт, базуючись на діючій моделі розвитку, виключає можливість пошуку та реалізації альтернативних форм (менш техноємких, менш продуктивних, без удосконалення матеріалів і технологій, однак більш близьких історії, культурі, природним умовам конкретних країн і, відповідно, здатних задовольнити більшу частку населення цих регіонів, які відстають від мейнстріму). Тобто цифровий розрив утворився між суспільствами (індивідами, регіонами, державними інститутами, фірмами), які мають матеріальні та культурні передумови для існування у межах інформаційного світу, та тими, хто не має, або не бажає адаптуватися до швидкісних змін.

Відбувається об'єднання у мережу найбільш успішних, адаптованих, творчих сегментів. Зворотним боком нової епохи, таким чином, є маргіналізація, фрагментація суспільства та державних інститутів у тих сегментах, які не набули відповідних для інформаційної епохи якостей. Формується нова елітарна ідентичність глобалізованого характеру. Сьогодні сегменти, що не задовольняють вимогам розвитку інформаційної цивілізації, можуть бути в будь-який момент виключені та замінені на підключення до мережевої взаємодії інших, більш успішних і агресивних гравців.

«Засоби інформації та розуміння ступеня ризику стають ключовими суспільно-політичними позиціями» – вважає У. Бек [52, с. 25]. Більше того, якщо у класових суспільствах буття визначало свідомість, то у суспільстві

ризиком саме свідомість визначає буття, тобто «знання набуває нового політичного значення» [52, с. 26].

Інформаційна епоха надала нової швидкості розподілу сил впливу як у світовому, так і внутрішньосупільному вимірі стосовно окремих країн, що ґрунтується на трансформації відносин влади на користь інформаційно-комунікативних ресурсів, використанні методів «soft power», на відміну від «hard power». Інформаційне суспільство характеризується як «світ, «позбавлений ваги»». Світ, у якому можливості комунікації безмежні, йде певною мірою формування світового «села», однак ці можливості, що наближують людей один до одного у «позачасовому просторі» он-лайн, вимагають селективного підходу до комунікативної взаємодії. Виклики свободі людини у ситуації ризиків інформаційної епохи потребують високих здібностей не лише щодо відбору та засвоєння інформації, а й прийняття швидких рішень, усвідомлення власної відповідальності за них. Відтак на перший план виходить власне людина як суб'єкт творчого спілкування, яка пов'язує свої цілі та інтереси не лише з особистими перспективами, а є налаштованою на соціовимірний контекст дій. Тобто реалізація свободи людини сьогодні як ніколи залежить від можливостей соціального мутуалізму, в якому особисте й спільне поєднується для підтримання стабільності існування людини у світі. Світ став безмежним і водночас звужився до маленької точки у площинному вимірі, якою є власне людина. Від розвитку її здібностей, ціннісних настанов, налаштованості на неформальну (без попередньо встановлених переваг, правил та ієрархії), відкриту взаємодію з іншими залежить результат життєдіяльності. Безумовно, суспільні трансформації сьогодні великою мірою залежать від політичної складової. У традиційному суспільстві головною загрозою була природа, і завданням виживання та адаптації людини у світі, вирішенням ситуації ризику, було пізнання та підкорення цієї природи. Сьогодні наявним джерелом загрози є сама перетворювальна діяльність людини і тому у

«суспільстві ризику», «другого модерну» з'являється нагальна потреба свідомого політичного регулювання здібностей людини щодо змінення навколишнього середовища, до встановлення певної якості соціальних відносин. Динамічність політики, важливість її публічності (як запоруки ефективного пошуку адаптивних відповідей, адекватних суспільним потребам), трансформації влади як регулятора відносин розподілу цінностей (матеріальних і духовних) відповідає тільки-но розпочатій раціоналізації другого ступеня – переходу від «простої» до «рефлексивної модернізації».

Якщо сутність модернізації на першому етапі виявляється у намаганні за допомогою розуму звільнити людину від панування природи й традицій, то особливість сьогоденного етапу полягає у необхідності контролювати соціальні, економічні, екологічні та інші кризи, що породжуються самою раціональною діяльністю людини. Як зазначає Н. Бусова, рефлексія розуму з предмету вузько цехового інтересу філософів перетворюється на наявну соціальну проблему [75, с. 11].

У глобалізованому світі конкурентоспроможність держави та її гідне входження до світової спільноти залежить від факторів внутрішнього порядку не меншою мірою, ніж від розподілу світових сил впливів. Можна визначити серед факторів такі: масштаби цифрового розриву у конкретній країні, здатність відтворювати процес соціального навчання паралельно з побудовою інформаційно-технологічної інфраструктури. Організаційні можливості економіки, обрана модель перерозподілу соціальних благ. Якість суспільних процесів, яка актуалізується у взаємодії влади й суспільства, технологіях панування, що обираються у конкретних умовах, наявності суспільного консенсусу та легітимних політичних інститутів, які можуть поєднувати реалізацію національних інтересів і вирішення глобальних завдань конкурентоспроможності суспільства.

Для українського суспільства проблема стабільності розгортається не у напрямку збереження вже набутої сталої якості, а у векторі формування

відповідних засад. Слід зазначити, що виклики свободі людини характерні для інформаційної епохи, підсилюються довготривалою суспільною нестабільністю, дисфункціями політичного режиму. На наш погляд, ситуація постнедомодерну (згідно з О.О. Мамалуєм), деіндустріалізація країни, невирішуваність загроз техногенної безпеки, відсутність системного підходу до управління суспільними процесами та невизначеність у цьому сенсі політичної волі й відповідальності є визначальними факторами, що ускладнюють ефективну адаптацію українського суспільства до парадигмальних трансформацій нової епохи. На тлі факторів, що несуть багато в чому інституціональний і техніко-технологічний характер, виявляється, мабуть, пріоритетна роль факторів, пов'язаних із здатністю суспільства визначати для себе аксіологічні смисли діяльності. На практиці у соціополітичній сфері це виявляється у наявності у суспільстві загальнонаціонального порозуміння відносно ключових цінностей та цілей розвитку. Сьогодні для українського загалу важливим є формування своєрідного «духовного стрижня» (згідно з Н. Новгородцевим), на якому все ціле суспільного українського проекту триматиметься як на сталій основі. Українська специфіка загальнонаціонального порозуміння як запорука реалізації свободи людини буде розглянута у наступному розділі.

Підсумовуючи особливості розуміння концепту «свобода людини» в інформаційну епоху слід виділити такі аспекти. Вимоги до можливостей реалізації свободи на сучасному етапі значно підвищилися разом із підсиленням викликів, «ризиків» стосовно самовизначення людини у світі. Велике значення має втілення розуміння свободи як справедливості, становлення соціального мутуалізму як методу життєдіяльності сучасної людини. Співпраця людей на засадах соціального мутуалізму в свою чергу є відбиттям синергетичної складової у суспільному розвитку. Парадигмальні трансформації суспільства під знаком «плинності», «пласкості», «без вагомості» потребують адекватних відповідей у виборі методологічних засад

стратегії й тактики дій, спрямованих на стабільність. Саме синергетичний підхід, відкритість і неформальність в інжинірингу соціальних процесів і зв'язків, на наш погляд, є визначальними елементами політики та владного (політико-режимного) впливу в інформаційну епоху.

3.2 Інтелектуальний потенціал суспільства як фактор забезпечення трансформаційних процесів

Дискусії про роль інтелігенції у суспільному житті мають глибоку історичну традицію. Багато поколінь прогресивно мислячих людей звертали свої погляди на цю проблему, надаючи їй тим самим вельми широкого звучання, вона виходила на питання світоглядного характеру і торкалася корінних аспектів оновлення країни. Не випадково особливу напругу дискусії набували у ті періоди нашої історії, коли оновлення суспільства ставало історичною потребою. Доля інтелігенції і шляхи досягнення цього оновлення виявлялися міцно пов'язаними. Звідси й постійний інтерес до цієї проблеми. Символічним, на нашу думку, є те, що ми сьогодні звертаємось до цієї теми після понад столітнього ювілею палкої дискусії, ініційованої виходом у світ у березні 1909 року книги «Віхи. Збірка статей про руську інтелігенцію». Її авторами були сім широко відомих у суспільно-політичних колах Росії ХХ століття філософів, економістів, юристів, літераторів і публіцистів: М. О. Бердяєв, С. М. Булгаков, М. О. Гершензон, Б. О. Кістяківський, С. Л. Франк, О. С. Ізгоев, П. Б. Струве. Поява «Віх» стала сенсацією та викликала широкий резонанс серед учених, публіцистів, письменників, суспільних і політичних діячів. Тоді осмисленню було піддано революцію в Росії 1905-1907 років, яка показала, що процес звільнення від рабства – далеко не простий і неоднозначний. Аналізувався характер інтелігенції і робився висновок про її відповідальність за те, що відбулося, шляхи її

духовного перетворення і перспективи інтегрування до системи капіталістичних відносин.

Сьогодні, усвідомлюючи історичний досвід пошуків, геніальних світоглядних відкриттів і, на жаль, помилок, можна впевнено говорити, що багато думок про радикальне оновлення суспільства в Росії на початку ХХ століття, виявилися різною мірою нереалізованими. На жаль, слід визнати, що на той час передовим умам свого часу не вдалося прищепити суспільству імунітет проти «ощасливлення зверху» всіх і одразу. Минуло ціле століття, і перед нами ще з більшою гостротою постає питання продовження спадкоємності творчого пошуку відповіді на нові виклики, один із яких полягає у неоднозначності незворотності відмови від тоталітарного минулого, у тяжінні деяких суспільних сил до простих і швидких моделей «всезагального щастя».

Проблема інтелігенції її творчого потенціалу та відповідальності завжди привертала увагу науковців. Як відомо, українські політологи велику увагу приділяли силам творчого поштовху для розвитку суспільства, пов'язували набуття національної державності та її перспективи саме з духовними поведирями. Серед відомих імен можемо назвати В. Липинського, Д. Донцова, С. Томашівського, В. Старосольського, М. Славінського, Є. Пізюра та ін. Особливий інтерес у цьому сенсі становить творчість таких відомих зарубіжних і вітчизняних авторів, як Г. Фіхте, Н. Боббіо, Дж. Оруелл, К. Поппер, У. Еко, М. Кастельс, Д. Іноземцев та ін.

Інтелігенція, на наш погляд, являє собою специфічну соціальну групу людей з особливим способом життя та мислення, людей з високим коефіцієнтом продуктивності творчої розумової праці та думки [5, с. 152]. Коефіцієнт продуктивності творчості залежить від багатьох складових: генетичних якостей, способу мислення, освіти, виховання тощо. Такі внутрішні та зовнішні важливі фактори, як розумова ініціатива, талант, фактична можливість виступити у тій чи іншій галузі інтелектуальної

діяльності визначають масштаби внеску людини в техніко-технологічний, інформаціональний розвиток країни, її загальне соціокультурне піднесення. І коли національна еліта демонструє потяг до влади, до лідерства, то в інтелігенції ми бачимо ставлення до влади, що ґрунтується не на підкоренні, а на діалозі з нею. Звичайно, такі якості є визначальною рисою особистостей із духовним імунітетом проти пристосування та рабського плазування перед будь-якою владою: не лише політичною, а й, наприклад, економічною. Саме такі представники інтелігенції, які понад усе цінують духовну автономію особистості, спроможні, на наш погляд, протистояти на своєму рівні зсуву влади до авторитаризму або тоталітаризму, знаходити шляхи запобігання та подолання суспільної кризи. Вони завжди як носії культури стоять на боці її захисту й розвитку та опікуються завданням єднання українського народу. Безумовно, необхідні сприяння на державному рівні та економічна підтримка таким устремлінням видатних діячів науки і культури. За умов такої підтримки можливе поширення та зміцнення осередків ідей оновлення нашого суспільства та подолання ситуації посттоталітарної фрустрації певних соціальних груп, що надто затяглася.

Визначення сутності поняття «інтелігенція» має велике значення для знаходження об'єкта нашого пошуку – хто мусить стати носієм ідей розвитку та єднання українського народу. У широкому сенсі термін «інтелігенція» може розглядатися за двома ознаками: освіта та участь у інтелектуальному житті країни. Отже, інтелігенцію можемо визначити як всеосвічене суспільство, до складу якого входять усі, хто так чи інакше, прямо чи опосередковано, відкрито чи латентно, активно чи пасивно бере участь у створенні поля інтелектуального дискурсу суспільства. Пасивність участі розглядається нами вслід за Д. М. Овсяніковим-Куліковським [214, с. 382-383], як менша ступінь активності порівняно з іншою діяльністю. Для пояснення цієї тези можна навести приклад співвіднесення творчої активності великих письменників і читачів.

Розумова активність завжди виявляється основною рисою, яка відрізняє інтелігенцію від решти населення. Природно, що є освітні межі інтелігенції: без наявності деякого мінімуму освіти неможливо брати участь в інтелектуальному житті суспільства. З поширенням загальнодоступної освіти кількісно зміцніло й таке суспільне явище, як напівінтелігентське середовище, в якому важливі й типові риси інтелігенції наявні у початковій формі або навіть набувають спотвореного вигляду [5, с. 154].

У літературі можна зустріти різноманітні варіанти визначення поняття «інтелігенція». Узагальнюючий підхід ми бачимо, наприклад, у соціологічному енциклопедичному словнику. Інтелігенція визначається як 1) сукупність людей, що зайняті розумовою працею; 2) соціальний шар людей, що професійно зайняті кваліфікованою розумовою працею та мають необхідну для цього спеціальну освіту. Залежно від соціальних функцій і типу освіти розрізняють інтелігенцію науково-технічну, інженерно-технічну, гуманітарну, медичну, воєнну, художню, педагогічну і т. ін.; 3) сукупність людей із вищою освітою; 4) між поняттями «інтелігенція» та «інтелектуал» немає різниці [262, с. 107].

Остання позиція викликає у нас найбільший інтерес. Дійсно, терміни «інтелігенція» (від лат. *intelligens* – мислячий, розумний), «інтелектуал» (від лат. *intellectualis* – розумовий, *intellectus* – розум, пізнання) етимологічно споріднені. Інтелектуал виявляється людиною з високо розвиненим інтелектом; представником інтелектуальної праці і представником соціального шару інтелігенції, представником розумової еліти суспільства; представником гуманітарної еліти [262, с. 106]. У французькій мові поняття «інтелігенція» подається через термін «інтелектуал» (фр. – *intellectuels*). Таку ж спорідненість ми бачимо і в англійській мові (англ. – *intellectuals*). Однак така тенденція зрівняння термінів і понять має доволі поверхневий характер. Спеціалісти все частіше сьогодні розрізняють ці поняття. Спрощено можна так передати ці розведення понять в інтелектуальному просторі: представник

інтелігенції за своїм походженням, за корінням духу є інтелектуалом. Однак не кожен інтелектуал піднімається за своїми здібностями пізнання та якостями духовного подвижництва до того, щоб бути інтелігентом.

Інтелігенція являє собою мисляче середовище, де випрацьовуються розумові блага, так звані духовні цінності, до яких належить наука, філософія, мистецтво, мораль та ін. Усі ці цінності не мають об'єктивного буття поза людської свідомості, психіки та реалізуються як та чи інша діяльність окремих осіб та груп. Отже, принципове значення для виявлення сутності інтелігенції має характер суб'єктивного ставлення людини до розумової діяльності. Інакше кажучи, необхідно з'ясувати, що шукає людина під час інтелектуальної праці, що цінує вона в науці, у філософії, і яке місце займають вони в її душевному побуті [214, с. 385].

Безумовно, справедливим нам видається визначення у цьому сенсі двох позицій. При першому підході людина сприймає будь-яке духовне благо, інтелектуальне натхнення у їхній сутнісній самодостатності, не пристосовуючи їх до власних потреб і запитів. Особистість за такого підходу розширює обрії свого світогляду та світосприйняття. Це дозволяє їй досягнути духовне благо найбільш повно й глибоко. Друга позиція на перший погляд, доволі складно дистанціюється від першої, однак різниця має вирішальне значення. Друга позиція виявляється тоді, коли людина, сприймаючи духовні блага, керується потребами свого внутрішнього світу. Можна сказати «привласнює» духовні цінності – бере те, що їй вважається за потрібне і відкидає те, що таким не вважається. Виходить своєрідний урізаний варіант: однобічне сприйняття духовних цінностей. На практиці, в діяльності людей це має вигляд намагань пристосування духовних цінностей до вузько утилітарних, споживацьких запитів особистості. За такого підходу духовні цінності піддаються навіть переоцінці, отримуючи значення, що не відповідає їхній сутності.

У країнах, де наявна стабільна та міцна духовна культура думки, де, так би мовити, лінія спадковості історичної традиції не уривалася, та, де своєрідна вихованість думки та її дисципліна – випрацьовування духовних благ та їхнє сприйняття гармонійно поєднують у собі елементи як першого, так і другого підходів. У країнах, де відсутні такі якості, спостерігається превалювання тенденції пристосування духовних благ і багатств, накопичених людством, до запитів особи.

Зрозуміло, що вищевикладені фактори діють в якості тенденцій розвитку суспільства та не мають рис однозначно визначеного вигляду. Вони більшою мірою виступають як сприятливі умови для поширення того чи іншого типу ставлення до духовних благ. Слід особливо зауважити, що останнім часом у зв'язку із наближенням інформаційного етапу розвитку суспільства з поширенням інформаційно-комп'ютерних мереж, новітніх науково-технічних та інформаційних технологій зростає впевненість людини у могутності інтелекту, у його надприродних можливостях. Водночас у світі поширюється латентне сприйняття превалювання «чистого» інтелектуального виробництва над виробленням духовних благ і усвідомленням духовних цінностей, накопичених людством. Інтелект, на жаль, та його здобутки мають тенденцію у сучасному світі до набуття суто економічних та особисто-утилітарних вимірів важливості. Серед дослідників сучасності ми все частіше бачимо занепокоєність стосовно багатьох надбань інформаційної епохи, визначення викликів, перед якими опиняється суспільство. М. Кастельс і П. Хіменен, наприклад, на прикладі фінської моделі розвитку позначили декілька новітніх викликів [305, с. 166]. Серед них і розрив та протиріччя між старою протестантською етикою, для якої характерно ставлення до праці як до обов'язку та хакерською етикою, що базується на палкому творчому ставленні до праці, цілей, настанови якої – творчо самореалізуватися, отримати задоволення [200, с. 176]. Кристофер Мей, британський соціолог, також у своїй книзі «Інформаційне суспільство.

Скептичний погляд» розгортає концепцію, далеку від беззастережного вихвалення новацій інформаційного суспільства. Стосовно зазначеної нами проблематики він стверджує, що «повага до цінностей, інтересів і потреб інших людей стає все менш значущою, оскільки покладена на вітвар індивідуалізації» [200, с. 123]. На його думку, індивідуалізація нового інформаційного суспільства виражатиметься передусім у тому, що вибір тієї чи іншої спільноти ґрунтуватиметься на її здатності задоволення особистих інтересів: чи то взаємодія в межах економіки дарів, чи то «нормальні» капіталістично-ринкові відносини [200, с. 122-123]. М.Кастельс навіть убачає в інформаційному суспільстві важливу причину кризи демократії на політичній арені [144, с. 501-503].

Великий вплив ЗМІ, особливо електронних, на політику потрібно, на думку М.Кастельса, розглядати з точки зору принципів їхньої діяльності: гонитва за рейтингами, боротьба за звання найкращого розважальника, завойовування громадського авторитету тощо. Дослідник упевнений у тому, що політика інформаційної ери є надзвичайно персоніфікованою та може визначатися як політика скандалу [144, с. 27]. Отже, все це ще раз підтверджує думку про те, що сьогодні інтелектуальні надбання та інтелектуали все більше опиняються у колі оберту таких факторів, як задоволення, розваги, приватний дохід, превалювання особисто-утилітарних інтересів над суспільними та гуманістичними взагалі.

Відомий італійський письменник і культуролог У. Еко також доволі скептично оцінює прояви сучасності в різних сферах суспільного життя – політиці, культурі, моралі, звичаях [321]. Він, визначаючи зміст поняття «інтелігенція», розрізняє розумову працю та інтелігентську функцію – як спосіб праці та ступінь її усвідомленості. Інтелігентська функція полягає в тому, що людина обов'язково творчо бере участь у формуванні сукупної мудрості та сукупного блага [321, с. 114]. Вона пов'язана із творчістю, новаторством. Однак він констатує, що сьогодні здебільше під творчістю та

творчим підходом розуміють вправність у рішенні промислових і комерційних проблем, творчість ототожнюють із новаторством, тобто із здібністю породжувати нові ідеї, що обіцяють зростання прибутків, тобто на першому місці ми бачимо комерційне бачення «творчості». У. Еко наголошує ж на тому, що із творчістю пов'язані ті здобутки та винаходи, які увійдуть у наше загальне багатство, у загальний доступ, являтимуть собою дещо більше, ніж приватне надбання того, хто це придумав. Крім того, дистинкція між розумовою працею та виконанням інтелігентської функції полягає у тому, що остання обов'язково передбачає у творчості наявність критичного підходу та самокритичності. Ідея, щоб стати поштовхом для творчості, повинна бути виваженою, продуманою та відтвореною. У суспільному житті інтелігенту, вказує У. Еко, услід за Н. Боббіо, важливо визначитись, які погляди він підтримує, на чісму він боці, однак визначившись, йому належить бути посередником, критикувати, виявляти та підкреслювати перед опонентами і, що найбільш важливо, перед прибічниками будь-які внутрішні протиріччя і тих і інших. Глибинна позиція У. Еко полягає в тому, що інтелігенція не повинна справлятися із кризами, інтелігенція повинна створювати кризи [321, с. 123-124]. Криза у цьому сенсі має позитивне навантаження, функція інтелігенції – це творчий пошук, їй як нікому повинен бути властивий творчий, бунтівний дух шукача Фауста Гете.

Як відомо, термін «інтелігенція» увійшов у широкий обіг на теренах Російської імперії. Роздуми стосовно цього поняття мислителів східнослов'янської ментальної традиції багато що можуть нам прояснити. Більшість представників цієї традиції виділяла особливий статус такого явища, як «інтелігенція» в Росії. Порівняння та навіть протиставлення в цьому питанні Росії та Заходу як ментально-духовних центрів було характерним для лінії філософської дискусії, розпочатої появою вищезгадуваних «Віх». Ця позиція в Росії мала глибокі історичні коріння та виражалась у підкресленні «міщанства» західноєвропейця, що свого часу так

вразило О. Герцена. Це «міщанство» у духовному складі західноєвропейської людини вважалось, услід за О. Герценом, глибоко вкоріненим у дрібнобуржуазному укладі економічного та соціального устрою західного суспільства. Дійсно, представники ліберальних професій на Заході історично походили та були споріднені інтересами із буржуазією, особливо її середніми та дрібними прошарками. У Росії ж дворянство та чиновництво в умовах тривалої практичної невиразності буржуазної соціальної складової стало підґрунтям появи інтелігенції.

Порівняно менше можна зустріти термін «інтелігенція» на Заході, особливо до початку ХХ ст. Це свідчило про те, що звичайний представник розумової праці у західноєвропейському суспільстві не мав особливих, відмінних від інших суспільних груп, рис.. Однак подальший розвиток капіталістичних відносин посилив попит на висококваліфіковану розумову працю та, відповідно, до зростання її соціальної ваги та інтересу до її філософського осмислення.

У Росії, як відомо, термін «інтелігенція» застосовувався не стільки для позначення певної соціально-економічної, скільки як соціально-етичної категорії. Як зазначав М.І. Туган-Барановський, «під інтелігенцією у нас зазвичай розуміють не загалом представників розумової праці..., а передусім людей певного соціального світосприйняття, певного морального складу. Інтелігенція – це «особистість, яка критично мислить»..., людина, що повстала проти забобонів і культурних традицій сучасного суспільства, яка веде з ними боротьбу в ім'я ідеалу всезагальної рівності та щастя. Інтелігент – відщепенець і революціонер, ворог рутини і застою, пошукач нової правди» [285, с. 430-431].

Наближення позицій нашого сучасника західноєвропейця У. Еко та М.І. Туган-Барановського, який жив на рубежі ХІХ – ХХ ст. та яскраво представив східнослов'янську традицію, є очевидним. Неможливо не

погодитись із їхніми роздумами. На наш погляд, вони дають змогу краще зрозуміти намічену нами відмінність між інтелігентом та інтелектуалом.

Сьогодні в українському суспільстві саме інтелігенція, на наше переконання, становить ту соціальну силу, яка спроможна й повинна сформулювати та сприяти кристалізації на державному рівні ідеї, яка могла б об'єднати той «духовний стрижень життя» (за Новгородцевим), «...на якому все триматиметься як на органічній своїй основі. Необхідне не механічне сприйняття й застосування будь-яких зовнішніх форм влади і демократичного устрою, які самі по собі не виведуть наш народ з величезної безодні падіння, а лише новий поворот загальної свідомості...», необхідно «подолати розбіжність і відчутти загальний зв'язок, поза яким немає спасіння для держави» [213, с. 580]. Українцям, про що свідчать дані соціологічних досліджень і навіть буденні наші спостереження, близька ідея «збирання і відновлення народної сили та державної єдності» [213, с. 573]. Ми пропонуємо визначити такі складові національної ідеї, як створення розвиненої ефективної конкурентоспроможної та працюючої в інтересах пересічного українця економіки, сильної держави законного порядку, що охороняється владою, яка репрезентує якомога більш широкі суспільні інтереси [16]. Саме інтелігенція може наповнити інтелектуальним змістом бажання пересічних українців, про які свідчать досить однотайно різноманітні соціологічні дослідження. Вона не лише являє собою творця великого обсягу нематеріальних цінностей, що знаходяться у культурному обігу народу, а й є їх поширювачем. Для українського суспільства, що трансформується, вкрай актуальним є, як уже зазначалося, подолання ознак суспільної фрустрації, кризи цінностей, яка багато в чому спричинена розривом між силами традиції та модернізації. Врешті-решт необхідна розробка впливової і привабливої національної ідеї та сприяння зміцненню національної держави. Слід, на нашу думку, чітко визначитись щодо розуміння останнього поняття.

Підґрунтям для національної ідеї та процвітаючої національної держави є суспільна злагода, збалансоване поєднання інтересів різних соціальних груп. Однак первісне значення для формування умов злагоди, поряд із вищенаведеним, має гармонійне входження людини як незалежної особи у різні групи інтересів (у різні сегменти суспільства), що не лише робить орієнтації її більш поміркованими, сприяє розвитку толерантності, а й розширює загальне поле її взаємодії з іншими членами товариства [184, с. 223]. У більш широкому сенсі це спільне поле реалізується у належності індивіда (на основі двосторонніх зв'язків, впливів) до усталеної, наповненої змістом спільності людей – нації. Її інтегруюча суть у спільному історичному досвіді та у згоді в сучасності, за визначенням Е. Ренана, у бажанні жити разом, волею зберігати неподільною отриману спадщину [цит. за: 89, с. 36].

Нація, а, відповідно, й національна держава, цементується структурами громадянського суспільства, єдиною громадянською самосвідомістю. Об'єднання нації зумовлюється єдиними громадянськими законами, спільними економічними та політичними інтересами, складеною культурною єдністю. Що стосується традиційних інтеграторів лінгвістичного, культурно-етнографічного, релігійного характеру, то можна говорити про посилення інтересу до них, як таких, що відображують різноманітність суспільства «безлічі безлічей», що динамічно розвивається [70, с. 466]. Однак, на наш погляд, інтереси стабільності національної держави в Україні сьогодні, як, мабуть, ніколи, потребують стримування та навіть руйнації їх локалізуючої ролі всередині держави, що перешкоджає загальнонаціональному об'єднанню та ідентифікації з певною громадянсько-політичною спільністю.

Ми не випадково зосередили таку увагу на національно-державницькому факторі злагоди. Саме інтелігенція стоїть, на нашу думку, на боці захисту всіх елементів національної свідомості свого народу. Слідом за М. А. Славінським, журналістом і редактором-видавцем суспільно-політичної преси у Києві на початку ХХ століття, можна сказати, що у руках

інтелігенції знаходяться всі ключі від національної долі свого народу [258, с. 416]. Її культурним розвитком багато в чому визначається ступінь культури цього народу. Через прихильності, настрої інтелігенції можуть формуватися і формуються суспільні вподобання та пріоритети. Особливо у зв'язку з широким впровадженням у суспільне життя надбань інформаційної епохи. Інтелігенція, таким чином, не лише генерує культурні цінності, а й має всі для того якості та спроможність творити форми та типи національної громадянськості та політичного устрою, сприяти впровадженню в життя ідеалів захисту прав і свобод особи, гуманістичного ставлення до людини у суспільстві.

Складні та бурхливі події в Україні наприкінці ХХ ст., пов'язані із суспільно-політичними і соціально-економічними перетвореннями, на наш погляд, якраз переконливо довели важливу роль української інтелігенції у національно-визвольному русі та початку процесів розбудови нашої держави. Попри всі намагання радянської влади винищити українську інтелігенцію, остання збереглася. Більше того, парадокс історії полягає у тому, що сама радянська влада, бажаючи зміцнення та нарощування державного потенціалу, створила надзвичайно потужне покоління нової генерації інтелігенції, яке встигло успадкувати від попередньої високі критерії професійності, ділової етики, наукової порядності. Саме національна інтелігенція виступила головною рушійною силою демократичних реформ, ініціювала створення широкої й масової коаліції національно-демократичних сил. Завдяки наполегливим зусиллям інтелігенції у суспільну свідомість увійшов вектор вирішення трьох основних завдань: здобуття Україною державної незалежності; проведення демократичного реформування; сприяння національному відродженню.

Представники покоління «шістдесятників», які вели відомі дисидентські розмови «на кухні», а їхні діти стали активістами демократичних організацій та на романтичній хвилі кінця 1980-х років

прийшли у політику. Саме вони становили значну частину депутатського корпусу 1990 року. Однак не можна не погодитись з позицією М. Стріхи, який вважає, що в Україні ми бачимо черговий сумний парадокс – новій владі ця інтелігенція вже не була потрібна, інтелігенція стала могильником для самої себе [265].

Багато що у нашому сучасному житті свідчить про те, що вкрай необхідні державницькі заходи для збереження та відтворення української інтелігенції. Збереження середовища інтелігенції, що надає їй змогу самовідтворюватись, передбачає наявність цілеспрямованої підтримки з боку держави усіх проявів і паростків «політики культури» (за Н. Боббіо) в нашому суспільстві. Система заходів має включати тактичні кроки – від покращання суспільного статусу інтелігенції, її матеріального та морального стану, до залучення інтелігенції до розробки та реалізації програм національного розвитку задля стабілізації та розквіту Української держави. На нашу думку, це є одним із ефективних векторів посилення громадського контролю за інформаційною сферою та діяльністю держави загалом та становить важливу підйому демократизації суспільства [15, с. 6].

Розглянута проблема має своїм продовженням аналіз умов формування молодшої української інтелігенції у дусі розуміння важливості національно-державницьких і водночас загальнолюдських настанов і цінностей для того, щоб бути справжніми просвітителями, вихователями й взірцями суспільства, яке намагається відповідати статусу держави з високою політичною й духовною культурою.

3.3 Трансформації у сферах власності, робочої сили та посилення впливу інформаційного капіталу: загальні моделі та українська специфіка

Становлення інформаційного суспільства в Україні передбачає певний якісний зміст модернізаційних процесів. Основним напрямком розвитку політичного режиму, його модернізації виступає ідея стабільності. Результати модернізації в свою чергу залежатимуть від набуття в суспільстві певного розуміння стабільності. У зв'язку з цим актуальним уявляється не лише визначення цілей перетворювальних процесів, але й обов'язкове їх співвіднесення з досвідом національної традиції. Модернізація, що далеко зайшла і відірвалася від глибинних основ суспільства, може обернутися регресом, стати національною трагедією.

У векторі розвитку західноєвропейської цивілізації формування інформаційного суспільства й становлення демократичного політичного режиму взаємопов'язані. Їх утвердження являє собою тривалий, поступовий процес. За сучасних умов у країнах, які мають такі якісні характеристики, основною цінністю виступає стабільність, її збереження. Зміст стабільності складають демократичні цінності та відкриті механізми функціонування політичних систем на засадах демократії.

Для України, яка прагне увійти в коаліцію демократичних держав, стабільність також є ключовою проблемою на шляху просування до інформаційного суспільства. Це означає створення якісно нового політичного режиму, за якого інформаційні ресурси слугують справі консолідації демократії. На досягнення цього спрямовані процеси політичної модернізації. В Україні ці процеси повинні бути спрямовані на формування засад інформаційного суспільства, які передбачають, що інформація та знання стають безпосередньою виробничою силою, набирають пріоритетного значення порівняно з іншими ресурсами. Більшість працюючих зайнято

виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань. Прогрес суспільства за таких умов перестає залежати від епізодичних успіхів експериментальної науки. На перший план виходить розвиток теоретичного знання, що стає головним джерелом технологічних нововведень. У соціально-економічному плані модернізаційні процеси в Україні мають передбачати поступовий перехід від пріоритетного виробництва переважно товарів до виробництва переважно послуг; формувати засади домінування професійного та технічного класу над традиційним пролетаріатом. Урешті решт реформування такої якості дає можливість раціонального планування технологічного та соціального розвитку в цілому. Більше того, інформаційний сектор набуває домінування у загальному обсязі ВВП, використання нових технологій дозволяє економити час, а інтенсифікація інформаційного обміну веде до підвищення соціального інтелекту, завдяки чому стає можливим ефективно й швидко розв'язання найскладніших проблем. Інформація, знання, кваліфікація стають головними чинниками влади та управління, сукупність яких здатна прискорити інноваційний рух і технологічний розвиток економічної бази суспільства.

Інформаційна революція не обмежується технологічними змінами. Вона охоплює всі сфери діяльності людини, передбачає зміну свідомості людини, отримання нею якісно нової мотивації. Під впливом інформації трансформуються економічні відносини, політична та соціальна структури, сфери виробництва та послуг, побут та стиль життя людей, значно зростають стандарти життя. Особливо важливими є те, що зміни зачіпають соціально-психологічний стан суспільства: стверджуються нові цінності, що відповідають демократичному відкритому суспільству, набувають сили нові орієнтири життєдіяльності людини (пріоритетними стають досягнення у духовній сфері, або сфері знань, розвитку інтелекту, мистецтва, всіх форм творчого самовираження).

Стосовно українських реалій можна зазначити, що на шляху до формування інформаційного суспільства необхідними є зміни у соціально-політичній структурі. На зміну ієрархічній структурі суспільства та пануванню на основі економічних інтересів за умов нового суспільства приходить організація, побудована на добровільності та пріоритеті особистих прав. Влада спирається на нові внутрішні механізми функціонування, на взаємодії центру та локальних підсистем. Загальна програма дій формується із врахуванням достовірної інформації про вимоги та переваги кожної підсистеми суспільного цілого. Зрозуміло, що все це підвищує досконалість планування суспільних процесів. Інформація стає доступною для масового споживання, пронизує всі сфери діяльності, що робить прозорим соціально-політичний простір. Отже, використання інформаційних ресурсів спрямоване на задоволення не лише інформаційних потреб соціальних об'єктів (громадян, державних органів, суспільних організацій), а й на реалізацію їхніх прав і підвищення можливостей участі у політичному полі. Тобто йдеться про підвищення життєвих сил політичних акторів, забезпечення більшої відкритості суспільства, демократичності прийняття політико-управлінських рішень [155, с.15].

Реалізація нових можливостей модернізаційних процесів в Україні, утворення в кінцевому підсумку інформаційного суспільства можливе лише за умови політичної стабільності загалом, і політичного, демократичного режиму зокрема. Проте рух до демократичного, відкритого суспільства не забезпечує від якихось кризових явищ, які можуть складатися під час трансформаційного процесу. Стосовно ж України, на наш погляд, важливою проблемою є формування таких консенсусних засад нового політичного режиму, які б запобігали політичним потрясінням і утворювали ефективний механізм збереження стабільності.

Криза політичної стабільності виражається в тому, що політичний режим не здатний реагувати досить ефективно на нові сфери проблем і зміни,

що виникають. Надто зросла ціна політичних і соціальних конфліктів, тому що при існуючій соціальній напруженості (а її міру ніколи не можна встановити достеменно), вони можуть викликати ланцюгову реакцію цілком непередбачуваних наслідків. Це створює загрозу розпаду нестійкої рівноваги політичного режиму, що склалася, розриву політичних зв'язків, недостатньо структурованих і невизначених. Наслідком цих процесів виступає переорієнтація різних груп суспільства, які в умовах політичної нестабільності, можна сказати, самовизначаються поспіхом, намагаючись знайти своє місце в розірваному ідеологічному континуумі. При цьому вони максимізують та універсалізують свої претензії й політичні інтереси.

Очевидною є необхідність для політичного режиму в Україні формування конструктивної основи суспільного консенсусу, складові якого полягають у зміцненні елементів стабільності в економічній, соціокультурній і політико-інституціональній сферах. Становлення консенсусу дало б змогу не лише стимулювати енергію політичного розвитку і долати кризове становище політичного режиму, а й, що особливо актуальне для суспільства в умовах розпаду традиційних структур, уникати таких форм дестабілізації, як громадянська війна, політичний (військовий) переворот, соціальна революція або консервативна революція. Як зазначав Е. Бьорк, суспільство, яке бажає зберегти стабільність, повинно бути спроможним запроваджувати реформи [61, с. 37]. І не випадково сучасне розуміння політичного розвитку лежить саме у векторі реформаційних перетворень. Такий шлях не лише протиставляється крайнім формам дестабілізації, що пов'язані з величезними соціальними витратами. Він дозволяє ефективно поєднувати традицію і вимоги модернізації, розв'язувати конфлікт між національною політичною культурою і загальноцивілізаційними цінностями, визначаючи своєрідну національну модель досягнення автономного типу стабільності. Однак для цього процес модернізації політичного режиму повинен спиратися на суспільний консенсус, побудований на синтезі диференційованих і

протиставлених інтересів, і слугувати його зміцненню. Синтез такого порядку не є симбіозом взаємовиключних засад під загальним гаслом національної ідеї, що може переродитися у фашистський колективізм. Цей синтез означає загальне соціокультурне поле між різними соціальними суб'єктами, сукупність умов входження людини до відкритого та плюралістичного соціуму. При цьому загальне соціокультурне поле не заперечує автономії кожного з соціальних акторів. Відсутність консенсусу в українських умовах здатна викликати появу спонтанної синтезуючої тенденції в суспільстві, що пробиває собі дорогу поза і проти існуючого політичного режиму. Це реально, якщо останній, маючи легітимацію, не забезпечить у національних межах синтез основних соціокультурних напрямків. Ця тенденція лежала в основі фашизму, який зміцнився як паліатив нездатності політичного режиму спертися на принциповий консенсус. Там, де суспільство не знаходить достатніх підстав для об'єднання, відбувається псевдосинтез фашистського, диктаторського або іншого типу політичного режиму, що спирається на статичний, мобілізаційний тип стабільності як реальний продукт відсутності загального соціокультурного поля.

Дисфункції політичного режиму в умовах модернізації пов'язані з дією двох груп факторів, зміст яких не відповідає вимогам стабільності. Першу групу факторів становить співвідношення інтересів основних соціальних груп і характер політичної культури, які визначають кризу політичної культури, складовими якої є кризи ідентичності та легітимності. Друга група факторів включає рівень інституціалізації політичних відносин та якостей політичних лідерів і позначається на кризі державного керування. Формами прояву останньої виступають криза проникнення і криза розподілу. Можна також виділити кризу участі, що виникає внаслідок нерозвиненої культури участі та ігнорування вимог рівності в процесі прийняття політичних рішень.

Для України, яка здійснює модернізацію політичного режиму, зазначені кризи являють собою реальні складові розвитку. Спостерігається розрив між системою цінностей, на яких базується легітимність влади, і змінами, що спричинює протиріччя між громадською взаємодією та цими цінностями. Зростає незадоволення серед населення у зв'язку з невідповідністю між очікуваними благами і реальними наслідками урядових рішень. Крім того, соціальні зміни (соціальна мобілізація) розходяться з умовами політичної інституціоналізації. Остання повинна динамічно відображувати нові форми політичної участі і нові економічні та соціальні вимоги, що виникають, реалізуючи процес пристосування до них політичної системи. Завдяки цьому здобувається стабільність політичного режиму. Однак в Україні модернізація відзначається різноспрямованістю змін, високим рівнем динаміки соціальних змін, що супроводжуються різкою поляризацією в соціальній сфері, що ускладнює можливості реагування політичної системи на імпульси, які надходять до неї.

Криза законності, характерна для умов становлення адаптаційної моделі, являє собою кризу змін. Спостерігається відсутність консенсусу в суспільстві, який зумовлює визнання режиму та довір'я до нього. Це своєю чергою, як вказує С. Ліпсет, визначається трьома факторами. По-перше, в період змін піддається загрозі статус головних традиційно значущих груп. По-друге, не всі головні групи в суспільстві мають доступ до політичної системи в перехідний період або, у всякому разі, як тільки вони висунуть свої політичні вимоги. По-третє, політичний режим для формування і підтримання консенсусу повинен протягом тривалого часу виправдовувати експектації головних груп (на основі «ефективності»). Отже, політичний режим у період модернізації відчуває дисфункціональний вплив як груп лояльних до попереднього режиму, так і тих, «чиї надії на створення внаслідок змін «царства Божого» на землі не здійснились» [187, с. 208]. Розв'язання цієї проблеми є актуальним для політичного режиму в Україні. В

політико-культурному плані це виявляється в кризі цінностей: старі ідеали зруйновані, а формування і сприйняття нових йде надто повільно.

Консенсус, що визначив крах комуністичних режимів у Радянському Союзі та Європі, базувався на прихильності лібералізму як антитезі несвободи. Не лише соціальна і політична безвихідь у зоні «реального соціалізму», а й психологічна втома всіх прошарків суспільства від «офіційного одноманіття» публічного життя призвели до розпаду комуністичного тоталітаризму. Наприкінці 80-х – початку 90-х років відбулося остаточне відторгнення духовного сурогату комунізму, який не мав імунітету до свободи. І достатньо було лише одного занесеного горбачовською перебудовою ліберального вірусу «плюралізму» для того, щоб комуністичний колос – тоталітарний ідеократичний режим – повалився миттєво. Ліберальні лозунги свободи і прав людини зібрали в єдиний антикомуністичний блок прихильників різних політичних доктрин і поглядів. Тріумф лібералізму припадає на 1989-1991 роки, коли здійснилися найбільші масові сподіваннями людей, які отримали щедрі дарунки свободи.

Із крахом комунізму відбувся розпад єдиного антикомуністичного блоку. Ліберальний синтез, тотожний антитоталітаризму, втратив із крахом комуністичного політичного режиму свою практичну актуальність. І хоча для політичної культури України характерною рисою є відмова від тоталітарного минулого і на цій основі – прихильність до демократичного вибору, в цілому цінності лібералізму не стали поки що внутрішньою суттю українського суспільства. Це пов'язано не лише з тим фактом, що політико-культурні основи свідомості тоталітарного типу ще не викорінені, але й з фактом незбігу сподівань та реальної дійсності, особливо коли зростання соціальної мобілізації населення не підкріплюється зростанням добробуту. Крім того, принципи лібералізму, які отримали свій розвиток у векторі західноєвропейського політичного досвіду, в сьогоднішній українській реальності набули перекрученої і навіть протилежної форми.

Одна з ключових цінностей лібералізму – індивідуалізм, який означає індивідуальну гідність – за наших умов замінюється атомізацією соціального життя. Вільний ринок і приватизація власності обернулися на практиці примітивною штовханиною і легальним пограбуванням власності неономенклатурою. Сама ідея приватної власності, прагнення перетворити всіх громадян України у повноправних власників, реалізувалась у формі перерозподілу держвласності. Внаслідок цього суспільство отримало різко поляризовану структуру, визначувану невеликою групою надбагатіїв на одному полюсі і величезною масою бідних – на іншому. Доводиться визнати, що за такої соціальної структури важко говорити про реальність втілення принципу рівності можливостей і справедливості. Як відомо, Е. Бьорк у XVII ст. визначив, що люди готові до громадянської свободи строго в тій мірі, в якій їхня любов до справедливості стоїть над жадібністю. В умовах зuboжіння великої частини населення розуміння свободи як справедливості суперечить дійсності. Лінія на швидке збагачення в свою чергу не має нічого спільного з філософією «третього класу», багатство якого базувалося на вмінні, праці, кваліфікації і таланті.

Принцип правління законів, властивий лібералізму, також не став властивою рисою політичної культури нашого суспільства. Його сприйняття і затвердження ускладнюється нечіткістю, непослідовністю і нестабільністю законодавчої сфери в Україні. Як наслідок цих процесів – неповага до закону, розгул злочинності, правове «безмежжя».

Плюралізм груп і інтересів, пов'язаних загальноприйнятими нормами і правилами спілкування, принцип політичної впливовості громадян повернулися в очах значної частини населення пануванням вузькоелітарних верхівкових груп. А принцип розподілу влад на практиці підмінюються спробами встановити єдиновладдя окремих гілок влади. Наслідком цього виступає протиборство, яке ослаблює в цілому всі структури державної влади і викликає громадську недовіру до будь-якої її гілки.

Таким чином, ідеальне уявлення про свободу суперечить видимим її феноменам. Внаслідок цього спостерігається фрустрація суспільної свідомості. З цим пов'язані громадська втома, апатія, почуття розчарування і зневіри в демократію. Лібералізм, зруйнувавши тоталітарний комунізм, заперечує сам себе, бо не знаходить в умовах модернізації політичного режиму в Україні сприятливого ґрунту. Звідси дестабілізація, поглиблення кризи. Що в свою чергу створює загрозу виникнення й розростання екстремістських настроїв.

Атмосфера дезорієнтації і невпевненості у завтрашньому дні пов'язана для значної частини українського суспільства із крахом звичних атрибутів соціального благополуччя, відсутністю у населення ринкових настанов, втратою «історичної пам'яті» щодо володіння і розпорядження власністю. Реформи асоціюються із погіршенням власного матеріального становища. Все це робить хворобливим становлення нової моделі поведінки, утвердження ліберальних цінностей. Отже, для становлення інформаційного суспільства, що неможливе без ліберальних цінностей, необхідним є надання позитивного змісту реформам, який виражається у реальному почутті власності та покращанні соціально-економічного становища кожної людини чи кожної сім'ї.

Слід зазначити, що в Україні дисфункціональний вплив на проведення модернізації у векторі становлення стабільності справляє відсутність консенсусних підвалин політичного режиму.

Розв'язання проблеми подолання дисфункцій політичного режиму в Україні можливе за рахунок формування соціально-ліберального консенсусу. Синтез елементів соціально-ліберальної спрямованості не лише дозволив би провести демократичну модернізацію, але й сприяв би урахуванню в її межах специфіки традиції національного розвитку. Необхідність такого синтезу випливає зі своєрідного геополітичного становища України, розташованої ніби на стику двох цивілізацій – Європи та Азії. Вона розташована досить

близько до європейських столиць і приблизно на однаковій відстані від неєвропейських центрів світової економіки та політики (Вашингтон, Токіо), має вихід до моря.

На відміну від західноєвропейської культури, в тканину якої міцно увійшов дух індивідуалізму, для країн Сходу характерна певна зневага до особистісного начала у суспільному розвитку. Мета і цінність особистості відходять на другий план перед інтересами держави. У східній політичній традиції пріоритетне становище держави сприяло розвиткові орієнтацій на неї, її силу і милість у вирішенні питань, які торкаються як усього суспільства, так і індивідуальної людської долі. Наслідком цього виступає страх самостійної творчої активності, покладання відповідальності за своє становище в соціальній сфері на державу і характерне пріоритетне ставлення до колективного успіху перед індивідуальним.

Історична доля України відобразила пріоритетну взаємодію цих двох тенденцій у духовному і соціально-політичному розвитку. З одного боку, наявність давніх демократичних традицій, створення на початку XVIII ст. Конституції, волелюбний дух і глибоке почуття національної гордості нашого народу, прагнення до незалежності, вистраждані у протистоянні з численними загарбниками. З іншого боку, існування України у складі Російської імперії, потім радянської мали своїм наслідком, з одного боку утворення й розвиток різних галузей важкої та легкої промисловості, а з іншого – пригнічення національної своєрідності і політику державного диктату, що наклало свій відбиток на характер політико-культурного розвитку нашого суспільства. У державі, де панувало тоталітарне розуміння стабільності, не лише клався край усякому прагненню до самостійного вирішення національних проблем розвитку, але й нівелювалося особистісне начало. У населення України формувалося почуття залежності від волі держави. У радянські часи пріоритет інтересів держави і колективного початку перед індивідуальним імперативом суспільного розвитку був

доведений до абсурду. Радянська людина побудувала те, що складало «соціальні завоювання соціалізму», які оформляли інститути та обґрунтовували символи та ідеї. Причому, все це саме по собі не передбачало ні індивідуальної гідності, ні панування права, ні приватної власності, ні політичного та ідеологічного плюралізму. У цій низці необхідних чинників демократичного відкритого суспільства були відсутні й такі, що складають основу інформаційного сучасного суспільства, як от: повага до інтелектуальної праці, самоцінність знань як виробничої сили і як духовної складової суспільства, швидкі технологічні зміни та зацікавленість у них адмінресурсу. Все це унеможлиблювало приєднання України до світового інформаційного простору. Таким чином, можна стверджувати, що за часів радянського тоталітаризму не склалися сприятливі умови до своєчасного набуття нашим суспільством постіндустріальної інформаційної якості.

Вищезазначеним соціально-політичним історичним реаліям українського суспільства відповідала значна консервативна культурна орієнтація. Її формування пов'язано із історичною ситуацією, що склалася, з високою мірою динамічності, та являє собою реакцію на події після 1991 р., які розвивалися як на території пострадянського простору, так і у світі в цілому. Характер і наслідки модернізації, зокрема, в Україні, викликали ностальгійне сприйняття минулого, відчуття зв'язку з ним у певній соціальній спільності, вельми неоднорідної за своїми соціальними характеристиками. Ця соціокультурна орієнтація відзначається відчуттям втрати права на благополуччя, точніше відчуттям втрати традиції, яка стала правом. І саме в цьому полягає суть політико-культурного зв'язку з минулим.

Втрата традиції, яка сприймається як право, виявляється в прихильності виборців таким якостям в ієрархії ідеологічних образів, як борець з несправедливістю, проти мафії та корупції, захисник, «борець за правду». Це є відображенням прагнення населення до порядку, стабільності, соціальної справедливості, а також типового для масової свідомості

феномена – пошуку «ворога». Люди втомилися від нескінченного руйнування всього того, що було звичним, від демагогії, порожніх обіцянок. Цим пояснюються політико-культурні орієнтації, що передають ностальгію за почуттям соціальної захищеності, великої Батьківщини. Пріоритетне значення у зв'язку з цим традиційно належить державі, орієнтації на авторитет і стабільність якої, забезпечення нею гарантій благополуччя населення становлять не лише частину традиції, але й обумовлені сучасним кризовим становищем українського політичного режиму. Від його діяльності багато в чому залежить реалізація таких цінностей, як законність, безпека, прагнення до порядку й соціальної справедливості, які найбільш актуальні для посттоталітарного суспільства в Україні.

Безумовно, ставлення до держави зазнало значних змін у сучасних умовах української дійсності, особливо в період становлення національної державності. В розумінні її ролі відбивається суперечлива взаємодія традиції та модернізації. Результат цієї взаємодії залежить від політико-культурної трансформації, від того, в якій мірі консервативна культурна орієнтація урівноважується інтегральним сполученням з ліберальною, яка ледве вносить свою понятійну спрямованість у розвиток соціально-політичного поля в Україні.

За ступенем впливовості в політичній культурі українського суспільства консервативний вектор посідає вагоме місце. Його складові знаходять підтримку в різних верствах суспільства. Слід особливо зазначити, що, на наш погляд, пріоритетне становище елементів цього вектора в структурі політико-культурних переваг є об'єднувальним началом для електорату лівих сил як в Україні, так і в Росії. З посиленням кризи зростання дисфункцій політичного режиму, вплив консервативної політико-культурної орієнтації має загальну тенденцію до розширення.

Населення України виявляє найбільшу зацікавленість у розв'язанні проблем соціально-економічного характеру. Для нас особливий інтерес

становить той факт, що регулювальна функція держави поширюється насамперед на соціально-економічну сферу, яка своєю чергою найбільш актуальна у сприйнятті політико-культурних орієнтацій українського суспільства. В першу чергу це стосується економічної реформи, яка повинна бути не самодостатньою і самоорієнтованою, а враховувати наслідки й специфіку функціонування інших сфер суспільного життя. Той факт, що держава є регулювальною силою в соціально-економічній сфері є позитивним наслідком ліберальних трансформацій політичної культури. Крім того, і в економічній сфері у державі вбачають фактор, який забезпечує становлення різних форм власності розвитку ринкової економіки і в цілому становлення демократичного політичного режиму. Питання полягає лише в тому, наскільки пріоритетна роль держави стримуватиметься зміцненням ліберальних орієнтацій у політико-культурній сфері українського суспільства.

Відсутність достатніх соціально-економічних підстав для зміцнення ліберальних цінностей, недостатня актуалізація ліберального аспекту таких цінностей, як законність, безпека, порядок, соціальна справедливість, на наш погляд, не сприяє становленню правової держави.

Не останню роль у політико-культурних орієнтаціях, що підвищують значення державного регулювання економікою і, отже, відходу від чистої схеми ліберальних рецептів реформування, відіграє фактор високої цінності праці для українців: робота для них є не просто засобом матеріального забезпечення, але й місцем спілкування, самовираження, та й просто звичкою, способом життя. Таким чином, наявність місця роботи, постійна забезпеченість працею, що відповідає здібностям і можливостям людини уявляється нам частиною української традиції. Зникнення подібного важливого життєвого простору або загроза його зникнення відвертає багатьох від ринкового варіанту працевлаштування, коли держава гарантує

лише допомогу по безробіттю, допомогу у працевлаштуванні, можливо, перепідготовку, але не більше.

Отже, можна зробити висновок про те, що позитивним моментом у політичній культурі українського суспільства є орієнтація на впливовість держави та її стабільність на процес суспільно-політичних перетворень, на підвищення значущості не тільки демократичних цінностей, але й цінностей нового інформаційного суспільства, які передбачають перш за все свободу волевиявлення особистості, забезпечення гарантій вільного розвитку, вибору форми освіти, отримання будь-якої (технічної, наукової, культурної, медичної тощо) інформації.

Інформаційна революція вимагає осмислення цілого ряду ментальних проблем. Одна з них пов'язана зі швидким оновленням інформаційних технологій. Зміни поколінь інформаційних технологій відбуваються кожні три-п'ять років. Виникає питання вірної оцінки інформації, інтелектуального осмислення, наслідків і результатів інформаційної революції, її закономірностей. Потік інформації вимагає володіння великим обсягом знань. На цьому тлі все чіткіше висвітлюються кризові аспекти наявної системи освіти. «Функціональна неграмотність» може стати великою перешкодою для подальшого соціального розвитку. У цілому необхідний прорив у самопізнанні суспільства для того, щоб високі технології не були використані задля лихих цілей.

Ще однією проблемою, яка, безумовно, є актуальною для формування консенсусних засад українського суспільства у контексті його просування до інформаційної якості, є можливість маніпулювання інформацією з метою адміністративного керування суспільною свідомістю. Як уже зазначалося, інформація у новому суспільстві стає важливим ресурсом управління. Але її спрямованість залежить від демократичності суспільства. На нашу думку, лише відкритість суспільної взаємодії може запобігти спробам використання інформації для встановлення контролю за її споживачами. Виборчі

технології, рекламні технології, нейролінгвістичне програмування, політичні та інші технології у соціальній сфері, інформаційні війни – все це міцно ввійшло в наше життя. Відомо, що інформаційні високі технології підвищують можливість подання необ'єктивної інформації, що спотворює реальність. Це вже – загроза політичної стабільності суспільства, оскільки знижуються можливості суспільства щодо адаптації до змін. За таких умов розходження експектацій і реальних ситуацій призводять до кризи довіри до інформації і навіть здатні викликати інформаційні стреси суспільства. Щоб ефективно запобігати недемократичному використанню сучасних інформаційно-технологічних досягнень, необхідно шляхом реформ і цілеспрямованої державної політики корелювати їх із зростанням суспільної свідомості, розвитком форм соціальної організації. Стосовно останнього слід зауважити, що саме громадський контроль за інформаційною сферою та діяльністю держави – найбільш ефективна підйома демократизації суспільства.

Впливовість держави у процесах становлення інформаційного суспільства припускає насамперед виконання нею функцій соціального захисту і забезпечення гарантій вільного розвитку особистості. Щодо України особливу увагу слід акцентувати на необхідності формування складових політичної культури громадянського типу, у нашому випадку – на зміцненні ліберальних цінностей. Інтегральний вхід останніх у політико-культурну тканину нашого суспільства і насамперед сприйняття свободи особистості як пріоритетного імперативу розвитку неможливе без наявності відповідних соціально-економічних умов. Актуальним у такому плані для політичного режиму в Україні є створення практичної основи реальної, а не формальної взаємодії держави й особистості на базі прямих і зворотних зв'язків, яка передбачає автономний тип стабільності, що ставить на чолі розвитку імператив індивідуальної гідності та індивідуального розвитку.

Ситуація відсутності у значної частини населення України реального володіння приватною власністю відбивається в політико-культурній сфері на відсутності актуалізації цінності власності у свідомості мас. А, як відомо, цінність свободи зміцнюється в поєднанні зі стійким відчуттям власної впливовості за наявності стабільного автономного простору особистості, одним із факторів існування якого і є власність і політико-культурні орієнтації, з нею пов'язані. Інакше неминуче зростає залежність від держави, а сфера незалежних приватних інтересів звужується. Держава у такому разі бере на себе прерогативу виконання функцій взаємозв'язку між членами суспільства, які роз'єднані і дезорганізовані в соціальному просторі.

Вищезазначене має безпосереднє відношення й до інтелектуальної власності, про яку навіть не згадувалось у радянські часи. Поняття інтелектуальної власності – важливе для осмислення свободи людини у сучасному розумінні. Воно має як економічний, так і політико-культурний та ідеологічний зміст. Забезпечення державою реального захисту права власності, особливо інтелектуальної, – запорука незворотного просування суспільства шляхом демократії, тому що це означає свободу людини (спільноти, суспільства загалом) від будь-якої сваволі.

Позитивним моментом у сучасній політичній культурі України є орієнтація на швидкий економічний розвиток, стабільність держави, політичну демократизацію, які матимуть своїм наслідком досягнення суспільством рівня інформаційної якості. Це не означає копіювання історичного шляху розвитку західних демократій, які поступово перейшли від лібералізму економічного, що абсолютизує незалежність особистості, до лібералізму соціального, який визнає регулювальну функцію держави і значення колективної взаємодії та ідеї «загального блага». Для населення України найкращим є не розрахунок на стихію ринку у проведенні суспільних перетворень, а на упорядкований «інтервенціоністський» [227, с. 210] вплив влади на перебіг модернізації політичного режиму, свого роду

«капіталізм за проектом». Але, якщо вектором модернізації виступає стабільність політичного режиму, яка відповідає вимогам її автономного типу, то необхідним фактором її становлення уявляється ствердження цінностей інформаційного суспільства. Їх сполучення з цінностями соціальної спрямованості може, на нашу думку, скласти дійову основу досягнення консенсусу в українському суспільстві.

Аналізуючи сучасну соціокультурну ситуацію в Україні, можна зробити висновок про те, що існують два вектори ціннісних орієнтацій: соціальний і ліберальний. Напрямок на формування інформаційного суспільства поєднує у собі два попередніх напрямки і не може бути здійсненим без них. Вони багато в чому стикаються, впливаючи на специфіку сприйняття тих або інших цінностей [80, с. 74, 91]. У інформаційній якості традиція і модернізація в розвитку українського суспільства, на нашу думку, вже набувають чітких рис інтеграції. Це підтверджується тим фактом, що ціннісними пріоритетами в Україні стають: свобода, власність (у тому числі інтелектуальна), праця, безпека, право на отримання будь-якої інформації (крім такої, що становить державну таємницю).

Підсумовуючи, зауважимо:

- пріоритетним напрямком модернізації українського суспільства, зокрема політичного режиму, є становлення консолідованого демократичного суспільства;

- досягнення відкритості та демократичності політичного режиму України є важливою передумовою інформаційної якості суспільства;

- саме інформаційне суспільство дозволяє найбільш ефективно інтегрувати прихильність громадян України до цінностей соціального порядку (у тому числі соціальних гарантій з боку держави) із цінностями лібералізму й демократії (головна з яких свобода від будь-якої сваволі);

- синтез соціальних і ліберальних цінностей поєднує традицію й модернізацію у суспільному розвитку в Україні.

- вищезазначений синтез дозволить подолати можливі кризові явища та сформувані стійкі консенсусні засади інформаційного суспільства як належної умови входження України до світового демократичного співтовариства.

3.4 Політичні спільноти в комунікативному полі політики: виклики мережевого суспільства

Наприкінці ХХ ст. після розпаду СРСР перед новими країнами, й перед Україною зокрема, постала глобальна проблема: домогтися власної національно-державної ідентичності, яка б стала інтегральною характеристикою суспільства та необхідною основою успішного розвитку країни. Державний статус незалежної країни дає можливість формувати цілісну громадянсько-політичну, самоідентифіковану спільноту, спроможну протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам; формувати зв'язки громадян із власною державою як головним політичним чинником реалізації національних інтересів. Проблема державно-національної ідентичності й сьогодні, після майже тридцяти років незалежності, набуває все більшої актуальності і в суспільстві. Українська національна ідентичність досі перебуває у стані амбівалентності, є неоднорідною і неструктурованою.

Сучасна держава – це політичний інститут, який має суверенітет, вищу юрисдикцію на певній території. Ключове слово тут «суверенітет». Це поняття отримало досить чітке тлумачення ще в роботах Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса та ін. Від його інтерпретації залежить співвідношення інтеграції та диференціації у глобальному світі, а також специфіка функціонування політичної системи національної держави. Суверенітет держави та його наукова рефлексія зазнавали суттєвих змін упродовж історії існування суверенних держав [13, с. 47-48]. Зміст поняття «суверенітет»

постійно змінювався залежно від змін міжнародних відносин, характеристик держав і, від того, хто виступав сувереном, абсолютний монарх чи представницька демократія (поліархія). Як стверджує М.І. Сазонов, глобалізація, суверенітет держави і їх наукова рефлексія – не що інше, як продовження загальноцивілізаційного розвитку людства й усвідомлення у часі його специфічного характеру. Своєрідність тут у тому, що поряд із державним суверенітетом сформувався й реалізується ширший – міждержавний [248, с. 75].

Нагадаємо, що концепція традиційного державного суверенітету базується на територіальній географії, і суверенітет характеризується певними ознаками. По-перше, суверенна держава має вищу політичну владу й монополію на легітимний примус в межах її території для захисту влади на внутрішньому рівні та для недопущення зовнішнього втручання. По-друге, держава формує свій зовнішньополітичний вибір і регулює рух через свої кордони. По-третє, суверенна держава визнається іншими державами як незалежна одиниця, вільна від зовнішнього втручання в її справи. Отже, суверенітет – це автономність держави й незалежність її від іншої. Ці компоненти суверенітету ніколи не були абсолютними, але вони склали основу світового порядку, в основі якого лежала концепція міжнародного права, відома як «Вестфальська модель».

Сучасна політична наука переосмислює поняття «суверенітет» у зв'язку з виникненням нової реальності – «пост-Вестфальської». Глобалізація змушує переглядати традиційні принципи суверенітету, оскільки змінюються сталі уявлення про різницю між внутрішньою і зовнішньою, державною і міжнародною, територіальною і не територіальною політикою. Національні держави залишаються самостійними діючими одиницями, але їм протистоять величезна кількість міжнародних владних інститутів і структур, які діють незалежно від відстані. В глобальній політиці беруть участь недержавні учасники, субнаціональні актори й національні групи тиску, пов'язані

передусім з медіаресурсами, економікою. В умовах глобалізації традиційним і навіть модерним суспільствам стає щоразу важче зберігати свою національну ідентичність, протистояти уніфікації. Все більший протест у світовому контексті викликає політико-культурне розмивання національного суверенітету [10, с. 90].

За таких умов величезного значення набуває проблема формування загальної національної ідентичності, національної ідеології та об'єднаної державної концепції, без якої, як стверджує французький учений П.Бурдьє, неможлива легітимність державної влади та стабільність функціонування національної держави [73, с. 132].

Сучасні масштаби і темпи глобалізації й інтенсивної трансформації цивілізаційних процесів розвитку посилили тенденцію до збереження і захисту права на ідентичність кожного окремого соціуму. Цю тезу підтверджує політика, яка націлена на збереження національного суверенітету таких держав, як Китай, Японія, Індія, Тайвань, Індонезія, Бразилія. Небезпека негативних наслідків «вестернізації» для способу життя змушує ці країни здійснювати модернізацію на власній культурно-цивілізаційній основі, поєднуючи національні традиції із західними інноваціями. Досвід цих країн свідчить, що успішна модернізація соціального та економічного розвитку не веде до масштабної культурної «вестернізації». Навпаки, вона викликає повернення до традицій, до консолідації на основі національної культури, до розуміння необхідності та цінності самобутності. Але навіть і у цих державах суверенітет скорочується.

Національно-державна ідентичність України – це багатоаспектний комплекс діалектично взаємопов'язаних і взаємозалежних складних політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, територіально-регіональних елементів масової свідомості, структура яких склалася в процесі тривалого історичного розвитку українського суспільства. Впродовж багатьох віків Україна перебувала у складі різних імперій, тому високий

рівень ресиміляції, сильні регіональні відмінності пояснюють гетерогенність сучасної України.

Звернемося до дослідження директора Програми з історії, пам'яті та конфліктів Школи аналізу та вирішення конфліктів Університету Дж. Мейсона, США К. Коростеліної, здійсненого у 2011 р. до 20-ї річниці незалежності України [166], яке присвячене основним наративам національної ідентичності та іншим проблемам української соціокультурної ситуації. Дослідниця виділяє сім моделей теперішньої ситуації в Україні: по-перше, держава без національної ідеї та загальної самосвідомості; по-друге, країна у незавершеному перехідному процесі; по-третє, занепад суспільства; по-четверте, розділене суспільство; по-п'яте, Україна як колонія або «дикий капіталізм»; по-шосте, постколоніальне та постгеноцидне суспільство; по-сьоме, Україна як прикордонна держава. При цьому автор спирається на соціологічні дані, в яких були задіяні українські та зарубіжні респонденти, які хоча й визнають основні концептуальні моделі України, все ж таки в інтерпретаціях їхні думки відрізняються. Так, якщо взяти першу названу модель, то вона підкреслює відсутність загальної національної ідентичності, національної ідеології та об'єднувальної державної концепції. За це висловилися 100 % українських респондентів. Вони вважають, що обходячи стороною публічні дискусії навколо держави як нації, уряд і суспільство стурбовані, перш за все, своїм економічним благополуччям як найвищим пріоритетом, а створенню національної ідентичності заважають конфлікти навколо ролі радянського минулого України у розвитку теперішньої нації. Це призвело до того, що еліта не турбується про процвітання України, не розв'язує етнічні та регіональні конфлікти, не має чіткої концепції міжнародних відносин. 100 % іноземних респондентів в цьому плані говорять, що в Україні демократичні установи є тільки фасадом, корупція охопила усі сфери життя країни, громадянське суспільство має слабку громадянську відповідальність і поки що є слабким інститутом. Вони також

вважають, що Україна не має національної ідентичності й відкрита впливові Росії та різних екстремістських організацій.

Відносно бачення України як країни, що перебуває у тривалому перехідному періоді, 79 % українців підтримують модель, яка описує незавершеність перехідного процесу без чіткого бачення, куди країна має прямувати. Комуністичне минуле глибоко впливає на теперішню реальність: у людей і досі радянська ментальність, вони розглядають уряд як патерналістського постачальника та чекають на сильну особистість, яка все змінить. Рівень громадянського суспільства низький; демократія слабка та неконсолідована. 77 % українських респондентів підтримують список основних проблем, що свідчать про занепад суспільства: занепад економіки, корупція, деградація освіти і культури, брак людського потенціалу тощо.

47 % українських і 50 % іноземних респондентів висловились майже однаково щодо моделі розділеного суспільства. Ця модель описує Україну з відмінностями, що кореняться глибоко в історії, культурі, менталітеті та прагненнях кращого майбутнього. Політичні гравці використовують ці етнічно-культурні розколи, щоб відвернути увагу від економічних проблем. Україна як країна розділена культурно та ментально на проросійську та прозахідну групи. Цікаво, що наратив, який описує Україну як колонію олігархів, які не дбають про Україну, не інвестують у її майбутнє кошти, а акумулюють свій капітал через експлуатацію внутрішніх ресурсів підтримали 42 % українських і 80 % іноземних респондентів. І тільки 8 % українців погоджуються з моделлю України як постколоніальної, пост-геноцидної країни зі збоченим менталітетом, відсутністю загальнолюдських цінностей і постійним домінуванням радянських цінностей. Як усі постколоніальні суспільства, Україна розділена за різними ознаками мовою та історією, які начебто є джерелами конфлікту. Що стосується моделі, яка стверджує, що великий досвід існування України як прикордонної держави

впливає на її здатність вирішувати внутрішні проблеми та рухатися вперед, то її підтримали 15 % українських та 10 % іноземних респондентів [166].

Підсумовуючи зазначені результати, К. Коростеліна відзначає, що українськими та іноземними експертами були підкреслені й досягнення України в період здобуття суверенітету. Українські експерти відзначають таке: Україна зберегла свою незалежність (29 %); має мирний перехідний період, у ній відсутні агресивні конфронтації та конфлікти (21 %); має вільну політичну культуру та не має рис авторитарного режиму (12 %); забезпечує посилення перспектив та можливості подорожувати за кордон (6 %). Іноземні експерти відзначили: Україна є вільним і плюралістичним суспільством (20 %); присутнє більше різноманіття в економіці, зміни в економічній і соціальній сферах (20 %); стала незалежною державою із певним потенціалом (20 %); переживає мирний розвиток (10 %) [166].

Дослідниця стверджує, що аналіз моделей теперішньої ситуації в Україні дозволяє визначити шість моделей національної ідентичності, а саме: подвійна ідентичність, прорадянська модель, боротьба за українську ідентичність, визнання української ідентичності, багатокультурна громадянська модель, кримські татари. Кожна модель була нею проаналізована шляхом визначення суті моделі, представленої у 90-100 % респондентів у межах кожного з шести типів. Кожна модель характеризується трьома рисами: по-перше, вона дуже послідовна, із сильною внутрішньою логікою та виправданням її легітимності; по-друге, пов'язана зі специфічною концепцією влади та моральності; по-третє, відрізняється від інших моделей та у багатьох рисах є протилежною іншим моделям.

Так, модель подвійної ідентичності описує Україну як країну із подвійною ідентичністю двох рівних етнічних груп. 28 % опитуваних підтримують цю модель, пишаються російською культурою та спадщиною, наполягають на тому, що вона відрізняється від російської культури у Росії.

Регіони України мають різні трактування спільної історії, що не є сприятливим для розвитку загальної національної ідентичності.

7% прихильників прорадянської моделі фіксують свої погляди щодо переоцінки історії Радянського Союзу та хочуть посилити національну гордість та єдність шляхом укорінення радянських досягнень у національну свідомість країни. 23 % респондентів підтримують цю модель, яка описує Україну як гомогенну культуру етнічних українців з деякими анклавом прорадянського російського населення, що є результатом колонізації та імміграції. Україна – це постколоніальне суспільство, що спромоглося зберегти свою мову, культуру та досягти незалежності. Основний розкол у суспільстві – це розкол між аутентичними українськими демократичними цінностями та прорадянськими ідеалами тоталітаризму.

Модель «визнання української ідентичності» також описує Україну як гомогенну культуру етнічних українців з невеликими етнічними меншинами: росіянами, кримськими татарами та угорцями. 23 % респондентів, що висловилися за неї, впевнені у необхідності захисту своєї незалежності від російського впливу у політиці та освіті.

Україну як багатокультурне суспільство з різними етнічними групами, які повинні побудувати громадянську, а не етнічну, національну ідентичність, бачать всього 16 % респондентів. Це суспільство є результатом зусиль українських громадян, об'єднаних ідеєю незалежності. Історична модель як головна основа спільної ідентичності України повинна будуватися на ідеях громадянства та відображати множинні голоси української історії. Отже, Україну сприймають як багатокультурне суспільство у моделі «подвійна ідентичність», «прорадянська модель», «багатокультурна громадянська модель» та ін.. Обидві українські моделі описують країну як гомогенне суспільство етнічних українців. Такий аналіз включає вимір, що відображає концепцію національної ідентичності, представленої громадянською концепцією (ліберальна ідеологія) та етнічною концепцією

(національна ідеологія). П'ять із шести моделей спираються на національну ідеологію та включають у себе етнічні концепції у розвитку національної ідеї. Тільки одна модель «багатокультурна, громадянська», що представлена тільки 16% респондентів, заснована на ліберальній ідеології та громадянському значенні національної ідентичності [166].

Зважаючи на вищесказане, можна констатувати, що інтелектуальний ландшафт України позбавлений громадянських ліберальних ідеологій, які визначають суспільство як об'єднання рівних громадян незалежно від їхнього етнічного походження, мови чи релігії. Право на ідентичність це – індивідуальне право на самобутність. Безумовно, державна ідентичність є консолідуючим фактором на шляху утвердження державності та розбудови суверенної держави, бо вона увібрала у себе специфічні риси розвитку певного народу як нації. Однак надмірна абсолютизація ідеї державної ідентичності може призвести до абсолютизації ідей етноцентризму чи расизму. Останні не можуть слугувати критерієм культурної варіативності, оскільки об'єктивно призводять до виникнення локальних або глобальних конфліктів. Історії відомі трагічні факти, коли за основу ідентичності проголошувалась ідея расової чи етнічної належності.

Український народ, як свідчить історія, до 1991 р. не мав багатого досвіду своєї власної національної держави, яка функціонувала б легітимно, захищаючи інтереси власного народу. Тому і державна влада, і держава як інституція для українців завжди асоціювалася і продовжує асоціюватися з насиллям. Цілком природним для українського народу є прояв недовіри й дистанціювання від влади.

Отже, з урахуванням вказаних обставин, теоретично й практично орієнтація на державну ідентичність як консолідуючий фактор українського суспільства на шляху розбудови правової, демократичної держави і виходу з глибокої трансформаційної кризи, є малоефективною, оскільки не може розглядатися як умова легітимності. В цьому контексті коректніше говорити

про національну ідентичність українського суспільства. Вона поступово формується і доказом цього є такі позитивні тенденції: переважна більшість українців пишається своєю країною, вважає себе її патріотом, не зважаючи на всі негаразди свого життя. У 1992 р. лише 45,6 % респондентів у відповідь на запитання «ким Ви себе, перш за все, вважаєте?» обирали серед 9 варіантів відповідь – громадянин України, у 2010 р. – 51,2 %. У 1992 р. 12,7 % опитаних вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу, у 2010 р. – лише 6,9 % [288]. Повільно, але поступово зростає громадянська ідентичність українців, більшість яких починає ототожнювати себе, перш за все, з власною країною. Враховуючи неоднорідність країни, суттєві регіонально-політичні протиріччя серед її населення та відсутність значущих соціальних результатів розвитку країни для пересічних українців, зазначену тенденцію можна вважати достатньо позитивним результатом. Але мовні розбіжності, зокрема і в регіональному вимірі, залишились практично незмінними. Навіть зменшилась – з 32 % у 1992 р. до 22,1 % у 2010-му – частка людей, які спілкуються в родині і українською і російською мовами, залежно від обставин [288].

Міжрегіональні мовні розбіжності є індикатором суттєвих розбіжностей в етнокультурній та етнополітичній ідентифікації українців. Значна частина населення країни, особливо у східних і південних регіонах України, фактично мають подвійну – україно-російську – етнокультурну ідентичність. Формування і зміцнення спільної ідентичності українських громадян і досі залишається актуальною проблемою. Україні дуже потрібна системна політика інтеграції українського суспільства, спрямована на поступове формування спільної громадянської та національної ідентичності. Для цього необхідним є високий престиж держави, її реальний міжнародний вплив. Орієнтирами ефективного управління соціальними процесами в Україні мають бути заходи держави із ствердження у значної частини населення

почуття впевненості у власних силах стосовно економічної активності, із формування сталих гарантій захисту економічної свободи [4, с. 96].

На жаль, глобалізаційні тенденції не сприяють подоланню в українців постколоніальної ідентичності. Україна, мусимо визнати, є не суб'єктом, а об'єктом глобалізаційних процесів. Наше суспільство є пасивним споживачем культурних наробків, ідеологічних концепцій, створених іншими культурами та іншими державами, що в цілому не сприяє формуванню власної національної ідентичності громадян України.

Успішна відповідь України на внутрішні і зовнішні виклики залежить від успішного формування модерної української ідентичності на засадах європейського рівня національної культури, прийнятної та привабливої для більшості населення. Це надскладне завдання, зважаючи на етнокультурні розколи, може вирішуватись на основі поєднання громадянської і культурної складової національної ідентичності. І лише у такому разі (зрозуміло, поряд із іншими позитивними соціополітичними факторами) можлива позитивна відповідь на питання «чи втримається держава, та її суверенітет в інформаційну добу?»

Розвиток суспільства у векторі мегатренду інформаційної цивілізації вимагає пошуку відповідей на питання про сутність, долю та шляхи трансформацій ключових політичних інститутів, що стали невід'ємною часткою модерних політичних систем. Мабуть, найретельнішу увагу привертає феномен політичних партій як політичних інститутів, які у свідомості людей західної цивілізації та у політичній практиці країн Європи та Америки стали символами плюралістичного суспільства і політичних систем, показником наявності демократії та суб'єктами забезпечення її механізмів. Саме партійна діяльність як один із способів політичної соціалізації населення та облаштування взаємодії та комунікації між суспільством та політичною системою дозволила багато в чому отримати шляхом тиску і контролю на органи державної влади ті «щирі дарунки

демократії», якими хизувалися адепти ліберальної моделі. Завдяки наполегливій мобілізації населення під ідеологічними гаслами партій, починаючи з XIX і до середини XX століття партійна діяльність сприяла викристаленню соціальної держави, засад суспільства загального добробуту.

Важливим наслідком цих процесів стало формування у суспільній свідомості людей західноєвропейського цивілізаційного проекту певної моделі суспільного блага та прийняття парадигми політики, що зорієнтована не на розгортання конфліктів та їхнє одностороннє розв'язання, а на постійний пошук компромісів, збереження стрижня загальнонаціональної злагоди та стабільності. Політичні партії «класичного зразка» відрізнялися від теперішніх наявністю чіткої організаційної структури, фіксованим членством, сформованою соціальною базою та особливим фасоном ідеологічного одягу. Саме запеклі суперечки на ідеологічному ґрунті становили змістовну складову суспільної дискусії та обґрунтування зазіхань у боротьбі за владу як механізм розподілу у суспільстві цінностей матеріальних і духовних. Ідеологічний контекст діяльності партій був вельми впливовим для суспільств, які у конкуренції інтересів різних соціальних груп за доступ до структур прийняття державних рішень шукали рівновагу між приватними і загальними інтересами.

Модель реалізації загального блага шляхом конкуренції різноманітних інтересів, що привела до становлення ліберально-демократичного політичного режиму у XX столітті, бере свій початок у Аристотелівській ідеї політики та стабільності. Відомо, що Аристотель, на відміну від Платона, вважав, що абсолютна стабільність наближення до ідеальної єдності робить суспільство крихким і нестійким. Відтак він запропонував у своїй роботі «Політика» підхід до побудови управлінської суспільної моделі через постійний пошук рівноваги між суспільними та приватними інтересами. Його послідовники Полівій і Цицерон остаточно сформулювали погляд на стабільність та запобігання будь-якій узурпації влади через контроль і

взаємообмеження соціальних інтересів один одним, а ці інтереси у суспільному просторі насамперед мають конкретних соціальних носіїв (правитель, знать, народ, середній елемент, зубожіла частка (чернь)). Тобто європейський партогенез розвивався практично до кінця ХХ ст. у межах ідеологічного та соціально визначеного контексту, що сприяло формуванню відносно політично відповідальної влади, яка налаштована на реалізацію концепту загального блага в інтересах більшості населення не лише як програми політичного менеджменту, а й як певної обраної картини світу взагалі.

Феномен масової партії, який передбачає розгалужену мережу первинних осередків на місцях, відданість на засадах спільної ідеологічної ідентичності багатьох рядових членів і навіть впливовість невеличких партійних внесків всієї партійної спільноти залишився у минулому відносно як реалій української політики, так і, мабуть, у країнах так званої стабільної демократії. У європейських дослідженнях уже в 80-ті роки минулого століття відзначається початок періоду *decline of parties*. Характерною рисою цього періоду є занепад впливу європейських партій на суспільство, наявність відмови виборців від своїх попередніх уподобань та коливання між новими. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. найбільше зусиль з боку влади в умовах гібридних політичних режимів зосереджувалось на політичному контролі над опозиційними політичними партіями та на обмеженні організації суспільної незгоди у громадянському суспільстві [351, с. 24].

По-перше, це свідчить про негативний вплив процесів перетворення партій на партійні бренди, партійний бізнес, пов'язаний із появою партій-підприємств, орієнтованих на отримання прибутку та накопичення капіталу (міністерські портфелі, депутатські мандати, керівництво парламентськими комітетами). Роль ринку виконують вибори, які й визначають ціну товару (політичних іміджів, програм, лозунгів, обіцянок та ін.). За цих умов успіх у боротьбі переважно визначається фінансовими можливостями претендентів,

які забезпечують просування товару на ринку, відкривають шлях до рекламних можливостей та маніпулювання суспільною свідомістю завдяки ЗМІ та ЗМК. Виборці, на жаль, виявляються за такою логікою споживачами явного, значною мірою віртуалізованого товару. Звісно, якість здатності споживача до раціонального вибору, обізнаність та інформованість, наявність чітко сформованих власних інтересів-уподобань споживацького кшталту є важливою запорукою проти отримання «кота у мішку», «товару з душком», або взагалі товару, який не лише непотрібний споживачеві, а й є небезпечним для нього. Тобто на тлі розчарування у партіях як агентах артикуляції інтересів широкого загалу громадян спостерігається «друге дихання», реінкарнація феномена партій за рахунок зміни свого обличчя, поведінки та стратегій впливу на політику й прийняття рішень. Партії демонструють не лише в Україні, а й, наприклад, у Європі надзвичайну гнучкість поведінки, способів пристосування та мімікрії насамперед завдяки магічним можливостям, що надає інформаційна епоха, та чаклунським засобам політтехнологів та PR-агенцій.

Ситуацію у сучасному партогенезі можна охарактеризувати через три Д: демасивізація, деідеологізація та дедемократизація. Демасивізація пов'язана із розширенням лідерських партій, партій-фантомів (ці «чисті» типи можуть перехрещуватися на практиці). На політичному ринку партіям краще апелювати до окремого споживача-виборця, якому необхідно нав'язати свій товар, а не до певної групи інтересів, що представлена прибічниками партії з чітко артикульованими інтересами, спільною ідентичністю, яка ґрунтується на приналежностях соціального характеру. Демасивізація партійного буття зворотним боком має плекання партіями саме споживача-одинака. Для цього у партій є широкий арсенал засобів, оскільки саме вони сьогодні виступають суб'єктами політики інформаційної доби. Політика, як відомо, – це діяльність і відносини з приводу розподілу, реалізації влади у суспільстві. У прикладному вимірі це є розподіл у

суспільстві цінностей – матеріальних і духовних. Отже, влада дає широкий спектр можливостей не тільки для підтримання певної якості соціального середовища, а й для «зрощування» електорату, зорієнтованого та, можливо, запрограмованого розігруванням політтехнологій на певну модель виборчої поведінки. Мати справу зі споживачем-одинаком значно простіше (та й дешевше), ніж із сегментом громадянського суспільства, який може виступити дієвим агентом контролю впливу за діяльністю своїх представників у структурах прийняття рішень. За таких умов деідеологізація вже не уявляється такою вже стихійною якістю певного історичного етапу партогенезу. Деідеологізація цілковито відповідає процесам соціально-політичної атомізації та навіть значної «варваризації» публічного простору політики. Широка програма, наприклад, яка б робила більш виразними ідеологічне обличчя політичної сили, не є притаманною політичним партіям. Самі партії часто-густо заявляють про відмову від чіткої ідеологічної позиції. Про це свідчать і мінімізовані тексти програм.

Крім того, розширити програму – справа не така вже й проста, отже, не під силу партіям, що вже довели свою ідеологічну ригідність, інтелектуальну вбогість, закритість і недемократичність. Програма партії стає лише важливою умовою проходження реєстрації, а не засобом мобілізації електорату. Розробка програмних уставних документів, збір необхідних для реєстрації підписів громадян тощо сьогодні, на жаль, забезпечується професіоналами на політичному ринку – спеціальними фірмами юридичного напрямку, для яких цей процес не ідентифікується з образом пересічних громадян, загальногрупові інтереси за умов демократії повинні реалізовуватись через доступ до структур прийняття рішень. Вони просто виконують замовлення тих, хто фінансує партійний проект, тому у самих витоків партогенезу ми бачимо спотворення демократичної логіки цього процесу: інтереси широких соціальних груп як творців публічної політики, підміняються інтересами отримання прибутку зацікавленими партійними

підприємцями. Наявною є схожість програмних постулатів і навіть текстів різних партій, що призводить до втрати сенсу аналізувати партійні програмні документи.

Самі партії стають об'єктами оренди-куплі-продажу, оскільки забезпечують представникам крупного капіталу можливості для лобіювання своїх економічних інтересів. Відтак ідентифікувати переможців виборчих змагань за політико-ідейною приналежністю та сподіватись на стабільний прогнозований, відповідний певним секторам електорату курс, майже неможливо. Тому український виборець, як і певною мірою європейський, поповнює лави розчарованих у політиці відразу ж після оголошення результатів виборів. Отже, слідом за західним дослідником К. Лоусоном, можна стверджувати, що супротив демократичному міфу та електоральному редукціонізму партії діють як агенти дедемократизації, отримуючи дивіденди від приватизації державного управління.

На шляху пошуку нових варіацій мімікрії під виразників інтересів широких соціальних груп, партії все більшу увагу приділяють картелізації, що являє собою змову спільників, об'єднання зусиль з метою недопущення інших партій до ринку влади-власності. Це, з одного боку, відповідає принципам неомонополізації політичного ринку, коли більш впливові гравці витискують інших з цього простору, а з іншого – утилітарні інтереси привласнення державного керівництва роблять такі «змови» дуже непередбачуваними та такими, що поглинають усі залишки ідейної специфікації учасників таких об'єднань.

По-друге, процеси деградації партій, на нашу думку, свідчать про перспективи виходу на сцену публічної політики нових акторів, які будуть відповідати трендам нової інформаційної епохи.

Сучасний світ рухається в напрямку побудови інформаційного суспільства, в якому нові системи виробництва потребуватимуть якісного устрою людських взаємовідносин. Нова модель суспільства, пов'язана з

поняттям інформації, вимагає також значного переосмислення наших уявлень про сутність процесів розвитку людської цивілізації. Для цього необхідно поглянути на історію людства як на процес не стільки пошуку все нових і більш ефективних способів виробництва, а і як на процес пошуку нових і більш ефективних способів комунікації. Якщо у традиційних державах минулого потреби у засобах комунікації були обмежені, то винахід телефонного зв'язку, радіо й телебачення не тільки задовольняло комунікаційні потреби держави, а й спричинило справжню революцію у політиці. Засоби масової інформації практично уможливили реалізацію багатьох демократичних і тоталітарних ідей, які раніше уявлялися утопічними, значно змінили способи легітимації та реалізацію влади, структуру її ресурсів.

Інтенсифікація комунікаційних процесів унаслідок використання комп'ютерних технологій сприяла утворенню нових каналів впливу на соціально-політичний, економічний і культурний розвиток суспільства. Ми стаємо свідками значного підвищення значущості комунікації, особливо у політичній сфері. І це зрозуміло, адже політика більшою мірою, ніж інші види суспільної діяльності, потребують спеціальні засоби інформаційного обміну, встановлення й підтримання постійних зв'язків між її суб'єктами.

Комунікація – складне й багатогранне універсальне явище. Як справедливо відзначає Н. Луман, «будь-які соціальні системи утворюються ... винятково завдяки комунікації» та для «необхідності селективного узгодження» інформації [190, с. 13]. Упродовж багатьох років наше суспільство мало характер принципово антикомунікаційний. Воно будувалося за принципом раціонально діючої машини, в якій кожному відводилась роль «гвинтика» в єдиному державному механізмі. Застарілі уявлення про роль інформації в житті суспільства як своєрідної форми обслуговування цього «суспільно-виробничого механізму» все ще панують у сфері наших способів масової комунікації. Вважається, що інформація має подаватися не сама по

собі, а лише як спосіб формування суспільної думки, регулювання поведінки великих мас людей, тобто щось на кшталт команди, яка подається від однієї частини до другої. Тому в антикомунікативному суспільстві існують механізми відсіву небажаної інформації, різні форми цензури, незважаючи на її декларативну заборону. Для владних структур великою причиною є можливість регулювати інформаційні потоки у необхідному для себе напрямку, або вводити у канали комунікації дезінформацію якщо цього, як вони вважають, потребують інтереси держави. Така політика, як свідчить історичний досвід, має деякі тактичні переваги, але стратегічно вона є помилкою, призводить до недовіри людей до влади і навіть до конфліктних ситуацій. Ключові складові, які сприяли б становленню в Україні внутрішньополітичної стабільності у векторі демократичного вибору це: змагальність інтересів у політиці, публічне обговорення актуальних проблем розвитку суспільства, збереження спільного соціокультурного поля між суб'єктами політики, забезпечення суспільної рівноваги, відповідальність та підзвітність влади, і, кінець-кінцем, становлення в Україні соціально відповідальної влади [29, с. 165].

У суспільстві, побудованому на принципах комунікації, людина вже не гвинтик, а головна фігура у виробництві й споживанні інформації. Таке суспільство вже не машина, а гнучка система різноманітних і багатопланових комунікативних структур. Очевидно, що цінність людської особистості значно зростає. Якщо людина перестає відчувати себе гвинтиком, а вважає себе деяким центром інформаційного універсалу, що зв'язаний каналами комунікації з другими центрами, він більш повно може розкрити свої можливості творчого розвитку. Отже, інформаційне суспільство дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої наміри. Інформаційні технології повинні підлягати не лише економічному розвитку суспільства, його збагаченню, а й зміцненню соціальної згоди, демократизації та стабільності.

Інформаційна сфера у сучасному світі поступово стає фундаментальним базисом всіх видів економічної діяльності – від банківських операцій до промислового й сільськогосподарського виробництва, оскільки вона виконує важливішу функцію – інформаційне забезпечення господарської діяльності та управління нею. Інформація стає стратегічним ресурсом, а швидкість поширення інформації набагато перевищує можливості пересування людей і товарів. Інфраструктуру суспільства формують способи збору, обробки, зберігання й розподілу інформації.

Таким чином, починаючи з другої половині ХХ ст., у цивілізованому суспільстві визначальним фактором соціально-економічного розвитку є перехід від «економіки речей» до «економіки знань». Інтелект, знання, технології стають важливішими економічними активами. Науково-технічна революція, заснована на поєднанні комп'ютера з телекомунікаційними мережами, поступово перетворюється на інтелектуально-інформаційну. Інформація виступає не лише предметом спілкування, а й дохідним товаром, безумовним і ефективним сучасним способом організації та управління суспільним виробництвом, наукою, культурою, освітою, соціально-економічним і політичним розвитком суспільства в цілому.

Політика неможлива без форм суспільства й спеціальних засобів зв'язку між різними носіями влади, а також між державою і громадянином. Це зумовлено самою природою політики як колективної, складно організованої цілеспрямованої форми спілкування людей для реалізації групових або суспільнозначущих цілей і інтересів.

Нові інформаційні технології змінюють якість і структуру пропозицій на політичному ринку, сприяють інтерактивній взаємодії елітних і неелітних верств суспільства. На думку сучасних науковців, коли інформаційні обміни виявляються базовими передумовами розвитку політичних (а також економічних, правових і соціальних) відносин, комунікації формують і

форматують простір культури, транслуючи і наново утворюючи його базові й вторинні параметри [261]. Внаслідок цього «влада і вплив» починають належати тим, хто здатний створювати нові культурні коди, що використовуються суспільством для відбиття реальності й вироблення свідомих рішень.

Різноманітні комунікації, які підтримуються сучасними електронними засобами інформації, створюють і продукують нові смислові образи влади, нові політичні норми, цінності, цілі, інститути. У результаті вони змінюють саму політичну систему і утверджують нову політичну культуру [156, с. 13].

Під політичною культурою розуміють нормативне ставлення до процедур прийняття рішень і правилам поведінки в політиці. Воно притаманне групі людей, які мають певне бачення смислу «політичної гри», в яку вони так чи інакше залучені. У кожній культурно інтегрованої спільноти з політичними претензіями своя політична культура. Вона включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості й у більш широкому сенсі духовної культури тієї чи іншої країни, які пов'язані з суспільно-політичними інститутами і політичними процесами та чинять значний вплив на форми, формування, функціонування, розвиток державних і політичних інститутів, надають значимість і напрямок політичній поведінці широких мас населення зокрема. Особливість політичної культури полягає в тому, що вона нерозривно пов'язана з людською суб'єктивністю і являє собою свого роду «суб'єктивний об'єкт». У вузькому розумінні вона є не політикою або політичним процесом в їхньому реальному втіленні, а комплексом уявлень тієї чи іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, закони і правила її функціонування.

В інформаційному суспільстві нові комунікації сприяють зміні взаємовідносин між людьми і владою і, підштовхуючи людей до нових форм діяльності, що не вкладаються в правила національної політичної системи, змінюють саму національну політичну культуру, привносячи в неї

інокультурний матеріал. Нові комунікаційні технології не тільки ламають національні бар'єри для потоків інформації, а й значно впливають на національну ідентичність. Роблячи прозорими політичні кордони, сучасні комунікації порушують звичні зв'язки між повсякденністю і закріпленим у національній політичній культурі досвідом, змінюючи при цьому саму структуру політично значущих інтересів і моделі політичної участі [160, с. 138-139]. Нові інтерактивні можливості переміщення інформації зумовлюють і виникнення невідомого раніше типу життєдіяльності – всіх з усіма або одночасно нарізно подібно до «всесвітнього села».

Інтернет стає інструментом вивільнення індивідууму від впливу масової інформації. Нові групи інтересів і окремі особи отримують можливість підключитися до процесів прийняття національних і міжнародних рішень. Таким чином, думка індивідів інтернаціоналізується в режимі реального часу, виникає новий рівень політичного діалогу.

Інтернет відкриває можливості для утвердження деліберативної демократії (тобто демократії обговорення). Деліберативна демократія є наступницею тієї традиції у тлумаченні політики, яка була закладена Аристотелем: політика повинна бути вільною від примусу і забобонів взаємодією громадян, які, взаємно формуючи і освічуючи один одного, набувають у цьому спілкуванні знання, що дозволяє їм виробляти рішення щодо спільного життя. Ключовими тут є уявлення про те, що зміст політики становлять спільні турботи, і ідея пізнання у взаємодії – практична мудрість (фронезис), що дозволяє досягти справедливих політичних рішень, здобувається лише під час спілкування людей [76, с. 45]. Суттєвим є те, що така демократія не встановлює будь-яких жорстких рамок для взаємодій і сприяє виробленню звичаїв і цінностей громадянського суспільства.

В інформаційну епоху люди з великою увагою починають ставитися до таких питань, як демократична участь у прийнятті політичних рішень, охорона оточуючого середовища, соціальна справедливість. Із зростанням

добробуту постіндустріальних країн політичні турботи їх громадян пересуваються зі сфери матеріальної у сферу постматеріальну. Відповідні соціокультурні зміни більшою мірою виявляються серед молоді і більш освіченого покоління, яке зростало у більш економічно сприятливих умовах, ніж їхні батьки. На перший план висуваються мотивація престижу і самореалізації. У сфері політичної участі висувається мотивація, акцент переміщується з виборчих процедур на більш активні і навіть екстремальні форми (петиції, демонстрації, бойкоти, несанкціоновані страйки, зайняття (захоплення) адміністративних будов і блокування транспортних шляхів тощо) залежно від характеру й змісту політичної проблеми. Це веде, як вважає американський дослідник Р. Інглхарт, до поширення й зміцнення демократії, але за умови процвітання промислової та технологічної інфраструктури [374]. Таким чином, незважаючи на те, що політичні правила люди здатні творити самостійно, їхнє життя підлягає логіці економічного й технологічного розвитку.

Виникнення понять «електронна демократія» та «електронний уряд» свідчать про появу нових форм політичної взаємодії та відкривають можливість переходу від принципу представництва до принципу партисипаційності, від епізодичної політичної участі на час виборчих кампаній – до залучення всіх громадян до рішень актуальних державних проблем шляхом телеголосувань, інтернет-конференцій, інтерактивних форумів тощо.

Таким чином, в інформаційну епоху інтенсифікація комунікаційних процесів унаслідок широкомасштабного використання комп'ютерних технологій привела до утворення принципово нових каналів впливу на соціально-політичний і економічний розвиток суспільства, на його політичну культуру.

Водночас політична культура здатна здійснювати значний вплив на політичні процеси, відтворювати традиційні для суспільства форми

політичного життя. Причому через стійкість ціннісних орієнтацій у свідомості людини така можливість зберігається навіть у випадку зміни зовнішніх обставин і характеру правлячого режиму. Разом із тим, політична культура здатна породжувати й нові, нетрадиційні для суспільства форми політичного життя, що вносяться під впливом запозичених цінностей і технологій.

У сучасному суспільстві, як стверджує італійський публіцист Д. К'єза, культура змінила своє ім'я – тепер її звать «інформація». Вона дає владу над масами і дозволяє маніпулювати ними за допомогою нових технологічних засобів [177, с. 258]. Таким чином, соціально-інформаційне поле політики формується під конкретні інтереси як можновладців в середині країни, так і зовнішньополітичних сил для вирішення певних геополітичних завдань. Не стати об'єктом маніпуляцій може лише людина, здатна самостійно аналізувати як політичний дискурс, так і політичні події, вміти розрізняти декларації і цілі, які ці декларації приховують. Державницьки налаштована політична еліта має відчувати настрої як більшості народу, так і так званих меншин (етнічних, соціокультурних тощо), маючи при цьому завданням сприяти формуванню такої загальної політичної культури, яка б інтенційно знижувала ризики некерованості суспільства, сприяла б використанню технологічних інновацій на його благо.

Висновки до розділу 3

Аналіз комунікативних практик та політики в умовах зміни соціально-інституціональної моделі розвитку дозволив дійти таких висновків.

Свобода і культура мають одне об'єднувальне підґрунтя – творчість. В епоху визначальної ролі знань і інформації як «ключової виробничої сили» (М.Кастельс) відбувається повернення до розуміння людини як творчої істоти, а не як стандартизованого додатку до технічних засобів. Ця прикмета нової доби може стати вирішальним чинником у змаганнях між аксіологією та технологією діяльності людини на користь наповнення гуманістичним змістом цієї діяльності.

Новітні технології масових комунікацій творять умови для утворення спільнот, спроможних конкурувати із державою як ключовим, класичним політичним інститутом у справі формування певного проекту суспільної цілісності на демократичних засадах. При цьому слід пам'ятати, що волевиявлення індивідів залежить від особистого вибору, який своєю чергою залежить від його здібностей, інтелектуального потенціалу, соціальних уподобань тощо. Тобто з засобу захисту від соціальних обмежень нові технології можуть перетворитися на засіб маніпуляції нібито вільним вибором індивідів, формування квазіідентичностей та симуляції соціальної активності.

Суперечності між позитивною і негативною свободами відбивають конкуренцію технік соціальної взаємодії: авторитарної та демократичної, які відповідають вертикальному та горизонтальному вимірам влади.

Зміст наявних тенденцій децентралізації та регіоналізації полягає у тому, що старі стратегії розвитку, засновані на задоволенні інтересів влади, замінюються новими, зорієнтованими передусім на задоволення інтересів громадян, індивідуальні зусилля взаємодії яких інтенсивно, завдяки доступу

громадян до інформації, утворюють нові осередки влади як локально дифузне втілення ідеї самоврядування.

Тепер люди, завдяки новим ІКТ, отримують можливості самі вирішувати питання без регулятивного втручання держави. Як наслідок поряд із політичним індивідуалізмом, коли зростає індивідуальна відповідальність та налаштування на відповідні інтереси, формуються умови для нових форм політичного колективізму: від груп тиску до мереж взаємодопомоги.

Соціальний мутуалізм як форма соціальної взаємодії передбачає взаємодопомогу, за якої кожна зі сторін приносить користь одна одній. Такий стан побудований на соціальному визнанні місця людини у ієрархії, що будується у межах спільнот. Таким чином, в інформаційну епоху, з одного боку, розширюються можливості для індивідуалізації соціального простору, а з іншого – посилюється значення громадянського суспільства для реалізації цих можливостей за умови суспільної стабільності.

Виокремлено як мінімум три «чисті» типи стратегій досягнення суспільної стабільності: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким приватним (що відповідатиме тотальній моделі стабільності); стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму.

Вважаємо, що соціальний мутуалізм є важливою складовою синергії як певного типу соціальної взаємодії, оскільки передбачає спільну дію, спільну працю в усіх сферах людської діяльності як основу спільності.

Підкреслюємо, що саме синергетичний підхід до соціального інжинірингу в інформаційну епоху здатний надати можливості для запобігання негативних тенденцій та стати основою для того, щоби нові форми соціального буття набули нового змісту і сприяли гармонізації між аксіологією та технологією діяльності людини.

Третьою складовою соціального інжинірингу є ренесанс гуманістичного сприйняття людини.

Трансформації інформаційного етапу розвитку світової спільноти позначилися закріпленням ліберальних настанов навіть у формі лібертаріанського радикального підходу до свободи людини. Лібертаріанству чужа будь-яка спільна ідентичність, і державна ідентичність зокрема.

Яскравим проявом однієї з негативних тенденцій сучасного розвитку є криза державного суверенітету. Яскравим проявом однієї з негативних тенденцій сучасного розвитку є криза державного суверенітету. Ця тенденція, на наш погляд, має кілька вимірів: 1) поширена ситуація *faillite state*, коли через занепад державницького впливу суспільство переживає повернення до крайніх форм варваризації життя та «війни всіх проти всіх». Останні є легкою здобиччю для зовнішньополітичного маніпулювання зацікавленими групами; 2) колись стабільний західний світ також відчуває занепад суверенітету держави та державної ідентичності. Прибуток, як показник ефективності життя та індивідуального успіху розпорошує морально-ціннісні настанови ідентичності, робить останню невлучною мобільною; 3) прибуткова ефективність життєдіяльності людини нівелює соціальну чуттєвість, гальмує утворення соціальних спільнот зі стійкими інтересами.

Нові технології створюють амбівалентні умови існування людини у світі: з одного боку, надають можливості для приватності та індивідуалізації, з іншого – постійно її заперечують. Технології контролю все же таки можуть бути протиставлені технологіям свободи.

В інформаційну епоху набуває ваги явище медіакратії, сутність якої полягає у симбіозі ЗМІ та ЗМК із політичними інститутами. Застосовуючи *soft power*, вона здатна змінювати спосіб символізації політичних процесів. Унаслідок цього основними механізмами реалізації влади стають контроль

інформації, контроль над свідомістю та суспільною думкою, що дозволяє конструювати політичну реальність і віртуалізацію політичного процесу.

Інтелектуальний потенціал суспільства є фактором забезпечення трансформаційних процесів, і саме інтелігенція здатна сформулювати та сприяти кристалізації на державному рівні ідеї, яка могла б об'єднати той «духовний стрижень життя» суспільства, подолати прояви суспільної фрустрації, кризи цінностей, спричинені розривом між силами традиції та модернізації. Її завданням є розробка впливової національної ідеї та сприяння зміцненню національної держави.

Становлення інформаційного суспільства в Україні напряду пов'язаний з якісними змінами в модернізаційних процесах, але за умови його стабільності, що неможливо без співвіднесення перетворювальних процесів з досвідом національної традиції. Цим підкреслюється необхідність створення якісно нового політичного режиму, за якого інформаційні ресурси слугують справі консолідації демократії.

Ситуація, коли більшість зосереджується у сфері виробництва, зберігання, переробки реалізації інформації та знань, прогрес суспільства перестає залежати від певних успіхів експериментальної науки. На перший план виходить продукування теоретичного знання, що стає головним джерелом технологічних нововведень. У соціально-економічному плані модернізаційні процеси виявляються в Україні у переході від пріоритетного виробництва товарів до виробництва переважно послуг. Інформаційний сектор стає домінантним у загальному обсязі ВВП, а інформація, знання, кваліфікація стають головними чинниками влади та управління, сукупність яких здатна прискорити інноваційний рух і технологічний розвиток економічної бази суспільства.

Застосування ІКТ сприяло трансформації не лише економічних відносин, політичної та соціальної структури, а й соціально-психологічного стану суспільства: стверджуються нові цінності, що відповідають

демократичному відкритому суспільству, формуються нові орієнтири життєдіяльності людини. У надрах ієрархічної структури суспільства та панування на основі економічних інтересів поступово за народжується організація, побудована на добровільності та пріоритеті особистих прав. Влада спирається на нові внутрішні механізми функціонування, що базується на взаємодії центру та локальних підсистем, на пошуках суспільного консенсусу на базі синтезу диференційованих інтересів. Зрештою цей синтез означає загальне соціокультурне поле між різними соціальними суб'єктами, сукупність умов входження людини до відкритого та плюралістичного соціуму.

Після здобуття незалежності перед Україною постала глобальна проблема: домогтися власної національно-державної ідентичності, подолати стан амбівалентності, неоднорідності та незавершеної структурованості.

В глобальній політиці беруть участь недержавні учасники, субнаціональні актори й національні групи тиску, пов'язані, перш за все, з медіаресурсами, економікою, що значно утруднює збереження національного суверенітету та національної ідентичності. За таких умов посилюється роль національної ідеології та об'єднаної державної концепції. Це завданням національної політичної та інтелектуальної еліти. Сьогодні у політичному просторі України немає жодної партії з чітко ідеологічним спрямуванням. Це є проявом глобального політичного процесу, коли партії перетворюються на партійні бренди, партійний бізнес, пов'язаний із появою партій-підприємств, орієнтованих на отримання прибутку та накопичення капіталу з подальшою його конвертацією у політичну владу. Роль ринку виконують вибори, які й визначають ціну товару (посади, депутатські мандати тощо). За цих умов успіх у боротьбі переважно визначається фінансовими можливостями претендентів, які забезпечують просування товару на ринку.

Сучасний партогенез можна охарактеризувати аббревіатурою трьох Д: демасивізація, деідеологізація та дедемократизація. Демасивізація пов'язана

із розширенням лідерських партій, партій-фантомів. Інформаційно-пропагандистська діяльність таких партій спрямована на споживача-одинака. Деідеологізація відповідає процесам соціально-політичної атомізації та «варваризації» публічного простору політики. Самі партії нерідко заявляють про відмову від чіткої ідеологічної позиції. Вони просто виконують замовлення спонсорів свого партійного проекту, що зрештою призводить до спотворення демократичної логіки патогенезу. Демократизація виявляє себе як пошук нових варіацій підлаштовування під виразників інтересів широких соціальних груп, партії все більшу увагу приділяють картелізації, що являє собою змову спільників, об'єднання зусиль з метою недопущення інших партій до ринку влади-власності.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [4, 6, 8,10, 12, 13, 14, 18, 19, 24, 27, 28, 154, 155, 159].

РОЗДІЛ 4

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ: МІЖ ДЕМОКРАТИЧНИМИ І НЕДЕМОКРАТИЧНИМИ МЕХАНІЗМАМИ ВЛАДИ

4.1 Політико-владний вимір набуття стабільності в інформаційну епоху: сутність, фактори

Для українського суспільства сьогодні, як і за часів набуття незалежності, проблема стабільності залишається серед найактуальніших. На межі 80-90-х років минулого століття був змінений вектор стратегії стабільності українського соціуму: від тотального до ліберального. Системні трансформації й донині визначають якість соціополітичних процесів в Україні. Причому, коли на початку 1990-х років близьке завершення демократичних перетворень здебільшого не викликало сумнівів у більшості вітчизняних дослідників, політиків, і суспільство в цілому перебувало у стані ейфорії від вражаюче швидких і плідних дарунків демократії. Згодом у міру уповільнення темпів демократизації політичної системи політологічний дискурс поповнився ідеєю про поліваріантність переходу від тоталітаризму/авторитаризму до демократії та обговоренням «драматургії переходу», його темпів, затримок, перекосів тощо. Питання про набуття якості, котра може бути стабільною стосовно політичної системи та режиму відійшло на другий план. Тим більш відчутним для дослідників перш за все українського суспільства, що перебуває у процесі трансформації, є завдання систематизації методологічних підходів до розгляду демократії та спроможності подолати категоріальну невизначеність цього поняття. М. І. Сазонов, досліджуючи феномен демократії, наголошує на надзвичайній ескалації термінологічного та ідеологічного викривлення, епіцентр якого – термін «демократія», який перетворився на «слово-ласку» і «слово-пастку»

[247, с. 83]. Однак набуття суспільством сталої якості все ж передбачає визначення/окреслення певних пріоритетів розвитку, аналіз і характеристику реального, а не віртуально-очікуваного модельного каркасу (базису) суспільно-політичної сфери.

Важливість політичного порядку, пошук способів його досягнення й укріплення є лейтмотивом не лише праці С. Хантінгтона «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються». Питання про політичну стабільність можна назвати універсальним питанням політичної науки. У західноєвропейській традиції цей вектор сформувався Платоном і Аристотелем. Модернізація, що охопила з середини ХХ ст. практично всі країни світу, підштовхнула пошуки відповіді на пріоритетні питання розвитку. Спроби встановити демократичні моделі правління у країнах, що звільнилися від колоніального гніту, поразка цих проектів – також стала чинником активізації досліджень з цієї проблеми. Серед західних учених це насамперед Дж. Дьюї, Р. Даль, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, Ш. Ейзенштадт, Ф. Шміттер, А. Пшеворський та ін. У 1990-х рр. виникає новий аспект досліджень, пов'язаний із поваленням комуністичної системи. Можна згадати у зв'язку з цим роботи Ч. Ф. Ендрейна, Л. Даймонда, Дж. Бьюкенена, Е. Остром, Є. Мачкува, Р. Райха, Г. Хейла та інших.

Дослідники на пострадянському просторі також виявляють інтерес до теми політичних трансформацій. Причому починаючи з кінця 1990-х рр. можна констатувати вщухання захоплення демократією у її надто схематизованому варіанті. Українські та російські дослідники шукають свій шлях у з'ясуванні змісту тези С. Хантінгтона про те, що найбільш важливим з того, що відрізняє одну країну від іншої у політичному сенсі, є не форма правління, а ступінь керованості [299, с. 31]. Можна виділити нароби М. Сазонова, О. Фісуна, І. Поліщука, В. Полохало, Н. Ротар, Д. Москвіна, А. Мелвіля, М. Ільїна, М. Лебедевої, О. Лукіна, О. Шаброва.

Отже, дослідницький інтерес, на нашу думку, важливо спрямувати саме на виявлення реального стану процесів трансформацій у соціополітичній сфері українського суспільства. Метою цього аналізу є з'ясування параметрів інституціоналізації, які вже набули чинності у сучасному українському суспільстві, окреслення характеристик інституціоналізації та з'ясування можливих цілеспрямованих впливів з боку основних суб'єктів політичної дії на прискорення набуття сталої демократичної якості як політичною системою, режимом, так і соціумом у цілому. Слід визначитись щодо того, що ми розуміємо під категорією «політичний інститут» та відповідно «інституціоналізація».

Під інститутом часто розуміють організаційну форму об'єднання людей до особливої асоціації. Однак при цьому нерідко забувають про те, що інститут – це «модель системи відносин та спілкування людей», що спирається на спільні цінності, раціональні «норми» [262, с. 105]. Отже, у понятті «інститут» поєднуються одночасно й організація й правила, за якими ця організація функціонує.

Під поняттям «трансформація політичної системи» слід розуміти залежне від ендогенних та екзогенних чинників перетворення однієї системи в іншу. Під час цього перетворення, як уже зазначалося, може змінитися їхній вектор, а кінцевий результат не можна передбачити. Початком трансформації є проголошення часткою політичної еліти або владою в цілому необхідності структурних змін у різних сферах суспільного життя. Під цей запит формується новий інституціональний каркас/базис. Українською необхідною є легітимація цього комплексу дій згодою більшості громадян країни. Ця згода може висловлюватися на референдумі, у новій Конституції, установчих зборах і відповідних попередніх легітимізуючих нову модель владно-політичного стану виборах [9, с. 79].

Для сучасного українського суспільства важливим є саме аспект завершення трансформацій – досягнення політичною системою стану сталого

функціонування, коли їхні характеристики і якості вже є незворотними. А. Пшеворський зауважував, що «стала демократія є лише одним із можливих наслідків процесу руйнування авторитарних режимів» [235, с. 62].

Питання про таку дихотомію має у політичній науці глибоке історичне коріння. Ще Аристотель, розмірковуючи про правильні й неправильні форми правління, визначив кількісний (за формою) та якісний (за змістом) показники (критерії) [37]. У визначенні порівняння форм правління, згідно з Аристотелем, ми бачимо, що за зовнішньо-організаційним показником – кількістю тих, хто управляє, – схожі: монархія та тиранія, аристократія та олігархія, політія та демократія. Однак за якісним параметром вони докорінно різні: у чийх інтересах влада реалізується, чи обмежена вона нормами, законами, тобто, услід за Аристотелем ми можемо акцентувати увагу саме на тому, що має сенс стосовно правил, настанов, за якими організація (форма правління у цьому випадку) функціонує.

Рельєфно цю думку висловлює у роботі «Про дух законів» Ш. Л. Монтеск'є [205]. Загальновідомо, що він вбачав саме у душі народу основну складову, підґрунтя того, як живе той чи інший народ, яку він має форму політичного устрою. На його думку, існує природа та принципи правління, тобто те, як влада організована, та те, яким почуттям, якими правилами поведінки керуються люди у питаннях управління спільними справами. Філософ наголошує, що коли розпадається принцип правління, відповідно розпадається й природа. Визнаючи неприродність для людства такої форми, як деспотизм, Ш.-Л. Монтеск'є зауважує, що коли закони дурні, а люди ледачі, то їх неодмінно перетворять на рабів. Отже, можемо констатувати доленосність для якості життя людей у будь-якому соціумі дотримання певних «правил гри» у сфері політичного, у сфері управління спільними справами.

Для західної політичної науки така дихотомія у розумінні політичних інститутів є привабливою. Ключовим елементом політичної системи

визначаються саме інститути, вони виконують чітко означені функції. Серед визначальних підходів ми можемо вказати, наприклад, погляд Г. Алмонда та Дж. Пауелла, які під системою розуміють сукупність інститутів (парламенти, бюрократію, суди), які формулюють і втілюють у життя колективні цілі суспільства або груп, які у ньому існують [36, с. 38]. Інший підхід демонструє позиція Е. Хейвуда, який визначає інститут як сукупність настанов, правил, які забезпечують правильну й передбачувану поведінку [301, с. 19]. Слід також пригадати й класичну роботу С. Хантінгтона «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються». Дослідник особливо відзначав важливість концепту «інститут» саме для складних, багатоскладових суспільств, де існує висока вірогідність конфліктів на підґрунті розбіжностей ціннісних уподобань. Інститути у таких суспільствах сприятимуть подоланню розбіжностей і підтримують єдність зсередини соціуму, який знаходиться під впливом конфлікту інтересів і цінностей [299, с. 31]. Стабільний суспільний стан має бути інституціоналізованим. С. Хантінгтон говорить про інститути як сталі, значущі та спроможні відтворювати форми поведінки. Вони спрямовані водночас не лише на запобігання розпаду суспільства, а й на збереження організаційного порядку. Організація ж може діяти або на користь загальноприйнятим правилам, або всупереч їм.

Наприкінці минулого століття представниками неоінституціонального аналізу у політичній науці – Дж. Б'юкененом, Д. Нортон, Р. Коузом – було проведено принципову різницю та розмежування між інститутами як правилами гри, як утвореними людьми межами, завдяки яким організуються взаємовідносини між людьми, з одного боку. З іншого боку, організаціями, що у цих межах «правил гри» функціонують та спрямовані на спільну для цього суспільства мету. Знову таки ми можемо пригадати позицію Аристотеля та визначити єдиний вектор методологічного підходу. Відомо, що обидва зазначені феномени принципу правління структурують життя

людини і суспільства, однак нормативні обмеження «принципи правління», якісний критерій правління є первинним по відношенню до політичної організації. Як метафорично визначає Д. Є. Москвін, є сутнісні принципів розбіжності між організаційними формами і правилами «політичної гри», як є різниця між футбольною командою та правилами гри у футбол. Вони взаємодіють, однак їх не можна звести до чогось єдиного [207, с. 5]. Саме правила визначають характер гри. Від них залежать засоби взаємодії між учасниками гри, встановлюються обмеження стосовно використання ресурсів, стратегій, інжинірингу у боротьбі за досягнення або ж за утримання/збереження влади.

Для суспільств, що трансформуються, вкрай важливими є процес інституціоналізації, завдяки якому правила, норми, процедури набувають сталості та сприймаються всіма суб'єктами політичної взаємодії як єдино припустимі. Кінець-кінцем інститути, що набули сталості у процесі інституціоналізації, відповідатимуть умовам динамічного типу стабільності політичної системи. Вони зможуть адаптуватися до змін і водночас самі будуть змінювати умови існування суспільства та політичної системи зокрема. Стосовно демократичного вектора трансформації А. Пшеворський відзначає, приміром, що визначальним кроком на шляху до демократичної держави є передавання влади від групи осіб зводу правил [235, с. 33]. Слід погодитись із позицією, згідно з якою, демократизація за характером свого перебігу означає інституціоналізацію [291, с. 126]. Причому для країн, що трансформуються, де трансформації носять полівекторний характер, та йдеться не про збереження сталого стану, а про набуття такого, який може бути стабільним, – питання про інституціоналізацію має, на наш погляд, найактуальніше значення.

В Україні, як, до речі, і в інших пострадянських країнах, параметри інституціоналізації, що були задані конституціями, на жаль, не сприяли набуттю сталості. Як характеризує цей стан Д. Москвін, – це стан

інституціональної невизначеності [207, с. 1]. Тобто відбувалася формалізація інститутів. Відповідно, основні суб'єкти політичної взаємодії не знаходять компромісу навіть стосовно політичних і поведінкових процедур і правил. Правила можуть постійно або кризово/випадково змінюватися.

Отже, питання про інституціоналізацію для набуття стабільності політичної системи та режиму в Україні має особливе значення. Проблема полягає у тому, що сьогодні спостерігаються розбіжності між формальним і реальним станом та параметрами інституціоналізації. Крім того, процеси трансформації характеризуються полівекторністю, невизначеністю та нестабільністю. Слід погодитись з А. Пшеворським у тому, що інституціоналізація може відбуватися за умови укладання інституціональних пактів [235, с. 32]. Таким пактом є конституція, яка фіксує правила гри, що формалізуються у суспільстві.

В Україні (як, до речі і в Росії та деяких країнах Центральної Європи) відбулося прийняття основними суб'єктами системи інститутів усупереч їх власній політичній доцільності. Інституціоналізація формальних норм, що утворюють правове поле існування політичного режиму, є лише одним боком набуття стабільності. Однак як у політичній, та, наприклад, і господарській практиці правове поле доповнюється динамічною системою неформальних норм, домовленостей. Лише у поєднанні ці формальні та неформальні норми/інститути складають єдину систему та забезпечують дієздатність режиму. Моральні норми, стереотипи поведінки, традиції – це власне те, що згідно з Ш.-Л. Монтеस्क'є, становить дух народу та багато в чому забезпечує дієздатність формальних інститутів.

В Україні спостерігаємо, на жаль, формалізацію не лише інститутів демократії, а й формалізацію навіть самої ідеї демократії. І це, на нашу думку, є небезпечним для перспектив стабілізації в українському суспільстві саме демократичного вектору розвитку. Сьогодні протиріччя між формальним і реальним у плані інституціоналізації підсилюють

полівекторність трансформації та непередбачуваність їхніх результатів. Можна констатувати, що укріплюється одна з ключових ознак нестабільного політичного режиму – через невизначеність як системну якість можлива швидка деструкцію соціополітичного цілого та зміна/заміна вже набутих параметрів розвитку. У практично-політичному плані це означає високу вірогідність зняття протиріч установленням нового авторитарного режиму радикального типу. Це можливо, коли перманентний і досить млявий перебіг кризи викликає втому як пересічних громадян, так і представників еліт, а харизматична особистість може сприяти поверненню ситуації «патронального президентства» (Г. Гейл) [304, с. 6]. Інший шлях, на думку О. Пасхавера, передбачає поступове набуття суспільством і політиками, зокрема зрілості, яка, як ми вважаємо, полягає у подоланні полівекторності трансформації, невизначеності інститутів та, відповідно, набуття ознак динамічного типу стабільності українським суспільством і політичним режимом.

Політичний порядок залежить частково від співвідношення між розвитком політичних інститутів і мобілізацією нових суспільних сил до політики. Модернізація, як слушно зауважує О.В. Бабкіна, не завжди веде до вільної конкуренції та демократії [47]. У політичному плані може спостерігатися «ерозія демократії» та тенденція до встановлення автократичних, військових або однопартійних режимів. Про це попереджав С. Гантінгтон [299, с. 4]. Отже, з ключових аспектів політичної модернізації, виділених С. Хантінгтоном, – раціоналізація авторитету, диференціація структури, масова участь у політиці – те, що відрізняє політично-сучасні суспільства від суспільств минулого, реалізуються не всі однаково [299, с. 51]. Більш-менш виявляється політична активність і мобілізація масового елементу, однак раціоналізація, інтеграція та диференціація залишаються фікцією. Те, що було визначено С. Гантінгтоном стосовно країн, що розвиваються, ще до повалення комуністичної системи, на нашу думку, є

актуальним і дотепер для українського суспільства та до його політичної сфери, зокрема. Модернізованість (modernity) породжує стабільність, однак самий процес модернізації породжує нестабільність. Отже, зрозуміло, що ми й сьогодні відчуваємо те, що зусилля із набуття модерніти є джерелом політичної неврівноваженості.

Слід пригадати афоризм У. Черчилля щодо парадоксу демократії як «недосконалої форми правління». Ця система навмисно компромісна, надто неповоротка, водночас надто гнучка, не тяжіє до простих рішень, однак саме вона виявляється вельми оптимальною для адаптації до змін. Важливо у змісті трансформації зрозуміти прагматичний вектор демократизації: ідея демократії не є самоціллю, демократизація надає засоби для забезпечення надійних і гідних умов для існування людини та розвитку конструктивних можливостей сучасної політики. Тобто за умов реалізації демократичних механізмів та інститутів можлива ефективна державна політика у напрямку втілення критеріїв прогресу у розвитку суспільства, а саме: забезпечення прав людини, економічне зростання, рівність доходів і загальний добробут. Високі ідеали та цілі, що асоціюються з демократією (народовладдя, індивідуальні свободи, права людини, ненасильницьке розв'язання конфліктів) не гарантуються демократією. Демократія створює умови для досягнення цих цілей на рівнях політики, окремих груп, громадян. Відбудеться це чи ні, залежить від того, за яких умов відбувається політичний процес, які сили і за якими правилами беруть у ньому участь. Політичні процедури, здібності громадян, правила взаємодії: формальні та неформальні політичні інститути – все це має значення для визначення вірогідності позитивних результатів трансформації у напрямку демократії.

Невизначеність і нестабільність на шляху до стабілізації демократичних інститутів посилюються тим, що вони не запрограмовані на запобігання повернення до авторитаризму. Р. Райх справедливо називає демократією процедуру встановлення правил гри [238, с. 82]. Основні

функції демократії: чітко визначати суспільне благо, діяти заради нього, сприяти розвитку суспільства та рівноправ'ю громадян. Демократія більшою мірою, ніж інші політичні процедурні форми дозволяють громадянам колективно обговорювати питання, що в економічному плані стосуються принципів розподілу суспільного пирога і визначають, які правила необхідно застосовувати щодо приватного статку, а які – щодо суспільного [238, с. 82]. Отже, вільні та справедливі вибори – це ще не все у демократії, основним є те, що така система правил гри дозволяє громадянам досягати того, чого можна досягти лише об'єднавшись заради загального блага. На нашу думку, це – основний параметр демократичних трансформацій, який повинен актуалізуватися у політичній свідомості українського народу. Причому з безлічі інститутів, які мають утверджувати демократію, найважливішими для української реальності, на нашу думку, є ті, які визначали Р. Даль і Й. Шумпетер: структурні заходи політичної демократії, що сприяють забезпеченню народної участі у політичному житті та ефективній конкуренції у цій сфері, інституціоналізація групового конфлікту, суперництво на виборах, свобода інформації, наявність можливостей для формування опозиції, нерепресивний характер поліції та армії [104; 317].

4.2 Параметри адаптації суспільства до вимог демократичної моделі стабільності

Відкрите суспільство, ліберальна демократія та відповідна їм модель політичного інжинірингу вважалися донедавна аксіомами успішного розвитку. Рух світових суспільних змін невпинний і піддає сумніву категорії, які, здавалося б, є аксіоматичними. Провали у локальних політичних практиках та зростання елементів прояву світової кризи свідчать про актуальність розробки питань, які ніби добре визначені у політичній науці й філософії. Якщо у векторі розвитку західноєвропейської цивілізації

формування відкритого суспільства й становлення демократичного політичного режиму взаємопов'язані, то чи стануть ці соціальні орієнтири значущими для усього світу? Якою мірою? Як базисна модель чи лише як окремі складові трансформаційних моделей політичного інжинірингу? І, мабуть, які соціополітичні виміри можливо визначити стосовно адаптації українського суспільства до трансформацій? Які параметри можна виділити щодо наявності та ступеня наближення до реалізації демократичного вибору?

Демократії як соціальному та етичному ідеалу і формі правління присвячено чимало праць закордонних і вітчизняних дослідників. Вкажемо хоча б на теоретичні доробки Р. Арона, Р. Даля, С. Гантінгтона, К. Поппера, Ф. Хайєка, Дж. Сарторі, Дж. Грея, Ч. Ендрейна, С. Ліпсета, А. Лейпхарта, І. Валерстайна та ін. Серед українських авторів, які розроблюють цю проблематику, можна назвати М. Сазонова, О. Фісуна, М. Шаповаленко, В. Горбатенка, В. Бебика, В. Журавського, О. Чемшита, О. Новакову, С. Наумкіну, С. Телешуна та ін. У так званому «ближньому зарубіжжі» ця проблематика активно висвітлювалась М. Ільїним, М. Капустіним, О. Салмінім, А. Медушевським, І. Пантіним, Л. Сморгуновим. Про жваве обговорення питання суверенної демократії серед російських дослідників свідчить однойменна збірка «PRO суверенну демократію» [284]. Об'єктом дослідження цього підрозділу є методологічні засади трансформаційних моделей політичного інжинірингу, специфіка цих моделей та наявні демократичні складові.

Криза та розпад радянсько-комуністичної моделі суспільного буття на межі 1980-1990-х років породили хаотичний сплеск ейфоричних сподівань про близьку та остаточну перевагу ліберальної демократії в усьому світі. Дійсно, чимало свідчень про певні досягнення на цьому шляху. Донедавна демократичний політичний бренд був на підйомі. Цьому, безперечно, сприяв факт краху СРСР – головного опонента ліберально-демократичного ідеологічного концепту. Радянська держава в історичному вимірі миттєво

втратила легітимність в очах власного народу, який відмовився від тоталітарного псевдонародовладдя. Про успіхи демократичного бренду свідчить і те, що років із тридцять тому лише у третині держав світу проводилися вільні вибори, а сьогодні таких держав вже майже дві третини. Однак слід зауважити, що підстав для впевненості у подальших швидких перемогах демократичного вибору у його ліберальному варіанті було і є у формі відмови від негативів опонентної моделі буття та у формі експектацій-сподівань на майбутні позитивні зміни.

Як ми бачимо, такий погляд на переваги ліберально-демократичного політичного бренду грішить тим, що практично випадає із суспільного дискурсу «теперішнє» із його проблемами, локальними та глобальними кризами, завданнями швидкого та адекватного реагування на них. Таке порушення діалектики розвитку призводить до негативних зсувів у ментально-дискурсивній сфері: спотворюється реальність, перекручуються ціннісні настанови суспільства та дотримання принципу каузальності у суспільно-політичному бутті, який виражається в адекватному усвідомленні причинно-наслідкових взаємозв'язків. Символічним є те, що «теперішнє» як пріоритетна складова теоретичних конструкцій стосовно суспільної взаємодії було практично відсутнє у методологічному підході радянсько-тоталітарного наукового дискурсу. Саме такий підхід застосовувався для просування вже на пострадянському просторі ліберально-демократичного ідеалу західного зразка. Більше того, як справедливо зазначає Дж. Грей, проект Просвітництва із надією на те, що люди втратять свої традиційні прихильності та свою самобутність і «зіллються» в єдину цивілізацію, засновану на загальнолюдських цінностях і раціональній моделі, не може навіть підступитися до розуміння політичних дилем нашого часу, коли у політиці переважають відроджений партикуляризм, войовничий конфесіоналізм та етнічні мотиви, які знов ожили [101, с. 14]. Кінець радянського суспільного експерименту, гальмування становлення стабільних і соціально-комфортних

моделей суспільного розвитку на пострадянському просторі (включаючи Україну) та наочні ознаки багатofакторної кризи у самих західних суспільствах, – усе це підтверджує згубність бачення завдання політичного світогляду в обґрунтуванні політичної етики, яка є безособистісною, є такою, що не має підґрунтя у прихильності приватним інтересам або різним концепціям блага, а навпроти, заснована на універсальних принципах справедливості або права. На нашу думку, слід погодитись з позицією Дж. Грея, який підкреслює значення таких складових методологічного підходу політичної філософії, що беруть витоки у працях Аристотеля та Дж. Ст. Мілля – дослідження людського блага, що має за свою передумову теорію людської природи. Слід відмовитись від абстрактної концепції людини, в якій немає будь-якої культурної ідентичності та спадку власної історії, на користь підходу звернення до реальних людей із їхньою власною історією та приналежністю до різних спільнот [101, с. 15-16]. Як сумна епітафія лібералізму звучать слова австрійського філософа й політолога Л. фон Мізеса, які він проникливо висловив ще у 1944 році у книзі «Всемогутній уряд: тотальна держава й тотальна війна», про те, що лібералізм нездійснений тому, що більшість людей надзвичайно малокультурна, щоб зрозуміти його. «У логіці попередніх лібералів була психологічна помилка, – пише він. Вони недооцінили, як інтелектуальні можливості пересічної людини, так і здібності еліти повернути своїх менш шляхетних співгромадян на бік ідей здорового глузду» [203, с. 400].

Однак той же здоровий глузд підказує, що навряд чи слід піддаватися апокаліпсичним настроям кінця історії у новій якості та повторювати помилковий підхід відмови від ідеалів ліберальної демократії західного зразка та їх однобічного заперечення як можливих для незахідних суспільств. Показовими та перспективними для конструктивного пошуку шляхів розвитку в цьому плані є висновки міжнародної конференції «Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі», що

відбулася у столиці України Київ 3-4 червня 2015 р. До Києва з'їхалися науковці, які зацікавлені в осмисленні викликів сучасної епохи та розробці шляхів набуття сталої демократичної якості розвитку у різних країнах, і в Україні зокрема. Підтримку на конференції знайшла позиція, що лише взаємоповага та діалог між культурами та цивілізаціями, що базуються на істинних знаннях, а не маніпуляції свідомістю людей, може забезпечити зближення народів і довіру між ними. Саме на діалозі культур і цивілізацій може ґрунтуватися майбутній справедливий, безпечний світовий порядок, а також на принципах багатополярності. Стосовно взаємин між народами світу важлива відкритість, правдивість та особливо безпристрасність в оцінках як історичних, так і сучасних подій. Партнерство країн, культур і релігій, кожна з яких зробила унікальний внесок в історію людства, повинно бути основою подальшого розвитку нашої планети [26, с. 94-95].

Слід погодитись, на нашу думку, з таким підходом до визначення соціополітичних вимірів адаптації суспільств сучасного світу до глобальних трансформацій, який також був висловлений на конференції. По-перше, необхідно відмовитись від стереотипів сприйняття один одним різних народів. По-друге, неприпустиме вторгнення у чужі сакральні сфери, необхідно поважати вибір кожного суспільства. По-третє, усвідомлення загальних загроз для представників усіх без винятку культур (це й тероризм, і погіршення екології, і трансгранична злочинність, і зброя масового ураження). Зрозуміло, така позиція має життєвий зміст не лише у зовнішньополітичному сенсі, вона є вкрай важливою і для розв'язання внутрішньополітичних проблем адаптації до трансформацій. Як бачимо, зазначені принципи налаштовують на практичне забезпечення стабільності та мають за підґрунтя демократичні складові, що беруть свій початок у давньогрецькій політиці (ізономія – рівність перед законами; ізегорія – свобода слова; ізотимія – рівність політичної участі). Останні, однак, застосовані до розуміння міжнародних відносин. Отже, докорінні складові демократії

виявляються необхідними за умов відмови від універсально-раціональної моделі розвитку світу на користь співрозвитку (констеляції) різних суспільних моделей. Невипадково сучасне розуміння політичного розвитку лежить саме у векторі реформаційних перетворень. Такий шлях не лише протиставляється крайнім формам дестабілізації, а й дозволяє ефективно поєднувати традицію і модернізацію, розв'язувати конфлікт між національною політичною культурою і загальноцивілізаційними цінностями, визначаючи своєрідну національну модель досягнення стабільності [12, с. 57].

Безумовно, ліберальні настанови на забезпечення політичної свободи прав людини та запобігання загрози будь-якого свавілля не втрачають своєї актуальності у сучасному світі, особливо з точки зору перспектив подальшого розвитку. Це переконливо доведено Л. фон. Мізесом у його роботі «Лібералізм у класичній традиції» [203]. Він доводить ефективність основних ліберальних концептів. Крім того, кращим мірилом для оцінки будь-якої форми суспільства є ідеал, на який воно орієнтує форми свого життя, та ступінь, у якому воно реалізує цей ідеал. Демократія, особливо у ліберальному варіанті, дійсно може виступати етичним і соціальним ідеалом, який втілює ідею про укорінення в кожній людині особистості із насправді безмежними здібностями. Як уже зазначалося, загрозовою для суспільного розвитку є абсолютизація будь-якого концепту, це саме стосується й ліберальної демократії [7, с. 111].

У сучасному світі і в Україні зокрема, можна говорити лише про втілення окремих демократичних складників у моделі економічних і соціополітичних трансформацій. Без цих демократичних елементів навряд чи можливий політичний інжиніринг. Він є оптимально обраною стратегією політичної дії, передбачає розробку практики та процедури розв'язання проблеми ефективного управління.

Врахування завдань політичного інжинірингу базується на методологічному підході пріоритету буденної постійної праці, швидкого реагування на суспільні дисфункції, що виникають, відмови від тих «лих» [121] та їх виправлення, що вже знайомі суспільству від попередніх політико-управлінських конфігурацій. Загалом політичний інжиніринг може бути визначений як стратегія стабільності, що зорієнтована на пошук реальних рішень з ефективного управління.

У кожного суспільства свій шлях до набуття демократичних параметрів і своє визначення їхнього змісту. Для українського народу важливість урахування демократичних складових та пошуку адаптації до них є беззаперечною. Проте, як справедливо наголошує один із засновників харківської політологічної школи, М.І. Сазонов, «термін «демократія» спотворюється, втрачає первісний зміст» [247, с. 83]. Отже, звернення до проблеми демократії є актуальним перед загрозою розкладу демократичного ідеалу, розпорошення демократичних цінностей, «карнавалізації» політики [321, с. 142] та відсутності у більшості населення стійких уявлень про те, що є демократія, тим більше про демократію як ефективну систему управління державою.

Ми можемо намітити мінімальні та максимальні параметри адаптації суспільства до демократичних трансформацій. Параметри – це своєрідні межі, що окреслюють основні вимоги можливості ефективного політичного інжинірингу. При цьому мінімальні параметри встановлюють межі, поза якими – крайні форми дестабілізації суспільного цілого. Максимальні ж – це саме вимоги стратегії стабільності суспільства. У визначенні параметрів стосовно України слід обов'язково, на наш погляд, враховувати демократичну складову. Однак, відомо, що, її основні виміри відхиляються від базової моделі демократії західноєвропейського зразка. Більше того, система вимірів ефективного політичного інжинірингу на шляху

демократичного вибору нашого суспільства створює ефект проєкції власних параметрів на історико-політичний простір сучасного світу [6, с. 95].

Визначаючи параметри, ми повинні звернутися до вимірів, що деталізують модель політичного інжинірингу щодо українського суспільства. Дослідження цих елементів допоможе визначити головні індекси ефективного політичного інжинірингу, тобто наближення основних показників демократичних перетворень до мінімальних/максимальних параметрів.

Параметри доречно, на наш погляд, згрупувати у п'ять основних груп: 1) параметри, що свідчать про індекс державності; 2) параметри виявлення показників якості життя; 3) індекси наближення соціополітичного стану суспільства до демократичного вибору; 4) показники зовнішнього впливу на трансформаційну модель управління суспільства; 5) параметри, що розкривають рівень кризових ситуацій, які можуть призвести до крайніх форм нестабільності політико-режимних складових суспільства.

У параметрах державності найголовнішим є те, що показує стан реального суверенітету держави. Сучасний світ має багато прикладів намагань з боку певних зовнішніх сил обмежити реальний суверенітет держави. Це не обов'язково повна його втрата та відповідна дезінтеграція державницького життя суспільства (приміром, стан сучасних територій, що були колись Сомалі (Сомалійська демократична республіка). Можливі певні обмеження економічного суверенітету за умови надання фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових організацій. З іншого боку, індекс державності, насамперед, включає можливості власної політичної влади здійснювати ефективний політичний інжиніринг. З'ясування рівня стійкості взаємозв'язків між владою та народом дає змогу зрозуміти, наскільки всі учасники політичної взаємодії зацікавлені у збереженні та зміцненні державницьких ознак суспільства. Особливо важливим чинником

стабільності останній параметр є для країн, що перебувають у процесі демократизації.

Якість життя у загальному плані ми пропонуємо розглядати за індексом комплексного розвитку. До нього входять: рівень доходу на душу населення, індустріалізована урбанізованість, рівень профспілкової та банківської активності, розвиненість нових методів ведення сільського господарства, середній рівень освіти, охорона здоров'я, розвиток транспорту, засобів масової інформації, рівень оподаткування, відсоток промислових робітників у самодіяльному населенні та інші. Цей індекс показує, як рівень економічного розвитку, так і рівень модернізованості суспільства загалом. Серед параметрів важливим, на нашу думку, є також з'ясування рівня соціальної напруги, стан формування середнього класу як основи соціальної стабільності. Одним із параметрів політичного інжинірингу в Україні для подолання кризових явищ, що склалися останнім часом, є сприяння взаємодії та перемовам у трикутнику «бізнес – влада – суспільство» та формування ефективної системи корпоративної відповідальності. Другим –напрямок політичного інжинірингу на збереження та зміцнення інтелектуального потенціалу української нації. Волею долі в Україні збереглася соціальна традиція (освіта, наука, відповідний соціальний простір і клімат), що дозволяє зрощувати таланти. Наша молодь здатна та налаштована на те, щоб за короткий час досягти у сферах знань, науки найвищого міжнародного рівня.

У групі параметрів стосовно демократичного вибору ми, услід за Р. Райхом, виділяємо протиріччя, що виявилися між демократією як соціальною моделлю буття, та ринковими механізмами капіталізму як економічної системи [238]. Демократія, на нашу думку, не вичерпується вільними та справедливими виборами. Ми вважаємо її перш за все системою, яка дозволяє громадянам добиватися того, що можливо досягти лише спільними зусиллями, об'єднавшись задля загального блага. Вільний ринок,

безперечно, надав багато можливостей багатьом для матеріального благополуччя та саморозвитку. Однак реалізація його механізмів несе за собою поглиблення майнової нерівності, зростання безробіття, підвищення економічних ризиків, нещадну експлуатацію та висмоктування сил країн, що не належать до «золотого мільярду». Слід впроваджувати методи політичного інжинірингу для того, щоб демократичний вибір суспільства давав змогу громадянам ефективно вирішувати саме ці гострі питання. Для України, безперечно, важливим параметром політичного інжинірингу є подолання фасад-демократичних декоративних проявів у політичному режимі [291].

Політика є мистецтвом управління суспільством. І це аксіоматичне твердження. Управління суспільством включає формулювання цілей і завдань, що стоять перед країною, певну рівновагу між інтересами громадян та цими стратегічними завданнями, гармонізацію суспільної взаємодії. Сьогодні, як ніколи, для багатонаціональної країни з наявними регіональними культурно-цивілізаційними відмінностями, якою є Україна, важливою є консолідована ефективна влада та розробка політичного інжинірингу задля успіху трансформацій, які були розпочаті із набуттям політичної незалежності.

4.3 Ефективний інжиніринг як вектор стратегії політичної адаптації в інформаційну епоху

Неможливо не погодитись із такою, здавалося б, тривіальною думкою, що за будь-якої політичної системи люди сподіваються на таку державну політику, що надасть їм більше прав, забезпечить економічне процвітання та розвиток особистості. Саме ці складові є загальноприйнятими критеріями суспільного прогресу. Однак, як аргументовано доводить у своєму дослідженні Ч. Ендрейн, усі політичні системи – це засоби «виробництва

політик», які незалежно від типу, демонструють розбіжність намірів і реальних результатів. «Політичний розвиток навряд чи принесе людям рай земний. Елітистські мобілізаційні системи розчарували революціонерів у можливості здійснення своїх утопічних мрій. Бюрократичні авторитарні чиновники відмовились від будь-яких кроків із утворення «раю», а більшість із погоджувальних лідерів до часу відклали рішення цієї проблеми» [322, с. 280]. На такій песимістичній ноті закінчує своє дослідження цей знаний спеціаліст з питання порівняльного аналізу політичних систем.

Аналізуючи зміст перебігу політичних подій у сучасному світі, більшість науковців, як, приміром, Ч. Ендрейн і Дж. Дьюї, поділяють позицію, що демократія не є абсолютним благом, водночас вона все ж таки «обіцяє найбільші блага за найменшого супровідного зла» [121, с. 39]. Вирішуючи універсальне питання політичної науки про стабільність суспільства і влади, такі вчені, як Р. Даль, Г. Алмонд, Дж. Дьюї, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, П. Ордешук, Т. Парсонс, О. Галкін, А. Салмін, О. Зубов, В. Ачкасов, С. Володенков, В. Ільїн, М. Ільїн, І. Лиханова, О. Кіндратець, В. Сергеев, М. Михальченко, О. Макаричев та інші звертаються саме до демократії як засобу «виробництва політик».

Об'єктом дослідження цього підрозділу є внутрішньополітична стабільність як необхідна умова успіху демократичних перетворень в Україні та відповідна їй специфіка трансформаційної моделі політичного інжинірингу як певної стратегії дій політичної влади.

Слід звернути увагу на діалектику взаємодії демократії як форми управління та стабільності як важливої якості політичного режиму. З одного боку, сучасне розуміння стабільності пов'язують із демократичними політичними режимами, з іншого боку, на нашу думку, саме демократія та її основні засади є вельми чутливими до проявів нестабільності системного характеру. Як певний спосіб управління вона порівняно з недемократичними режимами, як відомо, забезпечує більшу ступінь класичних свобод, більше

представницьке політичне керівництво і більш високу вірогідність того, що політика відповідатиме інтересам більш широких верств населення [103, с. 46]. Отже, підґрунтя демократичного режиму є вельми вибагливим до умов існування. Демократія як етичний і сакральний ідеал укорінює ідею про наявність у кожній людині безмежні здібності. Її реалізація потребує загальнонаціонального порозуміння та високої спроможності досягати ситуативної згоди, компромісів з найбільш важливих питань суспільної взаємодії; необхідно шляхом ефективного управління постійно шукати та набувати нової рівноваги між різними суб'єктами політики та їхніми інтересами. Ще з Аристотеля, Полібія та Марка Туллія Цицерона у загальноєвропейській традиції політичної думки оптимальним заходом із запобігання будь-яким можливостям узурпації влади вважається пошук рівноваги, досягнення відносної сталості суспільного організму за рахунок синтезу загального та специфічного, залучення до політичної влади різних інтересів. Це, мабуть, і є своєрідна єдність через багатоманітність та її спрямування на досягнення суспільного загального блага.

Сферу згоди у демократичних державах складає визнання демократії найкращою із форм управління можливих для суспільства. Люди бачать її деякі недоліки, однак орієнтуються на поступове вдосконалення режиму демократичними ж шляхами. Афористичний вислів У. Черчилля про те, що демократія – недосконала форма правління, однак нічого кращого людство ще не вигадало, безперечно, яскраво виявляє реальну ситуацію. Люди підтримують демократичний режим і його організацію саме тому, що він надає можливості досягати їм своїх цілей, реалізувати свої можливості. За умов демократії наявний важливий стимул підтримки режиму – відчуття особистої користі, отримання утилітарних вигод від його функціонування. Завдяки наявності специфічних факторів стабільності розвинені демократії виграють порівняно з іншими типами режимів високою здатністю системи швидко адаптуватися до змін, врегульовувати конфлікти, а не придушувати

їх. Постійна підтримка базисної моделі стабільності динамічного типу є одним із основних орієнтирів політичного інжинірингу у цих країнах. Збереження атмосфери згоди, довіри режиму, забезпечення інтеграції суспільства шляхом ефективної політики, спрямованість політичної еліти до консолідованого типу взаємодії – становлять точки підпори режимної рівноваги.

Добре відомий вислів «Без держави немає демократії», на думку німецького політолога Д. Берга-Шлоссера, постійно знаходить своє підтвердження у сучасному світі. Ми можемо спостерігати її справедливність, наприклад, в Африці, або у певному сенсі на території колишньої Югославії. Навіть зважаючи на вже відсутній авторитарний, демократія у відповідних цим територіям країнах не досягається. Багато говорять навіть про failed states, зауважує Д. Берг-Шлоссер [77, с. 33]. Для утворення демократії необхідна більш-менш стабільна державна структура. Це попередня умова для демократії [77, с. 33]. Актуальним і для вже сформованої демократії є міцність держави, великі можливості для реалізації реального суверенітету, пріоритетність національних інтересів у державній політиці, поєднання заходів конституційної інженерії (конструювання) та політичного інжинірингу як стратегії оптимальних політичних дій.

У контексті стабільності слід звернути особливу увагу на проект «Політичний атлас сучасності», розроблений Московським державним інститутом міжнародних відносин і реалізований Інститутом суспільного проектування спільно з журналом «Експерт». У цьому проекті на підставі математичного аналізу об'єктивних даних з усіх держав-членів ООН доводиться, що рівень демократичності тієї чи іншої країни значною мірою залежить від масштабів зовнішніх і внутрішніх загроз. Внутрішньополітична нестабільність є одним із параметрів загрози для вже сформованої демократії та підтримці демократичного вибору у країнах, що трансформуються [8, с. 50].

Демократія як форма влади у сучасному світі являє собою ефективну систему управління державою та суспільством. Це підтверджують високі показники розвинених демократій у різноманітних світових рейтингах, які свідчать про рівень якості життя, реалізації загальнолюдських цінностей та ін. Саме для неї прийнятним є оптимальне співвідношення між прямими і зворотними, вертикальними й горизонтальними зв'язками. У ХХ столітті держава втратила монопольне положення майже єдиного інструмента політики. За умов демократичного характеру публічної влади у різних країнах відбулося тісне сплетіння держави із складною мережею інститутів і відносин, яка з'єднала його з громадянським суспільством. Наявність такого роду мереж, що саморегулюються, є важливим параметром сучасної демократії.

Функціонування механізмів зворотного соціального зв'язку забезпечує широке представництво і вплив в органах держави різноманітних інтересів, що є у громадянському суспільстві. Це справляє позитивний вплив на можливості сталості політичної системи в цілому. Звісно, складність та динамічність процесів передбачає значну різноваріантність ступенів свободи для своєчасного реагування та адаптації до змін. Слід погодитись із думкою російського дослідника О.Ф. Шаброва про наявність одного ефективного розв'язання цієї проблеми: розширення самостійності підсистем у межах життєздатності системи в цілому. Для політичних систем це означає послаблення диктату зверху, розвиток самоуправління в першу чергу регіонального та місцевого, при одночасній демократизації управління, посилення соціального зворотного зв'язку на всіх рівнях [309, с. 122]. Шляхами до цього можуть бути конституційне конструювання (інженерія), соціальна демократія. Вони дозволяють ефективно інтегрувати у громадську спільноту складові різноманітних інтересів. Соціальна демократія досягається, наприклад, конституційною угодою на рівні еліт, створенням балансу представників різних груп на цьому рівні. Для суспільства «безлічі

безлічечай» (за Ф. Броделем) – яким є сучасне суспільство у країнах розвиненої демократії, у значній кількості країн, що зробили демократичний вибір, серед яких, безумовно, й Україна, така модель суспільної взаємодії є найбільш оптимальною. Від забезпечення прямих і зворотних зв'язків між державою та суспільством залежить реалізація таких можливостей політичної системи, як: екстракційна, регулювальна, дистрибутивна, символна та інтегральна. Для політичних систем, що трансформуються у векторі демократичного вибору, на наш погляд, важливими для підвищення ефективного управління є звуження кола централізованих функцій і концентрація центра на їх виконанні; розширення функцій і прав органів регіонального та місцевого самоврядування, створення умов для широкого представництва інтересів різних соціальних груп у політиці.

Для України складовою внутрішньополітичної стабільності є, на наш погляд, кристалізація основи консолідації суспільства, спільного соціокультурного поля, побудованого на синтезі диференційованих і протилежних інтересів. Питання про розробку сукупності умов входження людини у відкрите суспільство, в якому досягається згода щодо правил гри, основних цінностей розвитку та його напрямків залишається остаточно поки що невизначеними. Формування механізмів політичної участі, поширення можливостей здійснювати тиск на структури прийняття рішень, захищати свої інтереси й до сьогодні, на жаль, є актуальним для українських пересічних громадян.

На нашу думку, яскраве ілюстрування вищевикладеного можна знайти у роботі Ш.-Л. Монтеск'є «Про дух законів». Внутрішньополітична стабільність, на його думку, залежить від принципу правління, тобто почуття, яким керуються люди у питаннях політичної влади. Коли розкладається принцип правління, руйнується й природа правління – модель організації державної влади. Так, для республіки прийнятними є громадянські чесноти – політична участь, зацікавленість, громадянська рівність, повага до законів.

Сутність республіканського (демократичного) правління конфліктна. І це є природним. Коли люди байдужі до долі своєї держави, республіка гине, – справедливо вважає Ш.-Л. Монтеск'є. Лише широке представництво соціальних інтересів у державному управлінні може забезпечити реальну реалізацію принципу розподілу влад і, відповідно, запобігти узурпації влади [19, с.77].

К. Манхейм – один із фундаторів транзитології – також вказував, що демократію, як правило, порушують не антидемократичні сили, дії численних факторів самонейтралізації, що розвиваються у межах демократичної системи [310, с. 52]. Негативно впливають на функціонування інститутів постійне порушення правил гри між елітами, невизначеність діяльності політичних інститутів, що відбивається на зниженні легітимності політичної влади, заважає складанню системи інститутів як цілого. Для подолання такого становища необхідно посилення прозорості правил гри між елітами, визнання всіма політичними акторами результатів виборів та включення принципу політичної відповідальності у процедури їхньої діяльності.

Отже, можна визначити ключові складові, що сприяли б становленню в Україні внутрішньополітичної стабільності у векторі демократичного вибору: змагальність різноманітних інтересів у політиці, широке публічне обговорення актуальних проблем розвитку суспільства, збереження спільного соціокультурного поля між суб'єктами політики як основи консолідації режиму, забезпечення громадянської рівності, відповідальність та підзвітність представників влади, врешті-решт становлення в Україні соціально відповідальної влади.

Еволюційний перебіг модернізації, характерний для розвитку західноєвропейської цивілізації, супроводжувався паралельним процесом соціальних перетворень. Розвиток переважно здійснювався знизу всіма структурами громадянського суспільства, тобто вмщував у собі специфіку

суспільної структури та дух громади. Становлення автономного типу стабільності (характерного для демократичного режиму) достатньо дистанційовано від бажання й волі будь-яких конкретних соціальних і політичних суб'єктів. Підтримка «знизу» всіма структурами громадянського суспільства (корпорацією громадянського суспільства, за гегелівською термінологією) є вельми важливою для забезпечення обраного напрямку реформ, є умовою того, що вони стануть процесом неполітичного саморозвитку. В Україні модернізація здебільшого здійснюється за перевернутою схемою. Потреба в реформуванні не підкріплюється внутрішніми якостями готовності до змін. Це свідчить про необхідність в управлінських реаліях сполучання процесів інституціалізації політичної влади, відповідного підвищення її ефективності, з одного боку, і структурування, вивільнення з-під жорсткого контролю держави громадянського суспільства, активізація його ініціативності – з іншого. На нашу думку, успіх демократичних трансформацій в Україні залежить не стільки від бажання й цілей політичної еліти, скільки від вибору такого шляху, який надав би їй опори у громадянському суспільстві. Отже, демократизація політичного життя все ще є залишається актуальною для нашого суспільства. Державність має тенденцію до співвіднесення з рівнем розвитку та характером громадянського суспільства. Несформованість останнього призводить до того, що можливості політичного контролю фактично використовується політичною елітою для пристосування будь-яких спроб реформування до власних цілей і інтересів. Цим же цілям слугує й прагнення перенести центр політичного життя до бюрократичного апарату виконавчої влади.

Спроби створити громадянське суспільство під пресингом держави принаймні безглузді й безрезультатні, а негативним наслідком такого вектору модернізації може стати встановлення недемократичного правління. Безумовно, такий вектор політичного розвитку відбиває історичну традицію

підходу до модернізації з позицій петроградизму (О. Герцен), що передбачає боротьбу з варварством народних мас саме варварськими методами. Відчуження влади та суспільства одне від одного жодним чином не сприяє реалізації прав людини, економічного зростання, рівності і доходів та загального добробуту, тобто до ключових критеріїв суспільного прогресу.

Слід погодитись з українським політологом О. Кіндратець, яка ще у 2005 р. констатувала наявність багатополюсного конфлікту між групами всередині політичної еліти, між політичною елітою та народом. Вона справедливо вказувала, що політична система України наприкінці 2004 року перебувала у стані крайньої нестабільності, біфуркації, коли відбувався вибір моделі і напрямку подальшого соціального розвитку [150, с. 61].

Боротьба різних соціально-політичних сил і тенденцій розвитку, на жаль, не закінчена й донині. Те, що було вкрай актуальним після бурхливого перебігу подій наприкінці 2004 року – конструктивні дії влади з подолання внутрішньополітичної нестабільності, досягнення суспільної згоди – не вирішено, та як доводить сучасна політична практика, набуло хронічних, вкрай деструктивних форм. Завершення «демонстративної» фази конфлікту, для якої характерне відкрите протистояння, не означає завершення конфлікту. О. Кіндратець прогнозувала, що конфлікт може перейти в «агресивну» і «батальну» фази, які небезпечні тим, що на цих етапах його розвитку формується «образ ворога». Після того, як цей образ сформувався, досягти згоди учасниками конфлікту дуже важко. Щоб одержати перемогу, сторони конфлікту можуть використовувати будь-які засоби [150, с. 61].

Спостерігаючи розгортання подій в українському політикумі, мимоволі згадуються характеристики реформаторів, які надавав Т. Гоббс у XVII ст.: «Ті, які своїм непідкоренням думають лише реформувати державу, знайдуть, що вони її цим порушили і, таким чином, потраплять у стан дурних дочок Пелея, які, як проголошує легенда, бажаючи омолодити свого старого батька, розрубали його, з поради Медеї, на шматки і і зварили разом з якимись

дикими травами, але цим не зробили з нього нову людину» [96, с. 264]. Необхідна активна протидія цим намаганням. Зрозуміло, роздуми Т. Гоббса викликані реакцією на події Великої англійської революції XVII ст. та дією попередників сучасних політичних суб'єктів. Тим більш сумними видаються паралелі з українськими політичними акторами сьогодення.

Функцією політичних партій як ключових інститутів є забезпечення зв'язку між державою та суспільством. Наприклад, вони встановлюють взаємозв'язок між корпораціями громадянського суспільства і групами депутатів у виборних органах влади. Рішення парламенту завжди є формою компромісу між основними депутатськими групами. Водночас вони мають підкріплюватися готовністю до адекватного компромісу у громадянському суспільстві. Зв'язок партій і населення є позитивними навіть для проведення, здавалося б, непопулярних заходів; відсутність зв'язку змушує вдаватися до методів примусу у стосунках влади і народу. Перед законодавцями постає нагальна необхідність у посиленні виконавчої влади, яка у свою чергу зрештою їх же й підминає [309, с. 120].

Досить структурована (перш за все завдяки вертикальній структурованості влади) та корумпована меншість протистоїть слабо структурованій внаслідок цього легко контролюваній більшості. Про функції артикуляції та агрегації інтересів можна говорити лише умовно, тому що насамперед такі складові, як сформованість структур масової політичної організації, ідеологічне представництво не актуалізовані у діяльності більшості наших партій. Відповідно й парламент демонструє зіткнення інтересів конкуруючих між собою часток політичної еліти. Партії перетворюються на механізми обслуговування виборчої підтримки лідерів і просування на політичному ринку іміджів політиків [8, с. 53].

Важливими чинниками нестабільності все ще залишається для України слабкість «національного голосування» [268, с. 21]. Можна констатувати недостатність політичного бачення національного масштабу. Превалює

лобіювання регіональних, кланових, групових та інших інтересів, які не сприяють формуванню загальнонаціональної згоди, а навпаки, порушують інтегративні тенденції. Спрямовання до партикулярних цілей сьогодення окремими політичними акторами превалює над довгостроковими загальнонаціональними пріоритетними завданнями. Політична еліта в Україні демонструє не лише нехтування національними інтересами задля власних, кланових егоїстичних, а й якості, властиві для еліт «роз'єданого» типу, що є типовим для нестабільних режимів з притаманними їм коливаннями між авторитарними та демократичними формами правління. До цих якостей відносяться: ситуативність союзників, нерозбірливість при їх визначенні щодо переконань і норм політичної поведінки, схильність до конфронтаційних методів діяльності, зазіхання на правомірність існування тих чи інших соціально-політичних інститутів, превалювання оцінки політики за моделлю «переможець отримує все». Роз'єднаність української політичної еліти також виглядає більше кон'юнктурною, ніж принципово світоглядною. Отже, для успіху демократичних трансформацій необхідно досягнення консолідації еліти задля ефективної реалізації національних інтересів; становлення у перспективі консенсусно об'єднаної еліти, яка забезпечує гармонізацію різних інтересів у політичному полі.

Розглядаючи фактори внутрішньополітичної нестабільності, слід звернутися до міркувань Г. Гейла щодо України. Він зазначає, що Україна – єдина країна, де «кольорова революція» порушила інститути патронального президентського правління, та був реально здійснений демократичний прорив [304, с. 18]. Однак для незворотності демократичного вибору необхідні інституційні зміни у напрямку формування ефективної системи стримувань і противаг, викорінення принципу політичної дії «переможець отримує все». Як уже зазначалося, багато що свідчить про те, що цей принцип є досить впливовим у налаштуваннях українських політичних акторів. Отже, впливових механізмів запобігання рецидивам патронального

структурування режиму немає. Відчувається інтенція різних політичних гравців переподілити політичне поле «під себе». У ситуації, коли «переможець отримує все», всередині режиму можуть виникнути надзвичайні відцентрові сили, чреваті революційним вибухом [304, с. 11]. Суперники, не обтяжені повагою до правових норм політичної взаємодії, можуть вдаватися до будь-яких заходів боротьби, виправдовуючись макіавелістською тезою «мета виправдовує засоби». На нашу думку, особливо загрозовим може виявитись намагання елітних груп маніпулювати суспільною свідомістю, зробити все, щоб вивести народ на вулиці, аби забезпечити собі підтримку, здолати опір і рішучість груп-суперниць. Тут доречно згадати толстовську антитезу макіавелістській тезі «потворні заходи паплюжать будь-яку мету».

Для України певним застереженням може бути досвід демократичного правління в Латинській Америці, де розчаруванню населення у конституційних засадах як важелів змін політики на користь широких верств населення сприяли такі чинники: посилення президентської влади, налаштованої на популістські, часом авторитарні методи; розбіжності між передвиборчими обіцянками та їхньою практичною реалізацією політичною елітою; слабкість парламентів; відчуження народу від партій, які, на думку народу, захищають здебільшого елітарно-кланові інтереси. О. Строганова відзначала, що люди за таких умов не почуваються інтегрованими до партійно-політичної системи, схильні до віри в окремих кумирів, або ж впадають у політичну апатію, або звертаються до екстремальних форм протесту, стають легкою здобиччю для впливів мафіозних угруповань [267, с. 51].

Питання про стабільність суспільства є універсальним для політичної науки. Особливої актуальності воно набуває за умови кризи, коли соціальний порядок відсутній або знаходиться під загрозою, а ціна політичних і соціальних конфліктів надто зростає і може викликати ланцюгову реакцію

непередбачуваних наслідків. Системний характер проявів нестабільності політичного режиму, хронічний конфлікт основних політичних акторів під гаслом «переможець отримує все», явна другорядність для національної еліти самої національної ідеї і, відповідно, пріоритетність власних егоїстичних інтересів збільшують ризики розростання крайніх форм загальносуспільної кризи, активізації актів громадянської непокори, посилює вплив стихійних, нерегульованих факторів внутріполітичного життя країни.

Демократія (як стала, так і на стадії формування) є вельми чутливою до факторів динамічного типу стабільності. Серед них слід особливо виділити загальнонаціональну згоду, високу ступінь довіри до режиму, політичну участь, зацікавленість, небайдужість громадян, поєднання відповідальної влади та ефективних механізмів контролю з боку громадянського суспільства. Для України особливо нагальною є потреба вдосконалення внутрішньої індивідуальної свободи, досягнення організованості громадянської активності, поєднання свободи й відповідальності в особистості громадянина.

Альтернативою демократичному правлінню, як уже зазначалося, може бути лише недемократичне. Для України такі тенденції посилені нещодавнім суспільним досвідом та, мабуть, певним генетичним страхом перед примусовими діями влади можуть мати небезпечні та, навіть, шокуючі наслідки.

Становлення відкритого суспільства та проведення демократичної модернізації потребують адекватних змін усього суспільного цілого, зокрема в політичній сфері. Причому йдеться про багатопланові, глибинні перетворення, що торкаються основних сторін функціонування політичного режиму в Україні. Завдання його посттоталітарної трансформації ускладнюються кризовими умовами перехідного періоду, тому особливого значення й актуальності набуває проблема стабільності політичного режиму.

Для розв'язання вищезазначеної проблеми актуальними, на наш погляд, стають кілька кроків на шляху формування концептуально нового погляду на ефективність управління. Це відповідає переходу від тотального до конкурентного типу суспільної взаємодії та повинно становити основу керівництва політичними процесами за умов нової стратегії стабільності. По-перше, для політичного режиму в Україні все ще важливим є набуття стабільної якості, а не стабілізація та відповідна корекція вже існуючої та сталої політико-інституціональної структури. Політичні події останнього часу лише підтверджують тезу консервативного напрямку теорії політичної модернізації (а саме С. Гантінгтона) про пріоритетність міцності та організованості політичних інститутів. С. Хантінгтон зазначає, що ці якості політичних інститутів, їх інституціоналізація забезпечують здатність політичної системи зберігати стабільність, даючи змогу пристосуватися до постійно мінливих соціально-політичних вимог населення і давати адекватну відповідь на них [299, с. 57]. Отже, другим кроком є логічною конкретизацією першого та полягає у проведенні політико-інституціональних змін, які дали б можливість політичній владі подолати дисфункції та почати ефективно виконувати свою природну функцію управління суспільними процесами.

Однак не слід вважати другорядним і аспект формування засад суспільного синтезу, тобто соціокультурної консолідації українського суспільства. Змістом цього – третього кроку – є перехід від методів псевдосинтезу комуністичного типу до методів соціально-ліберального синтезу. Все це свідчить про надзвичайну важливість системної розробки та вдосконалення концептуальних засад моделі стабільності, адекватної умовам демократичної модернізації з урахуванням усіх найважливіших факторів її формування й розвитку.

Стабільність, ще давньокитайськими мислителями, пов'язувалася з пошуками ефективного управління. Продовження пошуку найкращого державного устрою, що забезпечує стабільність соціуму, ми бачимо у працях

мислителів за часів грецької політиї. Уже від Платона та Аристотеля ми можемо простежити два вектори в розгляді стратегії стабільності: досягнення її через тотальність та через застосування механізмів регуляції конкурентної суспільної взаємодії. Щодо останнього вектора відзначимо, що в Новий час остаточно визначився напрямок його функціонального змісту – свобода, права особи, їх пріоритет. Розробка останніх положень ліберальної (конкурентної) стратегії стабільності міститься в роботах Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Локка, А. де Токвіля. Серед представників так званого тотального напрямку в розумінні стабільності найбільш відомі такі мислителі, як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс. Вказана стратегія не є однорідною. Ми можемо визначити два найбільш загальні напрямки: соціодомінантний, класичний вираз якого ми бачимо вже у Ж.-Ж. Руссо, та державоцентричний, всебічне обґрунтування якого дає Т. Гоббс. Необхідно зазначити, що тотальна та ліберальна стратегії – це своєрідні «чисті» типи. Елементи їх можуть перетинатися, утворювати змішані типи. Зразок подібного синтезу – концепція плебісцитарної демократії М. Вебера.

В українській політичній думці дорадянського (сер. XIX – поч. XX ст.) і радянського періодів (українські політологи зарубіжжя) переважало ліберальне розуміння стабільності. М. Костомаров, М. Грушевський, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький та інші вважали за доміанти визнання свободи особи, її прав, прихильність до парадигми змін як якості стабільної держави, надання народові України центрального місця в системі цінностей та визнання таких його рис, як демократизм і соборність. У політико-інституціональному аспекті характерними є звернення до політичних форм як необхідного фактора піднесення соціального значення особи. Стабільність соціуму як і стабільність держави пов'язувалася із розв'язанням проблем національного характеру.

Власне категорія «стабільність» та її багатоаспектний аналіз у сучасному розумінні з'являється в політичній науці Заходу у повоєнні часи.

Широкі дослідження в цій галузі були пов'язані з демократичними трансформаціями колишніх фашистських режимів, намаганнями у 50-60-ті роки ХХ ст. демократичної модернізації в країнах, де перемогли національно-визвольні рухи, та згубністю прямого копіювання чужого досвіду, загрозою ліберальній демократії з боку комуністичної імперії.

У політичній науці України та країн ближнього зарубіжжя важливе місце займають такі проблеми, як утвердження нової стратегії стабільності, умови незворотності трансформацій та їхньої результативності, засад консолідації суспільства перехідного періоду, взаємодії традиції та модернізації, аналізу факторів збалансованого та ефективного функціонування політичного режиму. Напрацьований досвід свідчить про довічність, незменшувану актуальність цієї проблематики для політичної науки та практики державотворення.

В Україні важливим відкритим напрямком досліджень є розробка системної концепції моделі стабільності щодо проведення демократичної модернізації та пошук складових ефективного управління за умов набуття цієї стабільної якості політичного режиму.

Як уже було зазначено, ми пропонуємо диференціювати дві загальні стратегії стабільності: тотальну й ліберальну (конкурентну). Тотальна стратегія стабільності в плані ефективності управління орієнтована на консервацію суспільного цілого. Якісний зміст стабільності в ній віддає перевагу інтересам механічної абсолютної єдності. Конфліктність соціальної сфери долається шляхом насильства, або шляхом штучного (здійснюваного державним диктатом) нівелювання соціальної диференціації суспільства. Однак такий шлях не розв'язує, а консервує конфлікт і навіть може поширювати його. Вирішальне значення в управлінні мають єдність політичної волі, вищого політичного інтересу, повною мірою втілювані в одноосібному правлінні. Дестабілізуючим фактором виступає брак абсолютної влади, який ослаблює державу, веде до її занепаду. Один із

засновників цього підходу у політичній теорії Т.Гоббс наділяв суверена необмеженими повноваженнями по відношенню до своїх підданих, окрім права на їхнє життя. Суверен стоїть вище за закони, тому що сам створює їх і не несе ніякої відповідальності перед своїми підданими. Влада його неподільна, отже він не обмежений у своїх діях. Згідно з Т.Гоббсом, мета досягнення народного добробуту має вельми абстрактний вигляд і підпорядкована інтересам сталої держави [96, с. 402]. Крім того, реалізація мети досягнення стабільності повністю залежить від суб'єктивної волі суверена (самодержця). Вона обмежується лише вимогами практичної розумності дотримання моральних божественних законів, відповідальністю суверена перед Богом (Т.Гоббс), покладанням надій на власні якості, своєрідні чесноти правителя (Н.Макіавеллі). У реальності ці фактори виявляються, як правило, неефективними для стримування проявів тиранічного правління, оскільки за такого підходу ігноруються закономірності розвитку політичної сфери.

Тотальна стратегія стабільності спрямована проти таких якостей, які можуть сприяти прагненню особистості до незалежності. У політиці це перш за все орієнтир на пригнічення альтернативності: безжальність по відношенню до небезпечних для влади представників еліти; розгляд багатопартійності як фактора дестабілізації ефективного управління; наявність єдиної державної ідеології. Єдність у тотальній стратегії це не лише наявність певної угоди щодо ключових цінностей існування соціуму, але й неприпустимість по-іншому думати, так само як і красномовності як такої взагалі. Ідеальною для стабільності держави є непомітне життя його громадян [96, с. 378]. Цьому відповідає принцип, на якому базуються взаємовідносини влади і населення, – принцип страху (як побоювання покарання). Щоправда, Н.Макіавеллі вважає, що страх повинен бути без ненависті [192, с. 54]. Для цього правитель повинен використовувати гнучку політику, постаючи то левом, то лисом, помірно використовуючи насильство

щодо широких народних мас. Він повинен вживати заходів для того, «щоб громадяни завжди і за будь-яких обставин мали потребу в государі і в державі, – лише тоді він зможе покласти на їхню відданість» [192, с. 32]. Однак ідея підтримки держави з боку населення все ж таки посідає другорядне місце в питанні усталеності держави, що є самоцінним і першорядним.

Будь-яка соціальна спрямованість за таких умов, без наявності прав і свобод особистості та гарантованості їх реалізації перетвориться лише на марево справжнього добробуту, призведе до деформацій у духовній сфері. Одним із наслідків подібного підходу є виникнення утриманської психології.

Отже, можна стверджувати, що тотальна стратегія виходить з того, що зберігання стабільності можливе на основі всевладдя держави, наявності страху покарання, пригнічення самостійності особистості. Вона не визнає можливості конструктивного діалогу у політичній сфері і прийняття рішень на багатоваріантній основі. Варіант розуміння стабільності як статичного стану не адаптований до можливості змін, тому що скорочує межі ефективності управління, а зміна умов розвитку, відповідно, тягне за собою дестабілізацію всієї системи. Ситуація ускладнюється нездатністю системи до прийняття конструктивних рішень на базі багатоваріантного аналізу, оскільки дисперсність соціально-політичної сфери розглядається в її рамках негативно. Такий тип стратегії стабільності характерний для суспільств різного рівня замкненості, в основі яких лежить авторитарно-державницька або тоталітарна суть.

Для України, на наш погляд, актуальним є подолання негативних наслідків довготривалого впровадження складових тотальної стратегії та відповідних їй моделей ефективності управління державою. Настанови в соціокультурній сфері та складі суспільної свідомості є вельми консервативними, що заважає адекватному сприйняттю швидких структурно-інституційних змін. Саме тому звернення до розгорнутого аналізу тотальної

стратегії є, на наш погляд, корисним для пошуку шляхів подолання кризових явищ в українському політичному житті.

В Україні сьогодні процес державотворення та посилення ефективності управління потребує подолання залишків бажання застосовувати елементи тотальної стратегії та всебічного ствердження ліберальної (конкурентної) стратегії стабільності. У ліберальній стратегії стабільність пов'язується із внутрішньо диференційованим суспільством, що динамічно розвивається. Центральним елементом системи стабільності виступає особистість, її цінність і соціальна значущість. Розвиток у ліберальній стратегії в цілому можна охарактеризувати як поступове зміцнення віри у можливість практичного здійснення свободи особи та набуття ефективності управління на раціональній основі, тобто шляхом легітимації через осмислення своїх інтересів особою. Зміст функціонування держави становить завдання реалізації цих інтересів у їх гармонійному сполученні із суспільними в цілому [23, с. 9]. Таким чином, механізм ефективності управління в ліберальній стратегії базується на наявності прямих і зворотних зв'язків у відносинах між особою і державою. Крім того, в ліберальній стратегії визнається відкритість політичного режиму до сприйняття конструктивного досвіду ззовні, ефективність політичної влади через динамічний законотворчий процес, що, однак, не зазіхає на конституційні засади та загальновизнані міжнародні правові норми, які стримують прояви всевладдя та захищають і гарантують права і свободи особи. Функціональні показники стратегії базуються на тому, що конфлікт розцінюється як характеристика реального життя, глибинне джерело політичного розвитку. У зв'язку з цим напрямком її розвитку є формування концептуальних підвалин стабільності політичного режиму, виходячи з вимог становлення і зберігання суспільного консенсусу. Повною мірою ліберальне розуміння стабільності втілюється у демократичному політичному режимі. Відповідна модель ефективного управління в соціокультурному плані базується на засадах соціально-

ліберального синтезу. Цей синтез спрямований на визнання у суспільній свідомості важливості таких цінностей, як свобода, власність, праця, безпека. Тобто ліберальний вектор відображує потенціал модернізації, а соціальний – впливовість традиції і сил, на неї орієнтованих, пов'язаних з нею насамперед політико-культурних орієнтацій. Такий синтез будується на розгляді свободи як справедливості [39, с. 284].

Важливим у сенсі підвищення ефективності управління державою є подолання історичного розходження цих векторів у ментальному просторі українського суспільства та їх спрощеного сприйняття. Соціальний вектор абсолютизував вимогу соціальної свободи, що розглядалася як умова встановлення благополуччя для всіх за допомогою зрівняльного розподілу благ. Ліберальний вектор у свою чергу замкнувся на вузькій вимозі політичної свободи. Звідси перший був зведений до плебейського руйнівництва, а другий – до охоронної тенденції, в фокусі якої була політична свобода. Специфіка подібних підходів розбіжності соціальних і ліберальних складових суспільних проектів виявляється, на жаль, і сьогодні.

Ситуація відсутності у значної частини населення реального володіння приватною власністю та впливових гарантій захисту економічної свободи особи відбиваються в політико-культурній сфері на відсутності актуалізації цінності власності у свідомості мас. А, як відомо, цінність свободи зміцнюється у поєднанні зі стійким відчуттям власної впливовості завдяки наявності стабільної сфери автономного простору особистості, одним із факторів існування якого і є власність і політико-культурні орієнтації, з нею пов'язані. Інакше неминуче зростає залежність від держави, а сфера незалежних приватних інтересів звужується. Держава за таких умов бере на себе прерогативу виконання функцій взаємозв'язку між членами суспільства, які роз'єднані і дезорганізовані в соціальному просторі [63, с. 82].

Орієнтирами ефективного управління соціальними процесами в Україні мають бути заходи держави зі ствердження почуття віри у свої сили,

власні можливості у сфері економічної активності у значній частини населення і подолання знову наростаючої тенденції з недооцінювання своєї політичної впливовості, соціальної апатії та з боротьби з цілком реально передбачуваною можливістю посилення настанов втечі «від свободи».

Позитивним моментом у соціокультурній сфері в Україні є, на наш погляд, орієнтація на стабільність держави та її впливовість, під якою насамперед розуміють виконання нею функцій соціальної спрямованості й забезпечення гарантій вільного розвитку особистості. Держава як організуюча сила розглядається як фактор запобігання соціальним конфліктам і формування основ соціального партнерства. З цього виходить складність, а у дечому і неможливість копіювання історичного шляху розвитку західних демократій, які поступово перейшли від лібералізму економічного, що абсолютизує незалежність особистості, до лібералізму соціального, який визнає регулювальну функцію держави і значення колективної взаємодії та ідеї загального блага. Для населення України найкращим є не розрахунок на стихію ринку у проведенні суспільних перетворень, а на упорядкований «інтервенціоністський» [227, с. 210] вплив влади на перебіг модернізації політичного режиму, свого роду капіталізм за проектом. Отже, сполучення цінностей соціальної та ліберальної спрямованості як складових стратегії ефективного управління може одночасно утворювати дієву основу досягнення злагоди в українському суспільстві.

Соціальна злагода, згідно з Ш.-Л.Монтеск'є – одним із засновників ліберальної стратегії стабільності – це рівновага сил або згода, що встановлювалася внаслідок дій і протидій одних соціальних груп по відношенню до інших [38, с. 49]. В основі соціальної злагоди лежить загальний інтерес у сталості держави і існування точок стикання інтересів (сфер згоди). В інституціональній сфері йому відповідає дотримання принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Це стримує

прояви крайніх настроїв, перешкоджає абсолютизації влади й забезпечує можливість розвитку конкурентного суспільства.

Потенціал згоди закладений у самій ідеї держави, яка, згідно з ліберальною стратегією, є поєднанням усіх окремих соціальних сил. До того ж вона базується на громадському становищі, суттю якого є єдність волі окремих людей [205, с. 167-168]. Таким чином, стабільність можлива за умови «...гармонійного союзу, який змушує сприяти благові всього суспільства всі складові, якими б протилежними вони нам не здавалися...» [206, с. 88]. При цьому такий тип згоди, якісною основою якого є свобода, відрізняється від погодження, яке підтримується завдяки страху. Другий тип не є об'єднанням громадян, а мертвих тіл, похованих один поряд із одним [206, с. 88].

Слабкість політико-культурного, соціального, економічного факторів стабільності у посттоталітарному українському суспільстві зумовлює вирішальне значення політичної влади у справі зміцнення злагоди і стабілізації політичного режиму в Україні. Саме від її організаційних зусиль залежатиме подолання існуючого правового нігілізму й створення дієвих законодавчих механізмів функціонування нашого суспільства.

Сучасна ситуація в українській політичній системі характеризується ламкістю компромісу влад. Спроби відновити жорстку лінію централізованого управління – після краху структур КПРС – через структури більшою чи меншою мірою підпорядковані президентові, породили самодостатнє зростання бюрократії, але не посилили керованість соціальними та економічними процесами, якої вимагають потреби успішного та сталого розвитку українського суспільства. Крах комунізму та імперської державності підштовхнув до пошуку суспільної ідентифікації нової влади, що виявилось в прагненні утвердитися в нових позитивних цінностях – ідеях нації, незалежної держави, традиційних цінностях (серед яких особисто виділяється підтримка церкви). Це неминуче викликало протистояння

виконавчої та представницької влад, оскільки обидві прагнуть утвердитися на одній і тій самій основі, намагаючись виступати монополюючо від імені всього суспільства. Звідси й спроби законодавчої влади привласнити собі функції виконавчої, а вищої виконавчої влади – насамперед президента – отримати прерогативи законодавчої влади. Вітчизняний політолог О.Фісун зазначає, що «сутність політичної боротьби в неопатримоніальній системі складається у боротьбі за прихильність і протегування з боку голови держави, але ж не в боротьбі за голоси потенційних виборців» [291, с. 174]. І якщо ключем до стабільності сучасних демократичних держав є спроможність правителів підтримувати ефективні зв'язки і швидко реагувати на запити різних соціальних шарів, то в неопатримоніальних режимах таким ключем є спроможність різних еліт проникати й підтримувати клієнтарно-патронажні зв'язки з різними сегментами суспільства, а також зберігати низький рівень конфліктності у суперництві між собою за кращі позиції в КПЗ [291, с. 174]. Складові проблеми, що визначена О. Фісуном, є вкрай актуальними, на нашу думку, і для українського політикуму.

У нещодавніх виборчих кампаніях чітко простежується регіональний партикуляризм політичних еліт, що ще більше актуалізує питання загальної цілісності. «Передозування» впливу регіональних груп завжди створює загрозу внутрішній стабільності в суспільстві. Регіональні групи перетворюються на місцеві центри концентрації інтересів і влади. Отже, однією з першорядних проблем на шляху до ефективного управління постає аморфність перспективи порозуміння та можливості довготривалої співпраці еліт у структурах політичної влади.

У багатоскладових суспільствах, ознаки якого можна бачити в Україні, політичне порозуміння набирає особливої ваги, тому що такі суспільства внутрішнього поділені сегментарними протиріччями. В таких суспільствах політичні суперечності в цілому збігаються з лініями соціального розподілу,

особливо з найбільш важливими з існуючих у суспільстві меж [184, с. 218]. Ці суперечності можуть бути релігійного, ідеологічного або расового чи національного характеру. Сегментарний плюралізм суспільства послідовно відбивається в політичних інститутах. Згідно з А. Лейпхартом, у таких суспільствах демократія можлива у співсуспільній формі. Основна її характерна риса – співпраця еліт [184, с. 217].

Для України стратегія врегулювання конфліктів через співпрацю та домовленість між елітами, а не через боротьбу за владу й рішення більшості є складовою ефективного управління. Коли в короткостроковому плані співсуспільна демократія посилює неоднорідність, то в більш далекій перспективі це сприятиме виникненню взаємної довіри як на рівні еліт, так і на рівні мас. У процесі співпраці накопичується досвід розв'язання конфліктів, стверджується ідеологія центрризму, відбувається становлення соціальної злагоди, тобто формується спільне соціокультурне поле.

Підсумовуючи, можна зазначити, що ліберальна (конкурентна) стратегія стабільності та відповідні їй фактори ефективності управління повинні, на наш погляд, становити специфіку адаптаційної моделі стабільності, із впровадженням якої пов'язана перспектива демократичної модернізації в Україні.

4.4 Специфіка моделі політичної адаптації в українських умовах: фактори, інституціональний дизайн

Для українського суспільства сьогодні із особливим звучанням постає проблема осмислення шляху, що пройдений під час драматичних перипетій, концептуальних засад, та кінець кінцем реальних надбань. Загальновідомо, що наприкінці 1980 – початку 1990-х років був змінений вектор стратегії стабільності українського соціуму: від тотального до ліберального. Однак реальність змусила вітчизняних політиків і національну еліту усвідомити нездійсненність надій на швидкі й наочні дарунків демократії і змиритися з думкою про необхідність поступовості трансформацій у напрямку покращання соціальної комфортності життя людини у нашій країні. Ідея про поліваріантність переходу від тоталітаризму/авторитаризму до демократії все більше оволодівала думками політичних теоретиків. Системні трансформації і донині визначають якість соціополітичних процесів в Україні. Йдеться саме про завершення трансформацій – досягнення політичною системою сталого типу функціонування, якості, яка може бути стабільною. Це ключове завдання розкривається вже у понятті «трансформація політичної системи», яка є залежною від ендогенних та екзогенних чинників перетворення однієї системи в іншу. Звісно, під час цього перетворення може змінитися вектор перетворень, а кінцевий результат не є стовідсотковим прогнозованим.

Отже, дослідницький інтерес, на нашу думку, важливо спрямувати саме на виявлення реального стану процесів трансформацій у соціополітичній сфері українського суспільства. Метою цього аналізу є з'ясування параметрів інституціоналізації, які вже набули чинності, окреслення характеристик інституціоналізації, що формуються, та з'ясування можливих цілеспрямованих впливів з боку основних суб'єктів політичної дії на прискорення набуття сталої демократичної якості як політичною системою, режимом, так і соціумом у цілому. Стратегічними напрямками, на нашу

думку, у питанні успіху стабілізації соціополітичного життя в Україні є, по-перше, подолання кризи консенсусних засад існування нашого суспільства, формувань політико-інституційних норм, цінностей злагоди та загальнонаціонального порозуміння відносно основних параметрів та цілей розвитку. По-друге, важливим аспектом цієї проблеми є становлення сталого типу взаємодії влади та суспільства, заснованого на гуманістичному сприйнятті людини.

Розгляд цієї теми, що має значне світоглядне значення у науковій літературі, має давні коріння. Витоки її сягають становлення філософського світоусвідомлення близько середини 1 тисячоліття до н.е. Засновниками концептуальних засад розгляду та методологічних підходів до проблеми параметрів сталості соціополітичного життя та його дизайну були у західноєвропейській традиції Платон та Аристотель. Ще раніше Сократ наголошував, що шлях до знань веде до формування добродісної людини й відповідно до справедливої держави; знання того, що є добре, це слідування доброму, а воно (останнє) веде людину до щастя [255, с. 76-77]. Отже, людина, ключові цінності розуміння її життя та справедливий суспільний устрій – взаємопов'язані категорії.

Про демократію як соціальний та етичний ідеал і форму правління є великий обсяг як закордонної, так і вітчизняних досліджень. У цьому сенсі не можна не вказати на теоретичні доробки Р. Арона, Р. Даля, С. Хантінгтона, К. Поппера, Ф. Хайєка, Дж. Сарторі, Дж. Грея, Ч. Ендрейна, С. Ліпсета, А. Лейпхарта, І. Валерстайна та ін. У науковому обігу на пострадянському просторі та, зокрема, в Україні інтерес до цієї теми також не вщухає. Серед українських авторів, які розроблюють цю доволі широку проблематику, можна назвати М. Сазонова, О. Фісуна, М. Шаповаленко, В. Горбатенка, В. Бебика, В. Журавського, О. Чемшита, О. Новакову, С. Наумкіну, С. Телешуна та ін. До когорти таких дослідників можна додати такі відомі

імена, як М. Ільїн, М. Капустін, О. Салмін, А. Медушевський, І. Пантін, Л. Сморгунов.

Звернення до теми демократії є актуальним через втрату первісного змісту самого терміна «демократія», загрозу розкладу демократичного ідеалу, розпорошення демократичних цінностей, карнавалізації політики та відсутність у більшості населення стійких уявлень про те, що є справжньою демократією, тим більше про демократію як ефективну систему управління державою.

Завдання цього підрозділу – визначити важливі параметри демократичного вибору суспільства, розширити знання про демократію як певну «форму морального й духовного спілкування» (Дж. Дьюї) та форму управління, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності держави у світі. Методологічним засобом є звернення до розгляду еволюції ставлення до демократії в українському суспільстві, взаємин суспільства, індивіда та держави у сенсі демократичного вибору. Використовується метод соціальної каузометрії, що передбачає виявлення цілісної картини суспільного життя, де минуле, сучасне й майбутнє поєднані причинно-цільовими [48, с. 13] зв'язками, окреслення реперних точок демократичного вибору українського суспільства – їх формально-ідеального та репрезентативного статусу.

Отже, не випадково об'єктом нашого дослідження є саме демократичний вибір та його параметри. Цей кут зору дозволяє розглянути демократію як феномен динамічної стабільності, позбутися уявлення, що демократія – це щось раз і назавжди набуте людством в якості ідеалу розвитку та у незмінній, універсальній для всіх суспільній формі. Статичний підхід до визначення складових демократії, наявність/відсутність яких є виміром немовби цивілізованості, на наш погляд, сприяє плеканню комплексу меншовартості у тих народів, які не можуть довести деяким «контролерам» повний комплекс статусу, що вимагається. На жаль, усе частіше можна бачити інтенцію різнокольорових політичних еліт у всьому

світі апелювати до демократичного ідеалу та використовувати його у своїх приватних і корисних цілях. Багато політиків вкладають у термін «демократія» свій зміст, який не має нічого спільного з демократією [247, с. 83].

Визначень демократії вельми багато, і це на тлі намагань зафіксувати у суспільстві його статичний образ. Однак не до кінця визначений і тим більше не повністю усвідомлений ідеал-статус призводить до теоретичної плутанини, суспільної фрустрації, знецінення самої ідеї демократії та налаштування активних політичних акторів на впровадження відповідної фасад-моделі. За таких умов суспільства пострадянського простору у своїх намаганнях позбутися «пост»-якості, на жаль, за багатьма позиціями, як справедливо доводить О. Фісун, ближче до неопатримоніалізму (приміром, на афроазійський кшталт), ніж до демократії, виплеканої у межах західноєвропейської політико-культурної традиції [291, с. 163-164]. Важко не погодитись із міркуваннями О. Фісуна про те, що пострадянські політичні режими є значною мірою інституціонально-політичною декорацією, що приховує реальний зміст владних відносин, імітуючи демократичний процес, вони маскують і легітимізують рішення, що приймаються реальними «тіньовими» центрами влади, які знаходяться «по той бік» публічного простору та не підвладні незалежному суспільству і громадянському контролю. Концепція непатримоніальніалізму, яка розширена й поглиблена українським дослідником О. Фісуном, доводить, на наш погляд, адекватність такого судження. Спостережливий погляд за перебігом подій у сучасному світовому політичному просторі під знаком глобалізації та демократичної трансформації багатьох суспільств, свідчить про наявність як зовнішньополітичних, так і внутрішніх адептів нав'язування поверхневого, статично-формального та досить невизначеного за критеріями розуміння демократії у суспільстві. На наш погляд, підхід до демократичного вибору солідаризується з позицією Дж. Дьюї, який стверджував, що народження

політичних форм не відбувається за принципом «раз і назавжди». Найзначніша зміна, що вже відбулася, є підсумком цілого ряду численних адаптацій та пристосувальних реакцій всякого роду стосовно особливої конкретної ситуації. Ретроспективний погляд може розрізнити тенденцію більш-менш стійких змін в одному напрямку. На думку Дж. Дьюї, політична демократія виникла як «декотрий кінцевий наслідок величезної множини реакцій пристосування до величезної кількості ситуацій, серед яких не знайдеться двох однакових, але які мали тенденцію до сходження в деякому спільному для них підсумку» [121, с. 38]. Ми поділяємо погляд цього видатного американського філософа про те, що демократія не є результатом дії суто політичних сил і факторів, як не є вона й породженням самої демократії якогось первісного тяжіння або іманентної ідеї.

Трансформація політичної системи розпочинається з проголошення часткою еліти або владою в цілому необхідності структурних змін у різних сферах суспільного життя. Для реалізації цього завдання формується новий інституціональний каркас (базис). На першому етапі передбачається обов'язкове закріплення основних позицій нової інституціональної моделі шляхом легітимізуючих засобів (референдум, вибори, прийняття нової конституції, інші засоби впливу на формування суспільних ціннісних настанов та уподобань) на рівні суспільної свідомості. Намагання формувати позитивний образ можливого результату перетворень був також важливою складовою у соціополітичному дизайні нових обрисів суспільства.

Доречним є визначитись щодо розуміння під категоріями «політичний інститут», «інституціоналізація», «соціополітичний дизайн суспільства». Під інститутом традиційно розуміють організаційну форму об'єднання людей до конкретної асоціації. Однак інститут – це модель системи відносин та спілкування людей, що спирається на спільні цінності, раціональні «норми». Таким чином, у понятті «інститут» поєднуються одночасно й організація, і правила, за якими ця організація має функціонувати. Ми продовжуємо лінію,

яка йде від Аристотеля, Монтеस्क'є через сучасні нароби Е. Хейвуда, С. Хантінгтона, Дж. Бьюкенена, Д. Норта, Р. Коуза, Д. Москвіна, О. Фісуна. У метафоричній формі це визначено у відомому вислові про принципову різницю між футбольною командою та правилами гри у футбол – є організаційні форми, а є і правила гри. Для суспільства, що трансформується, вкрай важливими є процес інституціоналізації, завдяки якому правила, норми, процедури набувають сталості та приймаються всіма суб'єктами політичної взаємодії як єдино припустимі. Соціополітичний дизайн суспільства саме й передбачає певну конфігурацію основних параметрів суспільства, що стосуються не лише формальних принципів організації, а й характеру відносин між основними суб'єктами політичної взаємодії, певних правил гри, норм, ціннісних орієнтацій, що дають реальні обриси життя суспільства.

Набуття сталості у процесі інституціоналізації відповідає динамічному типу стабільності політичної системи, коли інститути, що утворилися, не лише самі можуть ефективно адаптуватися до змін, а й самі будуть змінювати умови існування суспільства та політичної системи зокрема. Тобто демократизація значною мірою означає інституціоналізацію.

Трансформації в Україні мають полівекторний характер. Це суттєво за умов, коли йдеться не про збереження сталого стану, а лише про набуття стабільності. Перебіг подій в українському політикумі останніх років переконливо свідчить про існування, на жаль, таких параметрів політичної системи та режиму, як інституціональна невизначеність та нестабільність. Наприклад, Вердикт Конституційного Суду від 1 жовтня 2010 р. про неконституційність прийнятого 8 грудня 2004 року закону № 2222 став найбільш вагомою (визначальною) ланкою в ланцюгу радикальних змін в інституційному полі української політики. Журнал «Експерт» у редакційній статті описував події, що відбулися, поетикою В. Вишневського («Знов я прокинувся в іншій країні»). Насправді громадяни України на диво байдуже

зустріли зміну державного устрою, тобто той факт, що країна поверталася до президентсько-парламентської форми правління, а відтак розширювались повноваження голови держави за рахунок звуження повноважень Верховної Ради, зменшувалась роль політичних партій. Не було більше потреби у коаліції в парламенті, а перехід з однієї фракції до іншої знову став буденною справою. Це означало, що торг із лобістськими групами ставав жорсткішим, тобто за схемою «не бажаєте підтримувати законопроект, знайдемо інших депутатів» – так оцінювали ситуацію, що склалася, редактори «Експерту» [244, с. 11]. І, мабуть, є всі підстави погодитись із цією позицією.

Отже, як бачимо, справедливим є визначення, згідно з яким параметри інституціоналізації, що були задані конституцією, не сприяли набуттю сталості політичної системи. Певною мірою відбулася формалізація інститутів. Відповідно, основні суб'єкти політичної взаємодії ніяк не узгоджують свої позиції та не шукають компромісу стосовно політичних і поведінкових процедур і правил. Невизначеність саме й виявляється в тому, що правила, норми можуть постійно або кризово /випадково змінюватись.

Вищевказані події в українському політикумі красномовно свідчать про наявну зміну, що відбулася, інституціоналізації формальних норм існування політичної системи. Однак логічним є той факт, що формальні інститути доповнюються у практиці динамічною системою неформальних норм, домовленостей. Лише разом ці формальні та неформальні норми/інститути складають єдину систему та забезпечують дієздатність режиму. Моральні норми, стереотипи поведінки, традиції – це власне те, що згідно з Ш.-Л.Монтеск'є, становить дух народу та багато у чому забезпечує дієздатність формальних інститутів.

Можна констатувати, що ситуація чергового перевороту формальних інститутів української політичної системи ускладнюється амбівалентністю, невизначеністю та «фрустраційними пухлинами» у сфері політичної культури нашого соціуму. Не зважаючи на майже тридцять років

незалежності, українське суспільство все ще перебуває, на нашу думку, у стані невизначених ціннісних орієнтирів, відсутності чіткого бачення не лише ключових цінностей розвитку, загальнонаціональної згоди стосовно тактичних заходів з приводу подальшого реформування, а й стосовно стратегічних цілей, вибору певного вектору подальшого розвитку. На початку розбудови державності в Україні у 1990-ті роки суспільство ще не мало чітких і наближених до реальності, раціоналізованих обрисів демократії, однак самий вектор демократичного розвитку щиро та активно підтримувався більшістю населення України. Сьогодні ми спостерігаємо, на жаль, формалізацію не лише інститутів демократії, а й навіть формалізацію самої ідеї демократії. Укріплюється одна з важливих ознак нестабільності політичного режиму – через невизначеність як системну якість можлива системна деструкція соціополітичного цілого та зміна/заміна вже набутих параметрів розвитку. Г.Гейл таку ситуацію характеризує високою вірогідністю зняття протиріч установленням нового авторитарного режиму. Це, можливо, на його думку, коли перманентний та досить млявий перебіг кризи викликає втому як пересічних громадян, так і представників еліт, а харизматична особистість може сприяти поверненню ситуації «патронального президентства». Патрональне президентство – це політичний інститут, який не уособлює окремих типів політичного режиму, такого як демократія або автократія. Він може існувати за різних політичних умов від наявно автократичних до відносно ліберальних [304, с. 7].

Головна характерна риса такої моделі інституційних параметрів режиму – велика формальна і неформальна влада у руках президента, який хоча б де-юре повинен перемогти на загальнонаціональних виборах. Патрональне президентство – це інституціоналізований «фокус», до якого привернута увага кожної з еліт, які намагаються вгадати найбільш вірогідний напрямок колективних дій усіх інших [304, с. 7]. На думку Г.Гейла, демократизація з більшою вірогідністю відбувається тоді, коли

інституціональні зміни та утворення дійсно ефективної системи стримувань і противаг викорінюють саму сутність політики патронального президентства, побудованої за принципом «переможець отримує все» [304, с. 19]. Саме так вчинив президент Л. Кучма, який ще до початку виборчої кампанії 2004 року сам активно просував ідею про передання частки президентських повноважень парламенту України. Сьогодні Україна повернулася до попередньої редакції Конституції 1996 року, яка саме багато в чому інституціоналізувала та легалізувала систему патронального президентства в Україні [44].

Слід погодитись із думкою української дослідниці М. Шаповаленко щодо процесів демократизації на пострадянському просторі. Вона вказує, що найбільш продуктивним для вивчення станів посткомуністичних суспільств у їх русі до встановлення свободи є слово «транзит» – як багатообіцяючий, однак ще ненаписаний проект з робочою гіпотезою та невідомими результатами [312, с. 212]. М. Шаповаленко наголошує, що відомі лише загальні декларації (Конституція України містить основні цілі трансформації: соціальна, правова демократична держава), але не прозорі інтенції провідних політичних акторів, а явища, що виникають, не відомі та не вивчені. Український політичний режим ще перебуває у стані транзиту (у вузькому сенсі), бо остаточного прийняття рішень стосовно правил гри (тобто політичного режиму з усіма його атрибутами) ще й досі не відбулося. Український політикум знову балансує на межі нагальної потреби консолідації. Важливими елементами набуття сталості у становищі, що склалося, є, по-перше, усталення врешті-решт формальних інститутів демократії, вибір інституційної моделі, досягнення згоди ключових політичних суб'єктів стосовно параметрів якості наявного режиму та вектора подальшого розвитку. По-друге, на нашу думку, необхідним є поширення впливу цих інститутів, наповнення їх реальною демократичною практикою та формування демократичного етосу усіма можливими та легітимними

засобами й каналами (шляхом, приміром, політичної соціалізації та політичної комунікації). Запровадження нових технологій потребує змін або ж упорядкованості наших уявлень про те, що є здоровий глузд і безумство, справедливість і несправедливість, раціональність і ірраціональність, краса і потворність [11, с. 61]. Суспільство має оговтатись від завданого нищівного удару по надіях і сподіваннях населення на благополучне життя у вільній країні після здобуття незалежності, а згодом – після ейфорії та важкого пробудження «помаранчевої революції», подолати системну кризу сучасного періоду багаторівневого суспільного конфлікту. Вельми необхідним є впровадження активних впливів на суспільну свідомість в плані утвердження ідей демократичного вибору, тобто, на нашу думку, необхідний ренесанс демократичного поштовху. І цей поштовх має відбутися не через острах повернення до авторитаризму, не через штучно створену внутрішньополітичну кризу, ніби загрозову для самих основ демократії, а через заявлений і реально розпочатий діалог влади й народу за допомогою демократичного інструментарію – суспільне телебачення, налагодження зворотного зв'язку між державно-бюрократичними і громадськими об'єднаннями, врахування думки народу (через депутатські запити та інші способи артикулювання життєвих потреб населення), обговорення у Верховній Раді насправді важливих соціальних, екологічних та інших проблем. Це має бути цілий комплекс заходів (а не якихось президентських ініціатив, більше схожих на новорічні дарунки дітям) і законів із потужним соціально-демократичним навантаженням, тобто таких, які б свідчили про дієвість демократії на користь саме народу, а не його «слуг».

Останнім часом все частіше лунають голоси про те, що теорія демократії вичерпала себе й можна навіть говорити про «кінець демократії» як принаймні перспективної науково-дослідної програми. Нормативна частина програми за останнє століття практично не розвивалась і слід чекати появи нової конкуруючої програми (програм) [314, с. 40]. На нашу думку,

базові демократичні принципи суспільного устрою жодним чином не втратили свого значення та перспективного змісту. Більше того, українському суспільству необхідно певне поновлення цінності демократичних настанов конфігурації суспільного розвитку. Зрозуміло, що без модернізації демократичного проекту та його адаптації до українських реалій неможливо створити життєздатну інституційну модель. Однак ключові параметри демократичного вибору суспільства, що надають йому легітимності та привабливості є незмінними та вкрай важливими для України.

Демократія зазвичай розглядається як ідеал верховенства громадян над урядом, яке засноване на принципі прийняття рішень більшістю голосів [216, с. 36]. Демократичне правління спрямоване на надання ширших можливостей найбільшій кількості соціальних груп для реалізації своїх потреб і інтересів через доступ до структур прийняття владних рішень. У демократичних системах критеріям відповідальності та ефективності (дієвості) надається велике значення (разом із світоглядною настановою прагнення до свободи). Відповідальність – готовність реагувати на контроль з боку суспільства, відкритість, яка дає суспільству можливість бачити та оцінювати роботу державних органів. Це необхідно для того, щоби судження керівників базувались на реальному стані, а не на ілюзіях; враховували інтереси більшості громадян, а не окремі амбітні інтереси. Дієвість – спроможність до своєчасних і послідовних дій, уміння стримувати протидіючі угруповання й налагоджувати діалог між урядом і опозицією. Дієвість (ефективність) та відповідальність потребують дотримання принципу підкорення більшості й утворення коаліції більшості. Сьогодні в Україні ми спостерігаємо відкритий шлях до становлення нового інституціонального дизайну. Для подолання соціополітичної нестабільності вкрай необхідним є формування відповідальної політичної влади, формування дієздатної більшості у парламенті. Це є важливим для подолання ситуації, коли боротьба за

утворення більшості становить пріоритетну самодостатню проблему, нівелюючи ефективність законотворчого процесу та негативно відбиваючись на вимогах політичної відповідальності [10, с. 93]. За умов формування сталої більшості у структурах прийняття політичних рішень для українського суспільства другою проблемою стає набуття дієвих механізмів запобігання олігархізації політики. Саме у вирішенні цього питання пріоритетного значення набувають: визначення ціннісних уподобань суспільства (на демократичних засадах), сприяння становленню небайдужого ставлення громадян до політичної участі, формування інституцій контролю «знизу» за діями владних структур. Отже, на українських теренах ми бачимо великі простори як для наукового, так і для політико-практичного подальшого розроблення дизайнерського проекту демократичного устрою суспільства.

Всеохоплююча карнавалізація життя є однією з нових характеристик суспільства, в якому ми живемо. Цю позицію проголошує італійський культуролог У. Еко [321, с.142]. Він скептично ставиться до суспільств, які вважаються зразками сучасної демократії. Справді, ми, на жаль, все частіше порівнюємо політику з «видовищем», спостерігаємо, як усе більше дискредитується законодавчий орган країни – парламент, а політика здійснюється «у телестудіях, подібно до гладіаторського бою» [321, с.146]. Під час передвиборчих перегонів, коли реальні політичні актори ситуативно згадують про пересічних громадян (так званий електорат), починаються змагання з гучних безкоштовних розважальних заходів і роздавань товарів широкого вжитку. Часом здається, що розуміння демократії зводиться до найгірших форм кризи римського республіканського устрою із горезвісним гаслом «Хліба та видовищ!».

У кожного суспільства свій шлях до набуття демократичних параметрів і своє визначення їхнього змісту. Одним із принципів цього визначення може бути постійне реагування на дисфункції, що виникають у суспільному розвитку, відмова від тих «лих» (Дж. Дьюї) та їх виправлення, що вже

знайомі суспільству з попередніх політико-управлінських конфігурацій. Отже, підхід, що пропонується, базується на пріоритеті буденної постійної роботи й руху до підвищення ефективності управління суспільством та його конкурентоспроможності у сучасному світі.

Безумовно, кращим мірилом для оцінки будь-якої форми суспільства є ідеал, на який воно орієнтує форми свого життя, та ступінь, у якому воно реалізує цей ідеал. Демократія виступає етичними і соціальним ідеалом, який втілює ідею про укорінення в кожній людині особистості з насправді безмежними здібностями.

Базисна модель сучасної демократії як певного заходу управління стала результатом цілого ряду адаптацій стосовно конкретних ситуацій. Вона є знаковим вектором розвитку західноєвропейської християнської цивілізації впродовж багатьох століть. Додавання ідеологеми лібералізму до змісту демократії надало їй як формі духовного спілкування між людьми та як формі державного управління значного творчого поштовху. Складові давньогрецької демократії: ізономія (рівність перед законами), ізегорія (свобода висловлювання) та ізотимія (рівність політичної участі) зазнали сполуки із ключовим сучасним принципом відкритого суспільства – пріоритетом прав і свобод особи.

Вочевидь саме ця вимога до побудови суспільного буття, попри всяку критику, що була й, можливо, буде, забезпечила значною мірою тривалу практичну ефективність політичних режимів у країнах стабільної демократії. Порівняно з недемократичними режимами вони гарантують велику ступінь класичних свобод, більш представницьке політичне керівництво і більш високу ймовірність того, що політика відповідатиме інтересам більш широких прошарків населення [103, с. 46]. За таких умов людина отримує можливості соціально комфортного та захищеного влаштування в житті, ширші обрії для свого культурного розвитку. І зрозумілою у цьому випадку є

наявність діалектичної взаємодії свободи особи та інструментальної ефективності держави. С. Ліпсет, приміром, підкреслює той факт, що інструментальна ефективність, однією зі складових якої є економічна ефективність, має більше значення для демократії, ніж для автократії [187, с. 213]. Це зумовлене тим, що демократія базується на згоді. Крім того, механізм її функціонування припускає надання максимально широкого доступу до структури прийняття рішень для різних груп та окремих осіб у державі. Подібний доступ забезпечується у сучасних демократіях, за визначенням Й.Шумпетера, шляхом формування політичної еліти у конкурентній боротьбі за голоси виборців [317, с. 78]. Лише суспільство з досить високим рівнем життя і мінімальною бідністю може забезпечити умови для розумної участі у демократичних процесах значної кількості народу та для ефективного опору популістській демагогії.

Важливим є таке зауваження С. Ліпсета: різні дослідження вчених показують таку залежність: чим більше розвинена країна в економічному й культурному відношеннях, тим більша ймовірність того, що в ній є система конкуруючих партій, стійка демократична держава [187, с. 213]. Наочно свідчить про це й звернення до такого показника рівня економічного розвитку та рівня модернізованості суспільства, як індекс комплексного розвитку. До нього входять: рівень прибутку на душу населення, індустріалізована урбанізованість, рівень профспілкової й банківської активності, розвиненість нових методів ведення сільського господарства, середній рівень освіти, стан охорони здоров'я, розвиток транспорту, засобів масової інформації, рівень оподаткування, відсоток промислових робітників у самодіяльному населенні та інші.

Першість країн стабільної демократії у питанні визначення цього індексу доводить те, що, дійсно, визнання та захист свободи особи сприяє розвитку суспільства і водночас, лише за умови гідного соціального буття може реалізуватися багатогранний зміст свободи.

Ш.Л. Монтеск'є вважав, що свобода означає безпеку громадян, що гарантована законом [205, с. 365]. Зміст іншого визначення свободи становить плюралізм поглядів, стан, коли держава не нав'язує будь-які погляди. Свобода це також участь у справах суспільства, зокрема участь у політичному процесі. Р. Арон визначив ці три підходи як класичні і додав ще два: свобода – це можливість поліпшення свого соціального становища, а також відсутність сваволі, справедливість взаємин між людьми, яка передбачає отримання винагород пропорційно до докладених зусиль [39, с. 284]. Саме ці вподобання становлять духовний стрижень державно-управлінських механізмів, за допомогою яких різні соціальні групи, що беруть участь у політичному процесі і мають різну точку зору відносно того, яку політику слід провадити, могли б максимізувати свою здатність тиснути на структуру прийняття рішень, зберігаючи при цьому консенсусні підвалини режиму. Взаємовідносини особистості й держави при цьому будуються на основі системи прямих і зворотних зв'язків, узгоджень інтересів. Громадяни усвідомлюють свої інтереси і пов'язують їхню реалізацію з існуванням певного (демократичного) порядку. Інтеграція суспільства, що існує на синтезі ідеологеми лібералізму та демократичного правління передбачає добровільне делегування громадянами повноважень з управління своїм представникам за наявності постійної ініціативи з боку громадян у визначенні напрямку і способів існування суспільного цілого. Отже, суспільна дискусія може стосуватися адекватних вимогам часу форм суспільного розвитку, але не його змісту – принципового демократичного вибору.

На нашу думку, більшою мірою еволюційний поступ країн, що наближаються до базисної моделі сучасної демократії, має значення для розробки в Україні власної стратегії та форм впровадження ідеологеми демократичного вибору. Необхідно винайти складові власної формули високоефективної та конкурентоспроможної системи державного управління,

оптимального співвідношення держави – суспільства – індивіда з насправді безмежними можливостями. Зрозуміло, що набуття повноцінного комплексу параметрів демократичного вибору можливе за умов тривалої еволюції. Для України стратегічно важливим є дотримання саме цього варіанту розвитку. Однак тактично це, безумовно, вимагає трансформаційних проривів, концентрації зусиль політичної волі та суспільних уподобань на деяких базисних точках демократичного вибору. Алгоритм цих базисних точок, на наш погляд, може бути з'ясований шляхом аналізу двох груп факторів: ставлення населення до існуючої політико-управлінської моделі й можливості державного управління та політичного режиму в цілому. Перша група факторів включає характер панівної політичної культури і співвідношення інтересів основних соціальних груп, друга визначається соціально-економічними можливостями і показниками державного управління, рівнем інституціоналізації політичних відносин та якість політичних лідерів.

Звернімо увагу на одну з проблем розвитку українського суспільства, що потребує трансформаційного цілеспрямованого й пріоритетного впливу, тобто за нашим визначенням, на базисну точку демократичного вибору. Це є забезпечення взаємодії свободи й рівності, розуміння в суспільстві свободи як справедливості. Слід згадати, що М.М. Ковалевський, один із тих, хто стояв у витоків вітчизняної політичної науки, випускник юридичного факультету Харківського університету (1872 р.) писав на межі XIX – XX століття: «Як би широко не розуміли свого завдання суспільні й політичні реформатори, жоден з них не може розраховувати на втілення у життя своєї схеми, коли у ній вимога суспільної солідарності – справедливості – не буде визнана рівною мірою із вимогою автономії особистості – свободою її фізичних і моральних проявів» [152, с. 293]. Це, на його думку, запорука від «демократичного цезаризму», що не може бути стійкою формою правління. Сталим порядком політичного устрою може бути лише той, за якого народ

має свободу самовизначення, тією самою мірою, як і індивіди, що входять до його складу; влада ж забезпечує дотримання цієї вимоги суспільної солідарності як норми права [152, с. 293].

На жаль, і сьогодні ми бачимо у сучасному українському суспільно-політичному житті тенденцію розходження принципів вимог демократизму та лібералізму. Стосовно вітчизняної історії початку ХХ століття російський дослідник І. К. Пантін дуже рельєфно визначив драму протиставлення й розведення у політичному просторі векторів демократизму та лібералізму, коли рівність та свобода сприймалися як антиподи та зрештою остаточно виродились: один до плебейської руйнації, інший – до охоронної тенденції, у фокусі якої була лише політична свобода [220, с. 75]. Ця проблема все ще залишається актуальною. Можна констатувати той факт, що в українському суспільстві не лише відсутнє поки що досить чітке уявлення про ці складові демократичного вибору, а й намітилося кризове невдоволення демократичними цінностями як такими, а ставлення до демократії нагадує трюїзм, який заялозили та не бажують враховувати.

Ейфорійне сприйняття лібералізму початку 1990-х в українському суспільстві було своєрідною антитезою несвободі радянського тоталітаризму. Демократія за таких умов виявлялась міфічно казковим ідеалом найближчого майбутнього. Розрив очікувань та реальної ситуації суспільного буття протягом цього часу призвів до нарощування фрустраційних політико-культурних орієнтацій і зведенню соціальних уподобань більшості населення до елементарних принципів боротьби за виживання. Однак неможливо заперечити й те, що попри кризові явища, постійно, окремими реперноточеними досягненнями відбувалося збирання суспільного цілого, укріплення засад злагоди та викристалення можливостей набуття державного стрижня суспільного життя. Ми були свідками внутрішнього збирання суспільства та держави. Позитивні наслідки цього невидимого, але неспинного руху, стали помітними на початку нового тисячоліття. Вони

проявилися у пожвавленні економічної кон'юнктури внутрішнього розвитку, зростанні соціально-економічних показників та у поліпшенні зовнішньополітичного іміджу нашої країни. Однак цілком справедливим виявилось твердження Дж. Кіна, що свобода – це здатність до постійної ініціативи у суспільних і політичних справах [149, с. 26]. Недостатня обізнаність пересічних громадян України саме у питаннях параметрів демократичного вибору та відсутність стійких навичок політичної участі та демократичної ініціативності призвели до регресивно-негативних результатів. Відбувається дільба державно-управлінських функцій і пов'язаних із цим преференцій між представниками різних політичних еліт. Орієнтації та вподобання останніх мають переважно корпоративно-клановий характер, що на практиці визначається, на думку О. Фісуна, як неопатримоніальна приватизація держави [291].

Що є суттєвим на шляху подолання становища, що склалося? Яку форму має набути взаємодія вимог рівності та свободи?

Сучасна політична практика ставить високі вимоги своїм учасникам. Це стосується складності політичних питань, важкої доступності інформації, необхідної для прийняття раціональних політичних рішень, необхідності спеціальних знань і навичок. Інформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, викликають докорінні перетворення у структурі й змісті сучасної культури [15, с. 7]. Отже, участь у політиці основної маси населення, навіть у країнах, де демократія уже склалася, носить помірний характер. Більше того, надмірна активність населення розширює конфлікти у суспільстві особливо у формах спонтанного включення до політики великої кількості вчорашніх абсентеїстів. Ідеальне розуміння демократії не може бути абсолютною вимогою політичного впорядкування, тому що це, як справедливо відзначав ще Дж. Сарторі, може призвести систему до банкрутства [401, с. 67.]. Однак зрозуміло, що завдання збереження якісного змісту стабільної демократії, а, тим більше його набуття, потребують відповідальності еліт перед

громадянами, наявності гарантованих, дієвих механізмів з боку останніх. На нашу думку, контроль і постійна здатність громадян до зацікавленого та раціонального контролю та ініціативи у суспільних і політичних справах для країн, що переживають трансформацію, є найбільш доленосною у питанні результативності перетворювальних намагань.

Без цього неможливо усталення демократичного соціально-політичного устрою, за якого власність на засоби виробництва, статус і право прийняття рішення, а як наслідок, і сама історичність, більше не привласнюється приватним чином [149, с. 50]. Привласнення державних функцій несе велику загрозу суспільному розвитку, оскільки створює поживне середовище для впровадження клептократичної моделі державного правління. Можна стверджувати, що за таких умов, як і за умов тоталітарної моделі (коли держава привласнюється та підміняється партією), сама ідея державності переживає кризу. Розгледявши державно-політичного життя тоді не здається випадковим. В українських реаліях можна бачити, що законодавчо-правове безладдя, ситуація заплутаності та взаємозаперечливості законів, наявність вимог, що наперед складно виконати, не порушивши закону, сприяють, на жаль, «розбійницьким» настроям у державно-представницькому середовищі. Це означає, що громадяни стають заручниками такого безладу, невизначеної державної відповідальності й, нарешті, у разі стабілізації державно-політичного руху, що склався, до будь-кого може бути застосований репресивний механізм самої держави. Парадоксальні повороти життя навіть найвідоміших політиків свідчить про вірність висловлювання, що «від суми та тюрми не зарікайся». Неопатримоніальні інтенції у державі, найбільш загрозливого «розбійницького» типу, живляться страхом, політико-суспільною інфантильністю людей, відсутністю дієвих структур громадянського суспільства. Останнє, за влучним висловом Дж. Кіна, повинно стати для політичної влади вічним «більмом на оці» [149, с. 50]. Громадянське суспільство повинно бути захищене відповідними законами та

незалежне від свавілля державної бюрократії. Повноваження різноманітних організацій та асоціацій необхідно зафіксувати у законодавстві таким чином, щоби пересічні їх члени могли тримати під контролем своїх політичних представників. Суспільство повинно отримати чіткі «правила гри», своєрідну формулу, за якої відносно гармонійно сполучались би вимоги примирення, солідарності та опозиційності різних суспільно-репрезентативних інтересів.

Для України актуальним є те, що віра у політичні можливості людини за умов демократії закріплюється завдяки її практичному втіленню. Вкрай важливим є недопущення такого стану суспільства, коли наявний культурно-цивілізаційний розкол стає постійним і домінантним явищем внутрішньополітичного становища країни. Така ситуація загрожує зосередженням конфлікту на двох протидіючих позиціях. Опозиція тяжіє до фіксації та можливості сподівань розв'язати конфлікт шляхом силового тиску. Для протидії такому варіанту українське суспільство має усвідомити цінність соціальної довіри і співробітництва та просуватися до плюралістичної моделі, за якої існує багато розподілювальних меж. Конфлікт за таких умов виявляється більш складним і диференційованим, а громадяни належать до кількох різних (не)організованих груп з особливими інтересами і поглядами. Це сприяє постійному пошуку компромісів та упоміркоує суспільно-політичні вподобання. У плюралістичному суспільстві, яке неможливе без цілеспрямованої державної політики, найбільш репрезентативно реалізуються принципи свободи та рівності. Значний рівень автономії соціальних груп, їх організацій, індивідів по відношенню один до одного й до державної влади поєднується з юридичною та політичною рівністю. Це обмежує їхню владу та авторитет і забезпечує дотримання принципів автономії. Саме реалізація у суспільно-політичному житті вказаних принципів автономії-рівності сприяє уникненню перебільшення приватних аспектів групових та індивідуальних інтересів як таких, що

протистоять іншим, що, як відомо, загрожує надмірною концентрацією влади [2, с. 128].

Зрозуміло, що серед ключових параметрів демократичного вибору у межах цієї дисертаційної роботи ми змогли розглянути лише, на наш погляд, основоположні (співрозвиток демократії як форми духовного спілкування та як форми державного управління, поєднання рівності та свободи, створення запобіжних умов зміцненню неопатримоніалізму). Але проблема параметрів демократичного вибору набагато ширша. У цьому контексті слід приділити більшу увагу такому аспекту, як взаємозалежність між глобальним ринком і демократією.

Слід зазначити, що проблема розуміння свободи безпосередньо пов'язана з питаннями стабільності держави, суспільства та взагалі існування людини. Від реалізації певної моделі свободи людини залежить і те, яка форма соціального порозуміння буде обрана [24, с. 100]. Функціонально ми можемо визначити порозуміння як рух суспільної консолідації. З іншого боку, стабільні політичні режими відрізняються саме здатністю забезпечувати інтеграцію суспільства в процесі розвитку. Тобто соціальне порозуміння являє собою ключовий критерій стабільності. Особливо актуальним є питання про консолідацію в період модернізації. Вона, як правило, супроводжується кризою стабільності, яка виникає внаслідок зіткнення традиції та модернізації. Для того, щоб успішно провести модернізацію, політичний режим повинен використати у своєму функціонуванні такі складові, які були б визнані соціальними групами як традиційно орієнтованими, так і пов'язаними з модернізацією [187, с. 214-215]. Це зумовлено вимогами політичного розвитку, тому що зростання здатності політичної системи постійно та успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей пов'язано з можливостями політичного режиму забезпечувати канали для ефективного діалогу між урядом і населенням. Для цього необхідно створення нових інститутів, їх функціонування залежить від

наявності чинників консолідації політичного режиму. Інакше кажучи, проведення реформ вимагає єдності влади та суспільства. Порозуміння у такому разі виступає формою відбиття цієї єдності. Воно охоплює не лише суспільство, а є вектором реалізації форм і методів здійснення політичної влади, являючи собою основу відкритого типу взаємодії політичної влади та суспільства, сутність якої полягає в наявності прямих і зворотних зв'язків. Слід зазначити, що втрата населенням настанов свідомих громадян відбивається на помітному погіршенні реалізації прав і свобод людини, на політичній відповідальності еліти і загалом на рівні добробуту [14, с. 39].

Визначення складових модернізації зумовлено також тим фактом, що політичний розвиток спрямований на утвердження раціональних принципів суспільної взаємодії. Раціоналізм у цьому сенсі означає соціальну поведінку, яка характеризується свідомою постановкою цілей і послідовністю їх досягнення за допомогою відповідних засобів [287, с. 48]. У цьому відношенні демократична модернізація протистоїть, наприклад, сакральному ставленню до дійсності, її феноменам. Модернізація інформаційної епохи руйнує ще більшою мірою фактори традиційної стабільності, які полягають у залежності індивіда від обмежувальних норм юридичного, ідеологічного та статусного порядку, що закріплюють статичне становище індивіда в соціальному просторі (статичне в значенні наявності зовнішньозаданої і незмінної схеми дій та світосприйняття індивіда) [167, с. 15]. Раціоналізм базується на соціальній і політичній мобільності індивіда. При цьому індивід у своїх діях керується особистим інтересом. Отже, й елементи порозуміння в умовах зіткнення традиції та модернізації повинні визначатися на основі раціонально зрозумілого інтересу.

Еволюційний перебіг модернізації, характерний для розвитку західноєвропейської цивілізації, супроводжувався паралельним процесом соціальних перетворень. Розвиток здебільшого здійснювався знизу структурами громадянського суспільства, тобто поєднував у собі специфіку

суспільної структури і рух громади. Становлення такої стабільної якості політичного режиму, яка може характеризуватися як автономна, не залежить від бажання й волі будь-яких конкретних соціальних і політичних суб'єктів.

В Україні модернізація здійснюється переважно за перевернутою схемою. Первісний імпульс ліберального синтезу, який зруйнував комуністичний режим, зазнає дисфункціональної відсутності необхідних структур громадянського суспільства. Потреба в реформуванні не підкріплюється внутрішніми якостями готовності до змін. Звідси не лише орієнтація на використання (некритичне) досвіду провідних держав, властива навздогінному типу модернізації, але й гостра поляризація сучасного й традиційного секторів у суспільстві, прагнення визначити напрямок модернізації волею політичного режиму [10, с. 91].

У суспільстві знаходить підтримку ідея жорсткого режиму, що контролює порядок, політично відповідальної влади. У політичній практиці тенденція використання авторитаризму для проведення модернізації в українських умовах виявилась у створенні дійової вертикалі виконавчої влади.

Як відомо, пріоритетність міцності та організованості політичних інститутів знайшла своє відбиття у консервативному напрямку теорії політичної модернізації, розробленої західною політичною думкою. С. Хантінгтон зазначає ці якості політичних інститутів, їхню інституціоналізацію, вони забезпечують здатність політичної системи зберігати стабільність, даючи змогу пристосовуватися до постійно мінливих соціально-політичних вимог населення, давати адекватну відповідь на них [299, с. 32]. Нестабільність виникає внаслідок конфлікту між мобілізацією та інституціоналізацією, коли високий рівень мобілізації та політична участь, яка весь час розширюється, не підкріплюється відповідним рівнем інституціоналізації. Ці дисфункції унеможливають рух до консолідації у суспільстві. Таким чином, інституціоналізація як характеристика

властивостей політичного режиму, що виявляється в його здатності здійснювати зміни без власного руйнування у консервативному напрямку є визначальним фактором забезпечення національної єдності в умовах модернізації. Інституціоналізація пов'язується з такими властивостями організацій, які входять до політичної системи, як адаптованість, складність, автономність та узгодженість. Адаптованість являє собою здатність організації реагувати на зміни в політичних вимогах, відповідно змінюючи свої функції і тим самим пристосовуватися до нових умов навколишнього середовища. Під складністю розуміють різноманітність підрозділів усередині організації, їхню ієрархічність і функціональність. Автономність виражається в самостійності політичних організацій стосовно соціальних груп та інших організацій. Узгодженість – здатність до поєднання функцій і цілей політичних організацій, насамперед пов'язаних згодою щодо правил політичних дій. В українських умовах особливе значення має безумовне визнання всіма конкуруючими політичними організаціями офіційних підсумків виборів до органів влади, слідування консенсусним механізмам розв'язання конфліктів. Маючи такі властивості, політичний режим отримує можливість визначати перебіг і темпи модернізації з урахуванням вимог інформаційної епохи. Функції влади полягають у створенні загальної волі, яка стала б основою влади, що презентує весь народ у цілому, а трансформація суспільства є попередньою умовою для зміни форми правління. Таким чином, формування загальнонаціонального порозуміння як впливового чинника адаптації до вимог інформаційної доби багато в чому залежить від політичної влади та рівня її інституціоналізації.

На наш погляд, не можна не погодитися з тим, що інституціоналізація в умовах модернізації в Україні за відсутності консолідуючої основи громадянського суспільства, що забезпечує підтримку обраному напрямку реформ має велике значення. Ефективність функціонування політичної влади, її відповідальність, та що особливо важливо, окреслення у зрозумілих

обрисах завдань реформування, їх соціовимірний зміст для українського суспільства є чинниками стабільності, які, на жаль, ще необхідно формувати.

Однак, зазначимо, не можна абсолютизувати значення волі політичного режиму, оскільки це призводить до спроб привести громадянське суспільство у відповідність до наказів держави. Це означає підпорядкування самоорганізації громадянського суспільства суто чинному законодавству й правилам, що неминуче звузило б ініціативність і творчі інтенції громадських організацій. Спроби штучно створити громадянське суспільство під пресингом держави – принаймні безрезультатні, у найгіршому випадку наслідками таких, ніби модернізаційних, процесів (квазімодернізації) може стати встановлення тоталітарного типу стабільності, або ж деструкція соціоутворювальних систем суспільства, атомізація та варваризація життя. За умов неопатримоніальної приватизації держави такі настанови навіть набувають нового змісту, а саме: у практичній діяльності органів державної влади та законодавчій творчості, спрямованій на модернізацію суспільства відбувається перенесення наголосу з продекларованих загальнонаціональних завдань на захист інтересів вузьких груп рентоотримувачів від функціонування держави, а не більшості населення. Іншими словами, концепти державних і національних інтересів у такому разі розходяться у реальній політиці.

Аналіз дисфункцій політичного режиму в Україні доводить, що політичний контроль у рамках авторитарних методів управління фактично використовується панівним шаром (особливо у межах партії влади) для формулювання таких реформ, зміст і наслідки реалізації яких відповідали б інтересам саме цьому соціальному сегменту. У такому ж векторі відбувається перенесення центру політичного життя до бюрократичного апарату виконавчої влади.

В Україні, на наш погляд, процеси інституціоналізації мають поєднуватися з формуванням механізмів зворотного зв'язку, що

забезпечують контроль громадянського суспільства над державою. Законодавча влада повинна спиратися на громадянське суспільство. Умовам інформаційної доби відповідає розширення самостійності підсистеми громадського цілого в межах збереження його життєздатності. Відповідно, раціональне зерно для процесу перетворень в Україні має і ліберальний напрямок теорії політичної модернізації, який стабільність і наявність порозуміння ставить у залежність від наявності можливостей для населення постійно впливати на тих, хто здійснює функції політичної влади.

Американський політолог Р. Даль у зв'язку з цим вказує на можливість залучення населення до системи представницької демократії, а також на можливість до відкритого безпечного політичного суперництва всередині панівної еліти [103, с. 39]. Демократизація як становлення соціального і політичного плюралізму визначає, на його думку, умову поліархії. За поліархії наявними є – високий рівень політичної участі громадян і відкрите політичне суперництво різних груп політичних лідерів у боротьбі за підтримку виборців на виборах [103, с. 38]. Влада й авторитет над громадянськими справами в поліархії розподілені серед плюралістичної безлічі організацій та асоціацій, які досить автохтонні не лише по відношенню до одне до одного, але й у багатьох векторах – і у відношенні управлінської діяльності держави [103, с. 41]. Організації мають цей ступінь автономії завдяки тому, що влада й авторитет їх обмежені. А урядові важко зробити замах на автономію багатьох соціальних організацій і на їхню авторитетну участь у прийнятті рішень. Поліархія це певна спрямованість інститутів, в основі якої лежить згода між учасниками соціальної взаємодії, які володіють певним автономним простором.

Р. Даль визначає сім найважливіших інститутів поліархії: виборче право участі у громадських справах; справедливо організовані вибори (без примусу і насильства); надійний захист права висловлювати свою думку; існування альтернативних джерел інформації та переконань, що виведені з-під

урядового контролю; високий рівень свободи відносно автономних організацій (включаючи опозиційні партії); відносно висока залежність уряду від виборців і результатів виборів. Необхідні також система перевірки компетенції, система прав [103, с. 39]. Критеріями поліархії є: представництво, розширення меж різноманітності участі, конфлікт, високий ступінь контролю [103, с. 37]. На нашу думку, вектор політичного розвитку – поліархія є актуальним для України сьогодні, оскільки саме ознаки поліархії сприяли б становленню на українських теренах загальнонаціональної згоди «знизу» через розвиток сфери громадянського суспільства, були б перешкодами на шляху поглиблення авторитарних рис політичного режиму. Як влучно висловився А. Лейпхарт стосовно модернізації країн третього світу, необхідно намагатися та примусити діяти демократію, інакше в третьому світі домінуватимуть недемократичні правління [184, с. 217]. На жаль, ця проблема серйозно стоїть перед значною кількістю країн, які утворилися на пострадянському просторі, зокрема в Україні. Політична практика сучасного світу доводить, що ІКТ, їх наявність і широта охоплення ними суспільства прямо не корелюються з демократією, більше того, авторитарні практики отримують через них нові важелі впорядкування суспільного простору.

Для подолання негативних тенденцій необхідно укріплення сфери свободи людини, про що йшлося у попередньому розділі. Умовою реалізації свободи є стабільність політичного режиму, що має певну якість: насамперед гарантує людині безпеку від будь-якого свавілля, у тому числі й від самої держави. Згідно з роздумами багатьох авторитетних дослідників (Р. Даль, Г. Алмонд, Д. Істон, А. Лейпхарт та ін.) стабільність такої якості залежить багато в чому від згоди відносно ключових цілей і цінностей розвитку суспільства, «духовного стрижня» суспільства (П. Новгородцев) спільного соціокультурного поля між різними соціальними групами та сегментами суспільства (якщо такі є). Таке порозуміння у соціокультурному полі можна

охарактеризувати, як рух до консолідації. Однак формування такої якості суспільного цілого потребує природного розгортання процесу. Неможливо формувати конструктивну та сталу до викликів сферу порозуміння методами штучного примусу, про що свідчить доля тоталітарних режимів, насамперед радянського. Процес трансформації політичного режиму повинен спиратися на суспільний консенсус, побудований на синтезі диференційованих і протидіючих (час від часу) інтересів. Модернізація режиму повинна служити зміцненню цього консенсусу. Однак синтез такого порядку не є симбіозом взаємовиключних засад під загальним дахом національної ідеї, що може переродитися у фашистський колективізм. Стабільність у динамічних системах, на відміну від статичних, спирається на оптимальне співвідношення спадковості й модифікації, зумовлене внутрішніми і зовнішніми стимулами [74, с. 8.]. Саме наявність спільного соціокультурного поля між соціальними групами, сукупність умов входження людини до соціального цілого є важливими чинниками стабільності та гідного стану людини у суспільстві.

Довготривала відсутність порозуміння в наших умовах здатна викликати появу спонтанної синтезуючої тенденції у суспільстві, що пробиває собі дорогу поза і проти існуючого політичного режиму. Це цілком реально, якщо режим, маючи всі необхідні ознаки легітимності, не забезпечить у національних межах синтез основних соціокультурних напрямків. Така тенденція була характерна для фашизму, який укріпився як альтернатива нездатності політичного режиму спертися на принциповий суспільний консенсус. Там, де суспільство не знаходить достатніх підстав для конструктивного об'єднання, з'являється, як вже було підкреслено, псевдосинтез фашистського, диктаторського або іншого подібного типу політичного режиму, що спирається на статичний, мобілізаційний вид стабільності як реальний продукт відсутності загального соціокультурного поля.

Очевидною необхідністю для політичного режиму в Україні є формування конструктивних засад суспільного порозуміння, складові якого полягають у зміцненні елементів стабільності в економічній, соціокультурній і політико-інституціональній сферах. Становлення порозуміння дало б змогу не лише стимулювати енергію політичного розвитку й подолати кризові явища, що загрозливо розхитують політичний режим, а й, що найважливіше для всього суспільства за умов розпаду традиційних структур, уникнути таких форм дестабілізації, як громадянське протистояння, деструкція соціальної інфраструктури під впливом перманентних проявів «революційності». Суспільство, яке бажає зберігати стабільність, має бути спроможним встати на шлях проведення системних реформ задля поєднання цілей суспільного блага та соціально комфортного розвитку свободної особистості. За умов інформаційної епохи ця настанова стає особливо актуальною, тому що швидкість розвитку та можливостей ІКТ сприяє прискоренню розвитку соціальних процесів, поширенню непередбачуваної заздалегідь нестабільності у вельми короткий часовий термін (про що свідчить низка нещодавніх не лише так званих революцій на Близькому Сході, а й приклади з вітчизняної історії). Невипадково розуміння політичного розвитку щодо інформаційної доби лежить саме у векторі реформаційних перетворень. Такий шлях не лише протиставляється крайнім формам дестабілізації, що пов'язані з величезними соціальними витратами. Він дозволяє ефективно поєднувати традицію та вимоги модернізації, які передбачають сьогодні певні критерії щодо демократичності соціополітичного простору, економічні соціокультурні складові, а також, що особливо важливо, ефективну адаптацію суспільства до викликів інформаційної епохи. Завдання набуття динамічної стабільності у такому випадку передбачає розв'язання конфліктів та поєднання національної політичної культури певної країни із загальноцивілізаційними цінностями. Для України особливо актуальним є вироблення національної моделі

досягнення автономного типу стабільності (на протипагу мобілізаційній стабільності).

Слід виділити кілька положень, які мають значення для розуміння політики в інформаційну епоху. По-перше, криза політичної стабільності виявляється в тому, що політичний режим нездатний реагувати досить ефективно як на «старі», перманентні соціально-економічні проблеми, так і на нові, так би мовити, «нового покоління», пов'язані саме із опануванням суспільством і владою нових інформаційних технологій. Цьому заважає зростаюча гострота політичних і соціальних конфліктів (міру яких не можна передбачити заздалегідь. Вони у свою чергу можуть викликати ланцюгову реакцію, а за умови відсутності політичних запобіжників, – непередбачувані наслідки як для влади, так і для хиткої рівноваги всього політичного режиму (а, відповідно, й для всього ще не достатньо структурованого суспільства). Така ситуація швидше за все супроводжуватиметься розривом політичних зв'язків, багато в чому сформованих на основі інтересів економічних бенефіціаріїв, політичних еліт різного рівня та відносинами суто неопатримоніального типу. Наслідком таких процесів за українських умов може бути переорієнтація різних соціальних груп, які в умовах політичної нестабільності намагатимуться знайти своє місце, так би мовити, «індивідуальної стабільності» у розірваному ідейно-ціннісному континуумі. При цьому виникає імовірність того, що суб'єкти соціальної дії будуть максимізувати та універсалізувати свої вузькоорієнтовані претензії та політичні інтереси.

По-друге, типологія моделей стабільності для інформаційної епохи передбачає певну спадковість із попереднім етапом індустріального розвитку, однак із урахуванням нових факторів розвитку. Динамічний і статичний типи стабільності є класичним варіантом розгляду цього феномена. Їх певне уточнення є у визначенні автономного та мобілізаційного типів. За умов першого діють механізми, які допомагають різним соціальним

групам – учасникам політичного процесу, які мають різні точки зору щодо того, яку політику слід проводити, максимізувати свою здатність чинити тиск на структури прийняття рішень, зберігаючи при цьому злагоджувальні підстави режиму. Взаємовідносини особистості, соціальних груп і держави за таких умов будуються на основі системи прямих і зворотних зв'язків, узгоджень інтересів. Громадяни усвідомлюють свої інтереси, пов'язують їх реалізацію з існуванням чинного соціального порядку. Інтеграція суспільства базується на добровільності передачі громадянам повноважень на управління своїм представникам за наявності ініціативи з боку громадян у визначенні напрямку і способів здійснення суспільного розвитку. Велике значення за умов цього типу мають підкорення правовим законам, формалізація «правил гри», які існують у соціополітичній сфері. Автономний тип передбачає конструктивне порозуміння у суспільстві на ґрунті згоди стосовно основних цінностей і напрямків розвитку суспільства, чіткого усвідомлення на рівні суспільної свідомості змісту та аксіологічних складових національних інтересів. В умовах такого типу в інформаційну епоху ще більшого значення набуває раціонально зрозумілий інтерес як мотиваційна засада прийняття рішень громадянами, суспільне та індивідуальне, групове у ньому об'єднуються для реалізації свободи людини в інформаційну епоху.

Автономному типу протистоїть мобілізаційний, орієнтований на інтереси держави, яка сприймає людей не як громадян, а як підданих, які відчужені від зацікавленої політичної активності, не ремствують, недолік легітимності та конструктивних засад порозуміння замінюється примусом та розростанням структур поліцейської держави. Мобілізаційний тип характерний не лише для режимів, які експлуатують ідею легітимності загального піднесення (що втілювалась у тоталітарних режимах та підтримувалась штучними заходами). Мобілізаційний тип за сучасних умов може використовуватись на теренах неопатримоніальних політичних практик, являючи собою певну модифікацію класичного типу. За нових умов

цей тип ґрунтується на ситуаціях ситуативної мобілізації населення, посиленні контролю над адресно визначеними сферами суспільного життя з боку держави, використанні фрустрації та соціальної деструктації населення як підґрунтя для створення нових політичних міфів та віртуалізації політичного процесу.

В українських умовах, на жаль, у політичній сфері простежуються риси насамперед модифікованого мобілізаційного типу стратегії досягнення стабільності. За відсутності стійких та ефективних каналів взаємодії влади та суспільства, тенденції відчуження між ними пояснюється слабкістю структур громадянського суспільства, використання спотворених мобілізаційних заходів стає відповіддю на питання отримання ситуативної стабільності. Це можна бачити у домінуванні парадигмального підходу до конструювання політики, за якими абсолютизується конфлікт як змістовна складова політики. Педальовання конфліктів на ціннісному ґрунті час від часу надає змогу певним сегментам політичної еліти мобілізувати за необхідністю електорат, соціально атомізований та розгублений у питанні відстоювання своїх інтересів.

Міфологізація ціннісних конфліктів в українському суспільстві (з питань трактування історичного минулого, єдиної державної мови, визначення геополітичних пріоритетів) спричиняє розкол не до кінця сформованої української політичної нації, штучно втискуючи політичну свідомість у «прокрустове ложе» чорно-білих орієнтацій. Спрацьовує класична парадигма конфлікту у політиці, за якої світ поділяється на «своїх» і «чужих», звужується сфера можливості формування конструктивного підґрунтя національної ідеї, що розуміється як першооснова порозуміння та визначення пріоритетів у досягненні проекту «спільне благо». Однак саме за такою схемою переможець у політичній боротьбі (політик або певна політична сила) отримує можливість проводити лінію за принципом «переможець отримує все», відштовхуючи будь-які опозиційні сили до

маргінальної зони. Особливо це стосується перерозподілу адміністративних ресурсів влади у державі. Витискування опозиції в українських умовах з кола політичної відповідальності, як не дивно, навпаки, сприяє відновленню циклу «маятника» у перевагах електорату [119, с. 4], коли правляча політична сила замінюється опозицією і сама стає опозицією. Біполярність у політичному континуумі є своєрідним продовженням парадигми конфлікту, з одного боку, з іншого – цей принцип працює на відновлення (відповідно до електорального циклу) логіки розколу суспільства за кількома чітко визначеними ціннісними пріоритетами. Слід зазначити, що ці пріоритети мають не утилітарно-прикладний характер у соціальному сенсі, а означений морально-етичний зміст. Це у свою чергу ускладнює можливість досягнення компромісу на тлі цих питань і сприяє емоційно-чуттєвому навантаженню політичних інтересів в українському суспільстві.

Сучасне розуміння політичного розвитку передбачає сполучення імперативів стабільності й модернізації. Політичний розвиток розглядається у критеріях зростання здатності політичного режиму постійно та з успіхом адаптуватися до нових зразків соціальних цілей і створювати нові інститути, що дозволяють забезпечувати ефективну взаємодію між урядом і населенням. Останні практично тридцять років політичний розвиток, за словами Р. Дарендорфа, для українського суспільства становлять перехід від тоталітаризму до демократії [109, с. 71]. У відкритій політичній системі діють насамперед саморегулювальні механізми, що ґрунтуються на системі зворотних зв'язків взаємодії держави і громадянського суспільства. Модернізація за таких умов означає процеси раціоналізації, інтеграції та утворення демократичної інфраструктури соціальної мобілізації та політичної участі, що підкріплюються фактором соціально-економічного розвитку. Сьогодні велике значення у цьому плані має врахування факторів, пов'язаних із вимогами інформаційного стану розвитку, що вносить свої корективи до вектору становлення відкритого суспільства.

Як свідчить історична практика, трансформації політичного режиму і криза політичного стабільності є взаємозумовленими процесами. Сама по собі природа модернізації є конфліктною, оскільки традиціоналізм протидіє модернізму, партикуляризм – універсалізму, функціональна нерозчленованість – диференціації, конформізм – заповзятливості та енергійній зміні елементів старої конструкції заради нової ефективності, а відтак і нової стабільності. Все це у своїй взаємодії становить «синдром розвитку». Зрозуміло, що функції політичного режиму на цьому тлі виглядають очікуваними та такими, що відповідають умовами певного стану розвитку суспільства. Однак стабілізація суспільного цілого потребує адекватної та своєчасної відповіді на виклики, оскільки перманентна та довготривала нестабільність є постійною потенційною загрозою поглиблення деструктивних тенденцій, що можуть призвести до розпаду суспільних системопідтримувальних чинників, важливішими серед яких є елементи соціальної інфраструктури (системи освіти, охорони здоров'я, громадського порядку, підтримання наслідування певної духовно-ціннісної ідентичності тощо).

Модернізація, як відомо, супроводжується кризами ідентичності, легітимності, державного управління (що виявляється у кризі проникнення, тобто адміністрування та державного впливу та кризі визначення ціннісних пріоритетів), участі (внаслідок нерозвиненої культури участі) та ігноруванням вимог рівності в процесі прийняття політичних рішень.

У сучасній Україні зазначені кризи являють собою реальні складові існування політичного режиму. Наявний розрив між системою цінностей, на яких базується легітимність влади, та змінами, що негативно впливають на громадську взаємодію, що робить її суперечливою цим цінностям. Цьому процесу сприяє й відсутність зворотного зв'язку між народом і владою, громадських обговорень із питань загальнодержавного значення, які не можуть замінити його симулякри (наприклад, різні телевізійні ток-шоу). Крім

того, зростає невдоволення невідповідністю між декларованими благами та реальними наслідками низки урядових рішень. Соціальні зміни у напрямку соціальної мобілізації розходяться з умовами політичної інституціоналізації. Остання повинна динамічно відбивати нові форми політичної участі та нові економічні й соціальні вимоги, що виникають у процесі пристосування до них політичної системи. Саме завдяки цьому політична система в цілому (тобто всі її складові) набуває якостей динамічної стабільності, забезпечуючи тим самим закріплення життєздатних і усунення неефективних елементів. У цьому зв'язку не зайвим було б послатися на думку Г. Пушкарьової, згідно з якою відкрита політична система для свого безперешкодного функціонування має створювати умови для входження людини до нових «правил гри», забезпечувати формалізацію цих правил, і, завдяки цьому, змінювати як ціннісні настанови, так і моделі поведінки суб'єктів політичного процесу. Тобто вона має підкорювати собі людину, яка як зовнішнє щодо неї середовище загрожує її рівновазі, змусити її грати за правилами. Політичні реформи є своєрідною спробою проведення інституціоналізації з метою зняття напруги у суспільстві. Інституціоналізація завершується появою нових організацій та інститутів (створених «знизу» або «зверху»), що у свою чергу може викликати неадекватну реакцію з боку системи як цілого, а врятувати її – механізм легітимації. Механізм легітимації дозволяє відмовлятися від тих структурних утворень і норм, які є чужими для культури цього суспільства. Тому труднощі реформування визначаються саме глибиною протиріччя між культурою поведінки людини й мислення, що склалися історично, і ще незвичними типами політичних взаємодій. Ціннісний розкол населення, релігійний або ідеологічний, роблять суспільство вразливим, механізми легітимації перестають виконувати функцію інтеграції [234, с. 36-37].

Однак в Україні, як бачимо, соціальні зміни не корелюються з відповідними умовами їх політичної інституціоналізації, наростання різкої

соціальної поляризації накладається на наявність культурно-ціннісного розколу, який за час незалежності не зменшив свою руйнівну інтенцію [118, с. 11].

Таким чином, як ми бачимо на прикладі сучасної української практики демократизації, процеси трансформації соціальної системи у напрямку її модернізації дійсно супроводжуються кризами у різних сферах суспільного життя, що вимагає пошуків шляхів стабілізації. Стосовно інформаційного етапу слід зазначити, що новітні технології прискорили розгортання соціальних процесів. Можна сказати, що умов нової технологічної якості життя точка незворотності в існуванні соціальних систем (особливо стосовно їх політичних підсистем) актуалізується стрімголов і навіть несподівано для значної частки суб'єктів цих змін. Слід знов згадати в цьому плані про події «арабської весни», та стрімкого падіння декількох режимів, що досить стабільно існували протягом десятиліть без значних соціальних перевантажень і потрясінь. Показовими, на наш погляд, є події в Іспанії, викликані конфліктами на етнонаціональному ґрунті. Протести світом проти заходів безпеки задля боротьби із вірусною загрозою. З іншого боку, в українських умовах невдоволення найбільш активних громадян викликає швидко організовані протести з різних питань. В усіх цих подіях, не дивлячись на їхній різний характер, значну роль в організації та консолідації груп інтересів мала саме інтернет-комунікація. Причому події такого роду наочно свідчать не лише про швидкість і динамізм у розгортанні процесів, а й про меншу фінансово-економічну затратність для концентрації зусиль великих груп людей, а, отже, демонструють реальні перспективи переростання аномічних груп інтересів у інституціоналізовані форми. Звісно, такі можливості мають амбівалентний характер: вони, без сумніву, сприятимуть соціальній динаміці у напрямку інноваційності, однак ми все частіше упевнюємось у тому, що, наприклад, видавці «Іскри», що ставили за мету «перевернути Росію», могли б позаздрити цьому чаруванню новітніх

технологій. Занепокоєння долею демократії, як суспільного проекту, зорієнтованого на загальне благо, виявляють багато дослідників (К. Крауч, Г. Дерлуг'ян, Р. Райх, Дж. Кін, О. Фісун). Визнаний знавець інформаційної епохи М. Кастельс виводить аксіоматичне твердження про те, що інтернет та інші комунікативні технології не здатні дати технологічну «протиотруту» від кризи демократії [146, с. 185].

У світі начасі наявна глибока криза політичної легітимності, і незадоволення своїми представниками у владі. Нарощуються прояви політики скандалів, коли межа між плітками та цінною політичною інформацією є розмитою. Це ускладнює використання інформації як основної зброї в епоху інтернету [146, с. 186]. Однак, на нашу думку, ускладнення пов'язані з прийняттям інформації на раціональному рівні, що вимагає свідомої рефлексії на інформаційні імпульси. Що ж до маніпулювання свідомістю та використання насамперед емоційно-чуттєвого елемента сприйняття інформації, то політика скандалів якраз і апелює до пліток, споживчих настанов глядачів, яким у сучасних умовах політичні технології пропонують різноманітні форми ілюзії інтерактивності – від віртуальної до реальної. Ми не випадково використовуємо поняття ілюзії інтерактивності, оскільки останнє передбачає включення у взаємодії на засадах рівноцінності взаємообміну учасників певного процесу (насамперед рівноцінність можливостей реалізації інтересів цих учасників).

Отже, «криза демократії» є ще одним викликом інформаційної епохи, а для українського суспільства це фактор, який неможливо не враховувати під час системної модернізації. За таких умов завдання набуття стабільності можливо вирішити, на наш погляд, за наявності чітких ціннісних пріоритетів у політиці, що проводиться, та відповідного відбиття у суспільній свідомості.

Існує точка зору, що політична влада повинна в процесі модернізації мати здатність переорієнтації на підтримку тих соціальних сил, від яких у першу чергу залежить успіх реформ. Дослідник політичної стабільності

А. Циганков зазначав, що у цьому випадку влада відображає необхідну їй легітимацію врешті-решт унаслідок опори не на все суспільство, а на більш перспективні верстви, що зумовлено пріоритетами імперативу розвитку [306, с. 22]. Однак, гадаємо, такий підхід не є адекватним умовам модернізації в Україні. По-перше, традиція та модернізація в українському суспільстві стикаються на індивідуальному рівні. По-друге, слабка соціальна вимогливість груп, утилітарний інтерес яких ефективно реалізується завдяки модернізаційному імпульсу. Крім того, навіть ці нові суспільні групи, пов'язані зі становленням і розвитком нових форм власності, у своїй більшості відчують дисфункціональний вплив недостатньої ефективності функціонування політичного режиму. Таким чином, імператив розвитку в Україні передбачає створення саме загальнонаціонального консенсусу і сполучення складових традиції та модернізації на індивідуальному рівні. На цій основі можливе зміцнення соціальної стабільності демократичного політичного режиму. Українське суспільство ще на початку шляху незалежності виявило ціннісний пріоритет демократичного вектора розвитку, стрижень якого становить свобода людини, можливість реалізації інтересів більшості населення завдяки їхньому доступу до структур прийняття владних рішень. На первинному рівні потяг суспільства означився у відмові від тоталітарного минулого. Однак результативність обраного вектора розвитку залежить від визначення ціннісних пріоритетів розвитку, що складатимуть не лише парадигмальний зміст політичної стратегії та тактичних рішень, а й стануть основою порозуміння у суспільстві. Визначення ціннісних складових останнього нерозривно пов'язано з формуванням стабільної та прозорої сфери національних інтересів. У свою чергу політична відповідальність влади (політичного режиму) перед суспільством також багато в чому, на нашу думку, стимулюється саме наявністю чітких ціннісних орієнтирів як у суспільстві, так і у державі.

Ми означили у попередньому підрозділі специфіку розуміння концепту «свобода» в інформаційну епоху. Стосовно проблеми стабільності українського суспільства ми можемо зазначити важливість як цінностей соціального порядку, які значною мірою пов'язані з традиційними орієнтаціями, так і ліберальних, які сприймаються як первісний імпульс та умова демократичної модернізації в нашій країні.

Сучасна роз'єднаність цих елементів модернізації в соціальному просторі України відбила традицію в підходах до їх розуміння. В нашій попередній історії спроба демократичної модернізації зазнала поразки і закінчилася встановленням тоталітарного режиму за наявності формального декларування його справжнього «демократизму».

Це було викликано розривом у суспільстві демократизму й лібералізму [221, с. 75]. По суті, цей розрив набув змісту протистояння соціального вектора, що переродився в екстремістський більшовизм, і ліберального. Перший абсолютизував вимоги соціальної свободи, що розглядалася як умова становлення добробуту для всіх за допомогою зрівнювального розподілу благ. Спрощення сприйняття соціального вектора призвело до того, що за вимогами соціально-економічного характеру втратила свою цінність політична свобода.

Громадянська війна остаточно на той період знецінила значущість свободи людини. Ліберальний вектор замкнувся у свою чергу на вузькій вимозі політичної свободи. Він набув форм правового лібералізму, що не поєднував у собі соціально-економічну спрямованість, а був орієнтований на основну проблему – досягнення свободи особистості. Однак сприйняття індивіду як вищої цінності ввійшло у протиріччя з реальними умовами суспільного життя, коли для величезної маси людей йшлося про виживання, то злиденне й напівголодне існування стали безпосередніми атрибутами їхнього життя. Унаслідок відсутності синтезу між лібералізмом і демократизмом, коли для першого соціально-економічні перетворення

увялялися як такі, що загрожують свободі і правам особистості, а для другого – політичні права були другорядними; демократизм було зведено до плебейської руйнації, а лібералізм – до охоронної тенденції, у фокусі якої була політична свобода.

На жаль, і сьогодні в Україні ми можемо спостерігати однобічний спрощений підхід до розуміння соціального й ліберального векторів розвитку, а отже, їх протистояння справляє негативний вплив на можливість становлення суспільного синтезу.

В українському суспільстві необхідним є розуміння того, що політична свобода є фактором, умовою свободи економічної та соціальної. З іншого боку, відчуження лібералізму від соціальних пріоритетів у розвитку суспільства не дозволяє йому утвердитися на міцній соціальній основі, тому що злидні – ворог не лише соціального прогресу, а й демократії. Почуття самостійності й відповідальності виникає ж лише у вільних людей, які можуть забезпечити собі і своїй державі економічний розквіт і розвиток відкритої сучасної політичної системи. Свобода людини повинна супроводжуватися таким чином, необхідною для гідного існування економічною, соціальною, правовою самостійністю.

Синтез цінностей соціального й ліберального порядку, на нашу думку, відбиває зміст як правового, так і соціального принципів держави. В цьому поєднанні повинна реалізуватися взаємодія політичного, соціального та економічного змісту реформ в Україні. Тобто розвиток суспільства в інформаційну епоху можливий лише за умови багатofакторної моделі перетворень на ґрунті ціннісної основи порозуміння на засадах соціально-ліберального синтезу. Подібні консенсусні підстави також сприяли б подоланню розбіжностей сприйняття демократії як цінності та як механізму управління, який забезпечує свободу вибору громадян. Соціальний вектор повинен визнати важливість політичних перетворень у напрямку розвитку індивідуальної свободи, ліберальний – необхідність соціально-економічної

свободи. Свобода на сучасному етапі у такому синтезі розглядається як тотожна справедливості. Це уможливило подолання традиційної межі між цими векторами, яка пролягає у специфіці сприйняття ними (у спрощеному вигляді) ідеї загального блага. Лібералізм у цій ідеї віддає перевагу моральній свободі, а соціальний вектор вбачає головну проблему в економічній сфері – досягання матеріальної рівності. Справедливість за наявності синтезу двох векторів (ціннісних орієнтирів) не протистоїть свободі, тому що свобода індивідів – це наявність у них рівних прав на досягнення відповідного становища. Продовжити цю думку можна визначенням П. Фейєрабенда: «Вільним є суспільство, де всі традиції і громадяни мають рівні права і рівний доступ до центрів влади [цит. за: 318, с. 185]. Таким чином, необхідним в інформаційну епоху є не лише формальне визначення принципового синтезу свободи й справедливості, але й практичні умови для його реалізації. Теоретично, точніше, декларативно, їх прийняття як складових суспільного розвитку, не підкріплених реальними умовами для їхньої реалізації, призводить до дестабілізації суспільного цілого. Приклад цього – загибель комуністичних (і не тільки) режимів.

На початку ХХІ століття стало зрозумілим, що ілюзорні настанови про «кінець історії» (Ф. Фукуяма) виявилися передчасними. Сьогодні основні світові тренди розвитку характеризуються великою мірою невизначеності, так би мовити, відкритою перспективою. Українське суспільство у цьому плані знаходиться у лоні основних світових трендів – соціополітична ситуація залишається вкрай невизначеною, вибір транзитивної суспільної моделі поки що є відкритим. За словами західного дослідника Р. Дарендорфа, стосовно умов переходу від тоталітаризму до демократії, політичний розвиток означає перехід від закритого суспільства до відкритого, шлях до свободи [109, с. 71]. Саме така настанова суспільства зруйнувала, здавалося б, непорушну модель стабільності радянського тоталітаризму, потяг людей до духовної свободи та відмова від подвійності світосприйняття – стали

найбільш визначальними причинами переламних подій на межі 80-90-х років минулого століття. Здавалося б пріоритети подальшого розвитку досить чітко визначені. Однак суспільства, що колись були в єдиному «радянському» просторі, розійшлися по національних квартирах і дуже швидко зрозуміли помилковість ейфорійних настанов про швидкі дари демократії, які, принаймні більшість, уявляла собі у примарному міфологічно-маркерному плані. Для будь-якого суспільства необхідна, хоча б мінімальна стабільність, запорукою ж конкурентоспроможного та перспективного розвитку є досить високий рівень стабільності. А параметром цього є прозоре та чітке визначення цілей перетворювальних процесів, єдність суспільного бачення стратегічного розвитку, згода відносно ціннісних пріоритетів і обов'язкове співвідношення цілей розвитку із досвідом національних традицій. У сучасних українських умовах ми бачимо, як ні прикро, ситуацію незавершеності початкових трансформаційних завдань переходу від тоталітарної моделі стабільності до ліберальної, невизначеність пріоритетів розвитку та пролонговане існування системи подвійного світосприйняття. Такі ключові цінності суспільного життя, як «свобода», «рівність», «справедливість», «праця», «безпека», «власність», «суспільна відповідальність» та ін. набули статусу дволикого Януса, коли джерельний зміст цих понять і реальне втілення знаходяться у різних вимірах, вступають у конфлікт, і кінець-кінцем ця розбіжність призводить до аксіологічної кризи. Як на індивідуальному, так і на суспільному рівні світосприйняття у цьому сенсі, на нашу думку, вельми актуально сьогодні звучать слова голландського культуролога Йохана Хейзинги: «Історія нічого не може передбачувати, крім одного: ні один серйозний поворот у людських відносинах не відбувається у тій формі, у якій уявляло собі його попереднє покоління. Ми знаємо вочевидь, що події будуть розвиватися інакше, не так, як ми можемо їх собі уявити. У кінцевому підсумку історичного періоду завжди є компонент, який потім оцінюється як новий, як дещо нечуване,

заздалегідь немислиме. Це невідоме може означати зло. Але поки й оскільки очікування може коливатися між благом і злом, людський обов'язок змушує сподіватися» [302, с. 14]. І далі він ставить завдання собі, які нададуть змогу розкрити змістовні смисли епохи, що ним досліджувалась: «Форми – в житті, в мисленні – ось, що намагаюсь я тут описувати. Наближення до істинного змісту, що міститься у цих формах, – чи стане це коли-небудь справою історичного дослідження?» [302, с. 18].

Аналізуючи зміст розвитку подій у сучасному світі, більшість дослідників як, приміром, Ч. Ендрейн, поділяють позицію, що демократія не є абсолютним благом, разом із тим саме вона все-таки «обіцяє найбільші блага за найменшого сукупного зла» [322, с. 39]. Політичний аспект нашого дослідження також може базуватися на цьому методологічному підґрунті, визначеному цим мислителем. Отже, мусимо експлікувати форми соціополітичного життя українського суспільства у векторі розкриття їх змістовних складових стосовно перспектив стабілізації, як суспільної цінності.

Криза політичної стабільності в Україні виражається в тому, що політичний режим неспроможний реагувати досить ефективно на нові сфери проблем та мінливі зміни. Надто зросла ціна політичних і соціальних конфліктів, оскільки за існуючої соціальної напруженості (а її міру ніколи не можна встановити ні заздалегідь, ні або навіть постфактум), вони можуть викликати ланцюгову реакцію цілком не передбачуваних наслідків. Це створює загрозу розпаду нестійкої рівноваги політичного режиму, що склався, розриву політичних зв'язків, недоструктурованих і невизначених. Наслідком таких процесів є переорієнтація різних груп суспільства, які в умовах політичної нестабільності, так би мовити, гарячково самовизначаються у перебігу подій, намагаючись знайти своє місце в розірваному ідеологічному континуумі. При цьому вони максимізують та універсалізують свої претензії і політичні інтереси.

Сьогодні, як і в середині 1990-х років для українського суспільства найактуальнішою є проблема встановлення загальнонаціональної згоди. Складові підґрунтя цієї згоди як передовсім ментально-ціннісного феномена полягають у визначеності пріоритетів (своєрідних стратегічно-тактичних параметрів) стосовно економічної, соціокультурної, політично-інституціональної та зовнішньополітичних сфер. Наявність у суспільстві спільного соціокультурного поля, згоди стосовно векторів реформування та чітке їх означення, розуміння вад і прорахунків пройденого шляху не лише стимулюватиме енергію політичного розвитку та сприятиме подоланню кризового становища політичного режиму, а й, що особливо актуально для суспільства в умовах розпаду традиційних структур, надасть змогу уникнути таких форм дестабілізації, як громадянська війна, політичний (воєнний) переворот, соціальна або консервативна революція. Навіть ідеолог консерватизму англійський філософ Е. Бьорк зазначає, що суспільство, яке бажає зберегти стабільність, повинно бути спроможним проводити реформи [61, с. 41]. Невипадково сучасне розуміння політичного розвитку лежить саме у векторі реформаційних перетворень. Такий шлях не лише протиставляється крайнім формам дестабілізації, що супроводжується величезними соціальними витратами, а й дозволяє ефективно поєднувати традицію і модернізацію, розв'язувати конфлікт між національною політичною культурою і загальноцивілізаційними цінностями, визначаючи своєрідну національну модель досягнення автономного типу стабільності.

На нашу думку, слід зупинитися на означенні принципів складових автономного типу стабільності та його протилежності – мобілізаційного типу. Автономний тип відповідає вимогам відкритого суспільства. Він визначається механізмами, за допомогою яких різні соціальні групи, що беруть участь у політичному процесі і мають різні точки зору відносно того, яку політику слід проводити, могли б максимізувати свою здатність здійснювати тиск на структури прийняття рішень, зберігаючи при цьому

підстави порозуміння у політичному режимі. Взаємовідносини особистості і держави при цьому будуються на основі прямих і зворотних зв'язків, узгодженні інтересів. Громадяни усвідомлюють свої інтереси і пов'язують їх реалізацію з існуванням чинного соціального порядку. Інтеграція суспільства базується на добровільній передачі громадянами повноважень на управління своїм представникам, на наявності ініціативи з боку громадян у визначенні напрямку і способів здійснення суспільного розвитку. Пріоритетні настанови легітимності режиму спираються на підкорення законам, а не особистостям керівників; керівники обираються і діють лише у межах законів, тому й довіра до конкретних представників влади може порушуватись, однак довіра до моделі політичного режиму від цього не страждає. Тобто, як ми бачимо, автономний тип стабільності ґрунтується на раціонально зрозумілому інтересі всіх суб'єктів політичного процесу та соціальної взаємодії в цілому, а також на згоді відносно основоположних цінностей суспільного розвитку. Визначеність пріоритетів розвитку, аксіологічна означеність смислів суспільної взаємодії та існування особистості у межах цього суспільства є важливими складниками успішності моделі стабільності автономного типу. При цьому визначеність як важлива категорія соціополітичної стабільності повинна стосуватися й структурованості суспільства, мається на увазі усвідомлення усіма соціальними групами своїх інтересів та шляхів взаємодії з державою, наявність каналів для реалізації своїх інтересів завдяки державі [313, с. 47]. У кінцевому рахунку це передбачає формування сучасної розгалуженої соціальної структури, за умов якої всі соціальні групи почуваються дійсно рівноправними суб'єктами політичного простору, і в інших сферах принцип рівності людей за народженням також експлікується за умов реалізації автономного типу стабільності.

На противагу автономному мобілізаційний тип стабільності базується на таких факторах, як легітимність загального піднесення, ідеологічний вплив ілюзії майбутнього поліпшення матеріального становища для

зубожилого населення. Такий тип частіше у практичній політиці виправдовує тезу Т. Гоббса про те, що люди починають замислюватись про свою свободу лише тоді, коли одержать перемогу у боротьбі із голодом і холодом [95, с. 284]. Такий тип, орієнтований на інтереси держави, громадяни усуваються зі сфери політичної активності, перетворюючись на покірливих, відчужених від політики підданих, а не громадян. Оскільки для мобілізаційного типу характерний державоцентризм, остільки недолік легітимності та відсутність конструктивної суспільної згоди замінюється примусом, який може набувати форми відкритого насилля по відношенню до всього суспільства, до окремих його елементів, або ж навіть набувати показово демонстративних форм примусу до окремих, найбільш відомих осіб із метою поширення у суспільній свідомості зерен страхітливо-обережного ставлення до політичного керівництва та режиму в цілому.

Історія ХХ століття свідчить про те, що саме нездатність політичного режиму спиратися на принципову суспільну згоду, побудовану на синтезі диференційованих і навіть протидіючих інтересів призвела до формування псевдосинтезів фашистсько-колективістського кшталту. Тобто фашистсько-диктаторські або інші типи політичного режиму, що спираються на статичний мобілізаційний тип стабільності, є реальними продуктами в історії ХХ століття, відсутності загального соціокультурного поля в суспільствах, що підпали під оману цих режимів. Слід ще раз підкреслити, що це спільне соціокультурне поле може базуватися лише на визначеній та схвальній сукупності умов входження людини до суспільного цілого, одним із проявів якого і є певна модель політичного режиму.

В умовах України подолання дисфункцій політичного режиму передбачає сполучення інтересів стабільності й модернізації. Це виявляється у здатності політичного режиму успішно адаптуватися до нових цілей, створюючи для цього нові інститути з метою встановлення ефективної взаємодії між урядом і населенням. Тобто саме автономний тип стабільності

є складовою її транзитивної моделі в українських реаліях і відповідає завданням переходу українського суспільства від закритого типу до відкритого та подолання багатьох елементів мобілізаційної моделі стабільності, що і сьогодні залишаються в структурі політичного режиму, хоча й набули дещо видозмінних форм. Для відкритої політичної системи характерні насамперед саморегулювальні механізми, основані на системі зворотних зв'язків взаємодії держави та громадянського суспільства [311, с. 628]. Модернізація має забезпечити процеси раціоналізації, інтеграції та утворення «демократичної інфраструктури», соціальної мобілізації та політичної участі, що підкріплюються фактором соціально-економічного розвитку. Слід зазначити, що державність має тенденцію до співвіднесення з рівнем розвитку та характером громадянського суспільства. Несформованість останнього призводить до того, що можливості політичного контролю фактично використовується політичною елітою для пристосування будь-яких спроб реформування до власних цілей і інтересів. Цим же цілям слугує й прагнення перенести центр політичного життя до бюрократичного апарату виконавчої влади [8, с. 52].

Модернізація політичного режиму, як правило, є супутником кризи політичної стабільності, послаблення легітимності режиму та пошуків його консенсусних підстав. Це виходить з конфліктної природи модернізації. Як вже було зазначено, вона зумовлена не лише дихотомією транзиціоналізм – модернізм, де партикуляризм вступає у взаємодію з універсалізмом, конформізм – із заповзятливістю та ефективністю, а й взаємодією складових модернізації, яка утворює «синдром розвитку».

Дисфункції політичного режиму в умовах модернізації пов'язані з дією двох груп факторів, зміст яких не відповідає вимогам стабільності. Першу групу факторів становить співвідношення основних соціальних груп і характер політичної культури, які визначають кризу політичної культури, складовими якої є кризи ідентичності та легітимності. Друга група факторів

включає рівень інституціоналізації політичних відносин та якостей політичних лідерів. Вона позначається на кризі державного керування. Формами прояву останньої виступають кризи проникнення і криза розподілу. Також можна виділити кризу участі, що виникає внаслідок нерозвиненої культури участі та ігнорування вимог рівності в процесі прийняття політичних рішень.

Для України сьогодні все також актуальними є завдання модернізації політичного режиму. Спостерігається розрив між системою цінностей, на яких базується легітимність влади, і змінами, що спричиняють протиріччя у громадській взаємодії з цими цінностями. Зростає незадоволення у зв'язку з невідповідністю між очікуваними благами і реальними наслідками урядових рішень. Крім того, соціальні зміни (соціальна мобілізація) розходяться з умовами політичної інституціоналізації. Остання має відображувати у динаміці нові форми політичної участі й нові економічні та соціальні вимоги, що виникають під час реалізації процесу пристосування до них політичної системи. Таким чином політичний режим стабілізується. Однак в Україні модернізація відзначається різноспрямованістю змін, різкою поляризацією в соціальній сфері при зубожінні значної маси населення (понад 75 %) [118, с. 14], що ускладнює можливості реагування політичної системи на імпульси, що надходять до неї ззовні.

Таким чином, для українського суспільства велике значення має визначення основних складових транзитивної моделі як умови успіху набуття стабільності. Серед таких складових, на нашу думку, слід назвати: врахування зворотного зв'язку від суспільства до влади; формування інституційних механізмів розширення сфери громадянського суспільства; спрямування тактичних заходів політичного інжинірингу на забезпечення умов для ідентифікації особистістю та соціальними групами своїх інтересів як запоруки ефективного тиску на структури прийняття політичних рішень; створення каналів для транспортування інтересів широких соціальних груп

до політичної сфери. Стосовно визначення стратегічних пріоритетів розвитку українського суспільства слід особливо виділити необхідність кристалізації у суспільній свідомості ціннісного підґрунтя загальнонаціональної згоди, що можна означити як громадянську ідентичність [11, с. 62].

Плідний пошук моделі ефективного політичного інжинірингу може підвищити конкурентоспроможність України, підняти реалізацію національних інтересів на високий рівень та у підсумку сформує стабільну якість політичного режиму. Політичний інжиніринг є системою технік і технологій управління, яка у тактичному й стратегічному планах спрямована на креативно-ефективне суспільне проектування та конструювання.

У сучасному світі все більшої ваги набуває твердження, що у кожного суспільства свій шлях демократизації і своє визначення демократичних параметрів. Слід зауважити, що для українського народу важливість урахування демократичних складових і пошук адаптації до них, мабуть, є беззаперечним. Проте розуміння демократії як феномена суспільного життя та політичної практики є дуже варіативним, термін «демократія», втрачаючи первісний зміст, спотворюється. Особливо в умовах інформаційного суспільства та надзвичайних можливостей, які надають владі інформаційно-комунікативні технології, демократія постає перед загрозою розкладу демократичного ідеалу, розпорошення демократичних цінностей, взагалі «карнавалізації» політики (У. Еко). Парадоксально, але на тлі інформаційного суспільства у більшості населення відзначається відсутність уявлень про те, що насправді є демократія, тим більше про демократію як ефективну систему управління державою. На жаль, на пострадянському просторі бажання та прийняття орієнтиру демократії в цілому, не корелюється з основною вимогою та підґрунтям існування демократії як реальної політичної форми: політичною участю більшості громадян в управлінні суспільними справами, що мала б свідомий, відповідальний

характер. Цей стан можна охарактеризувати як небайдужість до справ держави, поєднання особистих і суспільних інтересів.

На нашу думку, політичний інжиніринг у форматі, що був заявлений, по-перше, передбачає саме врахування зворотного зв'язку від суспільства до влади; по-друге, формування інституційних механізмів розширення сфери громадянського суспільства; по-третє, спрямування тактичних заходів інжинірингу на забезпечення умов для ідентифікації особистістю та соціальними групами своїх інтересів як запоруки ефективного тиску на структури прийняття політичних рішень; по-четверте, створення каналів для транспортування інтересів широких соціальних груп до політичної сфери.

Серед напрямків інжинірингу особливо слід визначити поєднання політичних та економічних свобод для українського суспільства. Насамперед це стосується інжинірингу із застосуванням політичної волі та відповідальності щодо формування економічного підґрунтя соціально комфортного життя людини в суспільстві. Це передбачає реалізацію права на власність, свободу економічної діяльності та економічну безпеку власності. Низка заходів у цьому напрямку передбачає ефективний вплив з боку держави. Ідентифікація інтересів та формування політично відповідального громадянського суспільства можлива лише в умовах забезпечення економічної самостійності та стабільності людини. Інакше політична свобода залишиться лише декоративним елементом фасад-демократії. Багатий досвід західноєвропейської людини пошуку свободи, її творчий, пізнавальний дух Фауста Гете показує, що буржуазні революції потребували саме економічного підґрунтя укріплення цієї соціальної групи. Нідерланди виступили попереду цього руху ще наприкінці XVI століття. Слабкість же торгово-підприємницького елементу у Німеччині XVI ст. призвело до того, що реформаційний рух закінчився, по суті, перемогою феодальних елементів. Для України із наявністю у межах неопатримоніальної демократії елементів неофеодалізму вимоги формування соціально активного середовища, що є

політично відповідальним, здатного контролювати владу та налагодити дієвий взаємообмін між владою та суспільством, є дуже важливими.

Висновки до розділу 4

Для сучасного українського суспільства важливим є саме аспект завершення трансформацій – досягнення політичною системою стану сталого функціонування, коли їхні характеристики й якості вже є незворотними.

Для суспільств, що трансформуються, вкрай важливими є процес інституціоналізації, завдяки якому правила, норми, процедури набувають сталості та сприймаються всіма суб'єктами політичної взаємодії як єдино припустимі.

В Україні параметри інституціоналізації, що були задані конституціями, на жаль, не сприяли набуттю сталості. Тобто відбувалася формалізація інститутів. Відповідно, основні суб'єкти політичної взаємодії не знаходять згоди та компромісу навіть стосовно політичних і поведінкових процедур, правил. Правила можуть постійно, або кризово/випадково змінюватися.

Проблема полягає у тому, що сьогодні спостерігаються розбіжності між формальним і реальним станом та параметрами інституціоналізації. Крім того, процеси трансформації характеризуються полівекторністю, невизначеністю та нестабільністю. В Україні ми спостерігаємо, на жаль, формалізацію не лише інститутів демократії, а й навіть формалізацію самої ідеї демократії.

Політичний порядок залежить частково від співвідношення між розвитком політичних інститутів і мобілізацією нових суспільних сил до політики. Модернізація не завжди веде до вільної конкуренції та демократії. У політичному плані може спостерігатися «ерозія демократії» та тенденція до встановлення автократичних, військових або однопартійних режимів.

Отже, вільні та справедливі вибори – це ще не все у демократії, основним є те, що така система правил гри дозволяє громадянам досягати того, чого можна досягти лише об'єднавшись заради загального блага. На нашу думку, це – основний параметр демократичних трансформацій, який повинен актуалізуватися у політичній свідомості українського народу. Слід відмовитись від абстрактної концепції людини, в якій немає будь-якої культурної ідентичності та спадку власної історії, на користь підходу звернення до реальних.

У сучасному світі стосовно більшої частини країн, і України зокрема, ми можемо говорити лише про втілення окремих демократичних складників у моделі економічних і соціополітичних трансформацій. Без цих демократичних елементів навряд чи можливий політичний інжиніринг. Він є оптимально обраною стратегією політичної дії, передбачає розробку практики та процедури розв'язання проблеми ефективного управління.

Ми можемо намітити мінімальні та максимальні параметри адаптації суспільства до демократичних трансформацій. Параметри – це своєрідні межі, що окреслюють основні вимоги можливості ефективного політичного інжинірингу. При цьому мінімальні параметри встановлюють межі, за які неприпустимий вихід, бо далі – крайні форми дестабілізації суспільного цілого. Максимальні ж – це саме вимоги стратегії стабільності суспільства. У визначенні параметрів стосовно України слід обов'язково, на наш погляд, враховувати демократичну складову. Однак, відомо, що вона, її основні виміри відхиляються від базової моделі демократії західноєвропейського зразка. Більше того, система вимірів ефективного політичного інжинірингу на шляху демократичного вибору нашого суспільства створює ефект проекції власних параметрів на історико-політичний простір сучасного світу.

Параметри доречно, на наш погляд, згрупувати у п'ять основних груп: 1) параметри, що свідчать про індекс державності; 2) параметри виявлення показників якості життя; 3) індекси наближення соціополітичного стану

суспільства до демократичного вибору; 4) показники зовнішнього впливу на трансформаційну модель управління суспільства; 5) параметри, що розкривають рівень кризових ситуацій, які можуть призвести до крайніх форм нестабільності політико-режимних складових суспільства.

Індекс державності, насамперед, включає можливості власної політичної влади здійснювати ефективний політичний інжиніринг. З'ясування рівня стійкості взаємозв'язків між владою та народом дає змогу зрозуміти, наскільки всі учасники політичної взаємодії зацікавлені у збереженні та зміцненні державницьких ознак суспільства. Якість життя у загальному плані ми пропонуємо розглядати за індексом комплексного розвитку. До нього входять: рівень доходу на душу населення, індустріалізована урбанізованість, рівень профспілкової та банківської активності, розвиненість нових методів ведення сільського господарства, середній рівень освіти, охорона здоров'я, розвиток транспорту, засобів масової інформації, рівень оподаткування, відсоток промислових робітників у самодіяльному населенні та інші. Цей індекс показує, як рівень економічного розвитку, так і рівень модернізованості суспільства загалом. Серед параметрів важливим, на нашу думку, також є з'ясування рівня соціальної напруги, стан формування середнього класу як основи соціальної стабільності. Одним із параметрів політичного інжинірингу в Україні для подолання кризових явищ, що склалися останнім часом, є сприяння взаємодії та перемовам у трикутнику «бізнес – влада – суспільство» та формування ефективної системи корпоративної відповідальності. Другим – є напрямок політичного інжинірингу на збереження та зміцнення інтелектуального потенціалу української нації. Волею долі в Україні збереглася соціальна традиція (освіта, наука, відповідний соціальний простір і клімат), що дозволяє зрощувати таланти.

Для політичних систем, що трансформуються у векторі демократичного вибору, на наш погляд, важливими для підвищення

ефективного управління є звуження кола централізованих функцій і концентрація центра на їх виконанні; розширення функцій і прав органів регіонального та місцевого самоврядування, створення умов для широкого представництва інтересів різних соціальних груп у політиці.

Для України складовою внутрішньополітичної стабільності виявляється, на наш погляд, кристалізація основи консолідації суспільства, спільного соціокультурного поля, побудованого на синтезі диференційованих і навіть протилежних інтересів. Питання про розробку сукупності умов входження людини у відкрите суспільство, в якому досягається згода щодо правил гри, основних цінностей розвитку та його напрямків залишається остаточно поки що невизначеними. Формування механізмів політичної участі, поширення можливостей здійснювати тиск на структури прийняття рішень, захищати свої інтереси й до сьогодні, на жаль, є актуальним для українських пересічних громадян.

Отже, можна визначити ключові складові, що сприяли б становленню в Україні внутрішньополітичної стабільності у векторі демократичного вибору: змагальність різноманітних інтересів у політиці, широке публічне обговорення актуальних проблем розвитку суспільства, збереження спільного соціокультурного поля між суб'єктами політики як основи консолідації режиму, забезпечення громадянської рівності, відповідальність та підзвітність представників влади, кінець-кінцем становлення в Україні соціально відповідальної влади.

У багатоскладових суспільствах, ознаки якого ми можемо бачити в Україні, політичне порозуміння набирає особливої ваги, тому що такі суспільства внутрішнього поділені сегментарними протиріччями. Для України стратегія врегулювання конфліктів через співпрацю та домовленість між елітами, а не через боротьбу за владу й рішення більшості є складовою ефективного управління. Коли в короткостроковому плані співсуспільна демократія посилює неоднорідність, то в більш далекій перспективі це

сприятиме виникненню взаємної довіри як на рівні еліт, так і на рівні мас. У процесі співпраці накопичується досвід розв'язання конфліктів, стверджується ідеологія центризму, відбувається становлення соціальної злагоди, тобто формується спільне соціокультурне поле.

Важливими елементами набуття сталості у становищі, що склалося, є, по-перше, усталення кінець-кінцем формальних інститутів демократії, вибір інституційної моделі, досягнення згоди ключових політичних суб'єктів стосовно параметрів якості наявного режиму та вектору подальшого розвитку. По-друге, на нашу думку, необхідним є поширення впливу цих інститутів, наповнення їх реальною демократичною практикою та формування демократичного етосу усіма можливими та легітимними засобами й каналами (шляхом, приміром, політичної соціалізації та політичної комунікації). Суспільство має оговтатись від завданого нищівного удару по надіях і сподіванням населення на благополучне життя у вільній країні після отримання незалежності, а згодом – після ейфорії та важкого пробудження «помаранчевої революції», подолати системну кризу сучасного періоду багаторівневого суспільного конфлікту. Вельми необхідним є впровадження активних впливів на суспільну свідомість в плані утвердження ідей демократичного вибору, тобто, на нашу думку, необхідний ренесанс демократичного поштовху. І цей поштовх має відбутися не через острах повернення до авторитаризму, не через штучно створену внутрішньополітичну кризу, ніби загрозливу для самих основ демократії, а через заявлений і реально розпочатий діалог влади й народу за допомогою демократичного інструментарію – суспільне телебачення, налагодження зворотного зв'язку між державно-бюрократичними і громадськими об'єднаннями, врахування думки народу (через депутатські запити та інші способи артикулювання життєвих потреб населення), обговорення у Верховній Раді насправді важливих соціальних, екологічних та інших проблем. Це має бути цілий комплекс заходів (а не якихось президентських

ініціатив, більше схожих на новорічні дарунки дітям) і законів із потужним соціально-демократичним навантаженням, тобто таких, які б свідчили про дієвість демократії на користь саме народу, а не його «слуг».

Для України актуальним є те, що віра у політичні можливості людини за умов демократії закріплюється завдяки її практичному втіленню. Вкрай важливим є недопущення такого стану суспільства, коли наявний культурно-цивілізаційний розкол стає постійним і домінантним явищем внутрішньополітичного становища країни. Така ситуація призводить до зосередження конфлікту на двох протидіючих позиціях. Опозиція тяжіє до фіксації та можливості сподівань розв'язати конфлікт шляхом силового тиску. Всупереч такому варіанту українське суспільство повинно усвідомити цінність соціальної довіри і співробітництва та просуватися до плюралістичної моделі, за якої існує багато розподілювальних меж. Конфлікт за таких умов виявляється більш складним і диференційованим, а громадяни належать до кількох різних (не)організованих груп з особливими інтересами і поглядами. Це сприяє постійному пошуку компромісів та упоміркоує суспільно-політичні вподобання.

У плюралістичному суспільстві, яке неможливе без цілеспрямованої державної політики, найбільш репрезентативно реалізуються принципи свободи та рівності. Значний рівень автономії соціальних груп, їх організацій, індивідів по відношенню один до одного й до державної влади поєднується з юридичною та політичною рівністю. Це обмежує їх владу та авторитет і забезпечує дотримання принципів автономії. Саме реалізація у суспільно-політичному житті вказаних принципів автономії-рівності сприяє уникненню перебільшення приватних аспектів групових та індивідуальних інтересів як таких, що протистоять іншим, що, як відомо, загрожує надмірною концентрацією влади.

В українському суспільстві необхідним є розуміння того, що політична свобода є фактором, умовою свободи економічної та соціальної. З іншого

боку, відчуження лібералізму від соціальних пріоритетів у розвитку суспільства не дозволяє йому утвердитися на міцній соціальній основі, тому що злидні – ворог не лише соціального прогресу, а й демократії. Почуття самостійності й відповідальності виникає ж лише у вільних людей, які можуть забезпечити собі і своїй державі економічний розквіт і розвиток відкритої сучасної політичної системи. Свобода людини повинна супроводжуватися таким чином, необхідною для гідного існування економічною, соціальною, правовою самостійністю.

Плідний пошук моделі ефективного політичного інжинірингу може підвищити конкурентоспроможність України, підняти реалізацію національних інтересів на високий рівень та у підсумку сформує стабільну якість політичного режиму. Політичний інжиніринг є системою технік і технологій управління, яка у тактичному й стратегічному планах спрямована на креативно-ефективне суспільне проектування та конструювання.

На нашу думку, політичний інжиніринг у форматі, що був заявлений, по-перше, передбачає саме врахування зворотного зв'язку від суспільства до влади; по-друге, формування інституційних механізмів розширення сфери громадянського суспільства; по-третє, спрямування тактичних заходів інжинірингу на забезпечення умов для ідентифікації особистістю та соціальними групами своїх інтересів як запоруки ефективного тиску на структури прийняття політичних рішень; по-четверте, створення каналів для транспортування інтересів широких соціальних груп до політичної сфери.

Серед напрямків інжинірингу особливо слід визначити поєднання політичних та економічних свобод для українського суспільства. Насамперед це стосується інжинірингу із застосуванням політичної волі та відповідальності щодо формування економічного підґрунтя соціально комфортного життя людини в суспільстві. Це передбачає реалізацію права на власність, свободу економічної діяльності та економічну безпеку власності. Низка заходів у цьому напрямку передбачає ефективний вплив з боку

держави. Ідентифікація інтересів та формування політично відповідального громадянського суспільства можливо лише в умовах забезпечення економічної самостійності та стабільності людини. Інакше політична свобода залишиться лише декоративним елементом фасад-демократії.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 32, 375].

ВИСНОВКИ

Картина світу, що має певні обриси, є інформаційно-комунікативним середовищем, у межах якого живе людина. Вона становить сукупність світоглядних уявлень і знань про світ, що відповідають умовам розвитку суспільства в конкретно-історичну епоху. Сьогодення західноєвропейського цивілізаційного проекту багато в чому зумовлено натхненною силою раціоналізму Нового часу, підсиленого та праксіологічно налаштованого зусиллями Просвітництва. Беззаперечні сподівання західноєвропейської людини на творчі, перетворювальні можливості розуму та його втілення у дієвому пошуку істини – науки набули близькості до омріяних обривів у середині ХХ століття. Саме у цей час відбувається перехід від накопичення кількісно-технологічних показників до якісних системоутворювальних змін. Поява комп'ютерної технології, а з часом і інтернету надали нових якостей існуванню людей. Техніко-технологічні зміни стали підґрунтям перетворень у різних сферах життя.

Поняття інформаційної революції використовується прибічниками позитивного, лінійного (прогресивного) сприйняття інформаційного суспільства як інструмент для закріплення певного змісту суспільних відносин та нової якості соціальної структури, що ґрунтується на пріоритетові знань та інформаційно-комунікативних технологій. Інший вектор розуміння особливостей нової епохи може бути охарактеризований якщо не як скептичний, то, мабуть, критичний і нелінійний (полівекторний не лише за напрямками, а й за наслідками). Слід зазначити, що у міру накопичення кількісних нововведень інформаційної епохи та їх відбиття у якісних показниках змінюється домінанта сприйняття дослідниками нового етапу у розвитку людства: з позитивно-ейфорійного на критично-аналітичне. У межах останнього підходу ставлення науковців варіюється від повного заперечення революційності інформаційних змін у їхньому впливі на сутнісні засади життя суспільства до загрозливих застережень деяких можливих

негативних наслідків інформаційних новацій у майбутньому. У будь-якому разі ці науковці закликають критично осмислювати виклики нової епохи та випрацьовувати ефективні заходи для адаптації під вимоги техніко-технологічного прогресу, здійснюючи при цьому кореляцію всього комплексу трансформацій, що природно переживає суспільство на сучасному етапі розвитку глобалізованого світу. Критичний погляд на зміст трансформацій інформаційної епохи не заперечує, що зовнішні форми життя людей змінюються під впливом ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій), однак багато соціальних схем (особливо розподілу добробуту, володарювання, принципової моделі побудови соціальних ієрархій) залишаються незмінними. Можна стверджувати, що зовнішня форма людської діяльності змінилась, однак її сутність залишилась такою самою, як і раніше. Тобто демонструється наявна сталість змісту людської діяльності і водночас зміна її форми, засади соціально-економічних систем лівової частки країн світу, механізми політики і влади, мотивація поведінки громадян, засади ідентичності, ціннісні вподобання та пріоритети великою мірою є такими, як і в індустріальну епоху.

Науковців об'єднує намагання осмислити зміни суспільства, що стало втрачати багато впливових ознак індустріального устрою та набирати нові якості, що красномовно свідчили про наступний виток еволюції цивілізації.

Узагальнюючи існуючі підходи до тлумачення поняття «інформаційна епоха», можна зазначити такі її якісні риси:

- технологічні – інформаційні технології становлять визначальний чинник виробництва і влади, освіти та побуту;
- соціальні – інформація є важливим стимулом формування і ствердження суспільства знань, у якому головною умовою творчого розвитку людини і суспільства стає знання, яке отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею;

- економічні – інформація є важливішим чинником економіки в якості ресурсу, послуг, товару, джерела додаткової вартості й зайнятості;
- політичні – свобода інформації, що стимулює формування політичного процесу, визначальними особливостями якого стають зростаючі можливості для участі у політиці, формування мережевого типу взаємодії між суб'єктами;
- культурні – визнання культурної цінності інформації, сприяння формуванню глобального суспільства, в якому обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних кордонів; з одного боку, створюються умови для взаємопроникнення культур, з іншого – кожному співтовариству відкриваються нові можливості для самореалізації.

Можна стверджувати, що суспільні зміни на сучасному етапі мають парадигмальний характер у світоглядному плані й потребують відповідних парадигмальних відповідей у плані наукового осмислення.

Сила, багатство і знання як основні владні утворюють «тріаду влади». Як визначав О. Тоффлер, роль кожного з них у здійсненні владних відносин різна відповідно до історичних епох, що має наукову рефлексію на зміну «картини світу». Якщо у попередні епохи головним ресурсом влади була сила грошей, сировини, зброї, то в останні десятиліття початку ХХІ ст. формується й набуває особливого значення новий ресурс – знання, або інформаційний і символічний капітал (П.Бурдьє). Глибока метаморфоза влади у сучасну епоху полягає в тому, що сила й багатство стали разюче залежати від знання, яке, за О. Тоффлером, перебиває значущість інших владних імпульсів і джерел.

Знання як владний ресурс має важливі особливості: невідчутне і суперсимволічне. У процесі використання воно не тільки не зменшується (зникає), а, навпаки, може породжувати нове знання. Швидкість обміну інформацією, циркуляція ідей сьогодні багато в чому визначає ступінь розвитку суспільства. Однак ефективна адаптація до нових тенденцій

розвитку потребує адекватної відповіді у зміні старих форм організації, побудові більш гнучких систем управління в різних сферах суспільного життя і, зокрема, в політичній.

Зміни парадигмальної якості потребують пошуку конструктивних моделей світоглядного плану, що дозволяють переосмислити соціальну реальність та інтеріоризувати її у відповідній суспільній взаємодії. Засоби обробки та передачі знань, канали комунікації, інформаційні мережі набувають стратегічного значення в боротьбі за владу. У політичному вимірі вони впливають на дійсну волю до влади та її раціональну координацію в суспільстві, тобто під впливом цих чинників опиняється пошук оптимального балансу сил (воль до влади). Однак цей вплив має амбівалентний характер, оскільки влада є своєрідним системоутворювальним стрижнем суспільства й через її кодові функції відбувається керування селекцією можливостей. Влада пов'язується із здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності.

Політична влада – одна з найважливіших форм влади, у якій комунікація як змістовний елемент має особливе значення, стає своєрідним соціально-інформаційним полем політики. Раціонально осмислений політичний процес поступається місцем віртуальному, задалегідь сконструйованому відповідно до смаків масового споживача, та який не має відношення до дійсності.

Трансформації у сфері політики і влади в інформаційну епоху пов'язані зі змінами у правлячій еліті відповідно до зміни ролі науки та знання у процесі суспільного розвитку. Можна погодитись із позицією констатації певного зсуву влади на користь носіїв спеціальних знань, підвищення ролі технократів. Однак поряд із цим перешкодою на шляху панування технократів є специфіка політичної сфери. Політика у тому вигляді, як ми її розуміємо, завжди має пріоритет перед раціональним і

найчастіше порушує раціональність. Ніяке знання, не формалізується без системи комунікації, що сама по собі вже є формою влади. Влада встановлює знання, яке у свою чергу виступає гарантом влади. Влада – це щось більше, ніж репресивна та ідеологічна функція, до того, як щось придушити, вона спочатку це виробляє. Влада перестає бути інституціонально локалізованою, вона стає анонімною, невизначеною, невловимою. Влада та багатство більше залежить від мережевої гнучкості, ніж від бюрократичної машини. Нова якість влади полягає у владі інформаційних кодів, представницьких іміджів, на основі яких суспільство організує свої інститути, а люди – своє життя. Влада є функцією нескінченної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства. Нова геометрія влади – мережева держава, криза національної держави та криза тієї форми демократії, що створювалась останні майже три століття. Однак дилема демократія/не демократія залишається відкритою і багато в чому залежить від того, наскільки уряди і громадянське суспільство навчаться використовувати нові інформаційні канали, комунікації і відтворювати комунікативні коди. У цьому процесі визначальну роль відіграють мережеві суспільні організації, які мають свої особливості. Теоретики інформаційного суспільства, однак, констатують ризики та протиріччя, що виникають в інформаційну епоху та стосуються механізмів, важелів і практичної експлікації влади. Одним із визначень сучасного стану владного поля є інформаційні війни – досягнення інформаційного домінування, скорочення інформаційного простору для протиборчих сторін.

Сьогодні є наявна потреба у критичному погляді на соціополітичні та соціокультурні зміни, що відбуваються, визначенні ризиків і викликів. Усе більшого значення набувають суперечності між технологією та аксіологією в процесі владної суспільної взаємодії. З одного боку, відбувається порушення старих ієрархій та зрівнювання ігрового поля (Т. Фрідман), з іншого – поряд із новими сегментами соціального простору існують різноманітні форми традиційного характеру. Саме феномен влади впливає на сучасні

трансформації парадигмального характеру за критеріями набуття сталості, ефективної адаптації суспільства до змін. Феномен влади, з одного боку, дозволяє поєднати у політичному аналізі виміри суспільних відносин, механізмів та організацій, що перебувають під впливом нових тенденцій розвитку, з іншого – виявляє специфіку інформаційної якості у процесі взаємодії індивідів, спільнот і формальних і неформальних інституцій на предмет протидії ризикам інформаційної епохи суспільній синергії.

Влада як соціально-політичний феномен виявляється у здатності і можливості здійснювати свою волю, справляти визначальний вплив на діяльність, поведінку людини, соціальної групи, суспільства за допомогою будь-якого засобу – авторитету, права, насилля, багатства, знання тощо. Сутність влади полягає у відносинах управління, владарювання і підпорядкування. Влада виступає як узагальнюючий посередник у політичній системі, виявляється у реальній спроможності одиниці системи акумулювати свої інтереси. Слід підкреслити, що влада як об'єкт дослідження розглядається через методологію системного підходу, за умов якого можливо проаналізувати багатоманіття трактувань влади. Влада поряд із правом, власністю, істиною, згідно з Н. Луманом, є комунікативними кодами, смисловими схематизмами, які керують селекціями однієї можливості, яка в такому контексті (обрїї можливостей) має зміст, актуалізується і зрештою конститує систему, стає її елементом. Від узагальненого підходу до розуміння влади можна перейти до конкретних політичних обрисів влади, що здійснюються через формальні і неформальні політичні структури.

Влада, що становить комунікативні коди (смислові схематизми), набуває стратегічного значення, бо саме від неї залежатимуть варіації вибору можливостей певного їхнього спектру [190, с. 60]. Організаційним «тілом» влади на сучасному етапі все більше стають засоби обробки й передачі знань каналами комунікації, інформаційні мережі. Комунікативне кодування та розподіл аксіологічних смислів діяльності людей становить своєю чергою

«душу» влади», її змістовний контекст, який завдяки новим технологічним можливостям її тілісної організації може набувати найрізноманітніших форм. Можливість створювати у суспільстві нові культурні коди виступає певним ідентифікатором влади. Сьогодні ці нові культурні коди використовуються для конструювання нової, нерідко віртуальної, реальності. У політиці це означає, що раціонально осмислений політичний процес (що властивий ідеології як символічній матриці) поступається місцем віртуальному, заздалегідь сконструйованому відповідно до смаків масового споживача. Політичні рішення та дискусії, а також політична комунікація у сучасних політичних системах розвинутих країн світу відбувається не в первинній політичній площині, а через засоби масової інформації шляхом конструювання політичної реальності й віртуалізації політичного процесу. Завдяки ЗМІ, інтернету та ІКТ взагалі соціально-інформаційне поле політики зумовлюється кон'юнктурними міркуваннями тих, хто володіє цими владними ресурсами, задаються правила, цінності й норми. Суспільний думці нав'язується та або інша інтерпретація подій, що відбуваються.

Влада в інформаційну епоху належить тим, хто здатен створювати нові культурні коди, які потім використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, реальності. Підґрунтям для поширення саме віртуальних проєктів є те, що безмежність сучасного інформаційного потоку обрушується на людину, можливості якої є обмеженими, багато хто взагалі є непідготовленим до того, щоб самостійно «перетравлювати» інформаційне навантаження. М. Кастельс образно називає це розшаруванням світу на «швидких» і «повільних». З. Бауман констатує той факт, що сучасна людина живе в умовах «плинної сучасності» [49]. Фрагментарність або дроблення інформації, створюючи видимість її різнобічності й оперативності подання, перешкоджає непрофесійності (тобто переважній більшості громадян) сформувати цілісну картину політичних явищ або подій. Комунікатори, медіакрати отримують широкі можливості для маніпулювання суспільною

думкою, коли в умовах інформаційного суспільства взагалі можливо говорити про наявність чітко сформованих і смисловизначених векторів суспільної думки. Скоріше пріоритетним адресатом інформаційних впливів стає окремий споживач, який, можливо, орієнтований на ту чи іншу мережеву групу. Відсутність цілісної картини в інформаційному потоці дезорієнтує споживача, підсилює його залежність від культурно-кодових маркерів інформації, інтеракцій і коментарів. Дезорієнтація та розгубленість людини, що немає достатньо знань і навичок сприяє втраті інтересу до політики, викликає апатію та аномію.

У питаннях влади в інформаційну епоху можна визначити два типи сили впливу – *hard power* и *soft power*. Перша пов'язується із фізичним та економічним примусом, друга – у сучасному світі має більший вплив (це сила спокуси, зваблення, яка спрямовує людину на наслідування). Остання діє шляхом втручання у свідомість людей, нав'язуванням певних стандартів і життєвих смислів. Існування цієї сили ґрунтується на спроможності формування ідентичностей, тобто, як ми бачимо, *soft power* яскраво відбиває зміст інформаційної епохи, в якій знання, інформація, засоби комунікації, смислові коди мають більше значення, ніж безпосередній примус чи його загроза.

В інформаційному суспільстві влада не зникає, вона вписується на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди і інститути уявляють життя й ухвалюють рішення, включаючи політичні. Влада в суспільстві стає реальною, але нематеріальною. Вона реальна, тому що наділяє індивіда і організації здатністю здійснювати свої рішення незалежно від чиєїсь згоди. І нематеріальна – внаслідок того, що така можливість виникає із здатності організовувати життєвий досвід за допомогою категорій, які співвідносяться з певною поведінкою і, отже, можуть бути представлені як такі, що схвалюють певне лідерство.

Битви за владу в інформаційному суспільстві – це культурні битви. Вони ведуться головним чином у засобах масової інформації і з їх допомогою. Але ЗМІ не є владою. Влада як можливість розпоряджатися поведінкою міститься в мережах інформаційного обміну і маніпуляції символами, які співвідносять соціальних акторів, інститути і культурні рухи. У такому суспільстві не має значення, хто перебуває при владі, оскільки розподіл політичних ролей стає широким і схильний до ротації. Не існує стабільних владних еліт, є еліти від влади, тобто еліти, що сформовані під час їхнього перебування при владі. Культура як джерело влади і влада як джерело капіталу лежать в основі нової соціальної ієрархії інформаційної епохи.

Другою причиною трансформації влади та підсилення впливу її інформаційної складової є розробка новітніх засобів, методів і технологій впливу на свідомість, підсвідомість, почуття і поведінку людей. У цей час у політиці широко використовуються різноманітні способи маніпулювання свідомістю людини, навіювання їй ідей і оцінок, що не відповідають дійсності або його власним інтересам. Одне з новітніх досягнень у цій сфері – створення штучної реальності за допомогою комп'ютерної обробки відеозображень і мови, використання голографічних методів тощо.

Третя причина посилення впливу інформаційної влади – це руйнування традиційних, переважно стихійних комунікацій, що обмежують можливості впливу інформаційних інститутів на людей. До таких комунікацій зазвичай відносять стійкі родові, родинні, державні, сімейні, церковні, сусідські, виробничі зв'язки, що не контролюються державою і спеціалізованими інформаційними інститутами.

Упродовж багатьох віків повсякденне спілкування було важливим джерелом інформації, її оцінки й вироблення колективної думки. Індустріалізація та урбанізація суспільства призвели до руйнування традиційних зв'язків і колективних цінностей, бурхливого зростання

індивідуалізму й атомізації громадян, більшість яких отримує сьогодні інформацію здебільшого з електронних ЗМІ. І це робить політичну поведінку громадянина безпосередньо залежною від мас-медіа.

Обраний нами напрямок дослідження інформаційного етапу розвитку суспільства через феномен влади та її функціонально-якісну характеристику «стабільність» дозволяє розкрити не лише глобально-універсальні ознаки і локально-партикулярні виміри розвитку як окремих суспільств, так і всього світового співтовариства. Може виникнути питання про певний «гігантизм» подібного методологічного підходу, однак, на нашу думку, за умов сучасного глобалізованого світу саме така діалектика є необхідною для системного аналізу специфіки розвитку окремих суспільств. Другий важливий аспект методології стосується визначення тактики та стратегії моделей владних відносин за підтримки/набуття стабільності в інформаційну епоху. Визначення вектору стратегій і тактик як методологічного підходу до дослідження виявляє його третю принципову особливість: дедукція у стратегічному вимірі та використання потенціалу індуктивного методу при аналізі тактик стабільності влади у сучасному світі. І, нарешті, четвертий пріоритет у методологічній конструкції дослідження – це спрямованість всієї роботи на український контекст і пошук важливих складових набуття стабільної моделі розвитку. Отже, п'ятий вимір предметного інтересу – визначення моделей стабільності влади загалом стосовно інформаційної епохи та факторний аналіз української моделі стабільності влади за умов інформаційної епохи.

Парадигмальність трансформацій інформаційної епохи відображується у запровадженні нових принципів соціальної системи включення/виключення, яка природно пов'язана із владою, її ресурсами та формами реалізації. Відповідно не прибуток та багатство формують виміри влади у соціальній системі – суспільні ієрархії, державу, право – а, навпаки, економічні здобутки та преференції стають наслідком певного

функціонування цих вимірів. Отже, модель розподілу/отримання прибутку стає все більшою мірою залежною від моделі продукування/розподілу/отримання когнітивно-комунікативних можливостей.

Розкриття взаємозв'язку техніко-технологічних, соціополітичних, соціокультурних змін у процесі становлення інформаційної цивілізації надає змогу системного бачення та, прогнозування ключових трендів розвитку. Визначення витоків і сутності інформаційної якості суспільства дозволило перейти до аналізу викликів і протиріч сучасності.

Інформаційне суспільство, що має стати новою реальністю у час високих технологій, визначається як суспільство, де більшість працюючих зайнято виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – виробленням знань. Прогрес суспільства перестає залежати від окремих досягнень експериментальної науки. На перший план виходить значення теоретичного знання як головного джерела технологічних новацій. Здійснюється перехід від виробництва переважно товарів до виробництва переважно послуг, домінування професіонального та технічного класу над традиційним пролетаріатом, поява інтелектуальних технологій стає основою раціонального планування технологічного та соціального розвитку

Постіндустріальний сектор є обробним. Обмін інформацією та знаннями відбувається в основному завдяки телекомунікаціям та комп'ютерам. Інформаційний сектор набуває переваги у загальному обсязі ВВП. Інтенсифікація інформаційного обміну підвищує обсяг і рівень соціального інтелекту, що дозволяє економити час і швидко й ефективно розв'язувати найскладніші економічні й соціально-політичні проблеми. Інформація, знання, кваліфікація для людини стають важливішими факторами влади та управління. Нова економічна категорія «інтелектуальний капітал» якісно розширює традиційний погляд на власність. Рівень знань та освіти виявляється базовим критерієм соціальної стратифікації та суспільних відносин.

Корисність інформації полягає не в управлінні поведінкою виробників і споживачів, а у задоволенні соціальних і культурних потреб. На зміну ієрархічній структурі суспільства та пануванню на основі економічних інтересів приходить організація, побудована на добровільності та пріоритеті особистих прав. Влада набуває нових внутрішніх механізмів функціонування, що базуються на взаємодії центру та локальних підсистем. Все це підвищує досконалість планування суспільних процесів. Інформація стає доступною для масового споживання, пронизує всі сфери діяльності, що робить прозорим соціальний простір.

Використання інформаційних ресурсів не лише спрямовано на задоволення інформаційних потреб соціальних суб'єктів (громадян, державних органів, суспільних організацій), а й на реалізацію їхніх прав. Інформаційні потоки та пов'язаний із ними технологічний прорив забезпечує вирішення на якісно новому рівні високих технологій проблем соціального, економічного та технологічного змісту. Міцніють життєві сили соціуму, створюються об'єктивні умови для більшої відкритості суспільства, підтримки демократичності прийняття політико-управлінських рішень.

Посилюється вплив на політичній сцені акторів, що пов'язані з транснаціональними тенденціями: з'являються світові медіа-компанії та, відповідно, формується нова медіакратія, змінюється статус національних і регіональних країн-лідерів. У боротьбі за перерозподіл сил впливу у XXI столітті все більш дієвим стає володіння інструментами формування образів ідентичності, що традиційно визначалося історією, мовою, етнічною належністю, релігією тощо.

Зазначається, що в умовах швидкого впливу інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) спостерігається і зворотна тенденція: великий неконтрольований обсяг інформації все частіше загрожує реалізації принципу свободи як на особистому, так і на державному рівнях. Це відбувається через те, що значна частка недостовірної, анонімної інформації

негативно позначається на ставленні людей до інформації взагалі. Відсутність ефективних національно-державницьких програм, цензури в інформаційному просторі стає на заваді свободи індивіда, який потрапляє у стан незахисності перед наклепами, образами, цькування тощо. Особливо це є небезпечним для процесів соціалізації молоді. Отже, для соціально комфортного, здорового суспільства важливим є саме чітка взаємодія знакових і змістовних образів в інформаційному просторі, достатньо стабільна система культурних пріоритетів і символів, принципів взаємоспілкування, що сприяють формуванню стійкої ідентичності громадян цієї країни.

Амбівалентність культурних наслідків удосконалення електронних комунікацій і інтерактивних технологій виявляється у порушенні гармонії культур, що вже склалися, у розмиванні їхніх базових цінностей. ІКТ переформатують соціальну диференціацію культурного середовища шляхом, наприклад, надання політичній меншості непропорційно високого представництва у мережі, внаслідок чого змінюється сама структура політично значущих індивідуальних і групових інтересів. Віртуалізація політичного простору виявляється у переплетінні реальності із штучно медійно сконструйованими подіями, що підриває основи раціональної політичної орієнтації, породжує у людини елементи скепсису та іронії.

Застосування електронних засобів масової комунікації, особливо телебачення, комп'ютерів замінює матеріальні носії текстів – вони не є лише писемними, а «екранними». У попередню епоху можливості комунікації були обмежені простором і часом, нові технології – відкриті, різноспрямовані, інтерактивні. Вже не домінує в культурі лінійне (тобто лінійний текст) письмо, а система екранних зображень. «Екранна мова» являє собою потік екранних зображень, де співіснують поведінка, усне мовлення персонажів, анімаційне моделювання, письмові тексти.

Певною новацією в інформаційному просторі є таке подання матеріалу, розрізнені фрагменти інформації якого, лише дезорієнтують. Як наслідок такого типу культури формування й подання інформації є відмова від готових, усталених моральних та ідеологічних істин минулого, від традиційних засобів отримання інформації, від зібраного та систематизованого різноманітного матеріалу, від ідей, що співвідносяться одна з одною. Відбувається ефект складання нібито цілісного образу нібито реального феномена (події, суспільної думки, ідеї, концепції тощо) зі шматків інформації нібито позбавленого будь-якої ідеології. Але саме так і досягається конкретна мета з конкретною ідеологією. З'являється «метакультурна індивідуальність», яка виявляє здатність відмовлятися від звичних матриць поведінки, виходити за межі звичного бачення світу.

Світ став непізнаним до кінця, оскільки відсутні чіткі центри рішень або центри дії, і функціонують вони нескоординовано. Перед майбутнім стоїть багато викликів, одним із яких є глобальна інтеграція та великий ступінь абстракції у сфері формування ідентичностей. Згідно з думкою З. Баумана, майбутнє – за реалізацією такої формули: неформальна відкрита взаємодія. Це означає невизначеність правил глобальної взаємодії – вони можуть виникнути лише під час цієї взаємодії. , тобто перед людьми стоїть завдання постійного пошуку відповідей у ситуації невизначеності. Відкритість передбачає зобов'язання для всіх орієнтуватися на необхідність почути інших і визнати, що вони можуть бути праві. Така взаємодія будується на принципі відсутності чіткого визначення рольових статусів: немає вчителів і учнів – люди постійно обмінюються рольовими позиціями і думками у процесі пошуку компромісу.

Інформаційна епоха часто позначається як постеконімічне суспільство. Підставою для такого визначення стало перетворення людської діяльності з трудової на творчу. Таке перетворення вже відбувається у суспільствах, де у господарській структурі домінують галузі, де виробляється інформація і

знання. Втім інформаційне суспільство не може бути ні царством рівності, ні царством свободи. В ньому збережеться принцип диференціації, який матиме більш глибинний характер. Це зумовлюється фундаментальними соціальними розломами в інформаційну епоху є: по-перше, внутрішній розподіл робочої сили на інформаційних виробників і робочу силу, що замінюється; по-друге, соціальне виключення значного сегмента суспільств, що складається з працівників, чия виробнича цінність і цінність як споживачів вичерпана і відповідно значущість як людей ігнорується; по-третє, розділення ринкової логіки глобальних мереж потоків капіталу і людського досвіду робочих. Основна заміна буде пов'язана з кризою національної держави як суверенної одиниці і швидше за все буде супроводжуватися кризою тієї форми політичної демократії, яка створювалася впродовж 200 років.

Глобалізація капіталу в майбутньому збільшить кількість сторін, що представлені в інститутах влади, децентралізація владних повноважень і перехід до регіональних і локальних урядів поступово створить нову геометрію влади і нову форму держави – мережну. У новій, мережній, геометрії влади і владних відносин інформаційна політика здійснюється головним чином за допомогою маніпулювання символами у ЗМІ. Класові об'єднання, ідеологічна мобілізація та партійний контроль, які характеризували політику індустріальної епохи, будуть замінені стратегічною грою, зміненою на замовлення представництва і персоналізованим лідерством.

У розвинених державах Заходу начасі наростає нове соціальне протиріччя. З одного боку – громадяни з високим рівнем добробуту зосереджуються на власному внутрішньому духовному й інтелектуальному зростанні (тому їх називають пост матеріалістами). З іншого боку – частина населення, зайнята в основному в галузях масового виробництва, що не вимагають творчих здібностей, ці люди зосереджуються в основному на

задоволенні своїх матеріальних потреб. Ці групи все більше віддаляються одна від одної, утворюють тим самим два протилежних класи – клас носіїв знань і клас працівників, зайнятих у виробництві споживчих товарів.

Інформаційна влада є невід'ємною частиною механізму функціонування демократії. Сучасна демократія базується на уявленнях про громадянина як про раціональну мислячу і відповідально діючу особистість. Компетентні думки громадян неможливі без відповідної свідомості і знань, а знання ці можуть дати тільки інформаційні інститути, які своєю чергою роблять доступним увесь світ політики. Одна з найважливіших гарантій стабільності демократичної держави – наявність розвинених, демократично організованих інформаційних інститутів. У разі невиконання ними своїх функцій в політичній системі життєздатність демократичної системи загалом може бути підірвана.

Демократія, зведена тільки до формальних процедур, може призвести до нового типу інформаційного панування. Вона дозволяє формально легітимізувати соціальне й політичне панування за допомогою народного волевиявлення. Під прикриттям формальних демократичних гасел деякі держави дозволяють собі зневажати державний суверенітет інших держав і приводити до влади слухняні уряди.

Діюча модель представницької демократії зазнає серйозних змін, які включають передусім соціальне структурування, що передається партіями через вибори до органів влади. Це дозволяє говорити про вступ у постмодерну епоху передусім тому, що якісно змінюється зміст роботи інститутів представництва і ставлення до них громадян. Якщо раніше і партії і парламенти будувались навколо ідеї класової боротьби з «правими» і «лівими», то тепер соціально-економічне та ідейно-класове представництво поступово трансформується в персонально-емоційне, регіональне і соціально-політичне і поки що не винайдені інститути, відповідні цій новій реальності.

Системоутворювальна ідея демократії (підкорення меншин більшості) все сильніше витісняється вимогою забезпечення прав меншин через диференційоване ставлення до специфічних особливостей певних соціальних груп. Повага прав меншин все більше суперечить з фундаментальним принципом демократії, згідно з якими правила єдині для всіх громадян.

Місце політичних партій в інформаційному суспільстві займають специфічні інтереси і соціальні рухи, що утворюються навколо них. Це змушує політичні партії посилювати увагу не на об'єднання під партійними гаслами ідейних однодумців, а на інтереси різних меншин. Вони орієнтовані на всіх, кого можна залучити хоч чимось. А оскільки краще писаних програм цю роль виконують образи, то іміджі політиків стають головними дійовими особами політичного процесу.

Значно видозмінюється соціальна структура суспільства, громадянськість як вираження ідеології представницької демократії втрачає свої основи або набуває нових меж. Старі демократичні структури переживають кризу суспільної довіри.

Різні групи суспільства борються тепер не за політичні та економічні права, а за збереження свого місця серед іншої соціальної спільності, причому не звертаючись до традиційних державних механізмів представництва. А у своїх взаємовідносинах з державою громадяни все частіше виступають як індивіди і члени різних соціальних груп, а не прихильники політичних організацій. І все таки небезпека видозміни ліберальної демократії до того становища, коли залишаться тільки її формальні процедури при переході до інформаційного суспільства, переважає над перспективою демократичного благоденства у всьому світі.

Інформаційне суспільство не можна побудувати мобілізаційними методами. У різних країнах воно визріватиме у різний час, тому країни, які затрималися в процесі переходу до інформаційного суспільства, будуть мати

унікальну можливість для оцінки переваг, недоліків, а отже, й корегувати шляхи переходу до інформаційного суспільства.

Суб'єктивною основою нової форми політичного й соціального панування може служити споживацький індивідуалістичний світогляд, не сумісний з ідеалами демократії. Інформаційно-комунікаційна революція створила можливість електронного контролю за життям, думками, планами і настроями окремих громадян і організацій.

Суб'єкти, що звільнилися від соціальних і ідеологічних самоідентифікацій у суспільному житті все частіше виступають як вільні покупці. У західних демократіях саме політичний ринок поступово стає головним з'єднувальним механізмом володарів і підлеглих. У країнах «нової демократії» процес маркетизації нових сфер людського буття розвинувся прискореними темпами, поєднуючись при цьому з кризою економіки.

Наше припущення полягає у тому, що розвиток вільної особистості не заважає зростанню тоталітарних тенденцій. Особливо тоді, коли гарантії цієї свободи укорінюються не у вдосконаленні соціоментальних засад існування людини, а вважаються залежними від політико-управлінських та інституційних складових суспільної організації. Сьогодні є небезпечні тоталітарні потенції криються не лише у суспільствах, для яких пріоритетними є комфорт і соціальна стабільність, а й у глобалістських міжнародних тенденціях і з їхніми претензіями на впровадження універсалізму в межах усього світу. Велику загрозу становить розрив між розвитком сучасних технологій і консервативним змістом суспільств, які опинилися у полі їх дії. Процес становлення інформаційних суспільств передбачає новий виток модернізації на більш високому рівні, а це в свою чергу несе нові загрози, пов'язані із необхідністю адекватної відповіді на ці виклики.

Інформаційна епоха, як новий етап у розвитку людства – світової соціальної системи – стала проявом чергової втрати нестійкої рівноваги, що

існувала за часів індустріального етапу ІКТ значною мірою підсилюють можливості впливу суспільств інформаційної якості на суспільство, що перебувають на аутсайдерських позиціях у цьому контексті. Тому на шляху отримання стабілізації можна визначити три загальні моделі. Перша – це модель динамічної стабілізації систем, що здатні адекватно та ефективно реагувати на зміни-виклики. Друга – загальна – це модель статичної стабілізації (або тотальної), яка передбачає збереження незмінності існуючої структури, намагання консервації стану, заперечення будь-яких змін. Друга модель будується на засадах можливості окремої системи пріоритетно самостійно визначати свій стан. Третя модель пов'язана із домінантою зовнішнього впливу на окремі системи, що неспроможні засвоювати ситуативно нові виклики. Це запозичена стабілізація на умовах та принципах зовнішніх сил впливу. На інформаційному етапі розвитку людства «цифровий розрив» між рівнями розвитку та відповідно до інтеграції до світової системи між різними суспільствами досягає небаченого рівня.

Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям певні сегменти світової спільноти можуть бути або залучені до процесів розвитку або виключені з них. Причому процеси консервації стану виключених суспільств із збереженням мінімуму адаптивних здібностей скореговуються. Регрес як варіація стабілізації та спрощення виявляються у такому разі найбільш сприятливою (прийнятною) можливістю збереження соціальності взагалі. Сучасний світ демонструє багато прикладів деградації та дезінтеграції суспільств («failed state»), які не змогли протидіяти потужному новому тренду світового розвитку. Втрата реального суверенітету багатьма державами – це лише один прояв регресу. Згідно з системним підходом, за умов розпаду системи відбуваються процеси порушення функціонально-якісних характеристик, а саме: адаптаційних, інтеграційних, ціледосягальних та ідентифікаційних.

Інтернет, з одного боку, дає індивідам можливості для визволення від будь-якого домінування, примусу, особливо у ментальній сфері, а з іншого – дає зацікавленим силам важелі маніпулювання свідомістю, що загрожує повній самореалізації особистості, нові групи інтересів та окремі індивіди отримують можливість підключатися до процесів прийняття національних і навіть міжнародних рішень, здобувати різноманітну інформацію у системі он-лайн. Думки індивідів інтерналізуються у режимі реального часу, виникає новий рівень політичного діалогу. Однак недостатність системи інформаційної безпеки особистості, спілкування, неконтрольований потік анонімної і не завжди достовірної інформації дезорієнтують особистість, особливо якщо вона не має достатніх знань зі сфери суспільствознавчих дисциплін і відповідної філософської культури.

Вибір шляхів, засобів і механізмів реалізації стратегії інформаційного розвитку залежить від особливостей технологічного й соціально-економічного розвитку країни. Існують кілька основних моделей формування інформаційного суспільства, що реалізуються сьогодні: 1) модель Силіконової долини, або американська модель, яка являє собою відкрите інформаційне суспільство, що ґрунтується на активному використанні ринкових механізмів; 2) сінгапурська модель, специфіку якої становить застосування авторитарних владних механізмів у поєднанні з ринковими економічними важелями; 3) фінська модель, яку дослідники характеризують як відкрите соціально контрольоване інформаційне суспільство, що розвивається на базі суспільства добробуту

В умовах, коли інформація та знання є важливим і невичерпним ресурсом, можливості з їх виробництва є безмежними. Витратне виробництво сировинних товарів та стандартизованої промислової продукції вимагає для економічного зростання забезпечення високої норми накопичення та обмеження споживання. Це зменшує можливості нарощування інтелектуального потенціалу. Отже, ринки країн, що

розвиваються, обмежені, економічна відсталість ускладнює процес формування в них впливового середнього класу. Досвід провідних країн показує, що саме ця соціальна група є найбільш чутливою до постіндустріальних тенденцій. Її економічне та соціальне становище дозволяє накопичувати інтелектуальний капітал та стимулює прихильність постіндустріальним цінностям як умовам збереження свого статусу у суспільстві. Цим країнам для модернізаційного прориву необхідно розраховувати перш за все на свої внутрішні сили та потенціал. Актуальність прискореної модернізації важлива не тільки країнам «третього світу», вона має значення для розвитку всього людства та світової стабільності.

Ключовими факторами успіху у нову епоху є освіта, інтелектуальні здібності, знання, які неможливо отримати швидко та легко за гроші. Нові ресурси мають такі риси, як рідкість, належність суб'єкту, що створює їх. Отже, закріплення стану «нижчого» класу має більш жорсткий характер та тенденцію закріплення за спадщиною.

У надрах розвинутих суспільств визріває соціальний конфлікт нової якості. Носіями постматеріальних цінностей є досить обмежена група – клас інтелектуалів. Для поширення цих цінностей необхідно подолання негативних тенденцій соціального розшарування. Шлях до цього – освіта, демократичний характер суспільства та забезпечення матеріального добробуту населення.

Криза сприйняття демократії в інформаційну епоху віддзеркалює загальний конфлікт між аксіологією діяльності та технологією, що є наявною саме на певному етапі людства. У розумінні поняття «демократія», як ми бачимо сьогодні, превалюють риси, що пов'язані з технологією впровадження демократії із забезпеченням інституціонального підґрунтя, тобто відповідної організації. Інституціонально-технологічні аспекти починають переважати над джерельною аксіологічною сутністю демократії в її розумінні. У процесі нібито набуття демократичного змісту знецінюється,

нівелюється, докорінний зміст. Красномовно свідчить про це українська увага до процедури виборів, популярність промов експертів, нестабільність інституційно-конституційної моделі, однак на цьому тлі розквітає повна зневага до прав і свобод людини. Інститути та процедури стають у нашому суспільстві та політикумі важливішими за людину. Впровадження та розвиток життєвих смислів як на особистісному, так і суспільному рівні справи побудови демократичного соціуму в українських умовах для більшості населення розпоршуються, деактуалізуються через наявні потреби виживання. Активно нав'язується думка про те, що технології можуть бути самодостатнім чинником удосконалення суспільного життя. Всеваддя та стандартизація політичних і техніко-економічних тенденцій соціального розвитку в інформаційну епоху виявляють ворожий вплив на культурні аспекти життя людини. Доля демократичного концепту сьогодні це підтверджує.

Сьогодні склалися умови, що загострюють потребу вибору справжніх цінностей, орієнтованих на підсилення інтелектуальних і творчих здібностей людини, збереження його духовних потреб. Наголос у процесі розвитку суспільства в інформаційну добу має бути зроблений на гармонійному співвіднесенні потягу людства до високих технологій, що уможливають раціональне використання природних ресурсів і водночас збереження духовного простору самої людини.

Розвиток сучасного світу доводить, що очікувана конвергенція різноманітних суспільств на шляху модернізації або відсутня, або має досить повільний характер. Модернізація і справді сприяє наближенню політичних, культурних і соціальних характеристик різних суспільств до загального суспільно-політичного виду, але практика свідчить, що на базі постіндустріальної економіки можуть виникати та існувати різні за своїми характеристиками суспільства. Високі технології можуть використовуватися там, де навіть індустріальний рівень ще є лише перспективою. Подібне

залучення передового технологічного досвіду суспільствами, що за своєю суттю не готові до його адекватного сприйняття, може мати непередбачені та загрозові для цивілізації наслідки.

В Україні зміст демократичних трансформацій в інформаційну епоху становить перехід від тотальної до ліберальної стратегії стабільності. Цим завданням повинна відповідати адаптаційна модель стабільності. Посткомуністичні трансформації українського суспільства вимагають урахування елементів традиції (пов'язаних із тотальною стратегією стабільності) і модернізації (що відповідають ліберальній стратегії). Необхідна своєрідна інтегральна формула ціннісних пріоритетів. Вона, на наш погляд, містить у собі такі цінності, як свобода, власність, які є елементами ствердження нового в суспільстві; праця і безпека, які більшою мірою беруть свої коріння в традиційних настановах українського суспільства, що пов'язані із тотальною стратегією стабільності комуністичного минулого.

В українських реаліях можна бачити, що законодавчо-правовий безлад, ситуація заплутаності та взаємозаперечливості законів, наявність вимог, що наперед складно виконати, не порушивши закону, живлять «розбійницькі» настрої у державно-представницькому середовищі, а громадяни стають заручниками небезпечної хаотизації внутрішньополітичного становища, зниження державної відповідальності. Неопатримоніальні інтенції у державі, найбільш загрозового «розбійницького» типу, живляться страхом, політико-суспільною інфантильністю людей, відсутністю дієвих структур громадянського суспільства. Громадянське суспільство повинно бути захищене та незалежне від владного свавілля. Повноваження різноманітних організацій та асоціацій необхідно утверджувати таким чином, щоб їх пересічні члени могли тримати під контролем своїх політичних представників. Суспільство повинно отримати чіткі «правила гри», за якими

якої відносно гармонійно сполучались би вимоги примирення, солідарності та опозиційності різних суспільно-репрезентативних інтересів.

Розглядаючи переваги різних моделей інформаційного суспільства і можливості їх використання в умовах України, зазначимо, що конструкція «інформаційне суспільство» подібна до іншої теоретичної конструкції – «громадянське суспільство». Громадянське суспільство так само трактується як динамічна й відкрита система, система, що самоорганізується. У цьому зв'язку важливо розуміти, що Оскільки не можна побудувати громадянське суспільство «зверху», то не можна говорити і про побудову інформаційного суспільства, а лише про соціальну практику, що забезпечує сприятливі умови й підтримку зародків соціальних відносин, що стимулюють громадянські ініціативи.

Для національно ефективного розвитку суспільства в інформаційну епоху необхідна конструктивна взаємодія трьох суб'єктів трансформації: держави, бізнесу та суспільства. Загальне усвідомлення необхідності технологічних перетворень як умови консолідації суспільства для вирішення проблем соціального розвитку може бути передумовою успіху адаптації до вимог інформаційної доби. Для цього важливим є адекватність влади стратегії трансформації українського суспільства з метою реалізації завдань самостійного соціально-економічного, політичного, технологічного й духовно-культурного розвитку відповідно з урахуванням сучасного процесу глобальної інформатизації.

Важливим завданням нашого дослідження була розробка підходів до формування нової моделі розвитку, яка б надала змогу ефективно використовувати нові технології для загального добробуту народу України, для впровадження ціннісних смислів гуманістичного наповнення, адже від спроможності ефективно адаптуватися до нових умов життєдіяльності, відтворювати й модернізувати їх, постійно дотримуючись при цьому

головних засад демократії та гуманізму не лише окремих суспільств, а й конкретних людей в інформаційну епоху залежать обриси майбутнього суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьєва Т. Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст (монографія). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 324 с.
2. Авксентьєва Т. Г. Роль соціал-демократії у формуванні ціннісної єдності українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія: Філософія. Політологія*. 2004. № 63–65. С. 127–128.
3. Авксентьєва Т. Г. Конфлікт ціннісних пріоритетів українського суспільства доби посткомуністичних трансформацій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 9, № 760. С. 260–266.
4. Авксентьєва Т. Г. Ефективність управління як стратегія стабільності політичного режиму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 10, № 785. С. 92–98.
5. Авксентьєва Т. Г. Інтелігенція як соціально-політичне феномен: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 11, № 796. С. 150–156.
6. Авксентьєва Т. Г. Параметри демократичного вибору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 12, № 810. С. 92–99.
7. Авксентьєва Т. Г. Параметри адаптації суспільства до демократичних перетворень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 13, № 825. С. 108–114.

8. Авксентьева Т. Г. Внутрішньополітична нестабільність як загроза демократичному вибору України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2009. Вип. 14, № 839. С. 49–56.

9. Авксентьева Т. Г. Політико-інституціональні трансформації в Україні: полівекторність, невизначеність, нестабільність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 16, № 885. С. 76–83.

10. Авксентьева Т. Г. Соціополітичний інституціональний дизайн українського суспільства в умовах змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 17, № 912. С. 89–94.

11. Авксентьева Т. Г. Специфіка розуміння демократичного концепту в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 18, № 949. С. 59–64.

12. Авксентьева Т. Г. Вектори стабілізації політичного режиму в умовах невизначеності транзитивної суспільної моделі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 19, № 984. С. 55–59.

13. Авксентьева Т. Г. Нові тенденції суспільного розвитку в інформаційну епоху: соціополітичний вектор. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 20, № 1007. С. 46–51.

14. Авксентьева Т. Г. Нові форми політичної взаємодії в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 21, № 1013. С. 37–42.

15. Авксентьєва Т. Г. Трансформації форм соціальної взаємодії в інформаційну епоху: технологія vs аксіологія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 22, № 1031. С. 5–9.

16. Авксентьєва Т. Г. Інформаційне суспільство: новий образ влади в умовах техногенної цивілізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2013. Вип. 23, № 1060. С. 10–16.

17. Авксентьєва Т. Г. Свобода людини як аксіологічний смисл розвитку в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 25, № 1091. С. 17–22.

18. Авксентьєва Т. Г. Українська держава між Сциллою і Харибдою викликів минулого та майбутнього: чи можлива власна парадигма розвитку? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 26, № 1111. С. 28–32.

19. Авксентьєва Т. Г. Інформаційна епоха: суспільні зміни, виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2015. Вип. 28. С. 75–80.

20. Авксентьєва Т. Г. Моделі входження до інформаційної цивілізації: багатоваріантність та перспективи для України. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ, 2012. № 62(7). С. 526–531. (Index copernicus).

21. Авксентьєва Т. Г. Судьба концепта «демократія» в інформаційну епоху. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Austria, Vienna, 2014. № 5-6 (may-june). С. 158–163.

22. Авксентьєва Т. Г. Особливості взаємодії влади і суспільства в інформаційну епоху. *Українська культура та ментальність: самотність в умовах глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Сімферополь-Ялта, 26-28.01.2012. Сімферополь: УЄУ, 2012. 236 с. С. 120–122.

23. **Авксентьева Т. Г.,** Чорна Н. В. Взаємодія влади і суспільства в епоху глобальних цивілізаційних змін (український контекст). *Украина в системе современных цивилизаций: трансформация государства и гражданского общества*: Міжнар. друга наук.-практ. конф. Одеса, 21–22 травня 2010. Одеса: ВМВ, 2010. Т. 2. С. 8-15. (*Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху*).

24. Авксентьева Т. Г. Демократичний вибір України: сучасний етап. *Партійна система України після парламентських виборів – 2012: тенденції трансформації* : Матеріали круглого столу, Харків, 25.12.2012 / за заг. ред. О. А. Фісуна; РФ НІСД у м. Харкові. Харків: Золоті сторінки, 2012. 116 с. С. 99–102.

25. Авксентьева Т. Г. Концепт свободи в інформаційну епоху. *Варіації модерну та модернізації: український соціум в контексті глобальних процесів* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 28-29.11.2013. Київ: Талком, 2013. 392 с. С. 240–241.

26. Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності. *Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі* : Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 3-4.06. 2015 / Укладач Г. Дерлугьян, А. Мельниченко та ін. Київ: Талком, 2015. 410 с. С. 94–95.

27. Авксентьева Т. Г. Судьба концепта «демократия» в информационную эпоху: проблемные линии понимания. *XIII Международная конференция. посвященная проблемам общественных и гуманитарных наук*: Материалы междунар. научн.-практ. конф., Москва, 26.10.2013. Москва : Центр гуманитарных исследований «Социум», 2013. 118 с. С. 54–57.

28. Авксентьева Т. Г. К вопросу о толерантности в политике: нестабильность взаимодействия власти и общества в современной Украине.

Социология, политология, философия: тенденции развития в современном мире : Материалы междунар. научн.-практ. конф., 17.09.2012.: Сб. трудов. Новосибирск: Изд-во «Сибирская ассоциация консультантов», 2012. 134 с. С. 27–31.

29. Авксентьева Т. Г. Нерівність в інформаційну епоху: від індивідуального до глобального виміру. *Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a polticke aspekty 28-29.10.2016, Sladkovicovo, Slovenska republika: Zbornik prispevkov z medzi-narodna vedecko-prakticka konferencia Vysoka Skola Danubius Fakulta Verejne Politiky a Verejne Spravy*. Vydal; Vysoka Skola Danubius, Sladkovicovo, Slovenska republika. 194 p. P. 164–166.

30. Авксентьева Т. Г. Політична система тоталітаризму (розділ в моногр.). *Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу*: [моногр.] / за заг. ред. В. С. Бакірова, М. І. Сазонова. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 574 с. С. 371–406.

31. Авксентьева Т. Г. Информационное общество: парадигмальные характеристики социально-политического вектора. *Социально-философские проблемы становления информационного общества*: [моногр.] / под ред. В.С. Поликарпова. Таганрог: ТТИЮФУ, 2008. 140 с. С. 20–30.

32. Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні. *Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні*: [моногр.] / за ред. В. І. Штанько. Харків: ХНУРЕ, 2009. 176 с. С. 52–67.

33. **Авксентьева Т. Г., Чорна Н. В.** Тоталітаризм як соціокультурний феномен: проблеми розуміння та нові виклики в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2009. Вип. 15, № 861. С. 43-49. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

34. **Авксентьева Т. Г.,** Чорна Н. В. Теоретико-методологічні проблеми розуміння тоталітаризму як соціокультурного феномену. *Культурологічний вісник: наукова-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2012. Вип. 29. С. 107–111. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в умовах тоталітарної моделі розвитку, написання статті).

35. Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 27, № 1132. С. 66–70.

36. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. / сокр. пер с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. Москва : Аспект Пресс, 2002. 537 с.

37. Аристотель. Политика. *Сочинения* : В 4-х т. Москва. : Мысль, 1983. Т. 4. С. 375–644.

38. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. Москва : Наука, 1993. 558 с.

39. Арон Р. Демократия и тоталітаризм / пер с франц. Москва : Текст, 1993. 303 с.

40. Арон Р. Эссе о свободах / пер. с франц. Н. А. Руткевич. Москва : Праксис, 2005. 208 с.

41. Арриги Д. Долгий двадцатый век : деньги, власть и истоки нашего времени / пер с англ. А. Смирнова, Н. Эдельмана. Москва : Территория будущего, 2006. 472 с.

42. Арриги Д. Глобализация и глобальная макросоциология. *Ойкумена*. 2004. № 2. С. 70–85.

43. Аршинов В. И., Савичева Н. Г. Гражданское общество в контексте синергетического подхода *Общественные науки и современность*. 1999. № 3. С. 131–138.

44. Бабанина Н. Равнение под президента. *Эксперт*. 2010. № 39. 11-17 октября. С. 13–19.

45. Бабкіна О.В., Горбатенко В. П. Між минулим і майбутнім: відповідальність інтелектуалів за соціально-політичні перетворення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 24. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 3–10.

46. Бабкіна О.В. Фундаментальний рівень знань про політику. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Вип. 27. С. 5-12.

47. Бабкіна О.В. Передумови переходу до демократії : ризики транзитивного суспільства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 17. С. 3–11.

48. Бажал А. Как обрести чувство пути. Интервью с Е. Головахой. *Зеркало недели*. 2008. № 23 (702). 21 июня.

49. Бауман З. Зміни треба прийняти URL: <http://zbruc.eu/node/12643>

50. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер с англ., под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с.

51. Безансон А. Русское прошлое и советское настоящее. Лондон: Overseas Publications Interchange, 1984. 388 с.

52. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

53. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 5. С. 10–19.
54. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-историческая экономия. Москва : Прогресс–Традиция ; Территория будущего, 2007. 464 с.
55. Бенетон Ф. Введение в политическую науку. Москва : Весь мир, 2002. 368 с.
56. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Академия, 1999. 949 с.
57. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Москва : Прогресс, 1986. С. 330–342. URL: <http://alt-future.narod.ru/Future/bell.htm>
58. Берк Э. Размышления о революции во Франции. *Социологические исследования*. 1993. № 4. С. 36–49.
59. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва : *Международные отношения*. 1998. 256 с.
60. Бердичевская М. Академическое болото. *Эксперт. Украина*. 2008. № 39 (182). С. 42–45.
61. Берк Э. Размышления о революции во Франции. *Социологические исследования*. 1993. № 4. С. 36–49.
62. Бичко А.К., Бичко Б.І., Ігнатенко П.І. та ін. Теорія та історія світової вітчизняної культури: курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 392 с.
63. Білінський А. Держава і суспільство. Партнерство заради стабільності. *Віче*. 1995. № 7. С. 80–91.
64. Богданова О. Глобализация вышла из моды *Деловой журнал РБК*. URL: <http://magazine.rbc.ru/2013/03/22/trends/562949986331442.shtml>
65. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства. Конец социального. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2000. 96 с.
66. Бодрийяр Ж. Система вещей. Москва : Рудомино, 1995. 172 с.

67. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, Конец социального. Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2000. 96 с.
68. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк : Вежа, 2007. 524 с.
69. Бритков В. Б., С. В. Дубовский Информационные технологии в национальном и мировом развитии. *Общественные науки и современность*. 2000. № 1. С. 146–150.
70. Бродель Ф. Игры обмена. Т.2. Материальная цивилизация: экономика и капитализм. XV – XVIII вв. Москва : Прогресс, 1988. 566 с.
71. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. : в 3 т. /пер с франц. Л. Е. Куббеля. 2-е изд. Москва: Весь мир, 2007. Т.3. : Время мира. 2007. 752 с.
72. Бурдьё П. Социология политики / пер с франц.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.
73. Бурдьё П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля. *Поэтика и политика: Альманах российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской академии наук*. Санкт-Петербург : Алетейя, 1999. С. 125–166.
74. Буржуазное общество в поисках стабильности / А. А.Галкин, А. М.Салмин, С. В.Михайлов и др. Москва : Наука, 1991. 267 с.
75. Бусова Н. Модернизация, рациональность и право. Харьков: Прометей-Прес, 2004. 352 с.
76. Бусова Н.А. Делиберативная модель демократии и политика интересов. *Вопросы философии*. 2002. № 1. С. 44–54.
77. Быков П., Сумленный С. Государство без войны. *Эксперт. Украинский деловой журнал*. 2008. № 45 (188). С. 30–33.
78. Бьюкенен П. Смерть Запада. Москва : АСТ, 2003. 444 с.

79. Брекенридж Д. PR 2.0: нове медиа, новые аудитории, новые инструменты. Пер. с англ. М.В. Синельниковой. Москва: Эксмо, 2010. 272 с. (PR-библиотека).
80. Валлерстайн И. После либерализма / пер.с англ.; под. ред. Б.Ю.Кагарлицкого. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 256 с.
81. Валлерстайн И. Утопийское, или исторические возможности XXI века. *Прогнозис. Журнал о будущем* 2006. № 1(5). С. 8–57.
82. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / пер с англ. Н. Тюкиной. Москва: Территория будущего, 2006. 248 с.
83. Валлерстайн И. Вступая в эпоху глобальной анархии / пер с англ. Б. Л. Иноземцева. *Ойкумена*. 2004. Вип. 2. С. 62–69.
84. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / пер с англ. П. М. Кудюкина. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. 416 с.
85. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / пер с нем. Ю. Н. Давыдова. *Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 1990. С. 273–306.
86. Венгеров А. Б. Синергетика и політика. *Общественные науки и современность*. 1993. № 4. С. 55–69.
87. Веніславський Ф. Проблеми української моделі організації державної влади. *Конституційна реформа: експертний аналіз*. Харків: Фоліо, 2004. С. 74–75.
88. Висоцький О. Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія і практика: монографія. Дніпропетровськ: Пороги, 2010. 318 с.
89. Вишневская А.Г. Единая и неделимая. *Полис*. 1994. № 2. С. 35–39.
90. Воронина Т. П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. Москва : Изд-во МГУ, 1995. 186 с.

91. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : наукове видання. Київ : Либідь, 2006. 312 с.

92. Гельман В. Из огня да в полымя? Динамика изменений постсоветских режимов в сравнительной перспективе. *Ойкумена*. 2006. № 4. С. 119–150.

93. Гидденс Э. Социология /пер с англ. В. А. Ядов. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.

94. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес, 2004. 398 с.

95. Гоббс Т. О гражданине. *Сочинения*: в 2 т. Т.1, Ч.3. Москва: Мысль, 1989. / сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В.Соколов. С. 270–507.

96. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданського. *Сочинения* : в 2 т. Т. 2. / сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В.Соколов. Москва : Мысль, 1991. 731 с.

97. Гоббс Т. Основы философии. *Сочинения*: в 2 т. Т.1. / сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В.Соколов. Москва :Мысль, 1989. С. 66–507.

98. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. № 3. С. 32–51.

99. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть. Київ : Академія, 1999. 240 с.

100. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 1999. 36 с.

101. Грей Джон. Поминки по Просвещению: Политика и культура на закате современности / пер с англ. Л.Е. Переяславцевой и др., под общ ред. Г.В.Каменской. Москва : Праксис, 2003. 368 с.

102. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва: Прогресс, 1969. С. 343–355.
103. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37–48.
104. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція Харків : РА– Каравела, 2002. 216 с.
105. Дайзард Д. Наступление информационного века. *Новая технократическая волна на Западе* / под. ред. П.С. Гуревича. Москва : Прогресс, 1988. С. 343–355.
106. Даймонд Дж. Прошла ли «третья волна» демократизации? *Полис*. 1999. № 1. С. 10–16.
107. Даймонд Дж. Коллапс: Как и почему одни общества приходят к процветанию, а другие – гибели. Москва : Астрель, CORPUS, 2011. 800 с.
108. Даль Р. Демократия и ее критики. Москва : РОССПЭН, 2003. 576 с.
109. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. *Вопросы философии*. 1990. № 9. С. 65–89.
110. Дарендорф Р. После 1989. Мораль, революция и гражданское общество. Размышления о революции в Европе. Москва : Ad Marginem, 1998. 356 с.
111. Делокаров К. Х., Комиссарова Г.А. Философия и мегатенденции современной цивилизации. Москва : Фон, 1998. 156 с.
112. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: курс лекций. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2003. 768 с.
113. Денисюк С. Г. «Новые масс–медиа» как фактор влияния на современные политические коммуникации. *Гілея: збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2015. Вип. 94. С. 395–398.
114. Денисюк С. Г., Корнієнко В. О., Буряченко О. В. Партійна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея* :

збірник наукових праць. Київ : ВІР УАН, 2017. Вип. 117. С. 253–269.

115. Денисюк С. Г. Екологізм як нова соціально-політична парадигма розвитку суспільства. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С. 60-65.

116. Денисюк С.Г. Технологічні виміри політичної комунікації. монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 275 с.

117. Дернер А. Политика как развлекательный жанр. *Государственная информационная политика: Реферативный бюллетень*. Москва, 2001. № 3(39). С. 165–175.

118. Диалектика независимости. *Зеркало недели. Украина*. 2011. № 29. 20-26 августа. С. 14.

119. Динаміка політичного режиму в Україні (прогнозний аспект): аналіт. доп. / за заг. ред. О.А.Фісуна; Регіон. філіал НІСД у м. Харкові. Харків: Золоті сторінки, 2011. 116 с.

120. Дракер П. Посткапиталистическое общество. *Новая постиндустриальная волна на Западе*. Москва : Akademia, 1999. С. 67-100.

121. Дьюи Дж. Демократическое государство. *Полис*. 1994. № 3. С. 38–44.

122. Жувенель Бертран де. Власть. Естественная история ее возрастания. Пер. с франц. В.П. Гайдамака и А.В. Матешук. Москва: ИРИСЭН, Мысль, 2011. 546 с. (Политическая наука).

123. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / пер. с англ. В. Л. Иноземцева. Москва : Ладомир, 2004. 383 с.

124. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. Київ : Критика, 2003. 215 с.

125. Зеленько Г. Взаємозалежність фаз демократизації і становлення громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах. *Сучасна*

українська політика. *Політики і політологи про неї*. Київ, 2007. Вип. 10. С. 86–100.

126. Зеленько Г. І. Технології сприяння розвитку громадського суспільства: практики посткомуністичних країн. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Спецвипуск. С. 49–61.

127. Зельницкий А. Измерение индекса демократии как предпосылка управления процессом демократизации (Украина и посткоммунистические страны Центральной и Восточной Украины, 1994–2004). *Социология : теория, методы, маркетинг*. 2004. № 2. С. 156–168.

128. Зиновьев А. А. Запад. Москва : изд-во ЭКСМО, 2003. 512 с.

129. Зимина Л. В. Современные издательские стратегии: от традиционного книгоиздания до сетевых технологий культурной памяти. Москва: Наука, 2004. 274 с.

130. Игрицкий Ю. И. Тоталитаризм вчера, сегодня,завтра? *Полис*. 1998. № 4. С. 181–190.

131. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности изменяющегося общества. *Полис*. 1997. № 4. С. 6–23.

132. Инглхарт Р., Венцель К. Модернизация, культурные изменения. Последовательность человеческого развития. Москва : Новое изд-во, 2011. 464 с.

133. Иноземцев В. Л. Пределы «догоняющего развития». Москва : Экономика, 2000. 295 с.

134. Иноземцев В. Л. «Постиндустриальное» хозяйство и «постиндустриальное» общество. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 140–152.

135. Иноземцев В.Л. Технологический процесс и социальная поляризация в XXI столетии. *Полис*. 2000. № 6. С. 28–39.

136. Иноземцев В.Л. Классовый аспект бедности в постиндустриальных обществах. *Социологические исследования*. 2000. № 8. С. 18–27.
137. Иноземцев В.Л. Глобализация – наивная мечта XX века. *Человек*. 2003. № 3 С. 38–45.
138. Иноземцев В. Л. Кризис : природа и перспективы. *Свободная мысль*. 2009. № 7. С. 95–108.
139. Иноземцев В. Л. Вариативность постиндустриализма *Неожиданная современность : меняющиеся реалии XXI века*. Екатеринбург, 2010. Т.1. С. 18–20.
140. История Кореи (Новое прочтение): учебник / ред. Торкунов А.В. Москва : МГИМО, РОССПЭН, 2003. 430 с.
141. Казинцев А. Симулякр, или стекольное царство. *Наши современники*. 2003. №2. С. 186–210.
142. Канетти Э., Московичи С. Монстр власти : роман /пер с нем. Р. Карашвили, пер. с франц. Т.Емельяновой, Г.Делигенского. Москва : Алгоритм, 2009. 240 с.
143. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва : Алгоритм, 2000. 688 с.
144. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура /пер с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва : ГУ–ВШЭ, 2000. 608 с.
145. Кастельс М. Могущество самобытности. Новое постиндустриальная волна на Западе: антология /под ред. В.Л. Иноземцева Москва : Академия, 1990. С. 292–308.
146. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер с англ. А. Матвеева; под. ред. В. Харитонов. Екатеринбург: У-Фактория при участии изд-ва Гуманитарного ун-та, 2004. 328 с.

147. Катаєв С. Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства : автореф. дис. д-ра соціол. наук : 22.00.01. Київ, 1998. 32 с.
148. Категории политической науки: учебник / под ред. Ю. А. Мельвиля. Москва : МГИМО–РОССПЭН, 2002. 656 с.
149. Кин Дж. Демократия и гражданское общество. Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 400 с.
150. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність. *Політичний менеджмент*. 2005. №2. С. 55–67.
151. Козловски П. Культура постмодерна. Москва: Республика, 1997. 240 с.
152. Ковалевский М. М. Взаимоотношение свободы и общественной солидарности. *Вехи; Интеллигенция в России*: сб. статей. 1909-1910 / сост., коммент. Н. Козаковой; предисл. В. Шелохзаева. Москва : Молодая гвардия, 1999. 462 с.
153. Кокошин А. Демократия и реальный суверенитет. *Эксперт*. 2006. № 46. 11-17 дек. С. 92–93.
154. **Комарова** Т. Г., Тихонова Л. А. Трансформації демократичного методу управління в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 31. С. 68–72.
155. Комарова Т. Г. Людина і політика в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 32. С. 13–19.
156. **Комарова** Т. Г., Тихонова Л. А. Політична адаптація суспільства в інформаційну епоху: виклики та шляхи формування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 9–14.

157. Комарова Т. Г. Влада та політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 34. С. 16–22.

158. Комарова Т. Ціннісні смисли суспільного порозуміння в Україні. *ГРАНІ. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2020. Том 23, № 1–2. С. 67–72.

159. Комарова Т. Сучасна Україна: дилема викликів минулого і майбутнього. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 28. С. 160–166.

160. Комарова Т. Г. Особенности реализации власти в информационную эпоху: неравенство, свобода, справедливость. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 2. P. 136–140.

161. Комарова Т. Тоталітаризм як соціокультурний феномен в інформаційну епоху. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7, Iss. 2. P. 107–112.

162. Комарова Т. Г. Специфика политико-институциональных трансформаций в Украине. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницкий, 2016. Вып. 10(18). Ч. 3. 156 с. С. 56–60. (Index Copernicus, Goole Scholar, Бібліометрика української науки).

163. Комарова Т. Г. Украинские политические реалии: дилемма вызовов прошлого и будущего. *Ежемес. междунар. научн. журнал «Novation»*. Варна (Болгария), 2016. № 3(2). С. 142–145.

164. **Комарова Т. Г.**, Тіхонова Л. А. Глобальна інформатизація та соціально-політичні процеси у демократичному суспільстві (розділ в моногр.). *Глобальні виклики в цифрову епоху: вектори філософського осмислення*: [моногр.] / В. І. Штанько, Л. А. Тіхонова, О. А. Бакаленко, Г. М. Горячківська, Н. М. Дашинкова, О. В. Добровольська, О. О. Жидкова,

Т. Г. Комарова, Т. В. Коробкіна, В. В. Омельченко, А. М. Покровський, Г. Г. Старікова, О. В. Турута, А. О. Яковлев. Харків: ХНУРЕ, 2019. 184 с. С. 74-91.

165. Конституція України: станом на 08.07.2019 р. URL: https://kodeksy.com.ua/print/konstitutsiya_ukraini.htm

166. Коростеліна К. Україна після 20 років незалежності: моделі розвитку, наративи національної ідентичності та криза легітимності влади / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. URL: www.fes.kiev.ua

167. Кордонский С. Советский человек как объект сострадания. *Век XX и мир*. 1990. №10. С. 15–21.

168. Корсак К. О «стандарте» для доктрин в постиндустриальном обществе. *Зеркало недели*. 2001. 6 жовтня. № 39(363). С.12.

169. Кочубей Л. Політичний PR: управлінська складова. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. Спецвипуск: Політичний менеджмент*. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2008. С. 291-300.

170. Крауч К. Постдемократия. Москва : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 192 с.

171. Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма /пер с англ. Москва: Издат. дом «Дело» РАНХиГСВ, 2012. 272 с.

172. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні : теоретико-порівняльний аспект. *Українське суспільство на шляху перетворень : західна інтерпретація*. Київ: Видавничий Дім «КМ Академія», 2004. С. 45–70.

173. Кун Т. Структура научных революций. Москва : АСТ, 2003. 608 с.

174. Кустарев А. Государственный суверенитет в условиях глобализации. *Pro et contra*. 2006. Т.10, № 4. С. 72–88.

175. Куценко О. Україна у трансформаційних процесах : Quo vadis? *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 1. С. 18–32.

176. Куценко О. Д. Україна у трансформаційних процесах : Quo vadis? *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 1. С. 18–32.
177. Къеза Дж. Глобализация как средство массовой информации. *Постиндустриальный мир в России*. Москва : Едиториал УРСС, 2001. С. 251–259.
178. Ласло Э. Век бифуркации : постижение изменяющегося мира. *Путь*. 1995. № 1. С. 3–129.
179. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада /пер с фр. Л. Ю. Бессмертного. Москва : Прогресс, 1992. 376 с.
180. Лебедева М. М. Мировая политика. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Аспект Пресс, 2007. 365 с.
181. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб.: Макет, 1995. 311 с.
182. Левяш И.Я. Постиндустриализм: проблема адекватности концепта. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 153–161.
183. Лейпхарт А. Со-общественное конструирование. *Полис*. 1992. № 4. С. 135–143.
184. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы. *Полис*. 1992. № 1-2. С. 217–225.
185. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование. Москва: Аспект Пресс, 1997. 287 с.
186. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. СПб. : Алетейя, 1998. 160 с.
187. Липсет С. Политическая социология. *Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы*. Москва : Прогресс, 1972. С. 203–219.
188. Лінц Х., Степан А. «Державність», націоналізм і демократизація. *Демократія : антологія / уряд. О. Проценко*. Київ : Смолоскип, 2005. С. 662–750.
189. Лісеєнко О. Динаміка політичного капіталу в Україні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 90–96.

190. Луман Н. Власть. Москва : Праксис, 2001. 256 с.
191. Льюкс С. Власть. Радикальный взгляд. Пер. с англ. А. И. Кырлежева. Москва: Изд. дом. Гос. Ун-та Высшей школы экономики, 2010. 240 с. (Политическая теория).
192. Макиавелли Н. Государь. Москва : Планета, 1990. 84с.
193. Маклюэн М. Средство есть сообщения. *Психология телевизионной коммуникации : учеб. пособие.* Москва: РИП-Холдинг, 2002. С. 303–315.
194. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / пер с англ. В.Г. Николаева. Москва: Жуковский: Канон-пресс-Ц; Кучково поле, 2003. 464 с.
195. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / пер с англ. А. Юдина. Киев: Ника–Центр, 2003. 432 с.
196. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. Москва, 2001. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3115>
197. Манн М. Источники социальной власти: В 4 т. Т. 3. Глобальные империи и революция, 1890–1945 годы. Москва: Издательский дом «Дело», 2018. 696 с.
198. Манн М. Источники социальной власти: В 4 т. Т. 4. Глобализации, 1945–2011 годы. Москва: Издательский дом «Дело», 2018. 672 с.
199. Матвиенко К. Оцифрованная государственность. *Эксперт. Украина.* 2012. № 15-16. С. 34–37.
200. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / пер. з англ. М. Войцицька. Київ : «К.І.С», 2004. 220 с.
201. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. Москва : Изд-во МГУ, 1999. 208 с.
202. Миграян А. Легко ли стать Европой? *Век XX и мир.* 1988. № 12. С. 20–27.

203. Мизес Л. фон. Всемогущее правительство: тотальное государство и тотальная война / пер с англ. Б. С. Пинская, под ред. А. Куряева. Челябинск: Социум, 2006. 466 с.
204. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / пер с англ. А. В. Куряева. Москва : ООО «Социум», 2001. 239 с.
205. Монтескье Ш.-Л. О духе законов. *Избр. произв.* Москва : Госполитиздат, 1955. С. 159–733.
206. Монтескье Ш.-Л. Размышления о причинах величия и падения римлян. *Избр. произв.* Москва : Госполитиздат, 1955. С. 49–156.
207. Москвин Д. Е. Институциональная неопределенность как результат трансформации политической системы России. *Гос. управление. Электронный вестник.* 2006. Вып.7. 15 февраля. С. 1–8.
208. Назаров М. М. Массовая коммуникация и виртуализация социального пространства в современном обществе. *Социально-гуманитарные знания.* 2001. № 1. С. 233–247.
209. Наумкіна С. М., Груєва О.В. Флешмоб як спектакулярний видовищно-ігровий різновид політичного акціонізму. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2018. № 2. С. 71–75.
210. Нейсбит Дж. Мегатренды. Москва : ООО Изд-во АСТ: ЗАО НПП Ермак, 2003. 380 с.
211. Неклесса А.И. ORDO QUARDO – Четвертый порядок: пришествие постсовременного мира. *Политологические исследования.* 2000. № 6. С. 6–23.
212. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. 632 с.
213. Новгородцев П. И. Восстановление святынь (об общественном идеале). Москва : Мысль, 1991. 664 с.
214. Овсяников-Куликовский Д. Н. Психология русской интеллигенции. *Вехи. Интеллигенция в России: Сб. статей. 1909-1910 /сост.*

коммент. Н. Козаковой; предисл. В. Шелохаева. Москва : Мол. гвардия, 1991. С. 382–406.

215. Олещук П. М. Нетрадиційні засоби політичної мобілізації та демобілізації у мережі Інтернет. *The European Political and Law Discourse*. 2015. V. 2, Iss. 3. P. 214–220.

216. Ордешук П. Создание стабильных демократических институтов : уроки американского развития. *МЭиМО*. 1991. № 8. С. 35–47.

217. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и др. работы. *Эссе о литературе и искусстве*. Москва : Радуга, 1991. 639 с.

218. Панарин А. Глобальное информационное общество : вызовы и ответы. *Глобальная информатизация и безопасность России* : материалы Круглого стола «Глобальная информатизация и социально-гуманитарные проблемы человека, культуры, общества». Москва : Наука, 2004. С. 36–53.

219. Панарин А. Стратегическая нестабильность XXI века. URL: http://www.gramotey.com/?open_file=1269009380

220. Пантин И.К. Драма противостояния демократия – либерализм в старой и новой России. *Полис*. 1994. № 3. С. 75–94.

221. Пантин В. И. Циклы и волны модернизации как феномен социального развития. Москва : Наука, 2004. 246 с.

222. Парсонс Т. Система современных обществ / пер с англ. Л. А. Седова. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.

223. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе / под ред. А. Антошевского, Р. Хербута ; пер с пол. Н. П. Рагозина. Донецк : Донбасс, 2001. 302 с.

224. Поланьи К. Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 312 с.

225. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Генеза, 1997. 400 с.

226. Поліщук І. О. Політичні медіатехнології. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права політологія, соціологія.* 2014. № 2. С. 125–134.

227. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2 т. Т.2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. Москва : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 528 с.

228. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / В. Бакіров, М. Сазонов, О. Фісун та ін.; за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. 576 с.

229. Прайс М. Телевидение, телекоммуникация в переходный период: право, общество и национальная идентичность. Москва: МГУ им. М. Ломоносова, 2000. 336 с.

230. Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии.* 1991. № 6. С. 46–53.

231. Проблеми адаптації особистості в умовах становлення інформаційного суспільства: монографія / Штанько В.І., Тіхонова Л.А., Авксентьева Т.Г. та ін. Харків : Компанія СМІТ, 2013. 172с.

232. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия. *ОНС.* 1999. № 4. С. 65–77.

233. Пугачев В. П. Информационный тоталитаризм как перспектива либеральной демократии в XXI веке. *На рубеже веков.* 1997. № 4. С. 65–77.

234. Пушкарева Г.В. Политическая система: синергетический подход. *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 12. Политические науки.* 2001. № 6. С. 32–49.

235. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / пер. с англ.; под ред. проф. Бажанова В.А. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 320 с.

236. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе (I). *Полис.* 2000. № 2. С. 30–43.

237. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе (II). *Полис*. 2000. № 3. С. 7–16.
238. Райх Р. Как капитализм уничтожает демократию. *Pro et Contra*. 2008. № 1 (40). С. 81–85.
239. Ракитов А. И. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях. *Вопросы философии*. 2005. № 6. С. 183–199.
240. Растоу Д. Переходи до демократії : спроба створення динамічної моделі. *Демократія* : антологія / упоряд. О.Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 583–604.
241. Резник О. Легітимація влади у слабо інтегрованому суспільстві. *Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ, 2005. С. 87–94.
242. Резник О. Соціальна легітимація української державності : методологічні і методичні проблеми вивчення. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 1. С. 50–62.
243. Рейман Л. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении. *Вопросы философии*. 2001. № 3. С. 3–9.
244. Реформы или реванш. *Эксперт*. 2010. № 39. 11-17 октября. С. 11.
245. Розин В.М. Виртуальная реальность: природа и область применения. *Вопросы философии*. 2005. № 5. С. 82–94.
246. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 78–92.
247. Сазонов Н. И. Западные демократии. *Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира* /под общ. ред. В.С. Бакирова, Н.И. Сазонова. Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2005. С. 81–120.
248. Сазонов М.І. Український конституціоналізм: національне надбання чи гіркий досвід? Харків : Корпорація «Техностандарт», 2008. 80 с.

249. Сартори Дж. Вертикальная демократия. *Полис*. 1993. №3. С. 127–138.
250. Сартори Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів / пер. з англ. І. Мороз. Київ : АртЕк, 2001. 211 с.
251. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. *Сумерки богов* Москва : Политиздат, 1989. С. 319-344.
252. Селезнева Е.Н. Проблемы трансформации культурных ценностей в моделях образования и культурной политики. *Социально-гуманитарные знания*. 2001. № 1. С. 43–51.
253. Семёнов С. Добро пожаловать в «текущую современность» Эксперт. Украина. 2012. 14-20 мая. № 18 (346). С. 32–36.
254. Скворцов Д. Астана собирает соперников. *2000*. 2008. 24-30 окт. № 43(435). А5.
255. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учебное пособие для студентов высш. учебн. заведений / пер с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С. Б. Крымского. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 800 с.
256. Сковорода Г.С. Алфавит, или Букварь мира. *Твори в двох томах*. Т.1. /упоряд. Табачников І.А. Київ: Думка,1961. 523 с.
257. Скрипнюк О. В. Демократія : Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ : Логос, 2006. 368 с.
258. Славинский М. А. Русская интеллигенция и национальный вопрос. *Вехи. Интеллигенция в России: Сб. статей. 1909-1910.* / сост. коммент. Н. Козаковой; предисл. В. Шелохаева. Москва : Мол. гвардия, 1991. С. 406–419.
259. Смола Л. Є. Інформаційна війна як спосіб політичної комунікації. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 97. С. 112–118.

260. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология : учебник. Москва : РОССПЭН, 2002. 472 с.
261. Соловьев А. И. Коммуникация и культура: противоречия поля политики. *Полис.* 2002. № 6. С. 6–17.
262. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / под ред.-коорд. акад. РАН Г.В. Осипова. Москва : Изд. Группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. 448 с.
263. Степан В.С., Толстых В.И. Демократия и судьбы цивилизации *Вопросы философии.* 1996. № 10. С. 30–43.
264. Стэндинг Г. Прекариат: Новый опасный класс. Пер. с англ. Н. Усова. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
265. Стріха М. Інтелігенція має бути моральним суддею діяльності влади. *День.* 1999. № 162. 4 вересня.
266. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. *Новая технократическая волна на западе /* под ред. П.С. Гуревича. Москва : Прогресс, 1988. С. 329–409.
267. Строганова Е. Д. Специфика демократического правления в Латинской Америке. *Полис.* 1999. № 3. С. 50–51.
268. Танчер В. В. Теории неозлитизма в свете демократической трансформации и украинские реалии. *Социс.* 1999. № 10. С. 16–26.
269. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы сетевого интеллекта /пер с англ. Киев: ITN Пресс; Москва: Рефл-бук, 1999. 403 с.
270. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 1990–1992 / пер с англ. Т. Б. Менской. Москва : Территория будущего, 2009. 328 с.
271. Тіхонова Л. А., Чорна Н. В., Сичова Т. Г. Політичні трансформації в процесі переходу до інформаційного суспільства. *Вісник*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2001. Вип. 3, № 518. С. 57–65.

272. Тойнби А. Постижение истории / пер с англ. А. П. Огурцова. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.

273. Тоффлер Э. Демократия / пер с англ. Т.Б. Менской. Москва : Ин-т обществ. проектирования, 2007. 263 с.

274. Тоффлер Э. Адаптивная корпорация. *Новая постиндустриальная волна на Западе* / под ред. В.И. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 448–461.

275. Тоффлер Э. Третья волна / пер с англ. С. Барабанов. Москва : АСТ, 2002. 776 с.

276. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : АСТ, 2003. 557 с.

277. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века. Москва : АСТ, Транзиткнига, 2005. 412 с.

278. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века / пер с англ. науч. ред., предисл. П.С. Гуревича. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2002. 670 с.

279. Трансформация в современной цивилизации: постиндустриальное и постэкономическое общество. Круглый стол. *Вопросы философии*. 2000. № 1. С. 3–33.

280. Третьяк О. А. Імплікативність та предикативність політичної істини: між технологізмом і дискурсивною онтологією. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Історія. Політологія. 2016. Вип. 17. С. 258–266.

281. Третьяк О. А., Омельченко С. В. Націоналізм у глобальному політичному дискурсі: світові реалії та українська специфіка. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 2019 2(1), 149–156.

282. Третяк О. А. Public sphere of politics: between classical grounds and new political actuality. *Грані: наук.-теоретичний і громадсько-політ. альманах*, 2016. 19(11), 5–10.

283. Третяк О. А., Омельченко С. В. Націоналізм у глобальному політичному дискурсі: світові реалії та українська специфіка. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 2019 2(1), 149-156.

284. Третьяков В. Суверенная демократия. *PRO суверенную демократию*: сборник /сост. Поляков Л.В. Москва : Изд-во «Европа», 2007. 632 с. С. 7–12.

285. Туган-Барановский М. И. Интеллигенция и социализм. *Вехи. Интеллигенция в России*: сб. статей. 1909-1910 / сост. коммент. Н. Козаковой; предисл. В. Шелохаева. Москва : Мол. гвардия, 1991. С. 419–440.

286. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / за ред. Ю.Г. Рубана. Київ : НІСД, 2008. 744 с.

287. Фармер М. Рациональный выбор: теория и практика. *Полис*. 1994. №3. С 47–57.

288. Фесенко В. Суспільство і незалежність. URL: www.pravda.com.ua

289. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2000. 567 с.

290. Фисун А.А. Постсоветские политические режимы : неопатримониальные интерпретации. *Ойкумена*. 2004. № 2. С. 130–140.

291. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации. Харьков: Константа, 2006. 352 с.

292. Фісун О. А. Політико-режимна трансформація України : дилеми неопатримоніального розвитку. *Політичний розвиток України на сучасному етапі*. Київ : Стилос, 2002. С. 4–14.

293. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века. Москва: АСТ; Хранитель, Мидгард, 2007. 608 с. URL: http://game.ru/book/other/the_world_is_flat/Томас%20Фридман,%20Плоский%20Омир.doc.
294. Фромм Э. Бегство от свободы / пер с англ. Минск: ООО «Попури», 1998. 472 с.
295. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва: Ad Marginem, 1999. 480 с.
296. Фукуяма Ф. Сильное государство : управление и мировой порядок в XXI веке / пер с англ. О. Колесников, Н. Кротовская, В.С. Кулагина-Ярцева. Москва : АСТ, 2006. 220 с.
297. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / пер с нем. Д. В. Складнева. Москва : Наука, 1992. 176 с.
298. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / пер с англ. Е. Осина. Москва : Новости, 1992. 304 с.
299. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
300. Харламов П. Житница Китая. *Эксперт. Украина*. 2012. № 28–29 (355). С. 28–31.
301. Хейвуд Э. Политология: Учебник для вузов / под ред. Д.Г. Водолазова, В.Ю. Бельского. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.
302. Хейзинга Й. Осень средневековья. Москва : Прогресс-культура, 1995. Т.1. 416 с.
303. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. Москва : Прогресс, 1992. 303 с.
304. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия. *Pro et Contra*. 2008. №1 (40). Январь-февраль. С. 6–21.

305. Химанен П., Кастельс М. Информационное общество и государство благоденствия: Финская модель / пер с англ. М. : Логос, 2002. 224 с.
306. Цыганков А. П. Социально-классовые основания стабильности политических режимов. *США: Экономика. Политика. Идеология*. 1992. № 4. С. 21–33.
307. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва : Юристъ, 2003. 622 с.
308. Чорна Н. В., **Авксентьєва Т. Г.** Політична криза в Україні: нестабільність взаємодії, влади та суспільства. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-пр. конф., 20-23.03.2009 р. Полтава: Скайтек, 2009. 232 с. С. 69–72.
309. Шабров О.Ф. Политическая система: демократия и управление обществом. *Государство и право*. 1994. № 5. С. 116–125.
310. Шаповаленко М.В. Конфликтогенность демократизации с точки зрения транзитологических концепцій. *Конфлікти в суспільствах, що трансформуються*: Зб. наук. статей (за матеріалами XI Харківських політологічних читань) / упорядники: А.П. Гетьман, О.В. Ставицька. Харків: Право, 2001. С. 51–52.
311. Шаповаленко М. Групи інтересів в Україні / ред. А. Антошевського, А. Колодій і К. Ковальчика. *Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти*. Вроцлав: Вроцлав, 2010. С. 617–622.
312. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: монография. Харьков: Изд-во Харьк. нац. ун-та внутр. дел, 2007. 340 с.
313. Шахай А., Якубовски М. Философия политики. Харьков: Изд-во Гумнитарный центр, 2011. 234 с.
314. Швирков О. Кінець демократії або Демократія як науково-дослідницька програма. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4. С. 35–41.

315. Штанько В.І., Бордюгова Т.Г. Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення: навчальний посібник. Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.
316. Штомпка П. Социология социальных изменений /пер с англ. В. А. Ядова. Москва : Аспект-Пресс, 1996. 416 с.
317. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Прогресс, 1995. 476 с.
318. Щербинин А.И. Через полицейзм к тоталитаризму. *Полис*. 1994. №1. С. 186–190.
319. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование в обществе : сравнительное изучение цивилизаций / пер с англ. А. В. Гордона. Москва: Аспект Пресс, 1999. 416 с.
320. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем / пер. с англ. И. И. Мюрберг. Москва : Весь Мир, 2000. 320 с.
321. Эко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм в СМИ / пер. с итал. Е. Костюкович. Москва: ЭКСМО, 2007. 592 с.
322. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / пер с англ. И. Мюрберг. Москва : Изд. Дом «ИНФРА-М», Изд-во «Весь мир», 2000. 320 с.
323. Alexander J. Modern, Anti, Post and Neo. *New Left Review*. 1995. № 210. P. 63–102.
324. Alexander J. The sources of democratic consolidation. Ithaca and London, Cornell University Press, 2002. 292 p.
325. Alexander M. Democratization and hybrid regimes. Comparative evidence from Southeast Europe. *East European politics and societies*. 2008. Vol. 22, № 4. P. 928–954.

326. Almond G., Flanagan S., Mundt R. *Crisis, Choice and Change : Historical Studies of Political Development*. Boston : Routledge and Kegan Paul, 1973. 717 p.

327. Almond G. *Political development. Essays in heuristic theory*. Boston : Little, Brown and company, 1970. 331 p.

328. Anderson R., Fish St., Hanson St. *Postcommunism and the theory of democracy*. Oxford ; Princeton : Princeton University Press, 2001. 216 p.

329. Apter D. *Politics of Modernization*. Chicago : The University of Chicago Press, 1965. 126 p.

330. Apter D. *Rethinking Development. Modernization, Dependency and Postmodern politics*. London : Sage Publications, 1987. 326 p.

331. Baez Benjamin, Conway Maura, Cavelty Myriam Dunn, Herrera Geoffrey L., Krishna-Hensel Sai Felicia, Mauer Victor, Singh J.P., Suter Manuel. *Power and Security in the Information Age*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2007. – 182 c. : URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=F6EF124E3562F3A9354362CF1343A9B8?doi=10.1.1.466.3813&rep=rep1&type=pdf>

332. Baudrillard J. *Simulacra and simulation*. University of Michiganpress, 1994. 389 p.

333. Baudrillard J. *The map precedes the territory. The Fontana Post-modernism reader / edited by Anderson W.T*. Glasgow: Seagull Books, 1996. P. 68–83.

334. Bauman Z. *Intimations of Postmodernity*. London : Routledge, 1992. 261 p.

335. Bauman Z. *After the patronage state. A model in search of class interests . The new great transformation? Change and continuity in East-Central Europe / ed. By Cr.Bryant, ed. Mokrzycki*. London, New York: Routledge, 1994. P. 14–35.

336. Beck U., Giddens A., Lash S. The Reinvention of Politics : toward a Theory of Reflexive Modernization. *Reflexive Modernization*. Oxford: Polity Press, 1994. P. 1–55.
337. Beck U. Democracy without enemies. Oxford : Polity Press, 1998. 189 p.
338. Beissinger M. Ethnic identity and democratization. Lessons from post-soviet region . *Taiwan journal of democracy*. 2007. Vol. 3, № 2. P. 73–99.
339. Bell B. The social framework of information. *The computer age: A twenty year view*. London: Yale University Press, 1981. P. 196–214.
340. Bell B. The social framework of information society. *The computer age: A twenty year view*. London: Yale University Press, 1981. P. 146–179.
341. Beniger J. R. The control revolution: Technological and economic origins of the information society. Harvard University Press, 1986. 493 pp.
342. Brown John Seely, Duguid Paul. The social life of information. Harvard Business Press, 2000. 320 p.
343. Burton M., Gunther R., Higley J. Introduction : elite Transformations and Democratic Regimes. *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe* / ed. by J. Higley, R. Gunther. Cambridge: Polity Press, 1992. P. 1–37.
344. Carothers T. Stepping back from democratic pessimism. *Carnegie papers*. 2009. Vol. 99. P. 24.
345. Dahl R. Polyarchy. New Haven ; London : Yale University Press, 1971. 257 p.
346. Dahl R. Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs Control. New Haven ; London : Yale University Press, 1982. 229 p.
347. Dahl R. Democracy and its Critics. New Haven ; London : Yale University Press, 1989. 397 p.
348. Dahl R. On Democracy. New Haven ; London : Yale University Press, 1998. 217 p.

349. Darendorf R. Reflections on the Revolution in Europe. New York : Random House, 1990. 178 p.
350. Deutsch K. W. Social Mobilization and political development *Political Science Review*. 1961. № 55. PP. 493–514.
351. Diamond L. Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. Vol. 13, № 2. April 2002. PP. 21–35.
352. Diamond L. Developing Democracy. Toward Consolidation. Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press, 1999. 384 p.
353. Diamond L. The state of democratization at the beginning of the 21 – st-century. *The Whitehead journal of diplomacy and international relations*. 2005. Winter/spring. P. 13–18.
354. Dizard W.P. The Coming Information Age: An Overview of Thechnology, Economics, and Politics. New York: Longman, 1982. 213 p.
355. Dizard Wilson P., Swensrud B. Gorbachev's information revolution: controlling glasnost in a new electronic era. London: Westview, 1989. 99 p.
356. Dumort A. Employment issues in the information society. *OECD workshop on the economics of in formation societies*. Toronto. June 1995. OECD. Paris, 1995. PP. 49–55.
357. Easton D. A. Systems Analysis of Political Life. New York : Wiley, 1965. 507 p.
358. Easton D. The political system: an Inquiry into the state of political science Analysis of Political Life. Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1981. 388 p.
359. Eisenstadt S. Axial Age Civilizations. New York: State University of New York Press, 1986. 556 p.
360. Eisenstadt S. Multiple Modernities. *Daedalus*. 2000. Vol. 29, № 1. P. 3–29.
361. Elster J., Offe C., Preuss U. K. Institutional design in post–communist societies. Rebuilding the ship at sea. Cambridge : University Press, 1998. 350 p.

362. Feather John. The information society: study of continuity and change. Library assoc. publ., 1994. 160 p.

363. Fisun Oleksandr. Ukrainian Constitutional Politics: Neopatrimonialism, Rent-seeking, and Regime Change. In: *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine*. Henry E. Hale & Robert W. Orttung (eds.). Stanford: Stanford University Press, 2016. P. 105-123.

364. Fletcher T. The Naked Diplomat: Understanding Power and Politics in the Digital Age. London: William Collins, 2017. 336 c.

365. Fukuyama F. The End of History and Last Man. New York : Free Press, 1992. 464 p.

366. Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge : Polity Press, 1992. 186 p.

367. Hassan R. The information society: cyber dreams and digital nightmares. Oxford: Polity Press, 2008. 266 p.

368. Held D. Models of Democracy. 3rd edition). Oxford : Polity Press, 2007. 408 p.

369. Held D. Democracy and the Global Order : from the Modern State to Cosmopolitan Governance. Stanford : Stanford University Press, 1995. 324 p.

370. Held D., McGrew A. The Global Transformation Reader. Oxford : Polity Press, 2000. 624 p.

371. Hood Ch., Margetts H. The Tools of Government in the Information Age. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. 236 c.

372. Huntington S. The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order. New York: Simon & Schuster, 1996. 368 p.

373. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Norman ; London : University of Oklahoma Press, 1991. 384 p.

374. Inglehart R. Culture Shifts in American Industrial Society. Princeton: Princeton University Press, 1999. 465 p.
375. Kalandaze K., Orenstein K. Electoral Protests and democratization : beyond the color revolution *Comparative Political Studies*. 2009. № 3. URL: <http://cps.sagepub.com>.
376. **Komarova T. G.** Challenges of Identity in the Information Epoch: Global VS Local. *The European Journal of Law and Political Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 1. P. 54–57.
377. Krastev I. Paradoxes of the New Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2011. Vol. 22, № 2. P. 5–16.
378. Kuzio T. Ukraine : state and nation building. London ; New York : Routledge, 1998. 298 p.
379. Lacy Mark J., Wilkin Peter. Global Politics in the Information Age. Manchester : Manchester University Press, 2011. 224 c.
380. Leadbeater Ch. Living on Thin Air: The New Economy. London : Penguin Books Ltd, 2000. 288 p.
381. Linz J. Some thoughts on the victory and future of democracy. *Democracy's Victory and Crisis* / ed. Axel Hadenius. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. P. 404–426.
382. Linz J. Legitimacy of Democracy and Socioeconomic. *Systems Comparing Pluralist Democracies : Stains on Legitimacy* / ed. by M. Dogan. Boulder: Lynne Reinner Publishers, 1988. P. 65–113.
383. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes. London : Boulder, Lynne Reinner Publishers, 2000. 343 p.
384. Linz J., Stepan A. The Breakdown of Democratic Regimes : crisis, Breakdown and Reequilibration. An Introduction. London : The Johns Hopkins University Press, 1978. 144 p.

385. Lipset S., Kyoung-Ryung S., Torres J. C. A comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. *International Social Science Journal*. 1993. № 45. P. 155–175.
386. Lipset S., Rokkan S. Cleavage structures, party systems and voter alignments. An introduction. *Party systems and voter alignments*. New York: Anchor Books, 1967. P. 1–64.
387. Lipset S. Political man : the social bases of politics. New York : Anchor Books, 1960. 432 p.
388. Mann M. Societies as organized power networks // Mann M. The sources of social power. Cambridge: Cambridge univ. press, 1988. Vol.1; A history of power from the beginning to A.D. 1760. P.1-70.
389. Masuda Y. The Information society as Postindustrial Society. Washington: World Future Society, 1983. 171 p.
390. Masuda Y. Managing in the information society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, Cambridge, 1990. 231 p.
391. Mele Nicco. The End of Big: How the Digital Revolution Makes David the New Goliath. New York: St. Martin's Press, 2013. 352 c.
392. Moller J., Skaaning S.-E. Beyond radical delusion : conceptualizing and measuring democracy and non-democracy. *International political science review*. 2010. Vol. 3, № 31. PP. 261–283.
393. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. Chicago: University of Chicago Press, 1990. 179 p.
394. Poster M. Cultural history and Postmodernity: Disciplinary readings and challenges. New York: Columbia University Press, 1997. 173 p.
395. Przeworski A., Limongi F. Democracy and development. Democracy's Victory and Crisis / ed. Axel Hadenius. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. P.163–194.
396. Pye L. Aspects of Political Development. New York : Random House, 1966. 219 p.

397. Owen Taylor. *Disruptive Power: The Crisis of the State in the Digital Age*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 264 c.
398. Riggs F. *Administration in Developing Countries. The theory of prismatic society*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1964. 477 p.
399. Roeder P. Peoples and States after 1989 : the political Costs of Incomplete National Revolutions. *Slavic Review*. 1999. Vol. 58, № 4. P. 854–882.
400. Rothkopf David J. Cyberpolitik: The Changing Nature of Power in the Information Age. *Technology and International Policy: Essays on the Information Age*. 1998. Vol. 51, No. 2, P. 325–359.
401. Sartori G. *Parties and Party Systems : a Framework for Analysis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1976. 370 p.
402. Schmitter P. Waves of Democratization. *Encyclopedia of Democracy* / ed. Seymour Martin Lipset. London: Yale University Press, 1995. Vol. 2. P. 346–350.
403. Schmitter P., Karl T. What Democracy is ... And is Not. *Journal of Democracy*. 1991. Vol. 2, № 3. P. 75–89.
404. Simecka M. Diffusion and mobilization civil society in colored revolutions. *CEU political science journal*. 2009. Vol. 4, № 1. P.1–25.
405. Stewart T. A. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. New York: Doubleday, 1997. 214 p.
406. Stocchetti Matteo. Images and Power in the Digital Age: The Political Role of Digital Visuality: URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38110047.pdf>
407. Tismaneanu V. Fighting for the Public Sphere : democratic Intellectuals under Post-communism. *Between Past and Future : the Revolutions of 1989 and Their Aftermath* / ed. Sorin Antoni, Vladimir Tismaneanu. Budapest: Central European University Press, 2000. PP. 153–174.
408. Way L. Authoritarian state building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: the Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine. *World Politics*. 2005. Vol. 57. P. 231–261.

409. Way L. The real causes of the color revolutions. *Journal of democracy*. 2008. Vol. 19, № 3. P. 55–69.
410. Way L., Levitsky S.. Linkage, leverage and postcommunist divide. *East European politics and societies*. 2007. Vol. 21, № 1. P. 46–66.
411. Webster F. Theories of the information society. London ; New York : Routledge, 2002. 304 p.
412. Winner L. Democracy in a Technological Society. Kluwer Academic Publishers, 1992. 239 p.
413. Youngs G. Global Political Economy in the Information Age. Abingdon: Routledge, 2007. 208 c. : URL: http://www.untagsmd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_2/POLITICAL%20ECONOMY%20Global%20Political%20Economy%20in%20the%20Information%20Age%20Power%20and%20inequality.pdf

ДОДАТКИ
СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Монографія

1. Авксентьєва Т. Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст (**монографія**). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 324 с. (16,5 ум.д.а.)

Публікації в наукових фахових виданнях України з політичних наук

2. Тіхонова Л. А., Чорна Н. В., Сичова Т. Г. Політичні трансформації в процесі переходу до інформаційного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2001. Вип. 3, № 518. С. 57–65. (*Особистий внесок здобувача: участь у формулюванні задач дослідження, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху*).

3. Авксентьєва Т. Г. Роль соціал-демократії у формуванні ціннісної єдності українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія: Філософія. Політологія*. 2004. № 63–65. С. 127–128.

4. Авксентьєва Т. Г. Конфлікт ціннісних пріоритетів українського суспільства доби посткомуністичних трансформацій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 9, № 760. С. 260–266.

5. Авксентьєва Т. Г. Ефективність управління як стратегія стабільності політичного режиму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2007. Вип. 10, № 785. С. 92–98.

6. Авксентьєва Т. Г. Інтелігенція як соціально-політичне феномен: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 11, № 796. С. 150–156.

7. Авксентьєва Т. Г. Параметри демократичного вибору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 12, № 810. С. 92–99.

8. Авксентьєва Т. Г. Параметри адаптації суспільства до демократичних перетворень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2008. Вип. 13, № 825. С. 108–114.

9. Авксентьєва Т. Г. Внутрішньополітична нестабільність як загроза демократичному вибору України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2009. Вип. 14, № 839. С. 49–56.

10. Авксентьєва Т. Г. Політико-інституціональні трансформації в Україні: полівекторність, невизначеність, нестабільність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 16, № 885. С. 76–83.

11. Авксентьєва Т. Г. Соціополітичний інституціональний дизайн українського суспільства в умовах змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 17, № 912. С. 89–94.

12. Авксентьєва Т. Г. Специфіка розуміння демократичного концепту в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 18, № 949. С. 59–64.

13. Авксентьєва Т. Г. Вектори стабілізації політичного режиму в умовах невизначеності транзитивної суспільної моделі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 19, № 984. С. 55–59.

14. Авксентьєва Т. Г. Нові тенденції суспільного розвитку в інформаційну епоху: соціополітичний вектор. *Вісник Харківського*

національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2012. Вип. 20, № 1007. С. 46–51.

15. Авксентьева Т. Г. Нові форми політичної взаємодії в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 21, № 1013. С. 37–42.

16. Авксентьева Т. Г. Трансформації форм соціальної взаємодії в інформаційну епоху: технологія vs аксіологія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2012. Вип. 22, № 1031. С. 5–9.

17. Авксентьева Т. Г. Інформаційне суспільство: новий образ влади в умовах техногенної цивілізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2013. Вип. 23, № 1060. С. 10–16.

18. Авксентьева Т. Г. Свобода людини як аксіологічний смисл розвитку в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 25, № 1091. С. 17–22.

19. Авксентьева Т. Г. Українська держава між Сциллою і Харібдою викликів минулого та майбутнього: чи можлива власна парадигма розвитку? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. Вип. 26, № 1111. С. 28–32.

20. Авксентьева Т. Г. Інформаційна епоха: суспільні зміни, виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2015. Вип. 28. С. 75–80.

21. Комарова Т. Г., Тихонова Л. А. Трансформації демократичного методу управління в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 31. С. 68–72. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

22. Комарова Т. Г. Людина і політика в інформаційну епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 32. С. 13–19.

23. Комарова Т. Г., Тихонова Л. А. Політична адаптація суспільства в інформаційну епоху: виклики та шляхи формування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 9–14. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

24. Комарова Т. Г. Влада та політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 34. С. 16–22.

***Публікації у фахових виданнях України з політичних наук,
що входять до міжнародних наукометричних баз***

25. Комарова Т. Ціннісні смисли суспільного порозуміння в Україні. *ГРАНІ. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2020. Том 23, № 1-2. С. 67–72. (Index Copernicus International).

26. Комарова Т. Сучасна Україна: дилема викликів минулого і майбутнього. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 28. С. 160–166. (Index Copernicus International).

27. Авксентьєва Т. Г. Моделі входження до інформаційної цивілізації: багатоваріантність та перспективи для України. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ, 2012. № 62(7). С. 526–531. (Index Copernicus International).

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації в зарубіжних спеціалізованих виданнях**

28. Авксентьева Т. Г. Судьба концепта «демократия» в информационную эпоху. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Austria, Vienna, 2014. № 5-6 (may-june). С. 158–163.

29. Комарова Т. Г. Особенности реализации власти в информационную эпоху: неравенство, свобода, справедливость. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 2. Р. 136–140. (GIF, Index Copernicus International).

30. Komarova T. G. Challenges of Identity in the Information Epoch: Global VS Local. *The European Journal of Law and Political Sciences*. Vienna, Austria, 2020. № 1. Р. 54–57.

31. Комарова Т. Тоталитаризм як соціокультурний феномен в інформаційну епоху. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7, Iss. 2. Р. 107–112. (Index Copernicus International, International Scientific Indexing).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Чорна Н. В., Авксентьева Т. Г. Політична криза в Україні: нестабільність взаємодії, влади та суспільства. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-пр. конф., 20-23.03.2009 р. Полтава: Скайтек, 2009. 232 с. С. 69–72. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху).

33. Авксентьева Т. Г. Особливості взаємодії влади і суспільства в інформаційну епоху. *Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації* : Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Сімферополь-Ялта, 26-28.01.2012. Сімферополь: УЄУ, 2012. 236 с. С. 120–122.

34. Авксентьева Т. Г., Чорна Н. В. Взаємодія влади і суспільства в епоху глобальних цивілізаційних змін (український контекст). *Украина в системе современных цивилизаций: трансформация государства и*

гражданского общества: Міжнар. друга наук.-практ. конф. Одеса, 21-22 травня 2010. Одеса: ВМВ, 2010. Т. 2. С. 8–15. (*Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху*).

35. Авксентьева Т. Г. Демократичний вибір України: сучасний етап. *Партійна система України після парламентських виборів – 2012: тенденції трансформації* : Матеріали круглого столу, Харків, 25.12.2012 / за заг. ред. О. А. Фісуна; РФ НІСД у м. Харкові. Харків: Золоті сторінки, 2012. 116 с. С. 99–102.

36. Авксентьева Т. Г. Концепт свободи в інформаційну епоху. *Варіації модерну та модернізації: український соціум в контексті глобальних процесів* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 28-29.11.2013. Київ: Талком, 2013. 392 с. С. 240–241.

37. Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності. *Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі* : Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 3-4.06. 2015 / Укладач Г. Дерлугьян, А. Мельниченко та ін. Київ: Талком, 2015. 410 с. С. 94–95.

38. Комарова Т. Г. Специфика политико-институциональных трансформаций в Украине. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницкий, 2016. Вып. 10(18). Ч. 3. 156 с. С. 56–60. (Index Copernicus International).

39. Авксентьева Т. Г. Судьба концепта «демократия» в информационную эпоху: проблемные линии понимания. *XIII Международная конференция. посвященная проблемам общественных и гуманитарных наук*: Материалы междунар. научн.-практ. конф., Москва, 26.10.2013. Москва : Центр гуманитарных исследований «Социум», 2013. 118 с. С. 54–57.

40. Авксентьева Т. Г. К вопросу о толерантности в политике: нестабильность взаимодействия власти и общества в современной Украине. *Социология, политология, философия: тенденции развития в современном мире* : Материалы междунар. научн.-практ. конф., 17.09.2012.: Сб. трудов. Новосибирск: Изд-во «Сибирская ассоциация консультантов», 2012. 134 с. С. 27–31.

41. Авксентьева Т. Г. Нерівність в інформаційну епоху: від індивідуального до глобального виміру. *Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty 28-29.10.2016, Sladkovicovo, Slovenska republika: Zbornik prispevkov z medzi-narodna vedecko-prakticka konferencia Vysoka Skola Danubius Fakulta Verejne Politiky a Verejnej Spravy*. Vydal; Vysoka Skola Danubius, Sladkovicovo, Slovenska republika. 194 p. P. 164–166.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Авксентьева Т. Г. Політична система тоталітаризму (розділ в моногр.). *Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу*: [моногр.] / за заг. ред. В. С. Бакірова, М. І. Сазонова. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 574 с. С. 371–406.

43. Авксентьева Т. Г. Информационное общество: парадигмальные характеристики социально-политического вектора. *Социально-философские проблемы становления информационного общества*: [моногр.] / под ред. В.С. Поликарпова. Таганрог: ТТИЮФУ, 2008. 140 с. С. 20–30.

44. Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні. *Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні*: [моногр.] / за ред. В. І. Штанько. Харків: ХНУРЕ, 2009. 176 с. С. 52–67.

45. **Авксентьева Т. Г., Чорна Н. В.** Тоталітаризм як соціокультурний феномен: проблеми розуміння та нові виклики в інформаційну епоху. *Вісник*

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2009. Вип. 15. № 861. С. 43–49. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, написання статті).

46. Авксентьєва Т. Г., Чорна Н. В. Теоретико-методологічні проблеми розуміння тоталітаризму як соціокультурного феномену. *Культурологічний вісник: наукова-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2012. Вип. 29. С. 107–111. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в умовах тоталітарної моделі розвитку, написання статті).

47. Авксентьєва Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2014. № 1132. Вип. 27. С. 66–70.

48. Комарова Т. Г. Украинские политические реалии: дилемма вызовов прошлого и будущего. *Ежемес. междунар. научн. журнал «Novation»*. Варна (Болгария), 2016. № 3(2). С. 142–145.

49. Комарова Т. Г., Тіхонова Л. А. Глобальна інформатизація та соціально-політичні процеси у демократичному суспільстві (розділ в моногр.). *Глобальні виклики в цифрову епоху: вектори філософського осмислення*: [моногр.] / В. І. Штанько, Л. А. Тіхонова, О. А. Бакаленко, Г. М. Горячковська, Н. М. Дашинкова, О. В. Добровольська, О. О. Жидкова, Т. Г. Комарова, Т. В. Коробкіна, В. В. Омельченко, А. М. Покровський, Г. Г. Старікова, О. В. Турута, А. О. Яковлев. Харків: ХНУРЕ, 2019. 184 с. С. 74–91. (Особистий внесок здобувача: формулювання завдання, участь у обговоренні та інтерпретації результатів, розробка питання трансформацій влади в інформаційну епоху).